

Kápu mynd er af Ólafi Tryggvasyni Noregskonungi. Upphaflega tréskurðarmynd, líklega heimagerð, prentuð framan við upphaf *Ólafs sögu Tryggvasonar* fyrra bindi sem út kom í Skálholti 1689 fyrir tilstyrk Þórðar Þorlákssonar biskups. Mynd á bakhlið kápu er hluti sömu myndar.

Grunnur kápu er úr handriti með Ólafs sögu Tryggvasonar, AM 61 fol, bl. 4v.

Útlit: Ritstjórar - Kristinn Gunnarsson.

GRIPLA

Ráðgjafar

BERGLJÓT S. KRISTJÁNSDÓTTIR • DAVÍÐ ERLINGSSON • EINAR G. PÉTURSSON
• GÍSLI SIGURÐSSON • JÜRIG GLAUSER • GUÐRÚN NORDAL • KARL G.
JOHANSSON • JÓNAS KRISTJÁNSSON • MARIANNE KALINKE • MARGRÉT
EGGERTSDÓTTIR • KJARTAN G. OTTOSSON • ÓLAFUR HALLDÓRSSON •
SIGURGEIR STEINGRÍMSSON • STEFÁN KARLSSON • VÉSTEINN ÓLASON •
ANDREW WAWN

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norræna fræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita og skammstafanaskrá er að finna í 10. bindi (1998) á bls. 269–278 en þær má einnig nálgast hjá ritstjórum. Allt efni sem birtast á er lesið yfir af sérfræðingum. Fyrstu gerð efnis þarf aðeins að skila í handriti en þegar samþykkt hefur verið að birta það og það telst frágengið af hálfu höfundar þarf bæði að skila því í lokahandriti og á tölvudisklingi. Upplýsingar um ritvinnsluforrit og leturgerð skulu fylgja. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur á öðru máli. Hverju bindi Griplu fylgir handritaskrá. Nafnaskrá og skrá um upphöf kvæða og vísna munu framvegis birtast í fimmta hverju bindi. Höfundar skulu gera þessar skrár í íslenskri stafrófsröð, skýra hvert nafn eftir því sem tók eru á og láta fylgja með á tölvudisklingi. Höfundar fá 25 sérprent af greinum sínum án endurgjalds.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

GUÐRÚN ÁSA GRÍMSDÓTTIR • GUÐVARÐUR MÁR
GUNNLAUGSSON • SVERRIR TÓMASSON

XI

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

2000

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI
RIT 50

Prófarkalestur og skrár
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 2000
Öll réttindi áskilin

Setning
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Umbrot
GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON
HÁSKÓLAÚTGÁFAN / KRISTINN GUNNARSSON

Filmuvinna, prentun og bókband
GUTENBERG

Dreifing
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Meginmál þessarar bókar er sett með 10 punkta Times lettri á 12 punkta fæti
og bókin er prentuð á 115 gr. Partner Offset pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 9979-819-72-3

EFNI

Ólafur Halldórsson: Landnámtextar í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu	7
Guðvarður Már Gunnlaugsson: „Grettir vondum vættum, veitti hel og þreytti“. Grettir Ásmundarson og vinsældir Grettis sögu	37
Svanhildur Óskarsdóttir: The Book of Judith. A medieval Icelandic translation	79
Þórunn Sigurðardóttir: Erfiljóð. Lærð bókmenntagrein á 17. öld	125
Kari Ellen Gade: Morkinskinna's Giffarðspátr. Literary fiction or historical fact?	181
Árni Böðvarsson á Ökrum: Rútukvæði. Birt hefur Sverrir Tómasson	199
Kirsten Wolf: A fragmentary excerpt on Saint Walburga in AM 764 4 ^{to}	209
Ármann Jakobsson: Um uppruna Morkinskinnu. Drög að rannsóknarsögu	221
MÁLSTOFA:	
Sverrir Tómasson: Codex Wormianus. Karl G. Johanssons doktordisputas 17.5. 1997	247
Karl G. Johansson: Traditionell filologi och grafonomisk teori. Svar till Sverrir Tómasson	262
Um Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Andmælaræður	
Ræða Anthony Faulkes	273
Ræða Más Jónssonar	284
Svör Einars G. Péturssonar og umræður um fáein atriði	300
SAMTÍNINGUR: Ólafur Halldórsson og Sverrir Tómasson	321
Sverrir Tómasson: Jakob Benediktsson dr. phil. 20.7. 1907 – 23.1. 1999	331
<i>Handrit</i>	341

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

LANDNÁMUTEXTAR Í ÓLAFS SÖGU TRYGGVASONAR HINNI MESTU

1. Inngangur

ÓLAFS SAGA TRYGGVASONAR hin mesta (ÓlTr) er einungis að litlu leyti frum-samin af þeim sem fyrstur skráði hana á bók. Efni hennar hefur sögusmiðurinn sankað að sér, að líkindum á öðrum fjórðungi fjórtándu aldar, og valið úr mörgum skrifuðum bókum, væntanlega misgömlum. Ein heimildin sem hann seildist í eftir efni hefur verið handrit af Landnámu. Úr því hefur hann tekið frásagnir um fund Íslands og fyrsta landnámsmanninn, svo og það sem hann hefur talið sig geta notað um kristna landnámsmenn á Íslandi. Efnið svarar til kapitula í Sturlubók Landnámu (S) sem hér segir og í þessari röð: S, kap. 1–11, 15, 13, 84, 95–97, 109, 110, 105, 217, 218, 234, 320, 322, 323, 22–24, 41, 42, 309 og 310. Þessir kaflar eru ekki teknir upp í heilu lagi; sumu er sleppt og sumt dregið saman í stutt ágrip, og víða er orðalagi og orðaröð vikið frá því sem ætla má að hafi verið í forritinu.¹

Texti sá sem sögusmiður ÓlTr hefur tekið eftir handriti af Landnámu er prentaður hér á eftir. Textinn er tekinn eftir aðalhandriti sögunnar, AM 61 fol (A) og prentaður með samræmdri stafsetningu, en fáeinar leiðréttingar við aðal-texta teknar eftir öðrum handritum sögunnar, þeim hinum sömu sem voru notuð við útgáfu hennar í *Editiones Arnamagnæanæ*, Series A, vol. 1–2. (Kaupmannahöfn 1958–1961, stytt hér á eftir ÓlTrEA.) Þessi handrit eru AM 53 fol (B), AM 54 fol (C¹), AM 62 fol (D¹) og Flateyjarbók, GKS 1005 fol, (D²). Ennfremur er vísað í Bergsbók, Sth perg 1 fol (C²), en í því handriti er texti ÓlTr kominn um milliliði frá AM 54 fol. Áður hefur þessi texti verið prentaður sérstakur í útgáfu Finns Jónssonar af Landnámu.² Í þeirri útgáfu er textinn prentaður stafrétt eftir A, en fáeinir leshættir úr B og C¹ prentaðir neðanmáls og á fyrstu

¹ Sjá formála Jakobs Benediktssonar fyrir útgáfu hans á Landnámu, *Íslensk fornrit* I, bls. cxxiii–iv. Jakob telur 187. kap. Sturlubókar (upphaf Þorvalds þáttar víðförla) með þeim köflum sem hafi verið teknir upp í ÓlTr, en ég hef sleppt þessum kafla, sökum þess að mér þykir líklegra að þar sé stuðst við sömu heimild í Landnámu og ÓlTr.

² *Landnámabók* I–III. Hauksbók. Sturlubók. Melabók m.m. København 1900, bls. 261–273.

blaðsíðunni einnig úr D^2 . Texti sem svarar til 187. kap. S (ÓITrEA I 280.1–10 MAðr — Þorualldr) er tekinn með, en 214. kap. ÓITr sleppt.

Upphafleg gerð ÓITr er varðveitt í handritunum ABC^1 , en yngri gerð, víða stytt, sums staðar aukin og orðalagi og efnisröð talsvert breytt, er varðveitt í D^1 og D^2 . Þar sem ekki verður komist hjá að vísa í þessar tvær gerðir sögunnar hér á eftir eru þær nefndar A- og D-gerð.

Gerðir Landnámu sem eru til samanburðar við texta ÓITr eru engar aðrar varðveittar en Sturlubók (S) og Hauksbók (H). Allt sem kemur heim við varðveitt handrit þessara gerða, annarrar eða beggja, jafnvel eitt og eitt orð eða setningabrot innan um breyttan texta, er prentað með beinu lettri, en hitt, sem á sér enga samsvörun í S eða H, er skáletrað. Stafsetning er að því leyti frábrugðin því sem tíðkað er í *Íslenskum fornritum* (útgáfum Hins íslenska fornritafélags), að hér er allsstaðar sett 'i' í stað 'j' og 'z' í endingu miðmyndar sagna. Textanum er skipt í kafla. Tölur fyrir framan skástrik við upphaf hvers kafla vísa til blaðsíðu og línu í ÓITrEA I, en fyrir aftan skástrikið vísar fyrri talan í blaðsíðu og línu í Hauksbók og síðari talan í Sturlubók í útgáfu Finns Jónssonar af Landnámu. Tölusetning kapítula er hin sama og í ÓITrEA.

2. Textinn

110. KAPÍTULI: 254.10–255.3 / 3.2–17 og 129.1–15.

*Svá segir heilagur prestur Beda í aldarfarsbók þeiri er hann gerði um landaskipan í heiminum at eyland þat er Thíli er kallat í bókum liggja svá langt í norðrhálfu heimsins at þar komi eigi dagr á vetrinn þá er nótt var lengst ok eigi nótt á sumar þá er dagr er lengstr. Fyrir því ætla vitrir menn at Ísland sé Thíli kallat, at þat er víða á því landi at sól setz eigi um nætr þá er dagr er lengstr. Þar er ok þat víða at sól má eigi síá um daga þá er nótt er lengst. En hinn heilagi Beda prestur andaðiz siau hundruð þrim tigum ok fimm árum eptir holdgan várs *herra³ Iesú Kristí, meirr en hundraði ára fyrr en Ísland byggðiz af Norðmönnum. En áðr Ísland byggðiz af Nóregi hqfðu þar verit þeir menn er Norðmenn kalla Papa; þeir hafa verit kristnir, þvíat funduz eptir þeim bækr írskar, biðllur ok baglar, ok enn fleiri hlutir þeir er þaðan af mátti skilia at þeir váru kristnir menn ok komnir til vestan um haf. Vísa ok svá til enskar bækr at í þann tíma hafi verit farit í milli landanna.*

³ Þannig BC^1D^2 ; 'drottíns' A.

111. KAPÍTULI: 255.4–12 / 3.20–27 og 129.16–23.

Pá er Ísland fannz ok byggðiz var Adríánus páfi í Rómaborg ok eptir hann Íóhannes sá er hinn fimmti var⁴ með því nafni í *postolasæti*, en Hlōðver Hlōðversson keisari fyrir norðan fiáll, en Leó ok *Alexandr⁵ son hans yfir Miklagarði. Pá var Haraldr hinn hárfagri konungr yfir Nóregi, en Eiríkr Eymundarson í Svíþjóð ok Biörn son hans, Gormr hinn gamli at Danmörk, Elfráðr hinn ríki í Englandi ok Iátvarðr son hans, Kiarvall⁶ at Dyflinni á Írlandi, en Sigurðr hinn ríki iarl at Orkneyium, *bróðir Rognvalds Mæraiarls*.

112. KAPÍTULI: 255.13–256.3 / 4.1–11 og 129.24–30.

Svá segia vitrir menn at ór Nóregi frá Staði sé siau dægra sigling í vestr til Horns á austanverðu Íslandi, en frá Snæfellsnesi þar *sem* skemmst er til Grænlands fiogurra dægra haf í vestr at *sigla*. En svá er sagt ef siglt er ór Biörgyn til Hvarfsins á Grænlandi, at þá mun siglt vera tylft fyrir sunnan Ísland.

Frá Reykianesi á sunnanverðu Íslandi er fimm dægra haf til Iðlduhlaups á Írlandi í suðr, en frá Langanesi á norðanverðu Íslandi fiogurra *dægra *sigling*⁷ norðr til Svalbarða í hafsbotn.

113. KAPÍTULI: 256.4–13 / 4.27–34 og 130.2–10.

Svá er sagt at menn skyldu fara ór Nóregi til Færeyia. Nefna sumir *menn* til þess víking þann er hét Nadd-Oddr. En þá rak *langt* vestr í haf. Þeir fundu þar land mikit. *Kómu* þeir *austan at landinu ok* gengu þar upp á fiáll eitt hátt ok sáz um víða, ef þeir sæi reyki eða nokkur líkindi til þess at þat land væri byggt, ok *urðu* þeir ekki við þat varir.

Þeir fóru apr um haustit til Færeyia. En áðr þeir siglðu *brott sniávaði miðk* á fioll, ok fyrir því kōlluðu þeir þat *Snióland*. Þeir lofuðu miðk landit. Þat heitir nú *Reyðarfjörð⁸ í Austfjörðum er þeir hōfðu at komit.

Svá sagði Sæmundr prestur hinn *fróði.

⁴ var] + 'eptir hann' A.

⁵ Pannig D²; Alexander ABC¹.

⁶ Pannig ABD^{1,2}; kiarvalr C¹.

⁷ Pannig C¹; ÷ AB.

⁸ Pannig BC¹; eyða fyrir þessu orði og fyrir 'fróði' í næstu línu í A, sjá ÓITrEA I 256.11–12.

114. KAPÍTULI: 256.14–257.11 / 4.13–25 og 130.12–21.

Maðr hét Garðarr Svavarsson, sænskr at ætt. Hann fór at leita *Sniólands* at tilvísan *móður sinnar framsýnnar.⁹ Hann kom at *landinu* fyrir austan Horn hit eystra; þar var þá höfn góð.

Garðarr siglði umhverfis landit. Vissi hann *fyrir¹⁰ því at þat var eyland. *Garðarr helt inn* á fiörð þann er hét síðan **Skiálfandi*.¹¹ Hann lagði til hafnar fyrir austan fiörðinn ok var þar um vetr ok gerði sér hús; því hét þar Húsavík. Um várit er *Garðarr* var búinn til hafs sleit frá honum mann á báti, er hét Náttfari, ok með honum þræll ok ambátt. Hann kom at landi fyrir vestan fiörðinn, ok byggðu þau þar sem síðan heitir Náttfaravík. Garðarr fór þá til Nóregs ok lofaði miök land þat er hann hafði fundit. Var þá landit kallat Garðarshólmr. Þá var um allt landit skógr milli fialls ok fiöru. *Garðarr* var faðir Una föður Hróars Tungugoða.

115. KAPÍTULI: 257.12–259.6 / 5.2–35 og 130.23–131.13.

Flóki **Vigerðarson*¹² hét víkingr mikill. Hann fór at leita Garðarshólms ok siglði þar út *er¹³ heitir Flókavardi; þar mætiz *Hörðaland ok Rogaland.¹⁴ Hann fór fyrst til Hialtlands ok lá þar í Flókavági. Þar týndiz Geirhildr dóttir hans í Geirhildarvatni.

Með Flóka var á skipi bóndi sá *norrænn* er hét Heriólfr, *en¹⁵ annarr Þórólfr. Þar var ok sá maðr suðreyskr er hét Faxi.

Flóki hafði þriá hrafna með sér í haf. En er hann lét lausan hinn fyrsta *hrafninn*, þá fló *sá¹⁶ aprtr um *stafn,¹⁷ en annarr fló í lopt upp ok aprtr til *skipsins*; hinn þriði fló fram um stafn í þá átt sem þeir fundu landit. Þeir kómu austan at Horni ok siglðu fyrir sunnan landit. En er þeir siglðu vestr um Reykianes ok upp lauk firðinum, svá at þeir sá Snæfellsnes, þá mælti Faxi: 'Þetta mun vera mikit land *er¹⁸ vér höf-

⁹ Þannig BC¹; texti afbakaður í A.

¹⁰ Þannig BC¹; ÷ A.

¹¹ Þannig BC¹; 'aspandi' A.

¹² Þannig BC¹; 'vigdar' A, viggerdar D¹, uígrudar D².

¹³ Þannig BC¹; 'sem' A.

¹⁴ Þannig BC¹; 'roga land ok hörða land' A.

¹⁵ Þannig BC¹; 'ok' A.

¹⁶ Þannig BC¹; 'hann' A.

¹⁷ Þannig BC¹; 'stafninn' A.

¹⁸ Þannig BC¹; 'sem' A.

um¹⁹ fundit; hér eru vatnföll stór.' *Peir sá þá ós mikinn falla í síóinn.* Síðan er þat kallat Faxaóss.

Peir Flóki siglðu vestr yfir Breiðafjörð ok tóku þar land sem heitir Vatsfjörðr við Barðaströnd. Þá var fjörðrinn fullr af veiðiskap, ok gáðu þeir eigi fyrir veiðum at fá heyianna ok dó *allt kvikfé þeira²⁰ um vetrinn. *Várit* var heldr kalt. Þá gekk Flóki upp á fiall hátt ok sá norðr yfir fjöllin fjörð fullan af hafsum. Því kǫlluðu þeir landit Ísland, sem síðan hefir heitit.

Peir Flóki ætluðu brottu um sumarit ok urðu búnir litlu fyrir vetr. *En er þeir siglðu*, beit þeim eigi fyrir Reykianes, ok sleit frá þeim bátinn ok þar á Heriólfr. Hann rak þar á land sem nú heitir Heriólfrshöfn. Flóki var um vetrinn í Borgarfirði, ok *fundu þeir Heriólfr.²¹ Peir siglðu um sumarit eptir til Nóregs.

En er menn spurðu af landinu lét Flóki illa yfir. Heriólfr sagði kost ok lǫst á landinu, en Þórólfr lofaði svá miðk landit at hann kvað²² driúpa smiðr af hveriu strái. Því var hann kallaðr Þórólfr smiðr.

116. KAPÍTULI: 259.7–261.10 / 6.2–38 og 131.15–132.15.

Biörnólfr hét maðr en annarr Hróaldr. Peir váru synir Hrómundar Gripssonar. Peir fóru af Þelamǫrk fyrir víga sakir ok staðfestuz í Dalsfirði á Fjølum í *Sogni*. Son Biörnólfs hét Örn. *Örn átti tvau börn. Son hans hét Ingólfr, en Helga dóttir. Hon var kvenna vænst. Hróaldr átti þann son er Hróðmarr hét. Son Hróðmars hét Leifr.* Peir Ingólfr ok Leifr gerðuz fóstbræðr.

Í þann tíma var Atli hinn mióvi iarl á Gaulum. Hans synir váru þeir Hásteinn, Hersteinn ok Hólmsteinn. Peir fóstbræðr, Ingólfr ok Leifr, gerðu félag við sonu Atla ok fóru í hernað allir samt. Peir kómu heim at hausti með herfang mikit. Fóru með þeim ǫll skipti vel; *skildu þeir með vináttu ok mæltu til samfara með sér annat sumar.*²³ En um vetrinn gerðu þeir fóstbræðr *iarlssonum* veizlu. At þeiri veizlu strengði Hólmsteinn heit at hann skyldi eiga Helgu Arnardóttur eða enga konu ella. Um þessa heitstrenging fannz mǫnnum fátt, en Leifr roðnaði á at síá, ok skildu þeir *Hólmsteinn heldr fálaga.*

Um várit eptir biðgguz þeir fóstbræðr at fara í hernað ok ætluðu til

¹⁹ höfum] + 'her' A.

²⁰ Þannig B; kuik fe þeirra allt C'; 'fyrir þeim alt kvik fe' A.

²¹ Þannig BC'; 'funduz þeir heriolfr' A.

²² kvað] + 'þar' A.

²³ sumar] + 'eptir' A.

fundar við sonu Atla iarls, *sem mælt hafði verit um haustit*. Þeir funduz *við Hísargafli,²⁴ ok lögðu þeir Hólmsteinn bræðr þegar til orrostu við þá Leif. En er þeir höfðu bariz um hríð, þá kom at þeim Qlmóðr hinn gamli, son Hjørða-Kára, *hann var frændi Leifs*, ok veitti *hann* þeim *Ingólfi.²⁵ Í þeirri orrostu fell Hólmsteinn, en Hersteinn flýði.

Þeir Leifr fóru þá í hernað *um sumarit ok kómu heim at hausti*. En um vetrinn eptir fór Hersteinn at þeim *Ingólfi* ok vildi drepa þá. Þeir *fengu²⁶ niósn af *ferðum* hans ok gørðu í móti honum. Varð þá enn orrosta, ok fell þar Hersteinn. Eptir þat *dreif *lið*²⁷ at þeim fóstbræðrum vinir þeira ór Firðafylki. Váru þá sendir menn á fund²⁸ Atla iarls ok *Hásteins²⁹ at bióða sættir, *ok varð þat at sættum með þeim* at þeir Leifr guldu þeim feðgum *iarðir* sínar, en þeir fóstbræðr bióggu skip mikit ok fóru at leita lands þess er Hrafna-Flóki hafði fundit. Þeir fundu landit ok váru *um vetrinn* í Austfiörðum í Álptafirði hinum syðra. *En er þeir kǫnnuðu landit* virðiz þeim betra suðr en norðr. Á *næsta sumri* fóru þeir aprt til Nóregs. Varði Ingólfr *þá fé sínu* til Íslandsferðar, en Leifr fór í vestrvíking. Hann heriaði á Írland. Þar fann *hann iarðhús* mikit. *Leifr gekk í iarðhúsit* ok var þar myrkt *allt þar* til er lýsti af sverði því er maðr *sá helt á er flýit hafði undan Leifi*. Leifr drap þann mann, *en tók sverðit ok mikit fé annat*. *Sverð þat var allgóðr gripr*. *Þaðan af* var hann kallaðr Hjørleifr.

Hjørleifr heriaði víða um *Írland³⁰ ok fekk þar mikit herfang. Þar tók hann þræla tíu; *hét sá Duffpokr er helzt var fyrir þeim*. Síðan fór Hjørleifr til Nóregs ok fann þar Ingólfr fóstbróður sinn. Hann hafði áðr fengit Helgu Arnardóttur, systur Ingólfs.

261.10–14 / 7.2–6 og 132.16–20.

Þann vetr fekk Ingólfr at blóti miklu ok *gekk til fréttar* um forlög sín. Vísaði fréttin *honum* til Íslands. Hjørleifr vildi aldri blóta. Eptir *um várit* bió sitt skip hvárr þeira mága til Íslands. Hafði Hjørleifr herfang sitt á skipi, en Ingólfr félagsfé þeira, ok lögðu til hafs þegar þeir váru búnir.

²⁴ Þannig BC¹; ÷ A.

²⁵ Þannig BC¹; 'lið sinni' A.

²⁶ Þannig BC¹; 'jngolfr höfðu' A.

²⁷ Þannig BC¹; 'komo' A; dreif S; *annar texti í H.*

²⁸ fund] + 'þeira' A.

²⁹ Þannig BC¹; 'hroðnar', en 'hroðmars' skr. á milli dálkanna, A.

³⁰ Þannig BC¹; 'svmarit vm uestr lonð' A.

261.14–264.4 / 7.8–8.19 og 132.21–133.28.

*Þat var á setta ári ríkis Haralds konungs hins hárfagra er menn fóru at leita Íslands, en siau vetrum síðarr fóru þeir Hiǫrleifr at byggja landit, sem nú var sagt. Þat var á þrettánda ári konungdóms Haralds hins hárfagra. Þá hafði hann verit tvá vetr einvaldskonungr at Nóregi síðan *Hafrsfiarðarorrosta³¹ var. Þat var fiórum vetrum eptir fall *hins heilaga Íátmundar konungs í Englandi.³² Þá var liðit frá upphafi heims þessa sex þúsundir vetra, siau tigr ok þrír vetr, en frá holdgan várs dróttins Iesú Kristi átta hundruð siau tigr ok fiogur ár. Þeir Ingólfr hǫfðu samflot til þess er þeir sá Ísland. Síðan skilði með þeim.*

Þá er Ingólfr sá landit skaut hann fyrir borð ǫndvegissúlum sínum, sagði at hann skyldi þar byggja sem súlurnar ræki á land. Ingólfr tók þar land sem nú heitir Ingólfshǫfði, en Hiǫrleif rak vestr fyrir, ok fekk hann vatnfátt. Þá tóku þrælarnir írsku þat ráð at *knoða³³ saman miǫl ok smiǫr ok *sǫgðu* þat ǫporstlátt; þat *kǫlluðu* þeir mínðak. En er þat var tilbúit, þá kom regn mikit ok tóku þeir sér *þá³⁴ vatn á tiǫldum. En er mínðakann³⁵ tók at mygla kǫstuðu þeir því fyrir borð ok rak þat á land *þar sem síðan heitir nú³⁶ Mínðakseyrr.

Hiǫrleifr tók land við Hiǫrleifshǫfða. Þar var þá fiǫrðr, ok horfði botninn at hǫfðanum. Hiǫrleifr lét þar gera skála tvá. Er ǫnnur tóptin átián faðma, en ǫnnur nítián. Sat Hiǫrleifr þar um vetrinn.

Um várit vildi Hiǫrleifr sá. Hann átti einn uxa, ok lét hann þrælana draga arðrinn. En er þeir Hiǫrleifr váru at skálasmíð, en þrælarnir skyldu eria, þá gerði Dufþakr þat ráð at *þeir skyldu³⁷ drepa uxann ok segia at skógarbiǫrn hefði drepit, en síðan skyldu þeir ráða á þá Hiǫrleif, ef þeir leituðu biarnarins. Þetta sǫgðu þeir Hiǫrleifi ok *hans félagum*, at *biǫrn hefði drepit uxann*. En er þeir dreifðuz *í³⁸ skóginn at leita biarnarins, þá sóttu þrælarnir at sérhverium þeira ok myrðu þá alla, iafnmarga sér. Síðan fóru þeir þaðan brottu með konur þeira er drepnir vóru ok lausafé ok bátinn frá skipinu. Þrælarnir fóru í eyjar þær er þeir sá í útsuður til hafs ok biǫgguz þar fyrir.

³¹ Hafrs-] þannig BC'; 'haf's' A.

³² Þannig BC'D^{1,2}; 'eatmundar konungs a englandi ens helga.' A.

³³ Þannig BC'; 'bræða' A.

³⁴ Þannig BC'; ÷ A.

³⁵ Þannig A; mimpakinn B, mindakinn C'.

³⁶ Þannig BC'; 'sem siþan' A.

³⁷ Þannig BC'; ÷ A.

³⁸ Þannig BC'; 'a' A.

Vífill ok Karli hétu þrælar Ingólfs. Þá sendi *hann³⁹ vestr með síó at leita ǫndvegissúlna sinna. En er þeir kómu til Hiǫrleifshǫfða fundu þeir Hiǫrleif dauðan. Þá fóru þeir aprt ok sǫgðu Ingólfi þau tíðindi. Hann lét illa yfir drápi Hiǫrleifs. Fór Ingólfr þá vestr til Hiǫrleifshǫfða. En er Ingólfr sá Hiǫrleif dauðan, þá mælti hann: 'Lítit lagðiz hér fyrir góðan dreng er þrælar skyldu⁴⁰ at bana verða, ok sé ek svá flestum fara ef eigi vilia blóta.' Ingólfr lét grefta þá Hiǫrleif ok síá fyrir skipi þeira ok fiárhlut. Síðan gekk Ingólfr upp á hǫfðann. Hann sá eyiar *liggia til hafs (í útsuðr).⁴¹ Kom honum þá í hug at þrælarnir mundi þangat hafa leitat, því at bátrinn var horfinn. Fóru þeir Ingólfr út til eyianna ok fundu þá þar sem heitir Eið. Þrælarnir sátu at mat er þeir Ingólfr kómu at þeim. Þeir urðu⁴² felmsfullir ok hlióp sinn veg hverr þeira. Ingólfr drap þá alla, suma með vápnum, sumir stukku fyrir biǫrg ofan, svá sem ǫrnefni eru við kennd. Heita þar síðan Vestmannaeyiar, þvíat þrælarnir vǫru kyniaðir vestan um haf. Þeir Ingólfr hǫfðu með sér konur þeira er myrðir hǫfðu verit. Fóru þeir *þá⁴³ aprt til Hiǫrleifshǫfða. *Var Ingólfr⁴⁴ þar vetr annan. En um várit eptir fór hann vestr með síó. Var hann hinn þriðia vetr undir Ingólfsfelli fyrir vestan *Qlfusá.⁴⁵ Á þeim misserum fundu þeir Vífill ok Karli ǫndvegissúlur Ingólfs við Arnarhvál fyrir *neðan⁴⁶ heiði.

264.4–6 / 8.21–23 og 133.29–31.

Ingólfr fór um várit ofan um heiði. Hann tók sér bústað þar sem ǫndvegissúlur hans hafði á land rekit. Hann bió í Reykiarvík.

117. KAPÍTULI: 264.7–265.3 / 8.33–9.11 og 134.3–14.

Ingólfr var *frægastr⁴⁷ allra landnámsmanna, þvíat hann byggði fyrstr Ísland. Gørðu þat síðan aðrir landnámsmenn at hans dæmum. Ingólfr átti Hallveigu Fróðadóttur, systur Lopts hins gamla. Þeira son var Þor-

³⁹ Þannig BC¹; 'jngolfr' A.

⁴⁰ skyldu] + 'þer' A.

⁴¹ Þannig H; 'i vtsudr til hafz' S; *afbakað í öllum handritum ÓITr's*: 'til vtsuðrs i hafit' A, liggia til hafs BC¹.

⁴² urðu] + þegar AB.

⁴³ Þannig C¹; 'jngolfr' A, [þeir þá] ÷ B.

⁴⁴ Þannig C¹; 'voro þeir' A, ok voro B.

⁴⁵ Þannig BC¹; 'ðlfus ár' A.

⁴⁶ Þannig BC¹; 'norþan' A.

⁴⁷ Þannig BC¹D^{1,2}; 'göfgaztr' A.

steinn er þing lét setja á Kjalarnesi áðr alþingi var sett. Son Þorsteins var Þorkell máni lögsgumaðr, er einn heiðinna manna hefir *bezt verit siðaðr er⁴⁸ menn viti dæmi til. Hann lét bera sik í sólargeisla í banasótt sinni ok fal sik á hendi þeim guði er sólina hafði skapat. Hann hafði ok lifat svá réttvísliða sem þeir kristnir menn er nærr bezt hafa verit siðaðir. Son Þorkels mána var Þormóðr er þá var allsheriar-goði er kristni kom á Ísland. Hans son var Hámall faðir Más ok Þormóðar ok Torfa.

118. KAPÍTULI: 265.4–9 / 9.13–19 og 134.16–21.

Biörn buna hét hersir ágætr í Nóregi. Hann var son Veðrar-Gríms. Móðir Gríms var Hervor dóttir Þorgerðar Eylaugsdóttur hersis ór Sogni. Frá Birni *bunu* er komit nærr allt stórmenni á Íslandi. *Kona Biarnar hét Vélaug*. Þau áttu þrjá sonu; hét einn Ketill flatnefr, annarr Hrappr, þriði Helgi. Þeir vátu ágætir menn, ok *eru margar sögur frá þeim ok þeira afkvæmi*.

265.9–266.4 / 9.20–28 og 134.23–28.

Þórðr skeggi hét *maðr,⁴⁹ son Hrapps Biarnarsonar *bunu*. Þórðr átti Vilborgu Ósvaldsdóttur. Helga hét dóttir þeira; hana átti Ketilbiörn hinn gamli. Þórðr *skeggi* fór til Íslands; *hann⁵⁰ bió á Skeggiastöðum at ráði Ingólfs í hans landnámi. Frá Þórði *skeggia* er komit mart stórmenni á Íslandi.

119. KAPÍTULI: 266.5–267.16 / 10.27–11.26 og 135.20–136.8.

Qrlygr hét *annarr*⁵¹ son Hrapps Biarnarsonar **bunu*.⁵² Hann var at fóstri með *hinum helga⁵³ Patreki byskupi í Suðreyjum. *Qrlygr* fýstiz at fara til Íslands ok bað Patrek byskup at hann sæi um með honum. *Byskup svarar*: 'Veita mun ek þér umsiá ef þú vill mínum ráðum *fram⁵⁴ fara. Nem þú þar land sem þú sérri fiöll tvau af hafi ok er dalr

⁴⁸ Pannig B; 'verit siðaðr' nærr betr (meik C') en' AC'.

⁴⁹ Pannig BC'; 'maðr. hann var' C'; ÷ A.

⁵⁰ Pannig BC'; 'þórðr' A.

⁵¹ annarr] maðr BC'.

⁵² Pannig BC'; ÷ A.

⁵³ Pannig BC'D^{1,2}; ÷ A.

⁵⁴ Pannig BC'; ÷ A.

í hvárutveggja fiallinu. *Reis þú bústað þinn undir hinu syðra fiallinu. Þar skaltu láta kirkiu gera til dýrðar guði ok hinum heilaga *Kólumba.*⁵⁵ Byskup lét hann *hafa með sér⁵⁶ *kirkiuvið⁵⁷ ok iarnklokku ok plenarium ok mold vígða, er hann skyldi leggja undir hornstafi kirkiunnar. *Byskup bað hann vel halda trú sína er hann hafði kennt honum. Síðan lét Qrlygr í haf með sínu fgruneyti. Þeir fengu útivist harða, ok vissu⁵⁸ eigi hvar þeir fóru. Þá hét Qrlygr á guð til landtöku þeim ok þar með á Patrek byskup, ef hann mætti þeim nokkura hiálp veita, at hann skyldi af hans nafni gefa ornefni þar sem þeir tæki fyrst land. Litlu síðar sá þeir land ok váru komnir vestr um landit. Þeir kómu þar at er nú heitir Qrlygshöfn, en fiqrðinn innfrá kolluðu þeir Patreksfiqrð. Þeir váru þar um vetrinn.*

En um várit bió Qrlygr skip sitt. *Hann siglði suðr um Snæfellsökuul. En er hann kom á fiqrðinn, þá sá hann fiqll tvau ok dal í hvárutveggja. Kenndi hann þá at Patrekr byskup mun honum þar hafa til vísat. Helt hann at hinu syðra fiallinu, ok var þat Kialarnes. Þar hafði áðr numit land Helgi bióla bræðrungr Qrlygs. Helgi bióla var son Ketils flatnefs, Biarnarsonar bunu. Qrlygr var hinn næsta vetr með Helga frænda sínum. En um várit setti hann bú saman at ráði Helga; hann bió at Esiubergi ok lét þar kirkiu gera, sem hann hafði heitit Patreki byskupi ...*

120. KAPÍTULI: 268.17–18 / Sbr. 136.9.

... Qrlygr hinn gamli at *Esiubergi⁵⁹ átti mörg börn ok mikit afkvæmi.

121. KAPÍTULI: 269.1–15 / 10.4–17 og 135.1–12.

Haraldr⁶⁰ hinn hárfagri heriaði vestr um haf sem fyrr er ritat. Hann lagði undir sik allar Suðreyiar svá langt vestr at engi konungr hefir *síðan eignaz lengra.⁶¹ En þegar er konungr hafði austr siglt til Nór-egs, þá slóguz í Suðreyiar víkingar, Írar ok Skotar, heriuðu þar ok

⁵⁵ Pannig C'D^{1,2}; 'columbe' AB.

⁵⁶ Pannig BC¹; með ser hafa A; annar texti í D^{1,2}.

⁵⁷ Pannig D^{1,2}; 'kirkiú viðinn' ABC¹.

⁵⁸ vissu] + 'þeir' A.

⁵⁹ Pannig BC¹; 'esiv' A.

⁶⁰ Haraldr] + 'konungr' A.

⁶¹ Pannig B; 'lengra eignaz síþan' A, 'síðan hefir leingra eignaz' C¹.

ræntu víða. En er *þat spurði Haraldr konungr⁶² sendi hann vestr Ketill flatnef, son Biarnar bunu, at vinna apr *Suðreyiar undir Harald konung*. Ketill flatnef átti Yngvildi dóttur Ketils veðrs, hersis af Hringaríki. Þeira synir váru þeir Biörn hinn austræni ok Helgi bióla. Dætr þeira váru þær Auðr hin diúpauðga ok Þórunn hynna. Ketill setti Biörn son sinn *til at gæta eigna sinna eptir í Nóregi, en hann fór vestr með qnnur börn sín ok konu*. Hann lagði undir sik allar Suðreyiar ok gerðiz hofðingi yfir, en galt enga skatta Haraldri konungi, sem ætlat hafði verit. *Fyrir því tók Haraldr konungr undir sik allar þær eignir er Ketill átti í Nóregi, en rak á brottu Biörn son hans*.

269.15–21 / 30.33–31.6 og 152.2–9.

Biörn fór fyrst vestr um haf *til Suðreyia* ok vildi *þar ekki⁶³ staðfestaz. Því var hann kallaðr Biörn hinn austræni. *Hann fór til Íslands ok nam land í Breiðafirði ok bió í Biarnarhofn. Hann er heygðr við Borgarlæk, þvíat hann einn var eigi skírðr af börnum Ketils flatnefs. En Ketill var skírðr fyrir vestan haf ok allt hans skuldalið þat er með honum var*.

122. KAPÍTULI: 270.1–271.1 / 36.16–35 og 156.37–157.18.

*Óleifr⁶⁴ hét herkonungr *er kallaðr var Óleifr hvíti*. Hann var son Ingjalds konungs Helgasonar, Ólafssonar, Guðrøðarsonar, Hálfðanarsonar hvítbeins, Upplendingakonungs. Óleifr hvíti heriaði í vestrvíking ok vann Dyflinni⁶⁵ á Írlandi ok Dyflinnarskrí ok gerðiz þar konungr yfir. Óleifr fekk Auðar hinnar diúpauðgu dóttur Ketils flatnefs. Þorsteinn rauðr hét son þeira. *Óleifr fell á Írlandi í orrosto. En Auðr ok Þorsteinn, *son hennar, fóru þá í Suðreyiar. Þar fekk Þorsteinn Þurfiðar dóttur Eyvindar er kallaðr var austmaðr. Þurfiðr var systir Helga hins magra er átti Þórunni hynnu dóttur Ketils flatnefs. Þau Þorsteinn áttu mörg börn. Óláfr feilan hét son þeira,⁶⁶ en dætr Gróa *ok⁶⁷ *Álof,⁶⁸ Ósk *ok⁶⁹ Þórhildir, Þorgerðr *ok⁷⁰ Vigdís. Þorsteinn gerðiz*

⁶² Pannig BC¹; 'haralldr konungr spurði þat' A.

⁶³ Pannig BC¹; 'eckir þar' A.

⁶⁴ Pannig BC¹; Óláfr AD^{1,2}.

⁶⁵ Pannig BC¹; 'dyff' A, 'dyflinn' D².

⁶⁶ Óleifr — þeira] þannig BC¹D^{1,2}; ÷ A.

⁶⁷ Pannig C¹; ÷ ABD^{1,2}.

⁶⁸ Pannig BC¹; olof AD^{1,2}.

⁶⁹ Pannig C¹; ÷ ABD^{1,2}.

⁷⁰ Pannig C¹; ÷ ABD^{1,2}.

herkonungr. Hann réðz til félags við *Sigurð iarl hinn ríka son Eysteins glumru*. Þeir unnu Katanes ok Suðrland, Ros ok Mærhæfi ok meirr en hálf Skotland. Gerðiz Þorsteinn þar konungr yfir, áðr Skotar sviku hann ok fell hann *þar í⁷¹ orrostu.

Auðr var þá á Katanesi er hon spurði fall Þorsteins *sonar síns*. Hon lét þá gera knorr í skógi á laun. En er *hann⁷² var búinn helt hon út í Orkneyjar. Þar gipti hon Gró dóttur Þorsteins rauðs. *Síðan bióz Auðr at leita Íslands*. Hon hafði á skipi með sér tutugu karla friálsa.

271.1–4 / 36.36–37.1 og 157.19–21.

Sá hét Kollr er ættr var af þeim ok mest virðr af Auði; var hann helzt at ráðum með henni. Kollr var son Veðrar-Gríms Ásasonar hersis. Kollr átti Þorgerði dóttur Þorsteins rauðs.

271.4–17 / sbr. 37.10–22, 157.30–158.4.

Auðr fór fyrst til Færeyia ok gipti þar Álofu dóttur Þorsteins rauðs. Þaðan eru komnir Götuskeggjar í *Færeyium*. Síðan fór Auðr at leita Íslands. Hon kom at fyrir *sunnan land* ok braut skipit á *Vikarsskeiði*. Fór Auðr þá á Kialarnes til Helga biólu bróður síns. Hann bauð henni at vera þar um *vetrinn* með helming liðs síns. Henni þótti varboðit ok *kvadz eigi vita hvaðan honum kom slík lítilmennska*. Fór hon þaðan vestr í Breiðafjörð til Biarnar bróður síns. *Biörn sagðiz kunna*⁷³ veglyndi systur sinnar; gekk hann í móti *systur sinni* með húskarla sína ok bauð henni þar at vera með alla sína menn. *Auðr tók þat með þekkuum. Var hon þar um vetrinn með allt lið sitt, ok var henni veitt hit skqruligasta. En um várit eptir fór hon í landaleitan inn í Breiðafjörð ok nam alla Breiðafiardardali ok bió í Hvammi.*

271.17–18 / 159.11–12.

Auðr gaf Kollri mági sínum allan Laxárdal. Gerðiz hann hinn mesti rausnarmaðr. Hann var kallaðr Dala-Kollr.

⁷¹ Þannig BC¹D^{1,2}; 'iþeiri' A.

⁷² Þannig C¹; hun ABD^{1,2}.

⁷³ kunna] + stórmennsku ok ABC¹D^{1,2}; villa í öllum handritum.

271.18–272.2 / 158.4–6.

Auðr bió í Hvammi til elli. Þar heita nú Auðartóptir við Aurriðaaáros. Hon var *kristin* ok vel trúuð; hon lét reisa krossa þar sem *Krosshólar* heita síðan; hafði hon þar bænahald sitt ...

272.7–8 / 160.9–11.

Hann [þ.e. Óláfr feilan] fekk *Aldísar* hinnar barreysku, dóttur Konáls Steinmóðssonar, Qlvissonar barnakarls.

272.9–11 / 160.22–24.

Auðr var vegskona mikil. Þá er hon var ellimóð, bauð hon til sín frændum sínum ok *mágum⁷⁴ ok bió þeim ágæta veizlu. En er sú veizla hafði staðit þriár nætr ...

272.15–273.3 / 160.24–29.

Síðan gaf hon öllum vinum sínum gíafar ok réð þeim mǫrg heilræði. Eptir þat þakkaði hon *öllum boðsmǫnnum sína þarkvámu.⁷⁵ Sagði hon at sú en sama veizla skyldi enn standa aðrar þriár nætr; sagði hon at þat skyldi vera erfi hennar. Þá nótt eptir andaðiz hon. Auðr var grafin í sand þar er flæðr gekk yfir, sem hon hafði áðr síálf fyrir sagt, þvíat hon vildi eigi liggia í óvígðri moldu, er hon var skírð. Eptir andlát hennar villtuz frændr hennar af réttri trú. Var síðan gert hof á *Krosshólum*, þá er blót tóku til.

123. KAPÍTULI: 273.6–21 / 159.12–22.

Dala-Kollr átti Þorgerði dóttur Þorsteins rauðs ... Þeira börn váru Hǫskuldr ok Gróa er átti Véleifr hinn gamli, ok Þorkatla er Þorgeir goði átti. Hǫskuldr ... átti Hallfríði dóttur Þorbiarnar frá Vatni í *Haukadal*. Þorleikr var son þeira, er átti Þuríði Arnbiarnardóttur, Sleitu-Biarnarsonar. Þeira son *var⁷⁶ Bolli, er átti Guðrúnu Ósvífrs-dóttur. Hǫskuldr keypði Melkorku dóttur Mýrkiartans Írakonungs. Þeira son var Óláfr pái. Óláfr pái Hǫskuldsson átti Þorgerði Egilsdótt-

⁷⁴ Þannig BC'; 'vinum' A.

⁷⁵ Þannig BC'D¹2; 'boðs mǫnnum öllum sínum þangat kvamu' A.

⁷⁶ Þannig BC'D¹2; 'het' A.

ur Skalla-Grímssonar. *Synir þeira váru þeir⁷⁷ Kiartan, Egill, Hall-dórr, Steinþórr ok Þorbergr. Kiartan átti Hrefnu dóttur Ásgeirs æðikolls. Váru þeira synir Ásgeirr ok Skúmr. Dóttir Óláfs pá var Þuríðr, er átti Guðmundr Sölmundarson í Ásbiarnarnesi. Þeira synir váru Hallr ok Víga-Barði. Dóttir Høskuldar Kollssonar var Hallgerðr snúinbrók, er átti Gunnarr at Hlíðarenda.⁷⁸

124. KAPÍTULI: 274.1–275.2 / 71.17–21 og 192.28–193.11.

Biörn hét maðr ágætr á Gautlandi. Hann var son Hrólfs frá Ám. Kona Biarnar hét Hlíf, dóttir Hrólfs Ingialdssonar, Fróðasonar konungs. Eyvindr hét son þeira. Biörn varð ósátr við Sigfast mág Sölvvars *Gautakonungs,⁷⁹ ok brenndi Biörn Sigfast inni með þrim tígum manna. Síðan fór Biörn til Nóregs með tólfta mann, ok tók við honum Grímr hersir, son Kolbiarnar sneypis. Var Biörn með honum einn vetr. Þá vildi Grímr drepa Biörn til fiár. Þá fór Biörn til Qndóttis *kráku⁸⁰ er bió á Qgðum í *Hvínisfirði,⁸¹ ok tók hann við honum. Biörn var á sumrum í vestrvíking, en á vetrum með Qndótti, þar til er Hlíf kona hans andaðiz á *Gautlandi.⁸² Þá kom Eyvindr son hans austan þadan ok tók við herskipum föður síns. Eyvindr fór þá í vestrvíking ok hafði útgerðir fyrir Írlandi. Hann fekk *Rafortu⁸³ dóttur Kiarvals *Írakonungs⁸⁴ ok staðfestiz hann þar. Hann var kallaðr Eyvindr hinn austræni. Þau Rafort áttu son þann er Helgi hét; hann seldu þau til fóstrs í Suðreyjar. En er þau kómu þar tveim vetrum síðar, þá var hann sveltr svá at þau kenndu hann eigi. Höfðu þau hann þá með sér ok kolluðu Helga hinn magra. Hann fæddiz upp á Írlandi. En er hann var *roskinn gørðiz hann⁸⁵ virðingamaðr mikill. Gekk hann þá at eiga Þórunni hyrnu, dóttur Ketils flatnefs, ok áttu þau mörg börn. Hrólfr ok Ingialdr hétu synir þeira.

⁷⁷ Pannig BC¹D^{1,2}; 'voro þeira .ss.' A.

⁷⁸ Hlíðarenda] + Þorgerði dóttur Þorsteins rauðs átti síðarr Herjólf, son Eyvindar elds, ok var þeira (hans C¹) son Hrótr á Kambsnesi BC¹. Sbr. S 159.23–26.

⁷⁹ Pannig BC¹D¹; 'gota konungs' A, skota konungs D².

⁸⁰ Pannig BC¹D^{1,2}; 'kraka' A.

⁸¹ Leidréttr eftir Landnámu. 'hvivis' A, 'hvíms' BC¹, hrim D^{1,2}.

⁸² Pannig C¹; Gotlandi AB; ÷ D^{1,2}.

⁸³ Pannig BC¹D^{1,2}; 'rafartar' A.

⁸⁴ Pannig BC¹; konungs AD^{1,2}.

⁸⁵ Pannig BC¹D^{1,2}; ÷ A.

275.2–5 / 72.21–22, 73.4–5 og 193.12–15.

Helgi hinn magri fór til Íslands með konu sína ok börn. *Helgi var kristinn at kalla, ok þó blandinn miðk í trúnni; hann⁸⁶ sagðiz trúa á Krist, en hann hét á Þór til síofara ok harðræða.*

275.5–6 / 72.37–73.3 og 193.29–32.

*Helgi hinn magri nam allan Eyiafiörð milli Sigluness ok *Reynisness⁸⁷ ok bió í Kristnesi.*

275.7–11 / 73.9–14 og 197.11–14.

Helgi gaf Ingialdi syni sínum land fyrir austan Eyiafiarðará ofan frá *Arnarhóli til Þverár hinnar ytri.⁸⁸ *Ingialdr bió at Þverá hinni syðri ok reisti þar hof mikit. Hann átti Salgerði Steinólfsdóttur. Þeira son var Eyjólfur hrúga. Hann átti Ástríði Vigfúsdóttur hersis af Vors í Nóregi. Víga-Glúmr var son þeira. Þeir váru bræðr synir Víkinga-Kára, Eiríkr bióðaskalli, faðir Ástríðar móður Óláfs konungs Tryggvasonar, ok Vigfús af Vors, faðir Ástríðar móður Víga-Glúms.*

125. KAPÍTULI: 275.15–20 / 99.28–100.4 og 212.29–34.

Ketill hét maðr, son Iórunnar manvitsbrekku; *hon var dóttir Ketils flatnefs. Ketill fór til Íslands af Suðreyjum. Hann var vel kristinn. Því kylluðu heiðingiar hann Ketil hinn fíflska. Ketill hinn fíflski nam land austr í Veri. Hann bió í Kirkiubæ. Þar máttu eigi heiðnir menn búa. Ketill var faðir Ásbiarnar fōður Þorsteins, fōður Surts, fōður Sighvats lögsögumanns.*

126. KAPÍTULI: 276.1–3 / 100.12–14 og 213.3–5.

Eysteinn hinn digri hét maðr. *Hann fór af Nóregi til Íslands. Hann nam land fyrir austan Geirlandsá til móts við Ketil fíflska ok bió á Geirlandi.*

⁸⁶ hann] + 'var skirðr ok' A.

⁸⁷ Þannig BC'D¹2; 'reyni ness' A.

⁸⁸ þannig A; Arnarhól ok sunnan ('vtan' C') at Þverá neðri ('nedri þuera' C') BC'.

276.3–12 / 100.15–22 og 213.6–12.

Eysteinn son Hrana Hildissonar fór til Íslands af Nóregi. *Hann⁸⁹ keypði at Eysteini hinum digra lǫnd þau er hann hafði numit ok bió at Skarði. *Hildir⁹⁰ hét son hans. *Hildir ætlaði at færa búnað sinn á Kirkiubœ, þá er Ketill hinn fflski var andaðr; ætlaði hann þat ekki satt at þar mundi eigi mega búa heiðnir menn sem í ǫðrum stǫðum. En er hann var kominn nærr at túngarði á Kirkiubœ varð hann bráð-dauðr. Þar liggir hann í Hildishaugi. Ok svá segiz at fleirum varð heiðnum mǫnnum ef þangat vildu færa bú sitt, þvíat guð hafði þann stað valit sér til dýrkanar. Þar er nú nunnuklaustr.

127. KAPÍTULI: 276.13–277.2 / Sbr. 13.14–25 og 137.5–10.

Bræðr tveir námu Akranes allt í Borgarfirði. Hét annarr Þormóðr, en annarr Ketill. Ketill átti Akranes⁹¹ fyrir vestan ok fyrir norðan Akrafell. Hans son var Iǫrundr hinn kristni er bió í Gǫrðum.

277.2–278.4 / Sbr. 13.30–14.18 og 137.13–31.

Ásólfr er maðr nefndr. Hann var frændi Iǫrundar í Gǫrðum. Hann kom út austr í Ósum. Ásólfr var vel kristinn ok vildi ekki eiga við heiðna menn ok eigi þiggja fæðu af þeim. Hann gerði sér skála undir Eyiafiqlum þar sem nú heitir at Ásólfskála hinum austasta. Hann fann ekki menn fyrr en heiðingar fóru at forvitnaz hvat hann hefði til fæðu ok sá þeir í skálanum *fiska marga.⁹² En er þeir gengu til lækjar þess er *fell⁹³ hiá skálanum, þá var hann svá fullr af fiskum, at menn þóttuz eigi slík undr sét hafa. Ok er heraðsmenn urðu þessa varir, ráku þeir Ásólfr í brott ok vildu eigi at hann nyti svá mikilla gœða. Ásólfr færði þá byggð sína til Miðskála ok var þar um hríð, en allir fiskar váru horfnir ór læknum er heiðnir menn kómu til ok ætludu at veiða. En er komit var til Ásólfs, þá var vatnfall þat fullt af fiskum er fell hiá Miðskála. Var hann þá brott rekinn þaðan. Hann gerði sér enn skála hinn þriðja, ok fór allt á sǫmu leið ok fyrr, at veiðrin hvarf þegar. Ok er Ásólfr var þaðan brott rekinn, fór hann út á Akranes til Iǫrundar

⁸⁹ Þannig BC'; 'Eysteinn hrana .s.' A.

⁹⁰ Þannig hér og eftirleidis BC'; 'hilldar' A.

⁹¹ Akranes] + alt AB.

⁹² Þannig BC'; 'marga fiska' A.

⁹³ Þannig BC'; 'þar var' A.

frænda síns. *Igrundr tók vel við Ásólfri ok bauð honum at vera með sér. Ásólfri vildi eigi vera hiá ǫðrum monnum. Þá gerði Igrundr honum hús at Hólmi hinum iðra ok ok lét *þangat⁹⁴ færa honum fæðu, ok var Ásólfri þar síðan meðan hann lifði ok var þar grafinn.*

128. KAPÍTULI: 278.5 / 17.2 og 141.23.

Úlfr hét maðr, son Gríms hins háleyska

278.5–6 / 138.27–28.

Þórissonar, Gunnlaugssonar, Hrólfssonar, Ketilssonar Kjölfara.

278.6–14 / Sbr. 17.2–22 og 141.23–142.2.

Móðir Úlfs var Svanlaug dóttir Þormóðar af Akranesi. Úlfr bió á Geirlandi í Hvítársíðu. Hans son var Hrólfur hinn auðgi faðir Halldóru er átti Gizurr hinn hvíti; þeira dóttir var Vilborg, er átti Hialti Skeggjason. Annarr son Úlfs var Hróaldr faðir Hrólfis hins yngra. Hrólfur hinn yngri átti Þuríði Valþjófsdóttur, Orlygssonar hins gamla. Þeira son var Illugi hinn rauði er fyrst bió í Hraunsási, en síðan á Hofstöðum í Reykiardal. Síðast bió Illugi at Hólmi hinum iðra á Akranesi ...

129. KAPÍTULI: 279.10–18 / 17.30–18.7 og 142.9–22.

Kalman hét maðr, suðreyskr, er land hafði numit fyrir vestan Hvítá. Hann var faðir Sturlu goða. Son Sturlu hét Biarni, er bió eptir fǫður sinn á ættleifð sinni í Kalmanstungu. Biarni deildi við Hrólf hinn yngra, fǫður Illuga hins rauða, um Tunguna litlu. Þá hét Biarni at taka við kristni ef hann fengi þat er hann kallaði til. Eptir þat braut Hvítá út farveg þann er hon fellr nú. Eignaðiz Biarni þá Tunguna litlu ok ofan um Grindr ok Sǫlmundarhöfða. Biarni efndi vel heit sitt. Tók hann rétta trú ok helt til dauðadags.

214. KAPÍTULI: II 143.12–144.2 / 96.34–97.14 og 210.14–30.

*... Rognvaldr iarl kallaði þá saman sonu sína ok spurði hverr þeira *þá vildi⁹⁵ taka iarlðóm í Orkneyjum. Þórir bað hann síá ráð fyrir sér,*

⁹⁴ Þannig BC'; ÷ A.

⁹⁵ Þannig BC'; 'uilldi þa' A.

*hvárt er hann vildi at hann færi vestr þangat eða eigi. Iarl svarar: 'Vel ferr þér. En þú ert maðr skilgetinn ok vænn til höfðingia ok skaltu taka hér arf ok ríki eptir minn dag.' Þá gekk Hrólfr fram ok bauð sik til þeirrar ferðar. Iarl svarar: 'Þat er þér vel hent fyrir sakir afls ok atgerfi. En þó hygg ek at meiri ofsi ok hernaðarágirnd leiki þér í skapi en *þú⁹⁶ unír svá búit at setiaz um kyrrt at slíkum smáríkium.' Þá spurði Hrollaugr fōður sinn ef hann vildi at hann færi vestr til Eyianna. Iarl svaraði: 'Ekki muntu iarl verða. Þú hefir ekki styrialdar skaplyndi. Ætla ek helzt at vegir þínir liggi út til Íslands. Muntu þar gofugr þikkia á því landi ok verða kynsæll, en engi eru hér forlög þín.' Sendi iarl þá Einar son sinn vestr til Orkneyia.*

Hrollaugr fór til Haralds konungs ok var með honum um hrīð ok fekk sér gofugt kvánfang.

144.3–145.5 / 97.16–98.5 og 210.33–211.24.

Hrollaugr fór⁹⁷ til Íslands með konu sína ok sonu. Hann kom af hafi austan at Horni ok skaut þar fyrir borð ǫndvegissúlum sínum, ok bar þær á land í Hornafirði, en hann rak undan *ok⁹⁸ vestr fyrir landit. Fekk hann útivist harða, ok varð vatnfátt á skipinu. Þeir tóku land vestr á Nesium í Leiruvági. Hann var þar hinn fyrsta vetr. Þá frá hann til súlna sinna ok fór austr *þannveg.⁹⁹ Hann var annan vetr undir Ingólfsfelli. Síðan fór hann austr í Hornafjörð ok bió fyrst undir Skarðsbrekku í Hornafirði, en síðan á *Breiðabólstað¹⁰⁰ í Fellshverfi.

Hrollaugr var höfðingi mikill ok helt *vel* vingan við Harald konung, en fór aldri útan. Haraldr konungr sendi Hrollaugi *gott* sverð ok qlhorn ok gullhring þann er vá fimm aura. Þat sverð átti síðan Kolr son Síðu-Halls, en Kolskeggr hinn fróði hafði sét hornit. *Hrollaugr þikkir monnum verit hafa gofgastr landnámamanna í Austfirðingafjórðungi fyrir sakir ættar ok afkvæmis.* *Hrollaugr¹⁰¹ var faðir Ozurar *keiliselgs,¹⁰² er átti Gró, dóttur Þórðar *Illugasonar*. Þeira dóttir var Þórdís móðir Halls á Síðu. Hallr á Síðu átti Ióreiði Þiðrandadóttur. Þeira son var Þorsteinn faðir Magnúss, fōður Einars, fōður Magnúss

⁹⁶ Þannig BC¹; ÷ A.

⁹⁷ fór] + 'siþan' A.

⁹⁸ Þannig BC¹; ÷ A.

⁹⁹ Þannig B; 'þannig' C¹; 'þangat' A.

¹⁰⁰ Þannig BC¹; 'breiða bols stað' A.

¹⁰¹ Þannig D^{1,2}; hann ABC¹.

¹⁰² Þannig B; 'keilisel's' A, 'keilu skegs' C¹, 'kelf svelgs' D¹, 'kælis svelgs' D².

byskups. Annarr son *Síðu*-Halls var Egill faðir Þorgerðar, móður Íóns byskups hins helga. Þorvarðr Hallsson var faðir Þórdísar móður Íórunnar, móður Halls prests, fœður Gizurar, fœður Magnúss byskups. Yngvildr dóttir Halls á *Síðu* var móðir Þóreyiar, móður Sæmundar prests hins fróða. Þorsteinn *Hallsson¹⁰³ var faðir Guðríðar móður Íóreiðar, móður Ara prests hins fróða. Þorgerðr Hallsdóttir var móðir Yngvildar móður Lióts, fœður Iárngerðar, móður Valgerðar, móður Bœðvars, fœður Guðnýiar, móður Sturlusona.

3. Samanburður textanna

Hér á eftir verða tínd til dæmi um samsvaranir í ÓlTr við mismunandi leshætti og önnur frávik í textum S og H. Leshættir úr ÓlTr eru auðkenndir með Ó. Tölur á undan dæmum vísa í blaðsíðu og línu í nefndri útgáfu Finns Jónssonar. Stafsetning er samræmd. Fyrst eru talin dæmi um frávik í H frá sameiginlegum eða líkum lesháttum í S og ÓlTr, en síðar dæmi um sameiginlega leshætti í H og ÓlTr. Sérleshættir S og sameiginlegir leshættir S og ÓlTr (Ó) eru fyrir framan hornklofann:

3.1 SÓJH

129.9 en²] ÷ H. 10 Nóregi] Norðmönnum H. 13 írskar] + ok H. 16 Þá] Á þeim tíma H. pávi] papa H. 17 eptir hann] ÷ H. 18 'postalegu'] því H, postula Ó. 25 í vestr] ÷ H. 26 þar er skemmst er] ÷ H. 130.14 et eystra] ÷ H. 26 þar¹] ÷ H. þar²] þá H. 31 enn] ÷ H. 32 ok siglðu] þá siglðu þeir H. 131.1 þá var fiqrðrinn] fiqrðrinn allr var H. 26 á at síá] ÷ H. 28 at fara] eftir ætluðu H. 30 Leif] fóstbræðr H. 34 gørðo] fóru H. 36 Vóru þá] Eptir þat vóru H. 132.2 En] ÷ H. skip mikit] eitt mikit skip H, + er þeir áttu S. 9 sverði] vápni H. 19–20 hafði – búnir] annar texti í H, en Ó að mestu eins og S. 25 Þá] En þá H. 29 ok] ÷ H. 32 á] af H. 34 þá] ÷ H. 133.1 ef] er H. 3 í] um H. 3–4 settu (sóttu Ó) þrælarnir at sérhverium] drápu þrælarnir sérhvern H. 5 lausafé] fé H. 6 í eyiar þær] til eyia þeira H. 10–11 Hann lét illa yfir drápi þeira (÷ Ó) Hiqrleifs] ok lét hann illa yfir H. 14 ef] er H. 17 horfinn] + ok H. 18 fundu] + þeir H. 18–19 Vóru þeir þá (Þrælarnir sátu Ó) at mat er þeir Ingólfr kómu] Sátu þeir þá yfir mat er Ingólfr kom H. 134.5

¹⁰³ Pannig C¹; son Halls ABD^{1,2}.

Ingólfr] Hann *H.* 7 Son Þorsteins] Hans son *H.* 10 banasótt] helsótt *H.* 16 ágætr] ríkr ok ágætr *H* (*et/aut correctio*). 135.3 eignaz] + útan Magnús konungr berbeinn *H.* 23 lét hann hafa með sér] fekk honum *H.* 142.1 Illugi] hann *H.* 21 ok¹] ÷ *H.* 152.8 er] var *H.* 157.8 dætr] dóttir *H.* 10 hann] ok *H.* félags] liðs *H.* 11 'Merhæfi'] Merævi *H.* Mærhæfi *Ó* (*A og B*, 'merhæfi' *C'*). 12 gerðiz] var *H.* 14 þá] ÷ *H.* 15 hann] hon *H.* 32 hon] ok *H.* 33 þá] ÷ *H.* 34 varboðit] vanboðit *H.* 35 í] á *H.* 37 þar] ÷ *H.* 39 inn í Breiðafiörð] í Breiðafiörð inn (*á undan* í landaleitun) *H.* 192.28 hann var] ÷ *H.* 193.15 en hét] en þó hét hann *H.* 197.13 Steinólfsdóttur] dóttur Steinólfs hins lága ór Hrísey, Ölvissonar barnakarls *H.* 212.29 Maðr hét Ketill] Ketill *H.* Ketill hét maðr *Ó.* 213.12 Þar liggur hann] Hann liggur þar *H.* 210. 17 eptir sinn (minn *Ó*) dag] eptir föður sinn *H.* 20 at lönðum setiaz] fyrir ríki ráða *H.* *sbr. Ó:* at setiaz um kyrrt at slíkum smárikium. 24 muntu þar gofugr þikkia á því landi ok verða kynsæll] ok muntu þar verða gofugr ok kynsæll á því landi *H.* 39 þannveg] ÷ *H.* 211.5 Hrollaugr] Hann *H.* 6 en fór aldri út- an] ÷ *H.* Haraldr konungr sendi Hrollaugi] ok sendi konungr honum *H.* 7 þann] ÷ *H.* 8–9 en Kolskeggr hinn fróði hafði sét hornit] ÷ *H.* 19 Magnúss byskups] þeira Magnúss byskups ok Þorvalds föður Gissurar iarls *H.* 22–24 föður – Sturlusona] sem fyrir er ritat *H.* *sbr.* 97.30–32.

3.2 S] HÓ

129.4 sem] ÷ *HÓ.* 6 sem] ÷ *HÓ.* 7 er²] at *HÓ.* sem] ÷ *HÓ.* 9 drottins várs] várs herra Iesú Kristí *HÓ.* ok] ÷ *HÓ.* 22 en] ÷ *HÓ.* 23 Sigurðr iarl enn ríki í] en (÷ *H*) Sigurðr hinn ríki iarl at *HÓ.* 25 Íslandi austanverðu] austanverðu Íslandi *HÓ.* 130.15–16 hann var um vetr einn norðr í Húsavík á Skiálfanda] hann kom á fiörð þann er hann kallaði Skiálfanda *H.* Garðarr helt inn á fiörð þann er hét síðan Skiálfandi *Ó.* 23 maðr; hann var] ÷ *HÓ.* 34 ræddi Faxi um] mælti Faxi *HÓ.* 131.30 hríð] + þá *HÓ.* 35 mót þeim] í mót honum *HÓ.* 132.7 í hernað] ÷ *HÓ.* 10 af honum] annat *HÓ.* 12 fé] herfang *HÓ.* 18–19 Íslandsferðar] Íslands *HÓ.* 23 'iij.' 'vi.' *HÓ.* 24 dróttins] dróttins várs (várs dróttins *Ó*) Iesú Kristí *HÓ.* 25 Ísland²] land *H.* landit *Ó.* 133.2 Ok er] En er *HÓ.* 6 í haf til útsuðrs] til hafs í útsuðr *H.* í útsuðr til hafs *Ó.* 20 hver] + þeira *HÓ.* 22 Vestmannaeyiar heita þar síðan] Þar heita (Heita þar *Ó*) síðan Vestmannaeyiar *HÓ.* 134.16 son] hann var son *HÓ.* 135.3 engi] + Nóregis (÷ *Ó*) konungr *HÓ.* 5 Ok er] En er *HÓ.* 11 ǫngva skatta] engan skatt *H.* + Haraldi *HÓ.* 12 konungr] Haraldr konungr *HÓ.* 22 at byskup] Pátrek byskup at hann *HÓ.* 141.35–36 Hafstöðum] Hofstöðum *HÓ.* 152.6 hann] ok *HÓ.* 8 Biargarlæk] Borgarlæk *HÓ.* 157.3 'Dyflin skidi'] Dyflinn-

arskíri *HÓ*. 5 rauðj] rauðr *HÓ*. 19 Álasonar] Ásasonar *HÓ*. 39 í landaleit] í landaleitun *H*, í landaleitan *Ó*. 192.29 Ámi] Ám *HÓ*. 31 Sølvers] Sølvars *HÓ*. hann] Sigfast *HÓ*. 193.7–8 var fæddr] fæddiz upp *HÓ*. 14 trú] trúnni *HÓ*. 197.14 Eyiólfr] + er átti Ástríði Vigfúsdóttur af Vors, Víkinga-Kárasonar *H*, + Hann átti Ástríði Vigfúsdóttur hersis af Vors í Nóregi *Ó*. 212. 30–31 af Suðreyium til Íslands. <Hann> var kristinn] til Íslands af Suðreyium ok (Hann *Ó*) var vel kristinn *HÓ*. 213. 7 kaupir land] 'keypti lǫnd' *H*, keypði ... lǫnd *Ó*. 210.22–23 þat skap er engi styriǫld fylgir] ekki styrialdar skaplyndi *HÓ*. 30 þá] ÷ *HÓ*. 38–39 ǫndugissúlna] súlna *HÓ*. 39 Var hann] Hann var *HÓ*. 211.8 síðar] síðan *HÓ*. 10 Dóttir þeara] Þeira dóttir *HÓ*.

4. Skyldleiki textanna

Þessi samanburður á textum S, H og ÓlTr leiðir ekki ótvírætt í ljós, að Landnámtextann í ÓlTr hafi sögusmiðurinn tekið eftir handriti af Sturlubók Landnámu. Það er hinsvegar ljóst af því, að engir sértextar Hauksbókar koma fyrir í ÓlTr. Þar sem leshættir í ÓlTr víkja frá varðveittum texta Sturlubókar í Resensbók, en koma heim við hliðstæða texta í Hauksbók, er óhætt að gera ráð fyrir að þeir séu ættaðir úr upphaflegri gerð Sturlubókar. En ekkert bendir til að ÓlTr hafi varðveitt upphaflegan texta þar sem hún er ein á móti sameiginlegum lesháttum Resensbókar og Hauksbókar, enda langflest þessháttar frávik vísvitandi og viljandi breytingar sem sögusmiðurinn hefur gert á þeim textum sem hann valdi í söguna. Að sjálfsögðu getur þó verið að eitthvað af sérlesháttum ÓlTr sé ættað úr því handriti Landnámu sem sögusmiðurinn notaði, til dæmis önnur orðaröð en í S og H. En allar forsendur vantar til að skera úr um hvað af sérlesháttum ÓlTr gætu verið komnir úr forriti og hverjir væru sögusmiðnum sjálfum að kenna. Það má, til dæmis, vel vera að ÓlTrEA II 144.18 *Þórðar Illugasonar*, sem stendur í öllum handritum (nema í A: 'illugar .s.'), í stað S 211.10 og H 97.29 *Þórðar illuga* sé ættað úr Landnámuhandriti því sem sögusmiðurinn notaði, en það verður aldrei vitað. Helst væri að huga að fáeinum sameiginlegum lesháttum í ÓlTr og Flóamanna sögu (lesháttur ÓlTr og Flóamanna sögu (*F*) á eftir hornklofanum):

S 131.23 sonum iarlslsins] iarlssonum. 131.33 Leifi] Ingólfi *Ó*, Ingólfi ok Leifi *F*. 131.36 dreif] + lið.

En enginn þessara leshátta er afgerandi sönnun fyrir að sögusmiður ÓlTr og höfundur Flóamanna sögu hafi notað sama handrit eða skyld handrit Sturlubókar, enda aðrir leshættir sem benda til að svo hafi ekki verið, til dæmis S

131.34 'geyrdu' S, 'giorðo' Ó, 'foru' HF.¹⁰⁴ Sama er að segja um óljósar samsvaranir milli ÓlTr og Kjalnesinga sögu; þær samsvaranir eru of veikburða til að ályktanir verði dregnar af þeim um skyldleika þeirra Landnámuhandrita sem sögusmiður ÓlTr og höfundur Kjalnesinga sögu notuðu.¹⁰⁵

Þar sem verulegur munur er á textum Hauksbókar og Sturlubókar kemur óstytur og lítt breyttur texti í ÓlTr heim við S. Í 1. kap. eru S og H að mestu samhljóða, en viðbót í H: S 129.14 Vestmenn] + 'þat fanzt i Papey avstr ok i Papýli' H, kemur ekki fram í ÓlTr. Meginmunur á gerðunum er einkum í þessum köflum: Í 2. kapitula S um lengd siglingaleiða úr Noregi til Íslands og frá Íslandi til annarra nálægra landa, ennfremur í köflunum um Nadd-Odd og Garðar Svavarsson (kap. 3 og 4 í S og H), kaflanum um Björn bunu og Þórð skeggja (kap. 10 og 11 í S, kap. 11 í H), kaflanum um Örlyg Hrapsson (kap. 15 í S og H) og í kaflanum um Ásólf alskik (kap. 24 í S, kap. 21 í H). Ekkert af sértextum H í þessum köflum kemur fram í ÓlTr. Hins vegar koma allmargir leshættir í ÓlTr betur heim við H en S.

5. Vinnubrögð sögusmiðsins

Meðferð sögusmiðsins á texta forritsins er mjög mismunandi og fer eftir efninu; suma kafla hefur hann tekið að mestu orðrétt, til dæmis 115. og 124. kapitula ÓlTr, en úr öðrum hefur hann einungis tínt fáeinar setningar, eða gert útdrátt úr þeim og umbylt orðalagi. Það má því segja að það hangi í því að hægt sé að kalla þessa kafla í ÓlTr Landnámutexta, enda þótt meginefni þeirra sé ættað úr Landnámu.

5.1 Breytingar á texta

Breytingar sem sögusmiðurinn hefur gert á textum sem hann tók eftir Landnámu eru af mismunandi toga. Í fyrsta lagi getur verið um að ræða frávik í forriti hans frá upphaflegum texta, sem ekki koma fram í Sturlubók eða Hauksbók. Í öðru lagi verður að gera ráð fyrir að sögusmiðurinn hafi stundum

¹⁰⁴ Um samband Flóamanna sögu og Landnámu sjá einkum þessi rit: Guðni Jónsson. Flóamanna saga og Landnáma. *Afmælisrit helgað Einari Arnórssyni sextugum 24. febrúar 1940*, bls. 126–34. Ísafoldarprentsmiðja h. f., Reykjavík. Richard Perkins. *An Edition of Flóamanna saga with a Study of its Sources and Analogues*. Thesis submitted for the Degree of Doctor Philosophy in the University of Oxford. Vol. I, sjá einkum bls. *164–*167. Jakob Benediktsson. *ÍF I*, bls. cxxiii–iv. Þórhallur Vilmundarson. *ÍF XIII*, bls. cxliv–vi.

¹⁰⁵ Helgi Guðmundsson. *Um Kjalnesinga sögu*, bls. 20–35. *Studia Islandica* 26. Reykjavík 1967.

vikið óvart frá því sem stóð í forriti hans. Í þriðja lagi hefur sögusmiðurinn vikið vísvitandi frá texta forrits og af ýmsum ástæðum. Hann hefur víða breytt stíl að eigin geðþótta, til dæmis mjög víða sett sérmafn í stað fornafns. Fáein dæmi þess eru talin hér á eftir (lesháttur S fyrir framan hornklofann):

S 132.8 þar gekk hann í] Leifr gekk í iarðhúsit. 132.37 hann¹⁾ Hiqr-leifr. 133.11 hann] Ingólfr. 134.12 hans] Þorkels mána. 157.4 Hann] Óleifr. 157.31 hon] Auðr. 212.30 hann¹⁾ Ketill. 137.14 hann²⁾ Ásólf. 137.21 hann] Ásólf. 137.31 hann¹⁾ Ásólf.

Ekki verður betur séð en sumar breytingar á stíl hafi sögusmiðurinn gert til að fá fram hljómfall sem honum hefur þótt fara betur í málinu:

130.14 þar var þá hofn] þar var þá hofn *góð*. 131.5 sem þat hefir síðan heitit] sem síðan hefir heitit. 131.23 vezlu sonum iarlins] *iarlssonum* vezlu. 135.3 síðan lengra eignaz] síðan eignaz lengra.¹⁰⁶ 142.20–21 nú fellr hon. Þá eignaðiz Biarni] hon fellr nú. Eignaðiz Biarni þá.

Aðrar breytingar eru viðaukar sem flestir miða að því að gera texta skýrari og taka fram berum orðum það sem raunar er augljóst eða líklegt af texta Sturlubókar, en ekki skýrt orðað. Greinilegt dæmi um þessháttar málalengingar er í upphafi 3. kap. í S:

130.2–3 Svá er sagt at menn skyldu fara ór Nóregi til Færeyia. Nefna sumir (+ menn Ó) til (+ þess Ó) ¶Naddodd viking (viking þann er hét Nadd-Oddr Ó).

Einnig verður áhugi sögusmiðsins á tímatali til þess að hann hefur ekki látið sér nægja árssetningu á landnámi Ingólfs í S, sjá bls. 13:

132.21–22: Sumar þat er þeir Ingólfr fóru til at byggia Ísland hafði Haraldr hárfagri verit tólf ár konungr at Nóregi] Þat var á sétta ári ríkis Haralds konungs hins hárfagra er menn fóru at leita Íslands, en siau vetrum síðarr fóru þeir Hiqrleifr at byggia landit, sem nú var sagt. Þat var á þrettánda ári konungdóms Haralds hins hárfagra. Þá hafði hann verit tvá vetr einvaldskonungr at Nóregi síðan Hafrsfiarðarrosta var. Þat var fiórum vetrum eptir fall hins heilaga látmundar konungs í Englandi.

¹⁰⁶ Hér er orðaröð líklega breytt til að fá aukna áherslu á lýsingarorðið.

Önnur dæmi eru tínd til hér á eftir og viðbæturnar skáletraðar:

131.7 Þeim beit eigi fyrir Reykianes] *En er þeir sigldu*, beit þeim eigi fyrir Reykianes. 131.11–13 en Þórólfr kvað driúpa smiör af hveriu stráí á landinu því er þeir höfðu fundit] en Þórólfr *lofaði svá miök landit at hann kvað driúpa smiör af hveriu stráí*. 131.28 iarls] + *sem mælt hafði verit um haustit*. 131.33 hernað] + *um sumarit ok kómu heim at hausti*. 132.5 Þeim virðiz landit betra suðr en norðr] *En er þeir kǫnnuðu landit virðiz þeim betra suðr en norðr*. 132.9 er maðr helt á] er maðr *sá helt á er flýit hafði undan Leifi*. 132.38 skála] *skálasmið, en þrælarnir skyldu eria*. 133.2 Eptir þat sögðu þeir Hiǫrleifi þetta] Þetta sögðu þeir Hiǫrleifi *ok hans félofum, at biǫrn hefði drepit uxann*. 133.5 þeira] + *er drepnir vóru*. 133.5 bátinn] + *frá skipinu*. 135.3 En er hann fór vestan] *En þegar er konungr hafði austr siglt til Nóregs, þá*. 135.6 eyiarnar] *Suðreyiar undir Harald konung*. 135.9–10 Ketill fór vestr, en setti eptir Biǫrn son sinn] *Ketill setti Biǫrn son sinn til at gæta eigna sinna eptir í Nóregi, en hann fór vestr með önnur börn sín ok konu*. 157.6 Þorsteinn] + *son hennar*. 157.7 austmanns, systur] *er kallaðr var austmaðr. Þurðr var systir*. 157.14 Þorsteins] + *sonar síns*. 142.19 kristni] + *ef hann fengi þat er hann kallaði til*. 210.31 hríð] + *ok fekk sér gǫfugt kvánfang*. 211.9 hornit] + *Hrollaugr þikkir mönnum verit hafa gǫfgastr landnáma-manna í Austfirðingafjórðungi fyrir sakir ættar ok afkvæmis*.

Dæmi eru um að nánar sé tekið fram við hvaða staði sé átt eða hvar þeir staðir séu sem eru nefndir í textanum:

131.17 Í Dalsfirði á Fiǫlum] + *í Sogni*. 135.4 eyiarnar] *Suðreyiar*. 152.2–3 vestr um haf] + *til Suðreyia*. 157.31 Þaðan eru Gǫtuskeggjar komnir] Þaðan eru komnir Gǫtuskeggjar *í Færeyium*. 159.15 Vatni] + *í Haukadal*. H 73.13 Vors] + *í Nóregi*. 137.5 Akranes allt] + *í Borgarfirði*. 137.25 skála hans] *Miðskála*.

Í kaflanum um Örlyg, bls. 15–16, er texta sem svarar til S 135.24–28 *Byskup – Kólumba snúid í beina ræðu í ÓlTr*, og í kafla um Auði djúpúðgu (122. kap. ÓlTr), sem annars styðst við Landnámu, bregður fyrir setningum úr Laxdælu:

157.32 Hon kom á Vikrarsskeið ok braut þar] *Hon kom at fyrir sunnan land ok braut skipit á Vikrarsskeiði*. 157.34 ok kvað] ok *kvaðz eigi vita*. 157.38 ok þá hon þat] *Auðr tók þat með þökkum. Var hon þar um vetrinn með allt lið sitt, ok var henni veitt hit skǫruligasta*.

5.2 Af *Gardari* og *Flóka*

Gott dæmi um meðferð sögusmiðsins á texta Landnámu er kaflinn um komu *Gardars Svavarssonar* til *Húsavíkur*. Í þeim kafla er töluverður munur á texta í S og H og ekki laust við að hann sé ruglingslegur í báðum, en einkum þó í H, og í S hefur texti verið misskilinn af útgefendum:

S 130.15–19:

Hann var um vetr einn (*skr.* 'i.') norðr í *Húsavík* á *Skiálfanda* ok gørði þar hús. Um várit er hann var búinn til hafs sleit frá honum mann á báti, er hét *Náttfari*, ok þræl ok ambátt. Hann byggði þar síðan er heitir *Náttfaravík*.

H 4.18–24:

Hann kom á fiqrd þann er hann kallaði *Skiálfanda*; þar skutu þeir báti, ok gekk á *Náttfari* þræll hans. Þá slitnaði festin, ok kom hann í *Náttfaravík* fyrir utan *Skuggabiörg*. En *Gardarr* kom qðrum megin *fiarðarins* ok var þar um vetrinn; því kallaði hann þar *Húsavík*. *Náttfari* var eptir með þræl sinn ok ambátt; því heitir þar *Náttfaravík*.

Þessu samsvarar í ÓITr:

Gardarr helt inn á fiqrd þann er hét síðan *Skiálfandi*. Hann lagði til hafnar fyrir austan fiqrdinn ok var þar um vetr ok gerði sér hús; því hét þar *Húsavík*. Um várit er *Gardarr* var búinn til hafs sleit frá honum mann á báti, er hét *Náttfari*, ok með honum þræll ok ambátt. Hann kom at landi fyrir vestan fiqrdinn, ok byggðu þau þar sem síðan heitir *Náttfaravík*.

Hér kemur texti ÓITr á víxl heim við S og H. Orðin: *á fiqrd þann er eru samhljóða* H, en þeirra sér engan stað í S. Ef sögusmiðurinn hefði tekið þessi orð eftir H eða annari Landnámugerð samhljóða H væri þess að vænta að hann hefði einnig tekið upp orðin: *er hann kallaði Skiálfanda* í stað þess sem stendur í ÓITr: *er hét síðan Skiálfandi*. Einnig koma orð ÓITr: *ok var þar um vetr* betur heim við H en S, en orðin: *ok gerði sér hús* koma að mestu heim við S; í H vantar bersýnilega þessa eða þessu líka athugasemd sem forsendu fyrir setningunni: *því kallaði hann þar Húsavík*. Klausan *Um várit – Náttfaravík* er eins í S og ÓITr, að undanteknum breytingum sem sögusmiður

ÓlTr hefur gert á texta S: Hann hefur sett sérnafn (*Gardarr*) í stað fornafns (*hann*), og bætt við orðum sem eru skáletruð í klausunni hér fyrir ofan.

Síðustu þrjár setningarar í þessum kaþítula eru bersýnilega teknar eftir S, en með breytingum og viðaukum sögusmiðsins.

Texti þessa kaþítula í ÓlTr er á allan hátt eðlilegur og gæti virst frumlegri en samsvarandi textar í S og H, en ef svo væri er óskiljanlegt hvers vegna textanum hefði verið breytt til hins verra í S og H. Að sjálfsögðu getur verið að sögusmiðurinn hafi þekkt fleiri gerðir Landnámu en Sturlubók, eða mun að eitthvað úr öðrum gerðum, þótt hann hefði þær ekki við höndina þegar hann var að setja saman söguna. Það verður að hafa í huga, að væntanlega hafa frásagnir Landnámu ekki einvörðungu varðveist á bókum, heldur einnig á mannavörum, bæði frásagnir ættaðar úr handritum, og afsprengi sagna sem höfundar Landnámu hafa stuðst við, og má vel vera að sumt af því sem í ÓlTr vikur frá textum S og H hafi loðað í minni sögusmiðsins úr munnlegum frásögnum. Hvað sem því líður verður ekki annað séð en að hann hafi stuðst við handrit af Sturlubók, og að það handrit hafi haft betri texta en Resensbók.

Í kaflanum um Flóka (5. kap. í S) eru einnig athyglisverðar breytingar, til dæmis þetta:

S 130.27–28:

Með Flóka var á skipi bóndi sá er Þórólfr hét, <en> annarr Heriólfr. Faxi hét suðreyskr maðr er þar var á skipi.

ÓlTr:

Með Flóka var á skipi bóndi sá *norrænn* er hét Heriólfr, en annarr Þórólfr. Þar var ok sá maðr suðreyskr er hét Faxi.

Hér hefur sögusmiðurinn víxlað röð nafnanna Þórólfr og Herjólfur, gert Herjólf að bónda og tekið skýrt fram að hann var norrænn. Í þessum setningum í Sturlubók er helst til stutt milli orðanna *á skipi*, svo að það nálgast klifun, og má vera að það hafi ráðið stílbreytingu sögusmiðsins.

Eitthvað hefur sögusmiðnum þótt ótrúlegt það sem lagt er í munn Faxa þegar þeir Flóki sigldu vestur um Reykjanes og sáu yfir flóann til Snæfellsness: S 130.35 *hér eru vatnföll stór*. Þar bætir hann við: *Þeir sá þá ós mikinn falla í síóinn*.

5.3 Textaval sögusmiðsins

Enn er þess að geta, að sögusmiðurinn hefur ekki tekið úr Landnámu annað en það sem hann taldi að gæti átt heima í því verki sem hann var að semja. Af

þeim sökum hefur hann ekki tekið upp samfellda kafla, nema fyrstu átta kapitula Sturlubókar (þó ekki óstyttu), heldur hlaupið yfir það sem hann taldi ekki eiga erindi í söguna, til dæmis S 133.31–134.2 *Par – Karla* og 211.11–14 *Annarr – Hrollaug*s. Miklar styttingar og úrfellingar eru í texta sem svarar til kap. 96–110 í S, þar sem segir frá Auði djúpúðgu, og í kap. 218 og 234, þar sem segir frá Helga magra, en það sem segir frá Úlfi syni Gríms háleyska og afkomendum hans í 128. og 129. kap. ÓlTr er einungis hrafl úr 41. og 42. kap. Sturlubókar. En til dæmis um styttingar og hvernig þær eru gerðar er þetta:

S 131.26–27 ok varð fátt um með þeim Hólmsteini er þeir skilðu þar at boðinu.] ok skilðu þeir Hólmsteinn heldr fáliga. 132.5–6 Þeir váru einn vetr á landinu ok fóru þá] Á næsta sumri fóru þeir. 132.12–13 er – fleiri.] hét sá Dufþakr er helzt var fyrir þeim. 134.3–4 hann kom hér at óbyggðu landi ok byggði fyrstr landit] byggði fyrstr Ísland. 135.28–31 Með – haf] Síðan lét Qrlygr í haf með sínu foruneyti. 135.34 Þeir vóru þaðan frá litla hrið úti áðr þeir sá land] Litlu síðar sá þeir land.

6. D-gerðin

Í D-gerð ÓlTr (handritunum D^1 og D^2) eru gerðar miklar breytingar á þeim textum úr Landnámu sem hafa verið teknir upp í frumgerð ÓlTr. Tveimur kapitulum, 112. og 129., er sleppt og stuttir útdrættir gerðir úr 113.–118. og upphafi 119. kapitula (að ÓlTrEA II 267.13 ‘Avrlygr’) og 214. kapitula (að II 144.12 ‘Hrollaugr’). Á eftir texta sem svarar til 117. kapitula kemur ÓlTrEA I 268.1–17 *Margir — eyðz*, en þar á eftir 121. kapituli stytur og breyttur, en síðan fylgir 118. og fyrri hluti 119. kapitula. Þessar breytingar eru í fullu samræmi við vinnubrögð þess sem setti D-gerðina saman: að gera útdrátt úr öllu því efni sem ekki varðaði sögu Ólafs konungs Tryggvasonar beinlínis, eða upphaf kristindóms á Norðurlöndum, enda líklegast að D-gerðin hafi verið sett saman með norskan bókamarkað í huga. En það sem sker úr um að sértextar D-gerðarinnar eru útdrættir úr A-gerð, en ekki komnir úr glataðri gerð Landnámu, eru setningar eða setningahlutar sem eru samhljóða í D-gerð og A-gerð, sumt orðrétt eða að mestu orðrétt eins og í Sturlubók (1), en annað sem á sér engar hliðstæður í Landnámabókum (2). Dæmi þessa eru tínd til hér á eftir og vísað í blaðsíðu og línu í ÓlTrEA I. Orð eða setningar sem ekki koma fyrir í Landnámabókum eru skáletruð:

1) 257.10–11 og 18 *Gardarr* (Hann S) var faðir Una fjoður Hróars

- Tungugoða. 257.12–13 og 20 Hann fór at leita Garðarshólms (lands þessa *D*). 258.14–15 og 21 ok gáðu þeir (÷ *D*) eigi fyrir veiðum. 261.20–262.1 og 262.19–20 Þá var liðit frá ^rupphafi heims þessa (heims upphafi *D*) sex þúsundir vetra, siau tigur ok þrír vetr, en frá holdgan várs dróttins (herra *D*) Jesú Kristí átta hundruð siau tigur ok fiögur ár. 264.7 og 263.24–264.16 Ingólfr var (+ fyrstr ok *D*) frægastr allra landnámsmanna. 264.13–14 og 19 ok fal sik ^rá hendi þeim guði (þeim á hendi *D'*) er sólina hafði skapat. 265.1–3 og 264.19–21 Son *Þorkels mána* (*Þorsteins D*, hans *S*) var Þormóðr er þá var alls-heriargoði (*Kjalnesingagoði D*) er kristni kom á Ísland. Hans son var Hámall faðir Más ok (föður *D*) Þormóðar ok Torfa.¹⁰⁷ 266.12–14 og 23–267.18 Byskup ^rlét hann hafa með sér (gaf Orlygi *D*) kirkiuvið ok iarnklokku ok plenarium ok mold vígða, er hann skyldi (bað hann *D*) leggja undir ^rhornstafi *kirkiunnar* (hornstafina *S*).
- 2) 256.5–6 og 17 En (÷ *D*) þá rak *langt* vestr í haf. 256.6 og 18 Kómu þeir (ok kómu *D*) *austan at*. 256.10 og 20 *sniávaði miðk*. 257.10 og 18 *Garðarr*. 261.14–20 og 23–262.19 *Þat – helga* (sjá bls. 13. Þessi klausa er að mestu samhljóða í A- og D-gerð). 266.8–11 og 16–22 *Veita – Kólumba* (sjá bls. 15–16. Þetta er í beinni ræðu bæði í A- og D-gerð, en texti aukinn í D-gerðinni).

Í kaflanum um Flóka er athyglisverður lesháttur í D (ÓlTrEA I 257.21): *Þá var þar hvert vatn fullt af fiskum*. Sbr. Egils sögu Skalla-Grímssonar, *Íslenzk fornrit II*, bls. 75.6–7: *Þeir urðu þess varir, at þar var hvert vatn fullt af fiskum*. Í D stendur þetta í stað þess sem segir í A-gerðinni og S: *Þá var fiqrðrinn fullr af veiðiskap*, og í H: *Fiqrðrinn allr var fullr af veiðiskap*. Vel má vera að sá sem setti D-gerðina saman hafi munað þessa setningu úr Egils sögu, en þó er líklegra að athugasemdin, um hvert vatn fullt af fiskum, hafi fylgt sögnum um landnámið og sé þaðan komin bæði í Egils sögu og D-gerð ÓlTr.

7. Niðurstaða

Nákvæmur samanburður á efni úr Landnámu í ÓlTr og hliðstæðum textum í Sturlubók Landnámu og Hauksbók leiðir í ljós, að sögusmiðurinn muni hafa tekið þessa kafla eftir handriti af Sturlubók, en það handrit hafi haft betri texta

¹⁰⁷ Ekki verður betur séð en að tvær villur séu í þessari klausu í D: *Þorsteins* í stað *Þorkels mána* og *föður Þormóðar* í stað *ok Þormóðar*. Fyrri villan gæti stafað af því að nafn Þorkels hafi verið skammstafað í erkiriti D-handritanna, en síðari villan af því að eftirritari hafi villst á ok-bandi með legg dregnum niður fyrir línu og lesið það sem eyleturs-f ('f').

og staðið nær frumgerð en Resensbók. Textann hefur sögusmiðurinn ekki tekið óbreyttan eftir handriti Sturlubókar. Hann hefur víða vikið til orðalagi að eigin smekk, stöku sinnum aukið inn orðum, en annars fellt úr það sem hann hefur ekki talið eiga erindi í sína bók. Í D-gerðinni er texti A-gerðar stytur og breyttur á sama hátt og dæmi eru til víða annars staðar í þessari gerð sögunnar og í fullu samræmi við verklag og tilgang þess sem setti D-gerðina saman.

Ýmsir fræðimenn hafa talið að Landnámtextinn í ÓITr ætti rætur að rekja til Ólafs sögu Tryggvasonar eftir Gunnlaug munk Leifsson.¹⁰⁸ Í sjálfu sér er ekki ólíklegt að Gunnlaugur hafi í sögu um Ólaf Tryggvason haft kafla um fund Íslands, fyrsta landnámsmanninn og um kristna landnámsmenn, en þar sem Ólafs saga Gunnlaugs er glötuð er vonlítið að gera sér grein fyrir efni hennar og gersamlega út í bláinn að halda að hægt sé að kenna honum með einhverri vissu annað en það sem honum er beinlínis eignað í yngri heimildum, þar á meðal í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu.¹⁰⁹ Hið eina sem verður sagt um uppruna Landnámtexta í ÓITr er að hann sé ættaður úr handriti með samskonar texta og Sturlubók, og þá væntanlega úr handriti af Sturlubók sjálfri, en ekki tekinn eftir heimild Sturlubókar, hver sem hún hefur verið. Önnur heimild með samskonar texta er ekki til og ekkert sem styður að hún hafi nokkru sinni verið til. Meðhöndlun textans í ÓITr er í engu frábrugðin því vinnulagi sem sögusmiðurinn beitti við texta annarra heimilda sem hann felldi inn í verk sitt, og engin ástæða til að ætla að Gunnlaugur munkur eigi eitt orð í því sem í ÓITr segir á annan veg en í Sturlubók.

¹⁰⁸ Skrif fræðimanna um þetta efni eru vandlega rakin í doktorsriti Sveinbjarnar Rafnssonar: *Studier i Landnámabók*. Kritiska bidrag till den isländska fristatens historia, bls. 68–84. Bibliotheca historica Lundensis XXXI, Lund 1974.

¹⁰⁹ Raunar er vafasamt að Gunnlaugur eigi allt sem honum er eignað í D-gerð ÓITr, til dæmis allan kaflann *Frá Sigurði biskupi*, ÓITrEA III 57.4–64.25, enda þótt vel geti verið að hann eigi eitthvað í honum.

SUMMARY

The Great Saga of Óláfr Tryggvason (ÓITr) is a compilation of texts from various sources, selected and arranged with minor changes and some additions by a skilled editor, most likely working during the second quarter of the fourteenth century. Composing the saga he collected his material from a number of different written texts, amongst them a manuscript of *Landnámabók*. From this manuscript he borrowed narratives about the discovery of Iceland and its first settler, along with such material as he thought he could use concerning Christian settlers in the country.

The primary version of ÓITr is found in the manuscripts AM 61 fol (A), AM 53 fol (B), and AM 54 fol (C¹), but a younger version, partly shortened, partly expanded and changed significantly in terms of diction and narrative sequence, is preserved in AM 62 fol (D¹) and *Flatexjarbók*, GKS 1005 fol (D²). When these two versions of the saga come under discussion they are cited as the A- and D-versions, respectively.

A close comparison of material from *Landnámabók* in ÓITr and corresponding texts in both the *Sturlubók* version of *Landnámabók* and in *Hauksbók* reveals that the composer derived these chapters from a *Sturlubók* manuscript which had a better text and was also closer to the prototype than the *Resensbók* version. The saga composer did not copy the text word for word from the *Sturlubók* manuscript. He sometimes chose to express things according to his own taste, every now and then adding words, but otherwise editing out parts of the text which, to his mind, did not serve his purpose. In the D-version the text as found in the A-version is shortened and changed in the similar way as elsewhere in this version of the saga and fully consistent with the aim and methods of its editor.

A number of scholars have considered the text of *Landnámabók* in ÓITr to be derived from the version of *Óláfs saga Tryggvasonar* written by the monk Gunnlaugr Leifsson. Actually it is not unlikely that Gunnlaugr included in his saga of Óláfr Tryggvason a chapter concerning the discovery of Iceland, its first settler and later Christian settlers, but since Gunnlaugr's *Óláfs saga* is lost there is little hope that its contents can be fully determined, and it is completely out of the question to try to attribute to it with any certainty any influence other than in those places where it is specifically cited in younger sources, including *The Great Saga of Óláfr Tryggvason*. The only thing that can be said about the origin of the *Landnámabók* text in ÓITr is that it is derived from a manuscript containing a text identical with the one found in *Sturlubók*, and is therefore presumably taken from a manuscript of *Sturlubók* itself, but not copied from *Sturlubók*'s source, whatever that might have been. There is no other source of this text, and there is nothing to support the idea that one ever existed. The treatment of this text in ÓITr does not diverge from the compositional techniques the saga composer applied to texts from other sources which he included in his work, and there is no reason to attribute to monk Gunnlaugr any share in the deviations in ÓITr from the text in *Sturlubók*.

„GRETTIR VONDUM VÆTTUM, VEITTI HEL OG ÞREYTTI“

Grettir Ásmundarson og vinsældir Grettis sögu¹

1. Inngangur

Í ÞESSARI GREIN verður fjallað um vinsældir Grettis sögu meðal íslensku þjóðarinnar fyrir á öldum. Guðni Jónsson segir svo um vinsældir hennar (*ÍF* VII: lvii):

Grettis saga hefir alltaf verið ákaflega vinsæl á Íslandi. Vinsældir sínar á sagan ekki aðeins því að þakka, að hún er ágæta vel rituð og fjölbreytt að efni, heldur og því, að hún er alþýðlegust allra sagna. Í engri sögu er eins mikið af þjóðlegum skáldskap og í henni, og Grettir sjálfur hefir orðið eins konar þjóðarhetja. Löngu eftir að saga hans er skráð, heldur alþýða manna áfram að tengja nafn hans við sagnir og einkum við örnefni víðsvegar á landinu. Við engan mann eru jafnmörg örnefni kennd á Íslandi sem við Gretti.

Hér verða orð Guðna um vinsældir Grettlu ekki dregin í efa þótt hann nefni engin áþreifanleg dæmi orðum sínum til staðfestingar utan örnefni sem eru kennd við Gretti. Fjölmörg atriði eru þó vísbendingar um vinsældir sögunnar, en ef til vill vísa þau ekki síður til hylli söguhetjunnar, Grettis sterka Ásmundarsonar. Óskar Halldórsson (1977:628) segir um Grettis sögu að hún sé „heimild um Gretti sem þjóðhetju“, Halldór Kiljan Laxness (1950:233) kallar Gretti „þjóðdýrling“ og Guðmundur Andri Thorsson (1990:100) segir að Grettir sé „tröllsleg tákmynd íslensku öræfanna“. Hafa verður samt sem áður í huga að hugtakið *vinsældir* verður ekki auðveldlega skilgreint og enn erfiðara getur reynst að mæla þær.

Kirsten Hastrup (1986:294–304) hefur einnig fjallað um vinsældir Grettis

¹ Grein þessi er unnin upp úr fyrirlestri sem var haldinn á Sagnaþingi í héraði á Sauðárkróki 1997 á vegum Stofnunar Sigurðar Nordals. Sverrir Tómasson, Guðrún Ása Grímsdóttir og Aðalheiður Guðmundsdóttir fá þakkir fyrir gagnlegar ábendingar og holl ráð.

eða „popular image“ og nefnt til sögunnar rímur af honum, örnefni kennd við hann og sagnir, auk rómantískra viðhorfa 19. og 20. aldar manna í garð hans. Hastrup (1986:304–309) rekur 6 stig í vinsældum Grettis og viðhorfum til hans sem hún tengir sögulegum atburðum eða ákveðnum tímum í Íslandssögunni: (1) um 1000 þegar Grettir á að hafa verið uppi, (2) um 1300 þegar Grettis saga var upphaflega sett saman, (3) um 1500, en frá þeim tíma eru handrit elstu rímnanna og elstu handrit sögunnar, (4) á 17. öld þegar fleiri rímur voru ortar og Grettir kemur fyrir í sögnum, sérstaklega sögnum um bú-sældarlegar útilegumannabyggðir, (5) á 19. öld þegar Grettir kemur fram í fleiri rímum og ljóðum og rómantískra viðhorfa til hans fer að gæta (goðsagnahetjan verður þjóðhetja) og (6) á 20. öld, en Hastrup rekur hversu Grettir nýtur enn umtalsverðrar hylli meðal landsmanna. Öll þessi stig tengir hún síðan við félagsleg og menningarleg viðhorf til útlaga, enda er umfjöllun hennar fyrst og fremst mannfræðileg.

Fjöldi þeirra handrita sem geyma tiltekna sögu getur gefið nokkra vísbendingu um vinsældir hennar, þótt auðvitað verði að hafa í huga að varðveisla getur verið tilviljunum háð. Sem dæmi má nefna að einungis um það bil helmingur Heiðarvíga sögu er varðveittur í einu handriti og verður að fylla hinn helminginn með endursögn Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (*Íslendinga sögur*:1336). Brennu-Njáls saga er aftur á móti varðveitt í um það bil 60 handritum og handritabrotum, þar af 19 frá miðöldum (Einar Ól. Sveinsson 1952:116). Fljótsdæla saga er einungis varðveitt í nokkrum handritum frá seinni öldum (Kålund 1883:ii). Af þessum staðreyndum er ekki leyfilegt að draga aðrar ályktanir en þá að tilviljun ráði æði miklu, en það hlýtur samt sem áður að vera svo að saga sem hefur snemma orðið þekkt og vinsæl er líklegri til að varðveitast í eftirritum en saga sem hefur ekki dreifst víða.

Í þessu samhengi geta einnig einstök handrit skipt máli. AM 551 a 4to, sem er frá um 1500, hefur að geyma Bárðar sögu, Víglundar sögu og Grettis sögu. Ekki virðist sem skrifað hafi verið upp eftir því, a.m.k. eru ekki nein þekkt handrit Grettis sögu komin út af því önnur en uppskriftir fræðimanna á 19. öld. Alls hafa varðveist yfir 50 handrit af Grettlu og þar af eru nokkur komin út af varðveittum miðaldahandritum, þ.e. AM 556 a 4to og AM 152 fol. Þetta virðist benda til þess að lítið eða ekkert hafi verið skrifað upp eftir AM 551 a 4to. Handritið hefur samt verið lesið og handleikið, því að fá íslensk handrit, sem á annað borð eru nokkurn veginn heil, eru dekkri og erfiðari aflestrar. Það er því ekki hægt að draga ályktanir um vinsældir sögu af fjölda varðveittra handrita einum saman heldur þarf fleira að koma til svo sem vísur og sagnir sem eru umfram söguna og örnefni kennd við söguhetjuna. Um þessi efni verður fjallað hér á eftir.

2. Eldri heimildir um Gretti

Grettis saga hefur löngum verið talin samin í upphafi 14. aldar (*ÍF* VII:lxx, Vésteinn Ólason 1993:144) en gæti sem best verið töluvert yngri eins og Örnólfur Thorsson (1994a:918–919) hefur fært rök fyrir. Telur hann söguna vera frá 15. öld eða a.m.k. ekki eldri en frá um 1400 (1994b:xxxviii).² Sagan hefur því hvorki verið samin fyrir höfðingjann Gissur galla Bjarnarson, eins og hvarflaði að Birni M. Ólsen (1937–1939:335), né af Hafliða Steinssyni presti á Breiðabólstað, eins og Guðni Jónsson stakk upp á (*ÍF* VII:lxxiii).

Grettis Ásmundarsonar er hins vegar getið í ýmsum fornritum. Þau eru sem hér segir: Landnáma (*ÍF* I:199, 211, 213, 280–281), Skáldskaparmál Snorra-Eddu (*Edda Snorra Sturlusonar*:151), Sturlu saga (*Sturlunga saga*:64), Íslendingadrápa Hauks Valdísarsonar (*Íslendingadrápa*:7), Laxdæla saga (*Íslendinga sögur*:1592), Eyrbyggja saga (*Íslendinga sögur*:617), Fóstbræðra saga (*Íslendinga sögur*:775, 788, 807), Bandamanna saga (*Íslendinga sögur*:2, 27), Bjarnar saga Hítðalakappa (*Íslendinga sögur*:100), Gísla saga Súrssonar (*Íslendinga sögur*:876, 930), Bárðar saga Snæfellsáss (*Íslendinga sögur*:59), Ljósvetninga saga (*Íslendinga sögur*:1655, 1717) og Þórarins þáttur ofsa (*Íslendinga sögur*:2259). Allt eru þetta rit sem eru eldri en Grettis saga eða a.m.k. varðveitt í eldri handritum, nema Þórarins þáttur ofsa sem er varðveittur í 17. aldar handritum (*ÍF* X:lviii). Aðrir textar eru varðveittir í handritum frá 13. og 14. öld. Örnólfur Thorsson hefur dregið saman það sem sagt er um Gretti í þessum ritum á þennan veg (1994a:914 nmgr.):

² Þess má geta að Árni Magnússon er ekki frá því að Grettis saga sé ung og gangi „nær Fabulæ enn Historiæ“ (sjá Jón Helgason 1980:49), jafnvel yngri en Flateyjarbók sem er talin skrifuð 1387–1395 (*Ordbog*:470). Rök Árna eru þau að í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók sé talað um Þormóð Kolbrúnarskáld og Björn Hítðalakappa en ekkert um Gretti: „það skýlde vera merke að Grettis saga væri yngri enn Flateyjarbók, því eckert talast um Grettir í Ólafssögu i Flateyjarbók“ (Jón Helgason 1980:49).

Á öðrum stað segir Árni hins vegar um Flateyjarbók (Jón Helgason 1980:54–55):

I annan máta eru í þessa bók innfærðar ónýtiu Relationes, so sem margir þættner er í Ólafs sögunum finnast, meir enn í öðrum Ólafs sögum ...

Ólafssögurnar. Item Sverris og Hákonar sögur eru her ritadar med miklum ordafíölda framar enn í öðrum Exemplaribus, er og þess á milli innsmeigt Fabulis ...

hefur hann [þ.e.ritstjóri Flateyjarbókar] í þessari collectione eckert annad vidhaft enn eina saman umhýggju á að safna her inn öllu því sem honum hefur að höndum borist ...

Með öðrum orðum telur Árni að ef Grettis saga hefði verið til á bók þegar Flateyjarbók var sett saman, eða a.m.k. kunn skrásetjurum Flateyjarbókar, hefðu þeir tekið efni úr henni til uppfyllingar í Ólafs sögu helga. Miðað við vinnubrögð ritstjóra bókarinnar, skv. lýsingu Árna, hefðu þeir varla fúlsað við þeim kafla Grettis sögu sem fjallar um Ólaf helga, sérstaklega ekki þar sem þeir Grettir voru fjórmenningar.

... heimildir greina ekki frá öðru í ævi Grettis en því að hann hafi ort vísur, verið kallaður hinn sterki, hafst lengst allra manna við í útleögð, vegið Þorbjörn í hefnd eftir Atla, þreytt aflraunir með Birni Hítðelakappa og dvalið í Grettisbæli, kallsað við þá fóstbræður Þorgeir og Þormóð Kolbrúnarskáld og loks að Þorbjörg digra hafi bjargað honum úr snöru smábænda í Vatnsfirði.

Við þessa upptalningu má bæta að Grettir er talinn morðingi í Hauksbók Landnámu (*ÍF* I:281). Um heimildirnar segir Óskar Halldórsson (1977:628):

Flestar þær heimildir sem nú voru nefndar munu eldri en Grettla og traustari sem slíkar en hún. Þær verða að teljast fullgildar um tilvist Grettis á fyrsta þriðjungi 11. aldar ...

Að auki er Grettis getið í ættartölum á bl. 122r í Bergsbók (Sth perg 1 fol) frá upphafi 15. aldar, en blaðinu með ættartölunni hefur verið skotið inn í Ólafss sögu helga (sjá Johnsen og Jón Helgason 1941:1024). Á þessu blaði er rakinn ætt Ónundar tréfróts. Jón Helgason telur að blaðið sé með sömu hendi (B) og megnið af bókinni, þótt ætla megi af skrifarlaginu að svo sé ekki (Lindblad 1963:122r–122v). Hvað sem því líður er ættartalan að öllum líkindum skrifuð á fyrri hluta 15. aldar, en Guðni Jónsson telur líklegt að hún sé skrifuð eftir fornri heimild (*ÍF* VII:25 nmgr). Ljóst er að hún er ekki skrifuð eftir Landnámu eða Grettis sögu eins og þær eru varðveittar, vegna þess að í henni eru taldir upp nokkrir afkomendur bræðra Þorgríms hærkolls, þeirra Þorgeirs flöskubaks og Ófeigs grettis, sem hvergi eru nefndir annars staðar. Grettir og Ólafur helgi voru fjórmennningar skv. Grettis sögu (*ÍF* VII:134 nmgr.) og má leiða að því getum að Grettis saga hafi verið skrifaranum kunn fyrst hann skaut ættartölunni inn í sögu Ólafs helga og að Grettir hafi verið talsvert til umræðu á fyrri hluta 15. aldar, ef til vill vegna þess að saga hans var nýlega sett saman.³

Í Gottskálksannál er getið fæðingar Grettis við árið 1005 (Storm 1888: 316) sem er á skjön við tímatal Grettis sögu (*ÍF* VII:xxx). Annállinn er varðveittur í Glaumbæjarbók (Sth perg 5 II 8vo) frá síðari hluta 16. aldar og er talinn að mestu skrifaður af sr. Gottskálf Jónssyni í Glaumbæ, eða fram til ársins 1567 (Storm 1888:xxv–xxvi).⁴ Talið er að Gottskálf sé fæddur um 1524

³ Upphaf ættartölunnar er með hefðbundnu sniði (bl. 122r):

[M]orgum monnum þicker frædi ok skemtann j at vita hversv etter islendinga koma samann vidr hofdingia etter j noregi ok einkanliga vid konunga etternar sialfar epter því sem híner mestv frædi menn hafa sammann sett ok sialfar landnamma þecker votta ...

⁴ Vilhelm Gödel leiðrétur ártalið til 1566 (1897–1900:110), en Jakob Benediktsson hefur 1567 (1957:46).

og hafi dáið um 1590 (Jón Helgason 1979:7). Gottskálksannáll er uppskrift eða endurgerð á miðaldaannál fram til ársins 1394 (Storm 1888:xxv, Jakob Benediktsson 1957:46). Gustav Storm telur að Jón sonur Gottskálks hafi haldið áfram annálaskrifum föður síns fyrir árin 1567–1578 (1888:xxvi) en hann var á tímabili prestur í Húnaþingi (Páll Eggert Ólason 1950:120–121). Jakob Benediktsson er sömu skoðunar, nema hvað hann nefnir ekki soninn á nafn (1957:46, 97). Hann telur að annállinn hafi verið saminn af Gottskálk og syni hans eftir ýmsum heimildum og munnmælum frá 1394 fram á 16. öld en um síðustu áratugina hafi þeir sjálfir haft vitneskju. Storm (1888:xxv) segir einnig að Jón og fleiri skrifarar hafi bætt inn greinum í annállinn fyrir framan árið 1567.

Klausan um Gretti er skrifuð með annarri hendi (Storm 1888:316 nmgr.) í eyðu og gæti því vel hafa verið samin af þeim er skrifaði, en sérstaka grunsemd vekur að við árið 991 er klausan „Finnbogi en ramme a dogum“ sett inn með sömu hendi í eyðu og það sama á við árið 1006: „Skaldhelgi for j Norge“ (Storm 1888:315–316). Storm kallar klausuna um fæðingarár Grettis eina af „Ejendommeligheder“ annálsins og „senere Tilskrifter“ (1888:xxxvii). Það er því augljóst að þessi grein hefur ekki staðið í forriti Gottskálks, fyrst hún er ekki skrifuð af honum þegar hann var að skrifa upp annál fram til 1394 eftir gömlu handriti (sjá Jakob Benediktsson 1957:46). Það verður að teljast líklegra að skrifarinn (Jón?) hafi bætt inn í annállinn upplýsingum um hetjur sem honum fannst þess verðar að á þær væri minnst eða var kunnugt um. Hann hefur þá bætt inn grein um hetjur í Húnaþingi.⁵

Vilhelm Gödel (1897–1900:110–111) dregur hins vegar í efa að annállinn sé skrifaður af tveimur mönnum og telur 2. hönd, sem Storm eignar Jóni, þá sömu og fyrstu, sem þeir eigna báðir Gottskálk. Það er hins vegar augljóst þegar myndir af handritinu eru skoðaðar að viðbæturnar um Finnboga, Gretti og Skáld-Helga (bl. 8r) eru skrifaðar af öðrum manni (eða mönnum?) en þeim er skrifaði megnið af annálnum og höndin líkist mjög hendinni á öftustu síðum handritsins, enda verður hér talið að Storm hafi haft rétt fyrir sér.

Niðurstaðan er sú að greinin um fæðingu Grettis sé að líkindum viðbót frá síðari hluta 16. aldar og því ekki að telja Gottskálksannáll með þeim ritum sem eru eldri en Grettis saga þar sem Grettir Ásmundarson er nefndur.

57. og 58. vísa⁶ Grettis sögu (ÍF VII:207–208) eru einnig í Landnámabók (ÍF I:280–281). Aðeins 1. og 2. vísuorð 58. vísu eru í Grettis sögu, sem og í

⁵ Þess má og geta að þrjár vísur eignaðar Skáld-Helga eru í BLAdd 11.242 sem Gottskálk skrifaði (Jón Þorkelsson 1896:63, sjá einnig Jón Helgason 1976), svo að ljóst er að kveðskapur Skáld-Helga hefur verið Glaumbæingum kunnur.

⁶ Hér er miðað við fjölda vísanna í útgáfu Grettis sögu í *Ístlenzkum fornritum* (ÍF VII).

Sturlubók Landnámu,⁷ en vísan öll er hins vegar í Hauksbók Landnámu (*ÍF* I: 281, 283). Í UppsUB DG:10 (bl. 39v) er að finna sjö vísuorð fyrri vísunnar en í AM 551 a 4to (bl. 38r) og AM 556 a 4to (bl. 40v) — og handritum skyldum því — eru aðeins sex vísuorð fyrri vísunnar og í þeim er búið að gera eina vísu úr þessum tveimur vísám.⁸ Í *Nokkrum margfróðum sögubáttum (NMS)*, sem gefnir voru út á Hólum 1756, hefur útgefandinn kosið að prenta báðar vísurnar heilar (bls. 139) en það sem vantaði í vísurnar í forritinu hefur hann tekið eftir Landnámu. Skrifari AM 455 fol (bl. 356v & 357v) fer eftir *NMS* hér og bætir þar með við texta aðalhandrits (AM 556 a 4to).

Hálf 63. vísa Grettis sögu er í Skáldskaparmálum Snorra-Eddu (*Edda Snorra Sturlusonar*:151), 25. vísa og 41. vísa eru í Fóstbræðra sögu (*Íslendinga sögur*:776, 792) og 46. vísa er í Bergbúa þætti (*Íslendinga sögur*:2087). Þessi rit eru öll varðveitt í eldri handritum en Grettis saga og eru vísast öll eldri en hún eins og áður hefur komið fram.

Af framangreindu má vera ljóst að Grettir var þekktur á 13. og 14. öld og að um hann hafi gengið sagnir í munnmælum, sennilega allt frá 11. öld. Hér verður ekki fjallað um tilurð Grettis sögu og heimildir Grettluhöfundar en samt sem áður má geta álitis Halldórs Laxness á því efni (1965:123):

Samkvæmt kvæðinu Grettisfærslu sem er eldra en sjálf Grettis saga, ... þá virðist Grettir vera þjóðsagnavættur, skaptur nokkurnveginn til helmínga úr ýkjúsögu og klámsögu. Í Grettis sögu sjálfri hefur hann verið klassaður upp og gerður að riddaralegum miðaldastigamanni og sauðapjóf með heldribrag.⁹

Og úr því að farið er að tala um tilurð Grettlu má bæta við orðum Vésteins Ólasonar (1993:144):

Nafn Grettis er nánast einstætt áður en farið er að nefna menn eftir honum, og ef það er ekki upphaflega viðurnefni hans, gæti það verið til vitnis um að Grettir hafi í öndverðu verið einhvers konar vættur sem síðan hafi fengið mennska drætti og örlög í höndum sagnamanna.

⁷ Tvö fyrstu vísuorð 58. vísu er að finna í öllum handritum sögunnar nema ÍB 45 fol og Uldall 430 4to og fyrri vísan er hvorki í þeim né AM 479 4to.

⁸ Í *Íslendinga sögum* (bls. 1053–1054) hafa útgefendur steipt vísunum saman í eina í samræmi við AM 551 a 4to sem liggur til grundvallar útgáfunni (*Íslendinga sögur* II:liv). Þess vegna eru aðeins tölusettar 72 vísur í *Íslendinga sögum* í stað 73ja í *Íslenskum fornritum (ÍF VII)*.

⁹ Óskar Halldórsson (1977:635) telur reyndar að Grettir hafi verið of blendinn í skapi til að vera 'heldrimannastigamaður' eða „noble bandit“, meðal annars vegna þess að hann rændi fátæka bændur ekki síður en ríka.

3. Grettisfærsla

Í AM 556 a 4to frá lokum 15. aldar sem hefur að geyma sögur af útlögum, þ.e. Gretti, Herði og Hólmverjum og Gísla Súrssyni, hefur verið skafið út kvæði á tæplega þremur bls. (bl. 52r–53r), kallað Grettisfærsla. Í Grettis sögu er nefnt að ísfirskir bændur hafi handtekið Gretti í seli í Vatnsfirði og ætlað að hengja hann vegna þess að enginn vildi geyma hann, þar til ákveðið hefði verið hvað ætti að gera við hann og vísaði hver á annan. Segir sagan að kátir menn hafi sett saman fræði er Grettisfærsla hét um viðræður bænda og aukið þar í kátlegum orðum til gamans mönnum (*Íslendinga sögur*:1034). Við lok Grettis sögu í AM 556 a 4to stendur svo að sögunni ljúki á fræði því er Grettisfærsla heitir og Ísfirðingar gerðu þá er þeir höfðu handtekið Gretti, en margir síðan við aukið mörgum kátlegum orðum (bl. 52r, sbr. *ÍF* VII:290). Kvæðið hefur síðan verið skafið út.

Í AM 556 a 4to er eyða á þeim stað þar sem fjallað er um handtöku Grettis í Vatnsfirði, þar sem blað hefur týnst úr bókinni. Af þeim sökum verður ekki vitað hvað stóð í handritinu um handtökuna, káta menn og Grettisfærslu. Sth papp 6 4to frá um 1660–1665 er sannanlega komið út af AM 556 a 4to, en ekki er ljóst hvort það er beint eftirrit AM 556 a 4to eða hvort um einn milli-lið er að ræða. Sture Hast (1960a:192) telur að Harðar saga í Sth papp 6 4to sé skrifuð beint eftir AM 556 a 4to. Í Sth papp 6 4to stendur svo (bl. 311v):

og um allt umtal þeirra heffur Gr(ettir) Jnnfært kuædi það er Gr(ettir)s færsla heitir og aukid þar J katligum ørdum¹⁰ ti[l] gamanz monnum ...

Hér er Grettir sjálfur látinn færa Grettisfærslu inn og auka í hana í stað kátra manna. Það verður hins vegar seint vitað hvort það var skrifari Sth papp 6 4to eða AM 556 a 4to sem breytti textanum á þennan hátt.¹¹ Í Sth papp 6 4to (bl. 351r) er niðurlagsorðum sögunnar um káta menn hins vegar sleppt og Grettisfærslu vantar, enda hefur hún sennilega verið skafin út á 16. öld.

Fræðimenn hafa glímt við að lesa kvæðið og tókst Guðbrandi Vigfússyni að lesa svo mikið af upphafi þess að hann taldi að kvæðið hefði verið einhvers konar sagnakvæði, líkt og Kötluðraumur (1861:126, sbr. *ÍF* VII:168 nmgr.). Ólafur Halldórsson gaf út það sem hann gat lesið af Grettisfærslu með því að rýna í myndir af handritinu sem teknar voru í útfjólubláu ljósi, en hann gat lesið mun meira en aðrir menn fram að því (1960:51–54). Ólafi tókst að lesa það mikið að ljóst er að Grettisfærsla hefur verið einhvers konar þula sem minnir

¹⁰ Skrifað með 'ø', þ.e. „ørdum“.

¹¹ Einnig gæti skrifari einhverrar formóður AM 556 a 4to hafa gert það eða skrifari mögulegs milliliðar AM 556 a 4to og Sth papp 6 4to.

á Ljúflingsmál (1960:55–57) og að hún muni ekki hafa fjallað um Gretti Ásmundarson heldur einhvern annan Gretti (1960:72). Sá Grettir er verkmaður, en honum er einnig lýst sem kynóðu villidýri sem serðir karla (páfann, biskupa, ábóta, presta, konunga, hirðstjóra, jarla, bændur o.fl.) jafnt sem konur (abbadísir og systur sérstaklega nefndar) og dýr af öllu tagi; einnig er mikið af formælingum í þulunni (1960:55–56). Ólafur birtir einnig rytjur af þulunni eftir ungum handritum (1960:62–64) en í þær vantar allt um kynæði Grettis þessa þótt hann sé greinilega kvensamur og gælinn við skepnur.¹²

Ólafur Halldórsson telur líklegt að þulan geymi minni af ævafornum leikjum, t.d. við uppskerulok eða í lok sláturtíðar, þar sem getnaðarlimur af sauð eða öðru karldýri var látinn ganga meðal veislugesta og hver og einn átti að segja nokkur vel valin orð við liminn, sbr. Völsa þátt (1960:72–74). Grettir þulunnar er skv. þessu getnaðarlimur. Ólafur (1960:77) bendir einnig á hliðstæður við kjötkeðjuhátíðir í Evrópu. Þótt þulan geymi minni af ævafornum leikjum og frjósemisdýrkun, er ljóst af athöfnum Grettis við valdsmenn að hún hefur einnig þegið gróteskar viðbætur (sbr. Helgu Kress 1997b) þar sem mikill áhugi er á allri líkamsstarfsemi (kynlífi þar á meðal) og hið háa er aftignað (Bakhtin 1984:18–21, 316–317, Helga Kress 1987:276). Helga Kress (1997b) hefur enn fremur bent á að Grettisfærsla sé kölluð „kátleg“ í Grettis sögu, en hlátur er eitt einkenna gróteskunnar (Bakhtin 1984:96–97).¹³

Ólafur Halldórsson telur að þulan í þeirri mynd sem hún er í AM 556 a 4to geti ekki verið eldri en frá 14. öld og ræður það af málinu á henni (1960:68), en samt sem áður er hún að líkindum eldri en sagan. Hann telur enn fremur að sú venja í leiknum að dæma liminn til hengingar sé ástæða þess að Grettisfærsla sé nefnd í Grettis sögu og hafi verið skrifuð aftan við söguna í AM 556 a 4to, en Ísfirðingar dæmdu Gretti til dauða og ætluðu að hengja hann þegar þeim varð ljóst að enginn vildi gæta hans þar til ákveðið yrði hvað gert yrði við hann (1960:77). En vandræði bænda, sem fólust í því að enginn vildi gæta Grettis og allir vísuðu því frá sér, geta einnig hafa minnt á þann hluta leiksins að láta reðurinn ganga á milli manna og þess vegna sé þulan

¹² Eftirfarandi húsgangur minnir eilítið á yngri gerðir þulunnar (Valdimar Ásmundarson 1900:vi, sbr. Jón Árnason 1956:114):

Grettir át í málið eitt
nautsmagál og kletti feitt,
flotfjórðung og fiska tólf,
fjóra limi og endikólf.

Hastrup (1986:300) telur vísuna einkennast af „gargantuan appetite“ og vísar með því í grótesk einkenni í *Gargantúa og Pantagrúl* eftir François Rabelais (sjá Bakhtin 1984:18–19, 278–282).

¹³ Ég þakka Helgu Kress fyrir að leyfa mér að vitna í óprentaðan fyrirlestur sinn um Gretti og grótesku (1997).

nefnd í Grettis sögu (Guðmundur Andri Thorsson 1990:115). Ólafur álitur að þulan hafi ekki verið ort út af atburðum Grettis sögu (1960:72), en Óskar Halldórsson (1977:628 nmgr.) telur hins vegar að þulan gæti hafa verið ort út af sömu atburðum, sem um hafi gengið sagnir í munnmælum.

Þótt það virðist frekar ólíklegt að Grettisfærsla hafi verið ort út af atburðum Grettis sögu verður samt að benda á að orðið *grettir* var ormsheiti (Finnur Jónsson 1931:203, sbr. *ÍF* VII:7 nmgr.) og merkti sennilega 'slanga' í upphafi (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:276, Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson 1991:252). Líkingin við getnaðarlim er því ekki fráleit og gæti verið skýringin á því að upp hafi komið sagnir um að þulan hafi verið ort um Gretti í böndum Ísfirðinga og nefnd í Grettis sögu. Þessi hugsanlega samlíking gæti einnig skýrt hvers vegna þetta orð virðist ekki hafa verið notað sem mannsnafn að neinu ráði fyrr en á 15. öld (sjá nánar í 4. kafla). Gera verður ráð fyrir að höfundur Grettis sögu hafi aðeins þekkt þuluna af afspurn en ekki efni hennar, því að annars hefði hann tæpast nefnt hana í tengslum við Gretti (sbr. Ólaf Halldórsson 1960:72). Skrifari AM 556 a 4to eða einhverrar formóður þess hefur svo náð í þuluna og bætt henni við söguna, þótt hún fjalli ekki um Gretti Ásmundarson. Kirsten Hastrup (1986:306), sem gerir ráð fyrir að sagan sé frá upphafi 14. aldar, bendir á að jafnvel þótt Grettisfærsla hafi ekki verið ort um Gretti, bendi tilvist hennar í Grettis sögu til þess að viðhorf til Grettis hafi breyst á þann veg að hann hafi með tímanum orðið meiri karlmaður á kynferðissviðinu í vitund fólks.

Fábyljur eða 'fabliaux', sem eru stuttar franskar gamansögur frá 12. og 13. öld, fjalla oftast um samskipti og samlífi karls og konu, oftar þó tveggja karla og einnar konu.¹⁴ Sverrir Tómasson (1989, 1996:60–62) hefur fundið nokkur dæmi um áhrif fábylja á íslenskar bókmenntir. Hann hefur meðal annars bent á áhrif slíkra sagna á Spesar þátt, þar sem Spes heldur fram hjá Sigurði bónda sínum með Þorsteini drómundi og heldur hann á laun (1996:62, *Íslendinga sögur*:1087–1092). Enn fremur hefur Sverrir (1989:216) bent á líkindi með fábyljum þegar griðkonan á Reykjum hlær að því hve Grettir er lítt vaxinn niður (*Íslendinga sögur*:1069). Sverrir gerir einnig ráð fyrir áhrifum frá fábyljum á Grettisfærslu þótt hann nefni það ekki berum orðum (1996:64):

Það má vel vera að leikir eins og Grettisfærsla hafi verið angi af gamalli frjósemisdýrkun; þeir völsi og grettir verið hafðir við hönd á kjöt-kveðjuhátiðum, en skemmtun af þessu tagi sýnir þó umfram allt að lystisemdir holdsins hafa náð út fyrir bókina ...

¹⁴ Sverrir Tómasson (1989:211) segir að þær lýsi „hórundarhungri á hinn ísmeygilegasta hátt og hvemig persónurnar fá það satt með eiginlegri fylli“.

Kaflinn um kynhvöt þessa annars óþekkta Grettis í Grettisfærslu hefur trúlega valdið því að þulan var skafin út (Ólafur Halldórsson 1960:56), sennilega ekki seinna en á síðari hluta 16. aldar (1960:51). Til eru fleiri dæmi um sams konar meðferð handrita. Í aðalhandriti Bósa sögu, AM 586 4to, hafa berorðustu kaflarnir verið skafnir út (Sverrir Tómasson 1996:65) og Jürg Glauser (1983:91) nefnir dæmi um setningar sem skafnar hafi verið úr lokaorðum Vilmundar sögu viðutan í handritum frá 15. öld (AM 586 4to og AM 343 a 4to) vegna þess að þær hafi þótt of berorðar. Klausur þessar hafa varðveist í öðrum handritum.

4. *Grettir* eða *grettir*

Eins og um var getið í 3. kafla merkti nafnið *Grettir* upphaflega 'slanga' og til forna var nafnið notað sem heiti á ormi eða slöngu (sbr. Lind 1905–1915: 355). Kirsten Hastrup (1986:295) bendir á að nafnið *Grettir* virðist ekki hafa verið notað sem eiginnafrn fyrir en á síðari hluta 15. aldar; engin dæmi séu um annan *Gretti* en *Gretti Ásmundarson* í gjörvöllum miðaldabókmenntunum, fyrir utan Ófeig gretti Einarsson langalangafa Grettis og Ófeig gretti Önundarson afabróður hans, en þeir bera nafnið sem viðurnefni.¹⁵ Hastrup nefnir ekki dæmi úr Sturlungu, en segir (1986:295–296) að í lok 15. aldar og á fyrri hluta 16. aldar komi nafnið nokkrum sinnum fyrir í fornbréfum (1486–1556). Hún bendir einnig á að miðaldahandrit sögunnar séu frá sama tíma (um 1475–1550) og að um það leyti sé um að ræða endurnýjaðan áhuga á Grettis sögu. En hafi Grettis saga verið samin um 1400 eða á 15. öld er óþarfi að gera ráð fyrir endurnýjuðum áhuga á sögunni um 1500, eins og Hastrup gerir (sbr. Örnólfur Thorsson 1994a:919). Þá væri nær lagi að álykta svo að sagan hafi strax orðið vinsæl þegar hún var samin og að vinsældir hennar og söguhetjunnar, sem var eflaust kunn í munnmælum, hafi haldist fram eftir 16. öld og lengur. Hastrup (1986:296) segir að nafnið *Grettir* komi fyrir á 17. öld og í manntalinu 1703 beri 7 Íslendingar það, auk nokkurra sem voru Grettisson eða -dóttir. Hastrup telur nafnið hverfa úr notkun á 18. öld og segir að það skjóti ekki aftur upp kollinum fyrir en á 20. öld. Hvort tveggja tengir hún við sérstakar vinsældir Grettis á 17. og 20. öld.

Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson (1991:252) staðfesta að nafnið hafi verið borið af 7 mönnum 1703, þar af fjórum í Skagafirði, en síðan komi það ekki fyrir fyrir en 1919 er skírður var *Grettir Ásmundsson*.

E. H. Lind rekur dæmi um nafnið *Grettir* sem skírarnafn og viðurnefni.

¹⁵ Hastrup (1986:295) talar um Ófeig gretti Önundarson sem forfóður Grettis en ekki afabróður (sbr. *ÍF* VII:375).

Sem viðurnefni hefur hann fundið það á þremur mönnum, þ.e. á fyrrnefndum ættingjum Grettis Ásmundarsonar, Ófeigi gretti Einarssyni og Ófeigi gretti Önundarsyni og svo er nefndur Ívar grettir Pálsson í Noregi 1227 (1920–1921:119).¹⁶ Hann hefur hins vegar aðeins fundið einn fyrir miðja 15. öld sem heitir *Grettir* að skírarnafni auk Grettis Ásmundarsonar, þ.e. Gretti Skeggjason skammhöndungs Gamlasonar (1905–1915:355, 1931:308). Grettir sá var sonarsonur Herdísar Ásmundardóttur, systur Grettis (*Sturlunga*:29. ættskrá).¹⁷ Grettir Skeggjason og synir hans, Jósep og Þóroddur, eru nefndir í Sturlu sögu (*Sturlunga*:69, 81). Lind leitaði einnig í nafnaskráum að föðurnöfnum og kenninöfnum manna og fann að auki Jón Grettisson og Jórúnni Grettisdóttur (1905–1915:355, 1931:308).¹⁸ Jórúnn er nefnd í Sturlu sögu sem fylgikona prests, en Jón er einn þeirra sem dreymir fyrir Örlygsstaðabardaga í Íslendinga sögu (*Sturlunga*:82, 426).

Í Gautreks sögu er nefndur Grettir í kvæði sem Starkaður Stórvirksson kveður um kappa Víkars Haraldssonar (*Fornaldar sögur*:12) og í Sögubroti af fornkonungum er nefndur Grettir rangi, sem einn af köppum Hríngs konungs sem komu af Pelamörk (*ÍF XXXV*:65).¹⁹ Þess má og geta að fyrsti *Grettir* sem nefndur er í fornbréfum er Grettir Jónsson sem kemur við tvö bréf í Eyjafirði 1486 og 1488 (*DI VI*:562, 641), en einnig er nefndur Grettir, sem var í Holti í Saurbæ veturinn 1482–1483, í bréfi frá 1496 (*DI VII*:294).

Í ljósi þess hve nafnið *Grettir* var lítið notað sem eiginnaframt fram á 15. öld er ástæða til að spyrja hvort Grettir Ásmundarson hafi í raun og veru heitið *Grettir*. Halldór Kiljan Laxness (1946:286) dregur í efa að *grettir* hafi verið notað sem mannsnafn á Íslandi á miðöldum og Vésteinn Ólason (1993:144) er einnig efins um raunverulegt nafn Grettis: „Nafn Grettis er nánast einstætt áður en farið er að nefna menn eftir honum, og ef það er ekki upphaflega viðurnefni hans“. Var *grettir* einungis viðurnefni Grettis eða auknefni? Í Grettis sögu eru taldir upp þrjár synir Ásmundar og Ásdísar: Atli, Grettir og Illugi (*Íslendinga sögur*:968, 1002). Eftirtektarvert er að enginn þeirra heitir Þorgrímur eftir Þorgrími hærukolli föður Ásmundar eða Bárður eftir föður Ásdísar. Nafnahefðin var sterk og ættarvitundin einnig svo að það skýtur skökku við að Ásmundur og Ásdís skyldu ekki eiga son að nafni Þorgrímur eða Bárður. Auðvitað er hugsanlegt að þeir hafi verið til þótt þeir séu ekki nefnd-

¹⁶ Ófeigur grettir Önundarson er reyndar aðeins nefndur *Grettir* í Landnámu (*ÍF I*:199) og ættar-tölunni í Bergsbók (sjá Johnsen og Jón Helgason 1941:1024), en Lind (1905–1915:355) telur líklegra að *grettir* hafi verið viðurnefni hans.

¹⁷ Hún heitir Rannveig í Grettis sögu (*Íslendinga sögur*:968).

¹⁸ Fyrrnefndur Jósep Grettisson hefur reyndar farið fram hjá honum.

¹⁹ Í Brávallarímum eftir Árna Böðvarsson er Grettir rangi ekki nefndur en ef til vill heitir hann *Geitir* þar (Árni Böðvarsson 1965:57, 129).

ir í sögunni, en gæti Grettir hafa heitið Þorgrímur? Í þessu sambandi má benda á að litlir kærleikar voru með Ásmundi hærulang og Gretti skv. sögunni (*Íslendinga sögur*:968) líkt og með Þorgrími hærulkoll og Ásmundi.²⁰

Hafi Grettir Ásmundarson heitið einhverju öðru nafni hefur hann fljótt (á unglingsárum?) fengið viðurnefnið *grettir* eða auknefnið *Grettir* og orðið þekktur undir því nafni um land allt, en gera má ráð fyrir að hann hafi verið víðfrægur, eða frægur að endemum, þegar í lifanda lífi. Af þeim sökum hafi hans rétta nafn gleymst, svo og ástæðan að baki auknefninu. Í Íslendingasögum má finna dæmi þess að maður hafi hlotið nafn en orðið þekktur undir viðurnefni eða auknefni, því að Þorgrímur Þorgrímsson í Eyrbyggja sögu var kallaður *Snerrir* í bernsku og síðan *Snorri* og varð þekktur sem *Snorri godi* (*Íslendinga sögur*:544). *Snorri* er þá auknefni og *godi* viðurnefni (og starfsheiti?).

Í Landnámu stendur að Grettir hafi myrt Orm son Þóris í Garði (*ÍF* I: 281),²¹ en morð var alvarlegra mál en víg. Höfundur Grettis sögu lætur það hins vegar vera óviljandi óhappaverk Grettis að synir Þóris brenna inni, þótt hann yrði dæmdur sekur skógarmaður fyrir verknaðinn, en í sögunni er látið að því liggja að hið rétta í málinu hafi ekki komið fram á Alþingi (*Íslendinga sögur*:1015, 1023). Það er ljóst af þessum orðum Landnámu að Grettir hefur verið þekktur fyrir fleira en það sem kemur fram í sögu hans.

Grettir gæti einnig hafa verið frægur fyrir kvensemi sem gæti skýrt auknefnið, sbr. Grettisfærslu. Helga Kress (1997b) er þeirrar skoðunar að *grettir* hafi verið viðurnefni hetjunnar Grettis og leiðir það af merkingu orðsins (og nafnsins) í Grettisfærslu, þ.e. 'reður'. Ólafur Halldórsson (1960:72) hafnar þeim möguleika að Grettisfærsla sé kveðin um Gretti Ásmundarson m.a. vegna þess að hann sé ekki tiltakanlega ásthneigður skv. sögunni. Óskar Halldórsson (1977:636) segir á hinn bóginn að á mælikvarða Íslendingasagna sé Grettis saga „klúr á köflum“. Kirsten Hastrup (1986:300, 306) bendir á kynferðislega þætti í sögu Grettis, sem Vésteinn Ólason (1993:69) segir að séu í gamansömum tón, „jafnvel svolítið lostafullum“ og Sverrir Tómasson (1989:216, 1996:62) hefur bent á líkindi í málfari tveggja vísna í Grettis sögu með fábyljum sem oft eru æði berorðar. Guðni Jónsson telur að höfundur Grettis sögu hugsi mjög á eina leið til kvenna og hlutverks þeirra og bendir á dæmi í sögunni því til staðfestingar (*ÍF* VII:xiii og nmgr.). Það er því hugsanlegt að viðurnefnið *grettir* vísi til kvensemi og getnaðarlíms. Í þessu sambandi má minna á að þegar Grettir fór utan til Noregs í fyrra skiptið, aðeins 15 ára unglingur skv. tímatali sögunnar (*ÍF* VII:lxvii), var hann sakaður um

²⁰ Einnig er hugsanlegt að Grettir hafi heitið *Gestur* en því nafni bregður hann tvívegis fyrir sig þegar hann dulbýst (*Íslendinga sögur*:1055, 1064), en það verður þó að teljast ólíklegt.

²¹ Í Grettis sögu heitir hvorugur sonur Þóris Ormur, heldur heita þeir Þorgeir og Skeggi (*Íslendinga sögur*:1013).

að klappa um kviðinn á konu Bárðar stýrimanns, sem var fríð og ung, í stað þess að vinna um borð (*Íslendinga sögur*:975).

Vangaveltur af þessu tagi leiða oftan ekki í sjálfheldu því að engin leið er að færa sönnur á að Grettir Ásmundarson hafi heitið öðru nafni og því verður að fara eftir heimildunum sem allar kalla hann *Gretti*. Einnig er óheimilt að horfa fram hjá því að í Sturlu sögu og Íslendinga sögu kemur nafnið *Grettir* fyrir sem eiginnafn og kenninamn (föðurnamn).²²

5. Örnefni

Í *Grettis sögu* koma fyrir nokkur örnefni sem kennd eru við *Gretti* sjálfan: *Grettishaf* undir Sleðaási, *Grettishaf* á Hrutafjarðarhálsi, *Grettishaf* undir Fagraskógafjalli, *Grettisoddi* við Hítará, *Grettisbúr* í Viðvík og *Grettisþúfa* á Stórasandi (*Íslendinga sögur*:974, 1001, 1046, 1048, 1081, 1083). *Grettishaf* á Hrutafjarðarhálsi kallast nú *Grettistak* og sérstakt fell suðaustur úr Fagraskógafjalli heitir nú *Grettisbæli* (*ÍF* VII:102 nmgr., 187 nmgr.). Um sagnir af *Gretti* segir Jón Árnason (1954 II:97):

Það er of langt upp að telja öll þau örnefni, sem við hann eru kennd, t.d. gljúfur og hæðir eða steinar, sem hann skal hafa sett á hlóðir hingað og þangað. Stundum fara sögur þessar af sama efni, sem frá er skýrt í sögu hans, en stundum eru þær um annað.

Guðni Jónsson segir (*ÍF* VII:lvii–lviii):

Við engan mann eru jafnmörg örnefni kennd á Íslandi sem við *Gretti*. Meginið af þeim mun vera frá síðari öldum, en sum eru eflaust eldri en sagan, svo sem *Grettisbælin*. Örnefnin sýna, hvernig *Grettir* stækkar í vitund alþýðu, er tímar líða, og verður að nokkurs konar hálftrólli, sbr. *Grettistökin* og *Grettishlaupin*, sem eru engum mennskum manni fær.

Og Guðmundur Andri Thorsson er sama sinnis (1990:100):

Um allt land eru gljúfur og hæðir, tindar og steinar sem bera nafn

²² Úr því að farið er að ræða um nafngiftir verður ekki hjá því komist að nefna tilgátu Torfa H. Tuliniusar þess efnis að nafnið „GLÁMR“ sé stytting á „ÁsmundR hæruLanGr“ og að Glámur hafi ef til vill verið Ásmundur framliðinn sem *Grettir* hafi enn verið að fást við (1999: 305–307).

Grettis. Sé gljúfur ófært, tindur ókleifur, steinn svo mikill að enginn lyftir virðist alþýða manna umsvifalaust hafa tengt nafn Grettis þar við.

Við athugun, sem hvorki getur talist ítarleg né skipuleg, hafa fundist yfir 120 örnefni,²³ sem kennd eru við Gretti og aðrar persónur sögunnar til viðbót- ar þeim sem nefnd eru í sögunni.²⁴ Örnefnin eru dreifð um allt land, en þó hefur ekki enn fundist neitt í Norður-Múlasýslu og ekki heldur í Vestmannaeyjum. Eins og eðlilegt verður að teljast eru þau flest í Vestur-Húnavatnssýslu, en einnig eru mörg í Strandasýslu og Skagafjarðarsýslu. Meðal þessara nafna eru *Grettisstöðvar* í Bárðardal, *Grettisklöpp* í Kræklingahlíð, *Grettisleiði* á Reykjaströnd, *Grettisskyrta* í Svínadal, *Grettisþúfa* í Miðfirði, nánar tiltekið í túninu á Bjargi, *Grettistangi* í Vatnsfirði, *Grettislaug* á Reykjanesi, *Grettisstillur* í Hítará og *Grettisspor* undir Eyjafjöllum. Í Vatnsfirði er einnig *Grettisvarða* sem stendur á *Grettishjalla*. Óskar Halldórsson (1982:28) nefnir ekki *Grettisstöðvar* í Bárðardal (sbr. *ÍF* VII:lviii nmgr.) heldur *Grettislág*, og það tvær.²⁵

Í Kjalhrauni á Kili er *Grettishellir* og um 1700 hafa menn talið að til hafi verið *Grettisskáli* á Kili á 14. öld (*DI* III:609, eftir NKS 328 8vo með hendi Árna Magnússonar), en í Grettis sögu er þess getið að Grettir hafi dvalist á Kili lengi sumars (*Íslendinga sögur*:1037).²⁶

Grettistökin eru geysimörg, fundist hafa yfir 50 en þau eru eflaust fleiri. Ef til vill eru þau ekki kennd við Gretti Ásmundarson, því að verið getur að orðið *grettistak* hafi fljótlega farið að merkja stóran stein án nokkurra tengsla við Gretti, þ.e. sé orð yfir náttúrufyrirbæri eins og *melrani*. *Að lyfta*

²³ Með í þessari tölu eru örnefni frá 20. öld eins og *Grettisgata* í Reykjavík, *Hallmundarhellir* í *Hallmundarhrauni*, *Skeggjahola* í Hvítársíðu og *Ásdsarlundur* í Miðfirði.

²⁴ Guðni Jónsson telur upp nokkur þessara örnefna (*ÍF* VII:lvii–lviii) en einnig eru mörg fengin úr *Íslenskum þjóðsögum* (Jón Árnason 1954–1961) og *Frásögum um fornaldarleifar* (Sveinbjörn Rafnsson 1983). Greinarhöfundur hefur rekist á nokkur í öðrum ritum og önnur hafa komið í leitirnar við skoðun korta.

²⁵ Eftir að gengið var frá þessari grein til prentunar flutti Ögmundur Helgason fyrirlestur á vegum Nafnfræðifélagsins um örnefni kennd við Gretti. Hann hefur leitað fanga víða og fundið mörg Grettisörnefni og sagnir tengdar þeim.

²⁶ Um beinakerlingu á Kili er til eftirfarandi húsgangur (Jón Þorkelsson 1921–1923:412):

Hér er grettis gamla borg,
sem gott er við að una
em eg hryggur út af sorg
eptir kerlinguna.

Jón Þorkelsson prentar hástafinn 'G' en ekki lágstafinn 'g' í þriðja orði fyrstu braglínu svo að lesa má örnefnið *Grettisborg* út úr henni. Vísan er tvímælaust tvítræðari ef lágstafur er settur í stað hástafs, enda er í sjálfu sér engin ástæða til að ætla að hún fjalli um Gretti Ásmundarson eða einhvern annan karl, þótt margir hafi eflaust skilið hana á þann veg. Hver er sú *borg* sem *grettir* unir sér við?

grettistaki hefur einnig ákveðna merkingu, sbr. höggmynd Magnúsar Tómassonar við Dvalarheimilið Höfða á Akranesi sem heitir *Grettistak*. Í orðabók er vísað á orðið *grettishaf* undir *grettistak*, en *grettishaf* er skýrt þannig: „stór, stakur steinn (bjarg) sem Grettir Ásmundarson er sagður hafa lyft eða hefði getað loftað“²⁷ og *grettishlaup* er skýrt sem „langt stökk“ (Árni Böðvarsson 1985:308).

Þegar dreifing grettistakanna um landið er skoðuð kemur í ljós að þau eru ekkert síður á þeim slóðum sem sagan getur lítið um, en þar er hins vegar lítið um önnur örnefni kennd við Gretti. Í Vestur-Húnavatnssýslu eru mörg grettistök en jafnframt mörg annars konar örnefni kennd við Gretti. Á Suðausturlandi, í Suður-Múlasýslu og Skaftafellssýslum, eru 13 grettistök en aðeins tvö önnur örnefni kennd við Gretti, *Grettishjalli* í Stöðvarfirði og *Grettishaf* í Breiðdal. Einnig eru til a.m.k. tveir steinar eða klettur sem heita einungis *Grettir* skv. upplýsingum frá Örnefnastofnun Íslands.

Óvíst er hvort öll þessi grettistök eða önnur Grettisörnefni séu kennd við Gretti Ásmundarson þótt það sé líklegt í flestum tilvikum. Víst er þó að *Grettisgeil* í Hreppum, sem einnig er nefnd *Grettisgróf* í handritum eða *Hælsgróf* (*ÍF* VII:23 nmgr., *Íslendinga sögur*:963), er ekki kennd við Gretti heldur forföður hans Ófeig gretti Einarsson (*ÍF* VII:23, 376). Enn fremur er ólíklegt að fjallið *Grettir* í Vestur-Skaftafellssýslu sé kennt við hann, en hins vegar hefur ekki fundist skýring á nafngiftinni enn sem komið er.

E. H. Lind (1905–1915:356) nefnir tvö örnefni í Noregi, *Grettisvík* í Onsø á Austfold, sem heitir nú *Græsvík*, og *Grettesrudh* sem kemur fyrir í bréfi frá 1462; örnefnið *Grettesrudh* er nú týnt en var í Fyrisdal á Þelamörk (sjá einnig Rygh 1967:399, 1971:315). Lind telur þessi örnefni dregin af viðurnefninu *grettir*, en O. Rygh er efins um að *Grettesrudh*, sem einnig er skrifað „i Greftrisrudi“ í bréfi frá 1453, sé kennt við *Gretti* (1967:399).

6. Spássfukrot í Grettluhandritum

Frá lokum 15. aldar fram á miðja 16. öld hefur Grettla varðveist í fjórum handritum og einu broti. Eitt þessara handrita er geymt í Háskólabókasafninu í Uppsölum og ber þar safnmarkið DG:10. Á spássíum á bl. 7v og 8r eru skrifaðar eftirfarandi vísur við 16. kafla þegar Þorkell krafla og menn hans áðu í Fljótstungu og Grettir drap Skeggja (sbr. *Íslendinga sögur*:973). Guðni

²⁷ Um *Grettistak* í Vatnsfirði segir í fornleifaskýrslu frá 1820 (Sveinbjörn Rafnsson 1983:427): „En Grettirstak er nefndur steinn, hér í Vatnsfjardar Landarejgn, hann stendur á klöpp óhræranlegur og mörgundrud Grettirum omedfærligur.“

Jónsson birtir þrjú fyrstu vísuorðin í útgáfu sinni á Grettlu (*ÍF* VII:lxxvii nmgr.):

Í Fljótshlíð gerðu fyrðar þá af fákum stíga,
lágu á dag fram lengi móðir
lýðir þessir harla fróðir.

Skáldið yrkir hér um „Fljótshlíð“ í stað Fljótstungu sem er í samræmi við handritið en í því stendur „fliodzhlið“ (7v). Því næst virðist standa:

skieggi fieck nu skioodar fal fyrir skrafid
[oooo] Bisku[ps] ferming Beydast mundi
[oono ef þosoo] skalt kundi (7v)

J heila Kor ad hoggid for [a] hiassa Leidum.
La þar eptir Linnir [oooo]
Leingi mun hann suofazt Malinn (8r)

Skriptin er afar torlæsileg á þessum stað og ekki víst að rétt sé ráðið,²⁸ en samt sem áður er ljóst af síðari vísubrotunum tveimur að skáldið hefur ekki samúð með Skeggja. Þetta spássúkrot er með sérstakri hendi sem virðist vera frá 16. öld. Í þessum vísu enduróma orð úr Grettis rímum (Grettlum), en í þeim koma fyrir eftirfarandi hendingar: „reid hann þa ok fyrda fann“ (III:30), „linna jardar“ (III:8), „hondum badum hio til Linna“ (III:17), „garpens sneid þat heila helli“ (III:21) (*Rímnasafn*:55, 57). *Linni* eða *linnur* merkir ‘ormur’, ‘slanga’ (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:565) og ætti því að vera notað um Gretti, en ekki er hægt að skilja vísubrotið á annan hátt en þann að „Linnir“ eigi við Skeggja. Í handritinu eru fleiri spássúgreinar sem koma efni þessarar greinar ekki við.

Í AM 152 fol frá upphafi 16. aldar er nokkuð um spássúkrot sem er allt á einn veg:

godr kall var gretter (2r)
margt var grette vel gefid (3r)
vei og sve(i) avngle (39r)
illur er aungull, svei avngvl tð[tre]²⁹ (40r)
svei avngle, fai skamm aungull (40r)
svei fostru þorbiarnar aunguls (41v)

²⁸ Ég þakka Veturlíða Óskarssyni fyrir að rýna í handritið sjálf í Uppsöllum.

²⁹ Ekki er víst að ‘tðtre’ („tð[te]“) sé rétt lesið og reyndar sést síðara ‘t’ ekki en það er rúm fyrir það á milli ‘ð’ og þess stafs sem lítur út fyrir að vera ‘t’.

Skammirnar í garð Þorbjarnar önguls og Þuríðar fósturu hans eru á spássfum í þeim köflum þar sem fjallað er um lokaaðför Þorbjarnar að Gretti í Drangey (*Íslendinga sögur*:1074–1081). Allar þessar klausur virðast vera frá 16. öld og er greinilegt að samúðin er öll með Gretti.³⁰

Í Add 11.242 í Breska bókasafninu í Lundúnum er á tveimur stöðum spássúkrot er varðar Gretti. Handritið er skrifað af áðurnefndum sr. Gottskálk Jónssyni í Glaumbæ um miðja 16. öld og hefur að geyma margvíslegt efni, enda hefur það verið kallað *Syrpa* (*DI* III:680).³¹ Spássúkrot Gottskálks bendir hins vegar frekar til að hann hafi verið að skrifa hjá sér orðtök og orðatiltæki en að vitna sérstaklega til Grettlu. Á neðri spássú á bl. 56r stendur 'Hafliði' en framhaldið er ólæsilegt á ljósmynd. Því næst stendur á neðri spássú á bl. 56r og 57r:

afl er best j leike sagdi gretter asmundarson
margt ber vid á kvellum sid sagdi gretter vid þorfinn j a[ra]

Síðari klausan er tilvitnun í samtal Grettis og Þorfinns í Háramarsey er Grettir kom heim til bæjar eftir að hafa brotið haug Kárs (*Íslendinga sögur*:979), en þá fyrri hefur ekki tekist að finna í neinu handriti sögunnar enn sem komið er. Gottskálk virðist því ekki hafa haft í höndunum handrit af Grettis sögu sem hefur varðveist, en hugsanlega vitnar hann í söguna eftir minni.

Í tveimur handritum eru heilsíðumyndir af Gretti. Í AM 426 fol (bl. 79v) er mynd sem er sennilega dregin af Hjalta Þorsteinssyni í Vatnsfirði um 1692–98 (Loth 1967:95). Önnur mynd er í Lbs 203 fol (bl. 192v) frá um 1753. Í sama handriti er heilsíðumynd af Ásmundi hærulang (bl. 191v).

7. Rímur af Gretti

Alls hafa varðveist 6 rímur af Gretti Ásmundarsyni eða efni Grettis sögu. Í Kollsbók (WolfAug 42.7), bl. 104v–114v, frá um 1480–1490 (Ólafur Halldórsson 1968:xxxvi) eru Grettis rímur eða Grettalur, 8 að tölu, alls 478 erindi. Þær eru því varðveittar í jafngömlu eða eldra handriti en sagan sjálf. Björn K. Þórólfsson (1934:341) bendir á að efni þeirra samsvari 14.–24. kafla hennar og þar sem þær fylgja atburðarás sögunnar vel (*Rímnasafn*:43–100) og skáldið vitnar til orðalags í vísu verður varla efast um að rímurnar séu ortar eftir sögunni. Dæmi um tilvitnun í vísu er í 21. erindi þriðju rímu: „Hliop at Skeggia

³⁰ Kirsten Hastrup (1986:286) birtir megnið af þessu spássúkroti.

³¹ Gottskálk kallar handritið reyndar *Sópuð* eða *Dægurstyttingu* (Jón Helgason 1979:7) en ekki *Sópyngju* eða *Dægurvöl* eins og Jón Þorkelsson nefndi það (1896:47, *DI* IV:10).

hamar troll eitt ...“ (*Rímnasafn*:57), en í 11. vísu Grettis sögu kveður Grettir: „Hygg eg at hljóp til Skeggja / hamartröll með ...“ (*Íslendinga sögur*:973). Ólafur Halldórsson telur Grettur ortar á 15. öld (1968:xvi). Finnur Jónsson (1902:41) telur að þær fylgi AM 556 a 4to (C) best af handritum sögunnar en Björn bendir á að þær fylgi UppsUB DG:10 (D) ekki síður hvað orðalag varðar (1934:341 nmgr.). Rímurnar hafa samt ekki verið ortar eftir Grettis sögu í þessum handritum heldur einhverri formóður annars eða beggja.

Á síðari hluta 16. aldar var uppi Þórður Magnússon á Strjúgi í Langadal. Eftir hann eru varðveittar rímur, t.d. Rollantsrímur (sjá t.d. Jón Þorkelsson 1888a:340–350). Einnig orti hann Kappakvæði (Strjúgsflokk) og Fjósarímu og kemur Grettir við sögu í þeim báðum. Í Fjósarímu telur Þórður upp 29 kappu úr Íslendingasögum og riddarasögum, en ríman gengur út á að kapparnir hafi aldrei barist í fjósi eins og þeir tveir sem urðu tilefni þess að hann orti rímuna. Fyrri helmingur Fjósarímu lýsir slagsmálum tveggja manna út af smámunum, fyrir aftan kýr í fjósi. Síðari hluti rímunnar lýsir því að áðurnefndar hetjur hafi aldrei lagst svo lágt að berjast í flór. Fjósaríma er alls 67 erindi og er „komisk helledigt“ að mati Jóns Þorkelssonar (1888a:348, sbr. Jakob Benediktsson 1981:159). Böðvar Guðmundsson (1993:449) kallar Fjósarímu gróteska gamansögu og Bergljót Soffía Kristjánsdóttir (1998:79–81) er sama sinnis. Fjósaríma hefur verið prentuð tvívegis (Jón Þorkelsson 1888b:267–276 og Finnur Sigmundsson 1960:1–10). Vísan um Gretti er 39. erindi rímunnar.³²

Á 17. öld voru ortar a.m.k. tvennar rímur um Gretti. Aðrar eru eftir Jón Guðmundsson í Rauðseyjum undan Skarðsströnd (14 rímur) og hinar eftir Kolbein Jökularskáld Grímsson (20 rímur) ortar 1658, hvorartveggju óprentaðar (Finnur Sigmundsson 1966 I:170–171). Rímur Jóns, Lítið inntak Grettis sögu í rímur snúid, eru aðeins varðveittar í tveimur handritum, AM 614 b 4to (bl. 25v–46v) og afriti þess, NKS 1134 fol. Rímur Kolbeins, Rímur af Gretti sterka, eru varðveittar í a.m.k. 7 handritum, þar á meðal AM 611 d 4to frá síðari hluta 17. aldar. Þá orti Magnús Jónsson í Magnússkógum í Hvammssveit rímur um Gretti (44 rímur) árið 1828, einnig óprentaðar, og Oddur Jónsson í Fagurey í Helgafellssveit orti rímu um síðasta fund Grettis og móður hans (39 erindi), prentaðar á Ísafirði 1889 (Oddur Jónsson 1889, sjá einnig Finnur Sigmundsson 1966 I:171–172). Rímur Magnúsar eru varðveittar í a.m.k. 9 handritum. Allir þessir menn voru afkastamikil skáld (Finnur Sigmundsson 1966 II:81, 100–101, 104–105, 108). Svo virðist sem Jón Guðmundsson á Hellu á Árskógsströnd hafi ort enn einar rímur af Gretti á 17. öld, en þær eru nú glataðar (Finnur Sigmundsson 1966 I:172). Sigfús Sigfússon (1930) orti Glámsrímur (5 rímur) 1912 (sjá einnig Finnur Sigmundsson 1966 I:166). Í yfirliti Finns Sig-

³² Jón Þorkelsson (1888b:251) flokkar Fjósarímu með kappakvæðum.

mundssonar (1966 I) yfir rímur kemur fram að aðeins eru varðveittar fleiri rímur um Hávarð Ísfríðing og þá feðga Búa Andríðsson og Jökul Búason af hetjum Íslendingasagna.³³

Kirsten Hastrup (1986:296–298, 306–308) bendir á að Grettur hafi sennilega verið ortar á 15. öld þegar Grettis saga varð vinsæl og að á 17. og 19. öld hafi verið ortar rímur af Gretti. Þetta notar hún m.a. sem lið í röksemdafærslu sinni fyrir fyrrgreindum 6 stigum í vinsældum Grettis meðal þjóðarinnar.

8. Kappkvæði

Elsta vísa sem fundist hefur um Gretti er í áðurnefndri Íslendingadrápu (sjá *Íslendingadrápa*), sem kennd er við Hauk Valdísarson og sennilega ort á 13. öld (Bjarni Einarsson 1989:130). Íslendingadrápa er varðveitt í AM 748 I b 4to frá upphafi 14. aldar. Þar yrkir skáldið um 28 kapp Íslendingasagna, sem ætla verður að hafi verið þekktir á þess tíma. 17. vísa er um Gretti (*Íslendingadrápa*:7). Þessi vísa fylgir Grettis sögu ekki í handritum.

Áðurnefnt Kappkvæði Þórðar Magnússonar á Strjúgi, sem Jón Helgason kallar Strjúgsflokk, er alls 32 erindi undir dróttkvæðum hætti, en óvíst er hve erindin hafa verið mörg í upphafi (Jón Helgason 1955:35). Í því telur Þórður upp 32 kapp sem þekktir eru úr Íslendingasögum. Önnur vísan er um Gretti og fylgir sem viðbót við Grettlu í 5 handritum, þar af fjórum frá 17. öld.³⁴ Orðamunur er talsverður milli handrita. Í Sth papp 15 fol (bl. 163vb) er eftirfarandi formáli Húnavetningsins Helga Ólafssonar að vísunni (Gödel 1897–1900:130, Páll Eggert Ólason 1949:342): ‘Vísu Þórðar á Strjúgi er þjóðskáld var í Norðlendingafjórðungi um sína dag(a).’ Jón Þorkelsson (1888b:370–379) hefur gefið út kvæðið. Ekki er víst að það allt sé eftir Þórð heldur má vera að sumt af því sé eftir Odd son hans (Jón Helgason 1955:36).

Til eru kappatöl eftir fleiri skáld frá 17. og 18. öld. Í AM 146 b II 8vo (24r–31r) frá upphafi 18. aldar er kappkvæði undir vikavakahætti eftir Steinunni Finnsdóttur í Höfn í Melasveit, sem Bergljót Soffía Kristjánsdóttir (1998) hefur gert rækileg skil. Kvæðið ber fyrirsögnina ‘Eitt kvæði’ og er 21 erindi, auk viðlags. Það hefur verið gefið út (Steinunn Finnsdóttir 1950:113–132). Í kvæðinu telur Steinunn upp 27 kapp úr Íslendingasögum og Orm Stórolfsson og Þorstein uxafót að auki. Tólfta vísa er um Gretti. Bergljót (1998:81–84) telur að kvæði Steinunnar sé að mestu leyti háð og bendir á

³³ Af öðrum köppum sem hafa verið vinsælt yrkisefni rímnaskálda má nefna Þorstein bæjar-magn og Konráð keisarason.

³⁴ Handritin eru: AM 151 fol (bl. 1r), AM 163 b fol (bl. 22r), AM 477 4to (bl. 72r), Sth papp 15 fol (bl. 163vb) og Sth papp 98 fol (bl. 635v (og 636r, á sænsku)).

gróteska þætti í því. Helga Kress (1997a:24) er einnig þeirrar skoðunar að Steinunn geri grín að karlahefðinni.

Í AM 148 8vo frá síðari hluta 17. aldar er annað kappkvæði (320r–322r) eftir ókunnan höfund, sem ber fyrirsögnina ‘Enn eitt vikivakkvæði’. Jón Helgason gaf AM 148 8vo út ljósprentað og gerði stutta grein fyrir hverju kvæði (Jón Helgason 1955). Kvæðið er 21 erindi, auk viðlags. Skáldið telur upp 10 kapp úr Íslendingasögum og -þáttum og 12 úr riddara- og fornaldarsögum (Jón Helgason 1955:64–65). Þriðja erindi er um Gretti og hefst svo (320v): ‘Grettir glímu spertti / að gildum tröllum herti’.

Í ‘Tröllakvæði’ eftir Árna Böðvarsson á Ökrum á Mýrum er notað sama viðlag og í Kappkvæði Steinunnar Finnsdóttur, en svo er um 6 önnur kvæði (Jón Helgason 119–120). Tröllakvæði er 10 erindi, auk viðlags, og er varðveitt í eiginhandarriti Árna í Lbs 221 4to (bl. 88r–90r) frá um 1760–1770 (Páll Eggert Ólason 1918:179). Grettir er nefndur í sjöunda erindi (bl. 89r) sem kunningi Hallmundar, en megnið af erindinu fjallar um Hallmund. Einnig er Glámur nefndur í fjórða erindi (bl. 88v). Kvæðið fjallar um berserki, tröll og vættir og er Grettir aðeins nefndur til skýringar. Björn K. Þórólfsson fjallar lítillga um kvæðið og bendir á að fyrsta erindið sé ekki eftir Árna heldur sr. Gunnar Pálsson (Árni Böðvarsson 1965:cv–cvi).

Fremst í *Ágætum fornmannasögum* (1756) eru 16 vísur undir fyrirsögninni³⁵ „Nockur Liodemæle ...“. Um er að ræða kappatal og fjallar sjöunda vísan um Gretti.

Ekki er ólíklegt að til séu enn fleiri kappkvæði þar sem kveðið er um Gretti. Hann er að vísu ekki nefndur í Kappavísum Björns Jónssonar á Skarðsá (Jón Þorkelsson 1887:62–63), Skarðsárflokki, enda telur Jón Helgason (1955:35–36) að þær hafi verið ortar til fyllingar eða viðbótar Strjúgsflokki. Ekki er hann heldur nefndur í Allrakappkvæði sem er talið frá 16. öld (Cederschiöld 1883:62–67).³⁶

9. Vísur og önnur kvæði um Gretti

Vísur um Gretti eru víða til, sumar fylgja sögunni í pappírshandritum og benda til þess að Grettir hafi löngum verið þjóðinni hugstæður. Ekki eru þær alltaf fag-

³⁵ 8 fyrstu blaðsföurnar eru ótölusettar en kvæðið er á bls. v–viii.

³⁶ Jón Helgason (1981:119–120, 127) nefnir að minnsta kosti 5 kappkvæði til viðbótar sem ort eru undir vikivakahætti. Í handritinu Lbs 163 8vo frá þriðja fjórðungi 19. aldar með hendi Páls Pálssonar (Páll Eggert Ólason 1927:38) eru ein 10 kappkvæði, þar á meðal fyrrnefnd kappkvæði Þórðar á Strjúgi og Steinunnar Finnsdóttur og ‘Nokkur ljódmæli’ í *Ágætum fornmannasögum*. Grettir er nefndur í þremur af hinum 7 og Ónundur tréftotur í einu. Þessi kvæði hafa ekki verið athuguð frekar enn sem komið er.

ur skáldskapur. Það skal tekið fram að ekki hefur verið gerð nein tilraun til að leita þær uppi víðar. Þessi vísa er prentuð fyrir aftan Grettlu í *NMS* (bls. 163):

Grettir vondum Vættum,
Veitti Hel og þreitti,
Med Hrotta í Jel Sijdhattar,
Hlioot sijst: Geck an Otta,
Glettu ad Glami hreitti,
Gratt því lieku O-sattir,
Hratt a Heliar-Pittinn,
Hiitti Þræll O-kvittur.

Önnur vísa, lausavísa, sem hefst svo: 'Sterkan nefndu báls börk' fylgir Grettlu í 7 handritum, þar af fjórum frá 17. öld.³⁷

Í UppsUB R 690 (bl. 82v) frá 1661 og í afriti þess, AM 946 i 4to (bl. 252r) frá 1841, er vísa, sem hefst svo: 'Guð þeim gefi góðan dag'. Í Thott 1776 I 4to (bl. 89r) frá 1680 er vísa sem kennd er Sigurði Gíslasyni. Hér gæti verið um að ræða Sigurð þann er kallaður var Dalaskáld (d. 1688) (Páll Eggert Ólason 1951:219), en þó koma fleiri til greina. Upphafið er 'Grettir mikils máttar / meitt fékk skessu þreytta'. Í Kall 611 4to (bl. 64v) frá 1704 er vísa, sem hefst svo: 'Grettir var gildur maður'. Enn eru ótaldar fjórar 'Grettis vísur er skrifarinn sögunnar tillagði' sem fylgja Grettis sögu í ÍB 45 fol (bl. 77v) frá 1735–1736. Fyrsta vísan hefst svo: 'Grettir var góðrar ættar'.

Í AM 1020 I 4to (bl. 20r) sem Jón Ólafsson úr Grunnavík skrifaði að mestu 1735 er vísa um Gretti. Jón skrifaði vísur Grettis sögu upp eftir þremur handritum og reyndi að skýra þær fyrir Þorvald Grímsson úr Brokey undan Skógarströnd sem nefndi sig Brochmann eftir að hann flutti til Stokkhólms (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994b:58). Aftan við bætir hann svo við vísu um Gretti eftir Odd Þorkelsson: 'Grettis sögu inntak — Oddur Þorkelsson kandsteypir, nú í Næstved, 1741.' Þessi vísa er aðeins í handritinu sem Jón hélt eftir en ekki í eintakinu sem hann sendi Þorvaldi (Sth papp 79 VIII 4to), enda bætt við síðar í AM 1020 I 4to. Upphaf vísunnar er 'Gretti þótti gott óvætti að hitta'. Nokkrar vísur eru um Gretti í JS 416 8vo frá 18. öld (bl. 137v) og hefst sú fyrsta svo: 'Grettir frægðum fjáði / flest örlögin háði'; hún er einnig í AM Acc 5 (Guðrún Ása Grímsdóttir 2000:40). Auk þess er í Lbs 163 8vo (bls. 38–40) kvæði eftir Þorvarð Hallsson er nefnist Hreystiverk Grettis Ásmundarsonar; alls 10 vísur.

Til er kvæði eftir Guðmund Torfason sem heitir 'Kvæði um viðureign Gísla

³⁷ Handritin eru: AM 153 fol (bl. 72v), AM 478 4to (bl. 85r), AM 946 i 4to (bl. 252r), GKS 1002–1003 fol (bl. 60v), Sth papp 15 fol (bl. 163v), Sth papp 98 fol (bl. 635v (og á sænsku á bl. 636r)) og UppsUB R 690 (bl. 82v).

og Grettis úr Grettis sögu tekið' í ÍB 541 8vo (bl. 34r–37v), sem er sagt eiginhandarrit hans frá 1843; kvæðið er einnig í ÍB 157 8vo frá um 1845 (Páll Eggert Ólason 1935–1937:38, 119). Kvæðið er 21 erindi, auk viðlags. Efallaust eiga eftir að koma í leitirnar fleiri vísur og kvæði um Gretti.

Sú staðreynd að menn ortu um hetjur á borð við Gretti bendir vissulega til vinsælda sögunnar, eða a.m.k. til vinsælda söguhetjunnar. Hér má einnig bæta því við að skáld 19. og 20. aldar hafa sum hver ort um Gretti eða atburði sögunnar, sem rennir væntanlega stoðum undir kenningar Kirsten Hastrups (1986:308–309) um vinsældir Grettis á 19. og 20. öld. Þekktasta kvæðið er sennilega Grettisljóð eftir Matthías Jochumsson (1897) sem er í raun kvæðabálkur í 35 hlutum, og af 20. aldar kvæðum má nefna Í Grettisbúri eftir Hannes Pétursson (1977:22). Vinsældir Grettis eru þó ekki bundnar við Ísland, því að til eru a.m.k. þrjú færeysk kvæði um hann. Tvö þeirra eru eftir þá bræður úr Nólsey Jacob og Poul Poulsen Nolsøe (sjá *Føroya Kvæði* VII:169), en sá síðarnefndi er þekktur undir nafninu Nólsoyjar-Páll; þau eru varðveitt í Lbs 1241 4to og Lbs 543 fol (Páll Eggert Ólason 1918:481, Lárus H. Blöndal 1959:7). Þriðja kvæðið er eftir 'sjóvarbóndan' Jens Christian Djurhuus (*Føroya Kvæði* VI:449–455 (nr. 222), VII:169). Dönsk og þýsk skáld hafa einnig samið leikrit eftir sögunni (sjá *ÍF* VII:lxix).

10. Sagnir af Gretti

Í upphafi voru tilgreind orð Guðna Jónssonar um vinsældir Grettis sögu og Grettis Ásmundarsonar. Guðni nefnir m.a. að alþýða manna hafi haldið áfram að tengja nafn hans við sagnir og örnefni (*ÍF* VII lvii). Guðni segir einnig (*ÍF* VII:xlx):

Það gat ekki hjá því farið, að slíkur kappi sem Grettir varð í þjóðarvitundinni drægi að sér ýmsar sagnir, sem voru honum upphaflega óviðkomandi, honum væri eignuð afrek, sem hann hafði aldrei unnið.

Guðni talar hér að vísu um þjóðsögur af Gretti í Grettis sögu, þ.e. sögur sem gengið höfðu um Gretti á miðöldum, en orð hans eiga engu að síður vel við síðari aldir.³⁸ Kirsten Hastrup (1986:299–300) nefnir einnig þjóðsögur um Gretti sem dæmi um vinsældir hans.

³⁸ Þótt heimildir Grettluhöfundar komi efni þessarar greinar ekki beinlínis við, má geta þess hér að Guðni Jónsson (*ÍF* VII:xlx) segir um þjóðsagnaefni í Grettis sögu, að í mörgum Íslendingasögum séu þjóðsögur en

engin saga er eins auðug af þeim og Grettis saga. Í henni koma fram nálega allar teg-

Í nokkrum af þjóðsögum Jóns Árnasonar er Grettir nefndur sem alkunn persóna þótt sögunnar fjalli um aðra menn eða atburði (Jón Árnason 1954 II: 138, 642, 1954 II:149, 188, 1956:403). Aðrar sagnir eru örnefnasögur, þ.e. örnefnaskýringar, og eru þar nefnd nokkur örnefni kennd við Gretti, bæði úr sögu hans og önnur (Jón Árnason 1954 II:97–98, 1956:33). Ein sagnanna fjallar hins vegar um Gretti, griðkonu og huldumann þar sem Grettir bjargar griðkonunni frá huldumanninum með því að sofa í kjöltu hennar (Jón Árnason 1955:161–162). Um sagnir af fornmönnum, sem hvað Gretti varðar eru fyrst og fremst örnefnasögur, segir Jón Árnason (1954 II:97): „Einna flestar sagnir hafa verið af Gretti sterka Ásmundarsyni, sem enn ganga í munnmælum.“

Vísað er til Grettis og Gláms í Sögu af Grími Skeljungsbana (sjá Bjarni Einarsson 1955:82). Jafnframt segir Bjarni Einarsson það liggja í augum uppi að efni Sögunnar af Vestfjarða-Grími sé dregið af Droplaugar sona sögu og Grettis sögu (1955:cxlvii). Einnig er tilvísun til Grettis og Grettis sögu í Áradalsóði Jóns lærða Guðmundssonar, ritgerð Jóns Eggertssonar um þjóðhagi á Íslandi og Litlu ágripi um hulin pláss og yfirskyggða dali á Íslandi, sem hefur verið eignað Jóni lærða (Bjarni Einarsson 1955:liv, xciii–xciv, 24–25, 34–35), en mun þó sennilega vera eftir Jón Eggertsson (Einar G. Pétursson 1971:53).³⁹

Arngrímur lærði Jónsson getur Grettis í ritum sínum, *Crymogæu* og *Specimen Islandæ Historicum*, tvisvar í hvoru riti.⁴⁰ Báðar tilvitnirnar í *Crymogæu*⁴¹ eru greinilega komnar úr Landnámu, og það sama er að segja um aðra tilvitnunina í *Specimen* (Jakob Benediktsson 1951:132, 155, 1952:228). Hin tilvitnunin í *Specimen* (Jakob Benediktsson 1952:233–234) er hins vegar sögn um að Grettir hafi sett stóran stein (grettistak) á leiði Báلكa á Báلكastöðum. Þessi sögn er ekki kunn annars staðar að sögn Jakobs Benediktssonar (1957:452).

Það var ekki aðeins alþýða manna sem trúði því að Grettir Ásmundarson hefði verið risavaxið heljarmenni og kenndi björg og ófær gljúfur við hann. Oddur Einarsson getur Grettis í *Íslandslýsingu* sinni frá 1588–1589 og segir hann fæddan 1005 og að hann hafi sýnt „ósigrandi líkamshreysti og aðdáunarverðan fimleik og eru margvíslegar minjar þess til á Íslandi“ (1971:

undir íslenzkra þjóðsagna, draugasögur, tröllasögur, útilegumannasögur og landvætta, berserkjasögur, galdrasögur og ævintýri.

³⁹ Þjóstólfs saga hamramma er talin samín að miklu leyti með Grettis sögu sem fyrirmynd, e.t.v. eftir Grettis rímum Jóns Guðmundssonar í *Rauðseyjum* (Jorgensen 1979:103). Hún var þó sennilega sett saman af efnalitlum stúdent í Kaupmannahöfn í þeim tilgangi að afla fjár og kemur því efni þessarar greinar vart við.

⁴⁰ *Crymogæa* kom út í Hamborg 1609 (Arngrímur Jónsson 1985:7) og *Specimen Islandæ Historicum* í Amsterdam 1643 (Jakob Benediktsson 1952:167).

⁴¹ Báðum tilvitnunum er sleppt í þýðingu Jakobs Benediktssonar á *Crymogæu* (sjá Arngrímur Jónsson 1985:55–56).

82). Jakob Benediktsson telur að Oddur hafi haft fæðingarár Grettis úr áður-nefndum Gottskálksannál eða útdrætti úr honum (Oddur Einarsson 1971:10). Gísli sonur Odds nefnir Gretti einnig í riti sínu um undur Íslands (1942:123) og telur að hann hafi verið „hraustasta heljarmenni sinnar tíðar“ og að haldið sé að hann hafi verið „átta álna hár“.⁴²

Halldór Laxness (1965:122–124) nefnir þrjú dæmi um trú manna um miðja 20. öld á sannfræði Grettis sögu. Heimamenn í Hítardal og Bárðardal skýrðu staðhætti, sem benda til þess að sagan greini rangt frá atburðum, þannig að þeir hefðu getað breyst frá tímum Grettis. Hér er átt við *Grettisbæli* í Fagraskógafjalli (eða fjallinu Grettisbæli)⁴³ og fossinn í Eyjardalsá í Bárðardal. Halldór (1965:123) segir sund Grettis og Bjarnar Hítðelakappa niður Hítará athyglisvert vegna grynninga í ánni — „úr því hér er ekki átti [!] við silúnga“, en frá sundinu er sagt í Grettis sögu og Bjarnar sögu (*Íslendinga sögur*:100, 1044). Heimamaður á Mýrum taldi hins vegar að við vissar kringumstæður gæti frásögn Grettis sögu staðist.⁴⁴

11. Aldur handrita Grettis sögu

Grettis saga er varðveitt í yfir 50 handritum sem skiptast þannig eftir tímabilum:⁴⁵

⁴² Páll Vídalín (1854:37) var ekki eins trúður á stærð Grettis og benti á að hann þekktist yfirleitt ekki ef hann vildi dyljast sem benti ekki til þess að hann hefði verið áberandi hávaxinn.

⁴³ Guðni Jónsson telur að Grettisbæli gæti hafa eyðilagst af náttúrunnar völdum (*ÍF* VII:187 nmgr.).

⁴⁴ Halldóri segist svo frá (1965:124): „Maðurinn ræddi um flesta hluti einsog háskólamaður og eftirlvill var hann það. Hann svaraði: „Í leysingum seinni hluta vetrar getur hlaupið feiknarlegur vöxtur í ána.“ Hefði ekki verið nokkuð bífæfið að byrja þrætur við eiganda árinna, og vekja athygli á því sem þessi maður hlaut að vita miklu betur en við gestir hans, að í leysingum gerast hættulegar náttúruhamfarir í vatnsfalli af þessu tagi með flóðum, straumkasti og jakaburði, en hitastig nær núlli.“

⁴⁵ Hér er handrit sem er talið skrifað um 1500 talið með 15. aldar handritum og handrit sem sagt er skrifað um 1700 er talið með handritum frá síðari hluta 17. aldar o.s. frv. Hins vegar eru handrit, sem í handritaskrár eru sögð skrifuð 1600–1700, talin til síðari hluta aldarinnar ef ekki hefur tekist að tímasetja þau innan þrengri marka vegna þess að það eru meiri líkur á að þau séu frá síðari hluta aldarinnar en þeim fyrri þar sem uppskriftabylgja 17. aldar hófst ekki fyrr en undir miðja öldina (Stefán Karlsson 1997:175–176). Handrit sem talin eru skrifuð 1700–1800, án nánari tímasetningar, eru talin til fyrri hluta aldarinnar, enda eru vissar líkur á að svo sé, en nánari röksemdafærsla fyrir því verður að bíða betri tíma. Útgáfan frá Hólum 1756 (*NMS*) er talin með handritum vegna þess að hún er að líkindum prentuð eftir ungu handriti og fellur inn í stemma Grettlu eins og handrit. Enn fremur er AM 455 fol talið sem tvö handrit en þar er Grettis saga bæði á íslensku og latínu og AM 163 a fol og AM 163 b fol eru talin sem tvö handrit þótt þau séu upphaflega úr sömu bók (*KatAM* I:126). Önnundar þáttur er í AM 163 a fol en Grettis saga sjálf án þáttarins er í AM 163 b fol.

	<i>alls</i>	<i>fræðimanna- uppskriftir</i>	<i>uppskriftir annarra skrifara</i>
15. öld	3		3
16. öld	2		2
f. hl. 17. aldar	2		2
s. hl. 17. aldar	25	7	18
f. hl. 18. aldar	14	3	11
s. hl. 18. aldar	7	3	4
19. öld	5	3	2
Samtals	58	16	42

Gerður er greinarmunur á eftirritum fræðimanna og uppskriftum annarra skrifara. Jon Gunnar Jørgensen (1997:336) hefur bent á að líklegt sé að atvinnuskrifarar eða fræðimenn á 17. öld hafi tekið uppskriftir öðrum tókum en miðaldaskrifarar gerðu. Hann telur að ekki sé hægt að búast við að miðaldaskrifarar hafi einbeitt sér að því að skrifa nákvæmlega eins og stóð í forritinu, heldur verði að gera ráð fyrir að þeir hafi haft frjálssar hendur til að bæta við upplýsingum úr öðrum handritum, munnmælum eða frá eigin brjósti. Jørgensen (1997:336–337) heldur áfram og segir að skrifari hafi

ogsá kunnet kunne stryke setningar eller avsnitt som etter hans mening har vært overflødige, som han ikke har trodd har vært riktige, som ikke har passet eller som har vært unødvendige i den sammenheng avskriften har skullet inngå i. Dette medførte redaksjonelle endringer som skriveren har ansett dels som forbedringer av teksten, dels som tilpasninger. Skriveren har også kunnet gjøre forklarende tillegg, dersom teksten enkelte steder har syntes uklar. Han kunne også foreta rettelser, eller konjekture, enten fordi det var en åpenbar feil i forelegget, eller fordi forelegget inneholdt ord eller uttrykk som skriveren ikke har forstått. De redaksjonelle ulikhetene mellom forelegg og avskrift kunne i middelalderen bli så store at det gir best mening å betrakte det nye produktet som en ny versjon av teksten.

Hér er gert ráð fyrir að skrifarar út um sveitir landsins á 17. og 18. öld, bændur, prestar og vinnumenn, hafi haldið í miðaldahefðina í flestum tilvikum, a.m.k. þeir sem skrifuðu til heimabruks eða fyrir nágranna og ættingja. Fræðimenn og skrifarar þeirra hafi hins vegar verið miklu nákvæmari, sérstaklega Árni Magnússon og skrifarar hans (Már Jónsson 1998:56–61), t.d. Eyjólfur Björnsson sem skrifaði AM 476 4to (*KatAM* I:657) og fleiri handrit fyrir Árna (Stefán Karlsson 1983:ci–ciii). Sumir gætu hafa verið með fleiri en eitt

handrit fyrir framan sig og blandað þeim saman í uppskriftum eins og Jón Ólafsson úr Grunnavík þegar hann skrifaði upp vísur sögunnar eins og nefnt var hér að framan. Jon Gunnar Jørgensen (1997:337) bendir einnig á að viðhorf til textans sé annað hjá fræðimönnum, þeir hafi skrifað nákvæmlega upp og ef þeir breyttu út af forriti hafi það verið í því augnamiði að endurgera textann; í augum þeirra var textinn endanlegur.

Fjögur handrit sem voru skrifuð í Svíþjóð 1661–1688 eru talin með fræðimannahandritum sem og þýðing Þormóðar Torfasonar frá um 1659–1670, þrátt fyrir að fræðimenn á 17. öld hafi ekki verið búnir að tileinka sér þá nákvæmni í vinnubrögðum sem Árni Magnússon krafðist (sjá Stefán Karlsson 1983:cii–cii). Ásgeir Jónsson, sem var atvinnuskrifari, skrifaði Grettis sögu upp fyrir Þormóð Torfason og er uppskriftin nú varðveitt í AM 150 fol (*Kat AM I*:104). Þetta handrit er náskyld handritum þar sem Önundar þáttur er sérstakur eða hann vantar, og ef hann er sérstök saga fyrir framan sjálfa Grettis sögu, eða hann vantar, hefst sagan af Gretti í 14. kafla á nokkrum kynningarorðum um Ásmund hærulang á Bjargi. Ásgeir breytir þessu, gerir þáttinn og söguna að einni heild og þurrkar út skilin sem verða á milli 13. og 14. kafla svo að sá fjórtándi kemur í eðlilegu framhaldi af þeim þrettánda (sjá *Íslendinga sögur*:968). Auðvitað er hugsanlegt að aðrir skrifarar, þ.e. þeir sem flokkast ekki undir atvinnuskrifara og fræðimenn, geri þetta líka.

Hér verður einnig að geta þess að biskuparnir Þorlákur Skúlason og Brynjólfur Sveinsson flokkast án efa sem fræðimenn og trúlega verður að telja skrifara þeirra, svo sem Björn Jónsson á Skarðsá og Jón Erlendsson í Villingaholti, sem atvinnuskrifara þar sem þeir höfðu tekjur af skriftum (Jón Helgason 1985: 10–11, Stefán Karlsson 1997:176–178, 184). Hins vegar er ekki nema eitt handrit Grettis sögu varðveitt úr smíðju slíkra atvinnuskrifara, svo að vitað sé, eða AM 151 fol sem er skrifað af Jóni Gissurarsyni á Núpi í Dýrafirði. Það sker sig ekki frá öðrum 17. aldar handritum og er ekki flokkað með fræðimannahandritum, enda er hér hugað að vinsældum Grettis sögu á Íslandi og tilgangurinn með þessari skiptingu handritanna fyrst og fremst sá að flokka sérstaklega handrit sem skrifuð voru erlendis af fræðimönnum eða að undirlagi þeirra.

Varðveitt handrit Grettis sögu eru eftirtalin:⁴⁶

⁴⁶ Tímasetning handrita sem eru eldri en 1540 er fengin úr skrá Orðabókar Árnanevndar í Kaupmannahöfn (*Orðbog*:431–494), en aldur yngri handrita er í flestum tilvikum fengin úr handritaskrá (sjá heimildaskrá). Þar sem tímasetningu hér ber ekki saman við handritaskrár hefur aldursákvörðun annað hvort verið fengin úr tiltekinni heimild eða þá að greinarhöfundur hefur fundið önnur rök fyrir henni. Það verður hins vegar að bíða betri tíma að gera grein fyrir þeim.

Síðari hluti 15. aldar

AM 556 a 4to um 1475–
1500
AM 551 a 4to um 1500
UppsUB DG:10 um
1500

16. öld

AM 152 fol um 1500–
1525
AM 571 4to (brot) um
1500–50

Fyrri hluti 17. aldar

AM 151 fol um 1639–
45
Sth papp 27 4to um
1640–50

*Hefðbundnar uppskriftir**Síðari hluti 17. aldar*

AM 478 4to um 1600–1700
AM 558 c 4to um 1600–1700
ÍB 169 4to (Önundar þáttur) um 1630–
70
UppsUB R:698 1661
AM 163 b fol um 1650–75
Sth papp 6 4to um 1660–65
AM 163 a fol (Önundar þáttur) um
1650–82
GKS 1002–1003 I fol um 1650–92
AM 477 4to um 1650–1700
Lbs 675 fol um 1650–1700
NKS 1147 fol (brot) um 1650–1700
Thott 1776 I 4to 1680
AM 426 fol 1680–81
AM 480 4to um 1675–1700
BLAdd 11.127 um 1696
AM 479 4to um 1700
ChristChurch A2.11.29 um 1700
ÍB 52 fol um 1700

Fyrri hluti 18. aldar

Kall 611 4to 1704
Lbs 633 fol um 1700–21
AM 153 fol 1711–12
Kall 610 4to 1712
BLAdd 11.112 VII um 1700–25
NKS 1714 4to um 1715
AM 939 4to um 1730
ÍB 45 fol u.þ.b. 1735–36
Uldall 430 4to um 1749
Kall 255 fol um 1700–1800
Lbs 2452 4to um 1700–1800

Síðari hluti 18. aldar

Lbs 203 fol 1753
BergenUB 1491 1755
NMS 1756
Lbs 1483 4to um 1770 & um 1820

*Uppskriftir fræðimanna/atvinnuskrifara**Síðari hluti 17. aldar*

UppsUB R:688 u.þ.b. 1662–64
GKS 1019 fol (á dönsku) um 1659–70

UppsUB R:689 um 1675

UppsUB R:690 1682
Sth papp 15 fol u.þ.b. 1684–88
AM 150 fol um 1688–1705

Fyrri hluti 18. aldar

AM 476 4to um 1702–12

RostockUB philol 78 um 1700–50
Säfstaholm papp 8 fol (á sænsku) um
1700–50
Sth papp 98 fol (á sænsku) um 1734–
50

Síðari hluti 18. aldar

Thott 984 fol um 1755

AM 455 fol um 1776–98
AM 455 fol (á latínu) um 1776–98

19. öld

Lbs 2328–2330 II 4to 1881
Lbs án safnmarks úr Bókasafni Kald-
rananeshrepps um 1884

19. öld

AM 946 i 4to 1841
AM 946 h 4to um 1838–47
Lbs 438 4to (Spesar þáttur) um 1850

Eins og sjá má á þessum töflum er Grettla til í 5 miðaldahandritum, þar af einu í brotum. Frá fyrri hluta 17. aldar er sagan í tveimur handritum sem eru bæði skrifuð undir miðja öldina. Um AM 151 fol segir Árni Magnússon (*Kat AM I:105*) að það sé eldra en 1646. Áður var þess getið að það væri skrifað af Jóni Gissurarsyni á Núpi í Dýrafirði og Peter Springborg (1977:80) telur að Jón hafi ekki skrifað handrit í tveggja blaða broti (folio) fyrr en 1639.

Stefán Karlsson (1997:175–176) ræðir um hlé sem varð á uppskriftum íslenskra miðaldabókmennta á síðari hluta 16. aldar og framan af 17. öldinni og getur sér til um nokkrar ástæður þess. Hann segir síðan (1997:176):

biskuparnir Þorlákur Skúlason á Hólum (1628–56) og Brynjólfur Sveinsson í Skálholti (1639–74), sem báður voru vel menntir húmanistar, urðu upphafsmenn nýrra vinnubragða með því að láta skrifa upp heila texta, einkum þá sem þeir hafa talið hafa sögulegt gildi. Þannig hófu þeir fornbókmenntir til vegs og virðingar á nýjaleik, og í biskups-tíð þeirra reis mikil uppskriftaalda, þegar fjöldi presta og skrifandi leikmanna um land allt kepptist við að skrifa upp — og stundum jafnframt að skýra — þessar gömlu bókmenntir. Fyrir bragðið nutu þeirra miklu fleiri en ætla má að hafi gert það um langt undanfarandi skeið ...

Grettis saga virðist ekki skera sig á nokkurn hátt úr hvað varðar aðrar bókmenntir á 17. öld, sbr. Jakob Benediktsson (1981) og Peter Springborg (1977) sem hafa fjallað um endurreisn íslenskrar handritamenningar á þeirri öld (sjá einnig Jón Helgason 1985:9–10). Mörg Grettluhandrit eru frá síðari hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar, en færri síðar. Jafnframt hefjast fræðimenn handa við að rannsaka söguna á 17. öld; 7 handrit frá síðari hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar eru skrifuð í Svíþjóð. Sumir þeirra þýddu söguna; áður var þýðingar Þormóðar Torfasonar getið (GKS 1019 fol) en sagan var einnig þýdd á sænsku (tvær uppskriftir). Aðrir létu skrifa hana upp fyrir sig, svo sem Þormóður (AM 150 fol) og Árni Magnússon (AM 476 4to), auk þess sem líklegast er að Thott 984 fol sé skrifað fyrir Otto Thott greifa sem safnaði handritum (*KatKB:xlix*). Þegar kemur fram á síðari hluta 18. aldar er farið að leggja drög að því að gefa söguna út í Kaupmannahöfn, en AM 455 fol er

uppkast að prentsmiðjuhandriti (Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994a:289). Á 19. öld hafa aðeins fundist tvö handrit sem ekki er hægt með góðu móti að flokka með fræðimannauppskriftum; þau eru bæði frá nýfunda tug 19. aldar. Sighvatur Grímsson Borgfirðingur skrifaði annað, Lbs 2328–2330 II 4to, eftir útgáfunum frá 1756 (*NMS*) og 1853 (*Grettis saga*) og hitt handritið er skrifað eftir útgáfunni frá 1853. Í ÍB 169 4to er einungis Önundar þáttur og upphaf Grettis sögu sjálfur með hendi Ketils Jörundssonar í Hvammi í Hvammssveit og í Lbs 438 4to með hendi Sveinbjörns Egilssonar rektors er einungis Spesar þáttur (Páll Eggert Ólason 1918:241, 1927:770).⁴⁷

Aldur handrita staðfestir að nokkru fyrrnefnda flokkun Kirsten Hastrups (1986:304–309) um vinsældir Grettis um 1500 og aftur á 17. og 19. öld, en Hastrup gerir ekki ráð fyrir sérstökum vinsældum Grettis á 18. öld. Hér verður þó að hafa í huga að uppskriftaþróun Grettlu virðist vera sambærileg við aðrar sögur, a.m.k. hvað varðar tímabilið 1550–1700. Lítið sem ekkert er skrifað upp af sögum á fyrstu áratugunum eftir siðaskipti, en fyrir miðja 17. öld hefst skrifað sem stendur yfir fram á 18. öld, þegar uppskriftum Íslendingasagna fer að fækka.

Útgáfur Hólastóls skipta án efa einhverju máli í þessu sambandi, en á Hólum voru gefnar út 14 Íslendingasögur árið 1756. *Nokkrir margfróðir söguþættir Íslendinga* með 9 sögum voru prentaðir í 1000 eintökum (*NMS*:xiii) og *Ágætar fornmannasögur* með 5 sögum voru einnig gefnar út í 1000 eintökum. Sama ár komu út á einni bók tvær þýddar sögur (sjá *Pess Svenska Gustav ...*) í 800 eintökum (*NMS*:xiv). Sagt er að bækurnar hafi selst illa og er talið að aukin fátækt á síðari hluta 18. aldar, harðindi og búsisfjar (*NMS*:xiv), hafi átt hlut að máli, og enn fremur er hugsanlegt að bókmenntasmekkur þjóðarinnar hafi breyst. Bækur Hólastóls virðast heldur ekki hafa átt upp á pallborðið hjá öllum, þar sem þær voru m.a. kallaðar ljótar lyga- og tröllasögur (*NMS*:xiv). Þegar haft er í huga að dreifing bóka var stíð, er ekki hægt að halda því fram að bækur Hólastóls hafi selst illa. Gefnar voru út þrjár bækur í 2800 eintökum samtals (*NMS*:xiv), sem er ótrúlega stórt upplag miðað við að landsmenn voru aðeins um 50.000 og miðað við upplag bóka á síðari hluta 20. aldar. Árið 1765 eru eftir 1426 eintök af þessum 2800 (*NMS*:xiv) en ekki kemur fram hvernig þau skiptust á bækurnar þrjár. 1374 eintök höfðu selst! E.t.v. hefur eitthvað af upplaginu eyðilagst eða verið óseljanlegt vegna frágangs, en slíkt kemur þó ekki fram. Í fyrrnefndri heimild er hins vegar kvartað undan því að bækurnar séu óútgengilegar (*NMS*:xiv), en miðað við mannfjölda, sölu og stærð upplagsins verður að flokka þessa kvörtun undir kröfuhörku.

⁴⁷ Handrit Sveinbjörns gæti hafa verið skrifað sem liður í undirbúningi að útgáfu *Antiquités Russes* (1852) en þar er Spesar þáttur prentaður á bls. 298–315 á íslensku og latínu, en það mál þarfnast þó nánari athugunar.

Jafnvel þótt gert sé ráð fyrir að *Nokkrir margfróðir söguþættir Íslendinga* hafi selst illa má gera ráð fyrir að 200–300 eintök hafi selst. Flest varðveitt handrit voru þá komin í geymslu í Kaupmannahöfn, þannig að ekki voru svo mörg handrit hverrar sögu eftir á landinu; vafalaust fleiri en nú eru varðveitt en þó varla fleiri en 20–30. Það munar um 200–300 eintök til viðbótar við slíkar aðstæður. Þessar tölur eru að sjálfsögðu hreinar ágiskanir, en settar fram til að varpa ljósi á þann mun sem er á dreifingu prentaðrar bókar og uppskriftum handrita. Einnig er athyglisvert að einungis eitt handrit Grettis sögu, sem flokkast undir hefðbundnar uppskriftir, er varðveitt frá því að *NMS* komu út 1756 fram til 1853 er næsta útgáfa Grettis sögu kom á markað. Lbs 1483 4to var upphaflega skrifað um 1770 en vegna skemmda eða vegna þess að týnst hafði úr handritinu þurfti að skrifa hluta þess að nýju um 1820 og þá var skrifað eftir *NMS*.

Kirsten Hastrup (1986:284–285) og Örnólfur Thorsson (1994a:918) velta einnig fyrir sér hvaða sögur fylgi Grettis sögu í miðaldahandritum, en útlaga-sögurnar Gísla saga og Harðar saga eru ásamt Grettlu í AM 556 a 4to en Bárðar saga, Víglundar saga og fornaldarsögur fylgja henni í AM 551 a 4to, AM 152 fol og AM 571 4to. Örnólfur (1994a:918 nmgr.) gerir einnig tilraun til að athuga hvaða sögur fylgja Grettlu í 17. og 18. aldar handritum. Það er hins vegar erfiðara við að eiga, vegna þess að taka þarf tillit til þess að Árni Magnússon tók handrit í sundur og dreifði þeim eftir efni um safnið sitt. Sem dæmi má taka AM 151 fol, sem var upphaflega í sömu bók og eftirtalin handrit (sjá Slay 1960:146–147 og Hast 1960b:147–149):

AM 11 fol, AM 164 a fol, AM 165 a fol, AM 165 b fol, AM 165 c fol,
AM 165 d fol, AM 165 e fol, AM 165 g fol, AM 165 h fol, AM 165 i
fol, AM 165 k fol, AM 165 l fol, AM 165 m β fol, AM 202 a fol, AM
202 g α fol, AM 202 i α fol.

Mörg fleiri dæmi eru um þessa meðferð Árna á pappírshandritum 17. aldar (sjá t.d. Loth 1960). Einnig verður að bera upplýsingar um Grettlu saman við aðrar Íslendingasögur til að fá einhverja mynd af því hvort um meðvitaða flokkun hefur verið að ræða hjá þeim sem settu saman bækur á fyrri öldum eða tilviljanir.

12. Uppruni handritanna

Nokkrar upplýsingar eru til um uppruna nokkurra handrita Grettis sögu sem eru ekki skrifuð af atvinnuskrifurum og fræðimönnum og vísbendingar um uppruna annarra. Ef tekið er tillit til þeirra allra, einnig þeirra óljósustu, er

hægt að heimfæra flest handritin upp á fjórðung, jafnvel hérað (sjá nánar um aldur handritanna á bls. 63–64). Fjögur elstu handrit Grettis sögu eru t.d. að líkindum öll skrifuð á norðvestanverðu landinu, sem ætti ekki að koma á óvart þar sem Grettir var Húnvetningur og var mikið á ferðinni á vestanverðu landinu þar til hann kom í Skagafjörð.

Sture Hast hefur fært líkur að því að AM 556 a 4to gæti hafa verið skrifað í Húnaþingi, þótt það hafi verið í eigu Eggerts Hannessonar hirðstjóra á 16. öld en hann bjó m.a. á Núpi í Dýrafirði (1960a:25–30). Stefán Karlsson hefur sýnt fram á að Þorbjörn Jónsson í Kálfanesi í Steingrímsfirði hafi skrifað AM 551 a 4to (1998:291) og jafnframt að Jón Einarsson, sem var um tíma ráðsmaður í Skálholti, hafi skrifað Uppsalahandritið DG:10, en hann var sennilega alinn upp á Snæfellsnesi (sjá Hastrup 1986:286–287). Þá hefur Stefán (1998:288) bent á að Þorsteinn Þorleifsson, sem bjó í Svignaskarði á Mýrum, hafi skrifað AM 152 fol ásamt öðrum manni sem ef til vill var Jón Þorgilsson, sem var um tíma ráðsmaður á Hólum og prestur á Melstað í Miðfirði (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994c:71). Ekkert er vitað um tengsl þessara tveggja manna eða hvernig stendur á því að þeir skrifuðu saman veglegt sagnahandrit. Öll þessi handrit eru skrifuð á norðvestanverðu landinu, frá Mýrum norður í Húnaþing, eða af mönnum sem bjuggu þar eða voru þaðan. Fimmta elsta handritið, brotið AM 571 4to, er hins vegar líklega austfirskt; stafsetningareinkenni eins og tákun /æ/ bendir til þess, auk þess sem Árni Magnússon fékk handritið úr Borgarfirði eystra (*KatAM* I:734). Þótt brotið sé frá 16. öld stendur það samt nær 17. aldar handritum en hinum miðaldahandritunum hvað textann varðar.

Meiri óvissa ríkir um 17. aldar handritin. AM 151 fol er skrifað af Jóni Gissurarsyni sem bjó lengstum á Núpi og ÍB 169 4to er skrifað af Katli Jörundssyni í Hvammi. Sth papp 27 4to er hins vegar eyfirskt handrit ásamt Sth papp 6 4to og UppsUB R:698, en þau eru öll frá árunum 1640 til 1665. Ekkert er vitað hvaðan AM 478 4to og AM 558 c 4to eru. Þegar kemur fram á síðari hluta 17. aldar dreifast handritin meira um landið, þ.e.a.s. þau sem vitað er hvaðan eru. AM 163 a fol og AM 163 b fol eru sennilega af Suðurnesjum (Útskálum eða Setbergi), AM 426 fol er úr Vigur á Ísafjarðardjúpi, Lbs 675 fol er úr Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp og AM 479 4to er skrifað af Jóni Hákonarsyni á Vatnshorni í Haukadal (*KatAM* I:658). NKS 1147 fol er sennilega frá Hólum, en það er skinnhandrit frá síðari hluta 17. aldar eins og GKS 1002–1003 fol sem er sennilega sunnlenskt. BLAdd 11.127 gæti verið sunnlenskt og Thott 1776 I 4to er hugsanlega eyfirskt. AM 153 fol gæti verið austfirskt, AM 939 4to er líklega sunnlenskt og BergenUB 1491 einnig, Kall 611 4to er skrifað í Bjarneyjum á Breiðafirði, Lbs 633 fol er skrifað fyrir Laurits Gottrup á Þingeyrum og Lbs 203 fol er ef til vill breiðfirskt. 19. aldar handrit-

in Lbs 2328–2330 II 4to og Lbs-handritið úr Bókasafni Kaldrananeshrepps eru skrifuð í Vestfirðingafjórðungi.

Vísbendingar eða upplýsingar eru til um uppruna 27 handrita en eftir eru 14 sem ekki er vitað hvaðan eru. Þessi 27 handrit dreifast þannig um landið að 12 eru úr Vestfirðingafjórðungi, 7 af Norðurlandi, 6 úr Sunnlendingafjórðungi og 2 eru austfirsk. Þótt ekki hafi náðst að afla upplýsinga um öll handrit frá 17. og 18. öld er samt áberandi hve mörg handrit eru frá norðvestanverðu landinu, Vestfjörðum og Breiðafirði. Ef teygt er aðeins á hugtakinu 'norðvestanvert landið' og Pverárþing (Mýrasýsla) og Húnaþing talin með fjölgar enn þeim handritum sem líklega eru af þessu svæði. Þetta bendir eindregið til þess að sagan hafi verið vinsælli eða þekktari á þessu landshorni en öðrum. Eða sýnir þetta að fólk í þessum landshluta (frá Borgarfirði syðra norður í Húnaþing að Vestfjarðakjálkanum meðtöldum) hafi verið duglegra að skrifa upp sögur og handrit?

Í þessu sambandi má nefna að Jürg Glauser (1983:75–76) hefur bent á að nokkur handrit riddarasagna frá 15. og 16. öld hafi verið heimfærð upp á Vestfirði eða Vestur-Ísland. Hann telur upp 6 handrit af því svæði og þrjú norðensk frá 15. öld, en hann telur einnig upp mörg handrit riddarasagna frá 14., 15. og 16. öld sem ekki hafa verið heimfærð upp á neitt hérað. Meðal þeirra eru AM 152 fol og AM 556 a 4to (1983:76) sem nefnd voru hér að framan.⁴⁸ Þetta er í samræmi við að miklu fleiri fornbréf eru varðveitt frá Norðurlandi og Vestfjarðakjálkanum (Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994c: 20–21, Stefán Karlsson 1998:289). Því miður eru upplýsingar um uppruna margra handrita af skornum skammti og þess vegna verður ekki fullyrt að á einu landsvæði hafi verið meiri bókmenntaiðja en á öðru. Enn fremur þyrfti að athuga handrit annarra sagnaflokka, svo sem Íslendingasagna og fornaldarsagna og einnig handrit frá síðari öldum. Ein vísbending er þó til í þessa veru, en af 9 handritum Úlfhams rímna (Vargstakna) og Úlfhams sögu (3 gerðir) eru fjögur af Vestfjörðum, eitt úr Saurbæ og annað úr Miðfirði, en tvö eru skrifuð í Kaupmannahöfn (Aðalheiður Guðmundsdóttir:3. kafli). 6 handrit af þeim 7, sem skrifuð voru á Íslandi, eru því af því svæði sem kalla mætti *norðvestanvert landið* og það sjöunda er úr Skagafirði.

Vert er að hafa í huga að á 15. og 16. öld sátu ríkir höfðingjar á vestanverðu landinu, þ.e. við Breiðafjörð og á Vestfjörðum, þar sem hafnir voru góðar og stutt á fengsæl mið. Hér verður ekki farið nánar út í efnahagslegar forsendur bókmenningar og handritagerðar en ljóst er að það verður að rann-

⁴⁸ Glauser telur upp bæði AM 556 a 4to og AM 556 b 4to en þau eru upphaflega úr sömu bók (*KatAM* I:707).

saka þær betur en gert hefur verið. Enn fremur verður að rannsaka önnur tímabil en 15. og 16. öld.

13. Annað efni úr Grettis sögu

Það var ekki einungis Grettis saga sjálf sem menn vildu hafa á bók. Sumir skrifuðu upp Hafursgríð, trúlega vegna áhuga á gríðaformálum og fornum lögum. Hliðstæðir gríðaformálar eru í Grágás (*Grágás*:457–458) og Heiðarvíga sögu (*Íslendinga sögur*:1389–1390). Athyglisvert er að í Grettisfærslu endurómar orðalag úr þessum gríðaformálum (sjá Ólafur Halldórsson 1960: 58). Hafursgríð eru varðveitt sérstök í nokkrum handritum, m.a. í AM 208 IV 8vo með hendi Björns Jónssonar á Skarðsá (*KatAM* II:449). Reyndar er líklegt að Hafursgríð hafi að einhverju leyti varðveist sjálfstæð utan Grettis sögu og sum handrit þeirra komi varðveislu hennar lítið við. Aðrir skrifuðu upp vísur sögunnar; sem dæmi má nefna 34 vísur hennar í AM 67 8vo (69r–73v) frá 1667.

Magnús Ólafsson í Laufási vitnaði oftar í Grettlu en nokkra aðra sögu þegar hann samdi orðabók yfir forn málið, sem Ole Worm gaf út 1650 (Faulkes 1964:54–55). Líklega er það óviðkomandi vinsældum sögunnar og er ástæðan líklega frekar sú að Grettla er þekkt fyrir orðkynggi og í henni er mikið af eindæmum (sérorðum) sem ekki koma fyrir í öðrum Íslendingasögum, eins og Örnólfur Thorsson hefur fjallað um (1994a:920, 931). Grettir sagði sjálfur að eindæmin væru verst (*Íslendinga sögur*:973) og er líklegt að orðabókarmenn taki undir það. Grettla er einnig orðflest allra Íslendingasagna, þ.e. í henni eru flestar flettur (uppflettiorð), sbr. töflur Örnólfs (1994a: 919, 930). Magnús notaði einnig vísur úr Grettis sögu til að skýra kenningar þegar hann samdi Laufás-Eddu (Faulkes 1979:177–178).

Páll Vídalín (1854) notaði einnig Grettlu við samningu *Skýringa yfir fornyrði lögbókar* og margvitnaði til hennar. Ljóst er að Páll hefur notað a.m.k. tvö Grettluhandrit við samningu ritsins, en óvíst er hvort þau eru bæði varðveitt. Þá börðust fræðimenn á 17., 18. og 19. öld við að fá botn í tímatal sögunnar, t.d. Finnur Jónsson biskup, en tímatal hans er varðveitt í AM 1002 4to (sjá Guðvarður Már Gunnlaugsson 1994a:291), og svo mætti lengi telja. Fleiri fræðimenn á 17. og 18. öld notuðust við Grettis sögu í rannsóknum sínum en ekki verður frekar farið út í þá sálma að svo stöddu.

14. Lokaorð

Grettis saga hefur verið vinsæl saga meðal þjóðarinnar og Grettir sjálfur ekki síður. Umfjöllunin hér að framan sýnir, svo að ekki verður um villst, að vinsældirnar hafa verið miklar. Þau atriði sem tekin voru til umræðu vitna um það, ekki síst fjöldi varðveittra handrita sögunnar. Vísur, kvæði og rímur um Gretti og sagnir benda einnig til hins sama og síðast en ekki síst sá aragrúi örnefna sem kenndur er við hann. Enn fremur er ljóst að Grettir hefur verið vel þekktur áður en saga hans var samin.

Ekki verður séð að Kirsten Hastrup (1986:304–309) þurfi að gera ráð fyrir 6 sögulegum stígum í viðhorfum til Grettis og vinsældum sögu hans ef sagan er upphaflega skrifuð á 15. öld eins og Örnólfur Thorsson (1994a:918–919) hefur haldið fram. Þá má sleppa öðru stiginu hjá Hastrup (1986:305–306), sem er jafnframt það stig sem hún á örðugast með að tengja heimildum, svo sem við aldur handrita Grettis sögu, rímur af Gretti, sagnir um hann og notkun nafnsins *Grettir*.

Grettir er nefndur í ýmsum ritum frá 13. og 14. öld en ekki er ljóst hvernig þessi rit geta rennt stoðum undir kenningar Hastrups (1986:304–306) um vinsældir hans um árið 1000. Hins vegar geta þau e.t.v. bent til vinsælda hans um 1300, eins og Hastrup heldur fram þótt hún byggi þá skoðun sína á því að Grettis saga hafi verið talin samin í upphafi 14. aldar, en ekki á öðrum heimildum um hann.

Hastrup (1986) fjallar ekki sérstaklega um vísur um Gretti eða kappkvæði. Aldur þessara vísna og kvæða virðist ekki styðja kenningar hennar um vinsældir Grettis á 17. öld nema að hálfu leyti (1986:307–308). Vissulega eru sumar vísurnar frá 17. öld en aðrar eru frá 18. öld⁴⁹ og kvæði Þórðar á Strjúgi eru frá síðari hluta 16. aldar.

Eftirtektarvert er að öll þau atriði sem fjallað var um hér að framan benda til þess að Grettla hafi ekki verið sérstaklega vinsæl á 18. öld og það gæti skýrt hvers vegna bækur Hólastóls seldust illa að mati margra, þótt það geti vissulega verið ofsögum sagt. Sennilega á þetta við um allar Íslendingasögur.

Enn fremur bendir uppruni handrita til að Grettis saga hafi verið vinsælli á norðvestanverðu landinu en annars staðar, eins og Hastrup (1986:287) hefur bent á.

Það er við hæfi að ljúka þessari umfjöllun um vinsældir Grettis sögu á vísunni í AM 946 i 4to (bl. 252r), sem getið var í 9. kafla hér að framan:

Guð þeim gefi góðan dag
er Grettis sögu lesa fer,
auðnu nægð ok yndis hag
öllu betri en kýs hann sér.

⁴⁹ Sumar vísurnar gætu verið frá 17. öld þótt þær séu varðveittar í 18. aldar handritum.

RITASKRÁ

Handrit:

AM 150 fol	AM 146 b II 8vo	Lbs 1483 4to
AM 151 fol	AM 148 8vo	Lbs 2328–2330 II 4to
AM 152 fol	AM 208 IV 8vo	Lbs 2452 4to
AM 153 fol	BergenUB 1491	Lbs 163 8vo
AM 163 a fol	BLAdd 11.112 VII	Lbs án safnmarks (aðföng
AM 163 b fol	BLAdd 11.127	11. 7. 1986 úr Bókasafni
AM 426 fol	BLAdd 11.242	Kaldrananeshrepps, nr 4 í
AM 455 fol	ChristChurch A2.11.29	4to)
AM 476 4to	GKS 1002–1003 fol	NKS 1147 fol
AM 477 4to	GKS 1019 fol	NKS 1714 4to
AM 478 4to	ÍB 45 fol	Sth papp 15 fol
AM 479 4to	ÍB 52 fol	Sth papp 98 fol
AM 480 4to	ÍB 169 4to	Sth papp 6 4to
AM 551 a 4to	ÍB 157 8vo	Sth papp 27 4to
AM 556 a 4to	ÍB 541 8vo	Sth papp 79 VIII 4to
AM 558 c 4to	JS 416 8vo	Sth perg 5 II 8vo
AM 571 4to	Kall 255 fol	Thott 984 fol
AM 611 d 4to	Kall 610 4to	Thott 1776 I 4to
AM 614 b 4to	Kall 611 4to	Uldall 430 4to
AM 939 4to	Lbs 203 fol	UppsUB DG:10
AM 946 h 4to	Lbs 633 fol	UppsUB R:688
AM 946 i 4to	Lbs 675 fol	UppsUB R:689
AM 1002 4to	Lbs 221 4to	UppsUB R:690
AM 1020 I 4to	Lbs 438 4to	UppsUB R:698
AM 67 8vo		

Önnur rit:

- Aðalheiður Guðmundsdóttir (útg.). Væntanleg. Úlfhams saga. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Agiætar Fornmanna Sögur*, eru æ Prick wtgeingnar, Ad Forlage Hr. Vice-Løgmanssens Biørns Marcus-Sonar. Hoolum i Hialltadal, 1756.
- Antiquités Russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves*. I–II. Société royale des antiquaires du nord. Copenhagen, 1852.
- Arne Magnussens i AM. 435 A–B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser*. Med to tilæg. Kommissionen for Det armagnæanske legat, 1909.
- Arngrímur Jónsson. 1985. *Crymogæa*. Ættir úr sögu Íslands. Þýð. & útg. Jakob Benediktsson. Safn Sögufélagsins. Þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga 2. Reykjavík.
- Ámi Böðvarsson. 1965. Brávallarímur. Útg. Björn K. Þórólfsson. *Rit Rímnafélagsins* 8. Reykjavík.

- Árni Böðvarsson (ritstj.). 1985. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 2. útg. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Árni Magnússon's *levned og skrifur*. I, 1. Levned. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1930.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans.
- Bakhtin, Mikhail. 1984. *Rabelais and His World*. Transl. Hélène Iswolsky. Indiana University Press, Bloomington.
- Bergljót Soffía Kristjánsdóttir. 1998. „Egill lítt nam skilja ...“. Um kappkvæði Steinunnar Finnsdóttur. *Skírnir* 172:59–88.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslensk rit síðari alda* 6. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson. 1989. Íslendingadrápa. *Tímarit Háskóla Íslands* 4:127–131.
- Björn M. Ólsen. 1937–39. Um Íslendingasögur. Kaflar úr háskólafrýrilestrum. Útg. Sigfús Blöndal og Einar Ól. Sveinsson. *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta að fornu og nýju* 6, 3. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Björn K. Þórólfsson. 1934. Rímur fyrir 1600. *Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga* 9. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Boer, R. C. (útg.). 1900. Grettis saga Ásmundarsonar. ASB 8. Halle a. S.
- Böðvar Guðmundsson. 1993. Nýir siðir og nýir lærdómar — bókmenntir 1550–1750. *Íslensk bókmenntasaga* II:379–521. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Cederschiöld, Gustaf. 1883. Allra kappa kvæði. ANF 1:62–80.
- DI = *Diplomatarium Islandicum. Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn*. I–XVI. Hið íslenska bókmenntafélag, Kaupmannahöfn/Reykjavík, 1857–1972.
- Edda Snorra Sturlusonar*. Udg. Finnur Jónsson. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, 1931.
- Einar G. Pétursson. 1971. Rit eignuð Jóni lærða í Munnmælasögum 17. aldar. *Afmælisrit til dr. phil. Steingrims J. Þorsteinssonar prófessors 2. júlí 1971 frá nemendum hans*:42–53. Reykjavík.
- Einar Ól. Sveinsson. 1952. Um handrit Njálssögu. *Skírnir* 126:114–152.
- Faulkes, Anthony. 1964. The Sources of Specimen Lexici Runic. *Íslensk tunga* 5:30–138.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1979. Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). *Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century*. I. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1902. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 3. København.
- Finnur Jónsson. 1926–28. *Ordbog til de af Samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af dr. O. Jiriczek udgivne Bósarimur*. STUAGNL 51. København.
- Finnur Sigmundsson (útg.). 1960. Stakar rímur frá 16., 17., 18. og 19. öld. *Rit Rímnafélagsins* 9. Reykjavík.
- Finnur Sigmundsson. 1966. *Rímnatal*. I–II. Rímnafélagið, Reykjavík.
- Fornaldar sögur Norðurlanda*. 4. bindi. Útg. Guðni Jónsson. Íslendingasagnaútgáfan, 1954.
- Føroya Kvæði*. Corpus Carminum Færoensium. A. Sv. Grundtvig et J. Bloch comparatum. I–VII. Kopenhagen, 1951–96.
- Gísli Oddsson. 1942. *Íslensk annálabrot [Annalium in Islandia farrago] og Undur*

- Íslands [De mirabilibus Islandiæ].* Þýð. Jónas Rafnar. Þorsteinn M. Jónsson, Akureyri.
- Glauser, Jürg. 1983. Isländische Märchensagas. Studien zur Prosaliteratur im spätmittelalterlichen Island. *Beiträge zur nordischen Philologie* 12. Helbing & Lichtenhahn Verlag AG, Basel.
- Grágás.* Lagasafn íslenska þjóðveldisins. Útg. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Möður Árnason. Mál og menning, Reykjavík, 1992.
- Grettis saga ved G. Magnússon og G. Thordarson.* Oversat af G. Thordarson. Det nordiske Literatur-Samfund, Kjøbenhavn, 1853.
- Grímur M. Helgason og Lárus H. Blöndal. 1970. *Handritasafn Landsbókasafns*. 3. aukabindi. Landsbókasafn Íslands, Reykjavík.
- Guðbrandur Vigfússon. 1861. Um nokkrar Íslendingasögur. *Ný félagsrit* 21:118–127.
- Guðmundur Andri Thorsson. 1990. Grettla. *Skáldskaparmál* 1:100–117.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 2000. Táta í sögubók. *Ægisif reist Bergljótu Soffðu Kristjánsdóttur fimmtugri 28. september 2000*:39–41. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.
- Guðrún Kvaran og Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. 1991. *Nöfn Íslendinga*. Heimskringla, Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994a. Lesbrigði í AM 455 fol. Vitnisburður um týnd handrit? *Sagnþing helgað Jónasi Kristjánsyni sjöugum 10. apríl 1994*:289–305. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994b. Vísur sem eru í Grettis sögu úþýddar Hafniæ 1735. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994:58–63. Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994c. *Um afkringingu á /y, ý, ey/ í íslensku*. Málfræðirannsóknir 8. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Gödel, Vilhelm. 1892. *Katalog öfver Upsala universitets biblioteks fornisländska och fornorska handskrifter*. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. II. 1. Upsala.
- Gödel, Vilhelm. 1897–1900. *Katalog öfver Kongl. bibliotekets fornisländska och fornorska handskrifter*. Stockholm.
- Halldór Kiljan Laxness (útg.). 1946. Grettissaga. *Íslendinga sögur*. Helgafell, Reykjavík. [Eftirmáli endurpr.: „Eftirmáli við Grettis sögu“. *Reisubókarkorn*:84–91. Helgafell, Reykjavík, 1950.]
- Halldór Kiljan Laxness. 1950. Lítil samantekt um útilegumenn. Athuganir á sumarferðalagi. *Reisubókarkorn*:212–268. Helgafell, Reykjavík.
- Halldór Kiljan Laxness. [Halldór Laxness.] 1965. Fornögur og rannsókn þeirra. *Upphaf mannúðarstefnu*. Ritgerðir:122–130. Helgafell, Reykjavík.
- Hannes Pétursson. 1977. *Kvæðasafn 1951–1976*. Íðunn, Reykjavík.
- Haraldur Bernharðsson. 1999. *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra mīðaldahandrita*. Málfræðirannsóknir 11. Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Hast, Sture (útg.). 1960a. Harðar saga. EA A, 6. Ejnar Munksgaard, København.
- Hast, Sture. 1960b. Pappershandskrifterna till Harðar saga. BA 23. Ejnar Munksgaard, København.
- Hastrup, Kirsten. 1986. Tracing tradition — an anthropological perspective on *Grettis saga Ásmundarsonar*. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*. New

- Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism:281–313. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber. Odense University Press.
- Helga Kress. 1987. Bróklindi Falgeirs. *Skírnir* 161:271–286.
- Helga Kress (útg.). 1997a. *Stúlka*. Ljóð eftir íslenskar konur. Bókarauki: Skáldkvennatal. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Helga Kress. 1997b. Harður í haus. Grettir og gróteskan. Óprentaður fyrirlestur haldinn á Sauðárkróki 24. ágúst.
- ÍF I = Íslendingabók, Landnámabók. Útg. Jakob Benediktsson. ÍF 1. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1968.
- ÍF VII = Grettis saga Ásmundarsonar, Bandamanna saga, Odds þátrr Ófeigssonar. Útg. Guðni Jónsson. ÍF 7. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1936.
- ÍF XXXV = Danakonunga sögur. Skjöldunga saga, Knýttlinga saga, Ágrip af sögu Danakonunga. Útg. Bjarni Guðnason. ÍF 35. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1982.
- Íslendinga sögur og þættir*. I–III. Útg. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson, Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík, 1987.
- Íslendingadrápa Hauks Valdisarsonar*. Ein isländisches Gedicht des XIII. Jahrhunderts. Hgb. Th. Möbius. Kiel, 1874.
- Jakob Benediktsson (útg.). 1951–57. Arngrimi Jonæ opera latine conscripta. II–IV. BA 10–12. Ejnar Munksgaard, Hafniae.
- Jakob Benediktsson. 1981. Den vågnende interesse for sagalitteraturen på Island i 1600-tallet. *Maal og Minne* 1981:157–170. [Endurpr.: *Lærdómslistir*. Afmælisrit 20. júlí 1987:227–241. Mál og menning — Stofnun Árna Magnússonar, 1987.]
- Johnsen, Oscar Albert og Jón Helgason (útg.). 1941. *Den store saga om Olav den hellige*. Saga Ólafs konungs hin helga. Kjeldeskriftfondet. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Jacob Dybwad, Oslo.
- Jorgensen, Peter A. 1979. Þjóstölf's saga hamramma. The Case for Forgery. *Gripla* 3: 96–103.
- Jón Árnason. 1954–61. *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri*. Ný útgáfa. I–VI. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1955. Kvæðabók úr Vigur, AM 148 8vo. *Íslensk rit síðari alda*. 2. flokkur. Ljósprentanir. 1, A & B. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Helgason. 1958. *Handritaspjall*. Mál og menning, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1976. Vísur Skáld-Helga. *Minjar og menntir*. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn 6. desember 1976:253–259. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Jón Helgason (útg.). 1979. Gamall kveðskapur. *Íslensk rit síðari alda* 7. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Helgason. 1980. Athuganir Árna Magnússonar um fornsögur. *Gripla* 4:33–64.
- Jón Helgason. (útg.). 1981. Íslensk fornkvæði. Islandske folkeviser. 8. EA B, 17. C. A. Reitzels boghandel, København.
- Jón Helgason. 1985. Sylloge Sagarum. Resenii Bibliotheca. Vatnshyrna. Opuscula 8: 9–53. BA 38. C. A. Reitzels forlag, København.
- Jón Samsonarson. 1969. Drög að handritaskrá. Um íslensk handrit og handrit er varða íslensk efni í söfnum í Stokkhólmi og Uppsölum. Viðauki við prentaðar skrár. Óprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Jón Þorkelsson. 1887. Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá. *Tímarit hins íslenska bókmenntafelags* 8:34–96.

- Jón Þorkelsson. 1888a. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. København.
- Jón Þorkelsson. 1888b. Íslenzk Kappakvæði. ANF 4:251–283, 370–384.
- Jón Þorkelsson. 1896. Séra Gottskálk Jónsson í Glaumbæ og syra hans. ANF 12:47–73.
- Jón Þorkelsson. 1921–23. Beinakerlingar. *Blanda* 2:406–419.
- Jónas Kristjánsson. 1967. Skrá um íslenzk handrit í Noregi. Óprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 1997. Tekstkritisk vurdering av sagaavskrifter fra 1600-tallet. *Sagas and the Norwegian Experience*. Sagaene og Noreg. Preprints. Fortrykk:333–341. 10. internasjonale sagakonferanse. 10th International Saga Conference. Trondheim, 3.–9. August 1997. Senter for middelalderstudier, Trondheim.
- KatAM = *Katalog over Den arnamagnæanske håndskriftsamling*. I–II. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1889–94.
- KatKB = *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige bibliotek og i Universitetsbiblioteket (udenfor Den arnamagnæanske samling) samt Den arnamagnæanske samlings tilvækst 1894–99*. Kommissionen for Det arnamagnæanske legat, København, 1900.
- Kålund, Kristian (útg.). 1883. *Fljótsdæla hin meiri eller Den længere Droplaugarsona-saga efter håndskrifterne udgiven*. STUAGNL 11. København.
- Lárus H. Blöndal. 1959. *Handritasafn Landsbókasafns*. 2. aukabindi. Viðauki um skinnblöð í Landsbókasafni Íslands eftir Jakob Benediktsson. Reykjavík.
- Lietz, Hanno. [Án árs.] *Islandica in der Universitätsbibliothek Rostock*. Óprentuð skrá á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Lind, E. H. 1905–15. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala & Leipzig.
- Lind, E. H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Lind, E. H. 1931. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Supplementband. Det norske videnskaps-akademi, Oslo.
- Lindblad, Gustaf (útg.). 1963. Bergsbók. Perg. Fol. Nr. 1 in The Royal Library, Stockholm. *EIM* 5. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Loth, Agnete. 1960. Sønderdelte arnamagnæanske papirhåndskrifter. *Opuscula* 1:113–142. *BA* 20. Ejnar Munksgaard, København.
- Loth, Agnete. 1967. Om håndskrifter fra Vigur í Magnús Jónssons tid. Tre bidrag. *Opuscula* 3:92–100. *BA* 29. Munksgaard, København.
- Matth[ías] Jochumsson. 1897. *Grettisljóð*. Ísafirði.
- Már Jónsson. 1998. *Árni Magnússon*. Ævisaga. Mál og menning, Reykjavík.
- NMS = Nockrer marg-frooder søgu-þættir Íslendinga 1756. Útg. Ólafur Pálmason. *Íslenzk rit í frumgerð* I. Endurprent, Reykjavík, 1967. [Ljóspr. á frumútg.]
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing*. Qualiscunque descriptio Islandiae. Þýð. Sveinn Pálsson. Útg. Jakob Benediktsson. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Oddur Jónsson. 1889. *Ríma um síðasta fund Grettis Asmundssonar og móður hans, Asdísar à Bjargi*. (Sbr. Gr.s. 72 kap.). Ísafirði.
- Ordbog over det norrøne prosasprog*. Registre. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København, 1989.
- Ólafur Halldórsson. 1960. Grettisfærsla. *Opuscula* 1:49–77. *BA* 20. Ejnar Munksgaard, København. [Endurútg. á ísl.: *Grettisfærsla*. Safn ritgerða eftir Ólaf Halldórsson gefnar út á sjötugsafmæli hans 18. apríl 1990:19–49. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík, 1990.]
- Ólafur Halldórsson (útg.). 1968. Kollsbók. Codex Guelferbytanus 42. 7. Augusteus

- Quarto. *Íslensk handrit*. Icelandic Manuscripts. Series in Quarto. V. Handritastofnun Íslands, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson. 1999. Ritdómur um Árna Magnússon. *Ævisögu* eftir Má Jónsson. *Saga* 37:244–251.
- Óskar Halldórsson. 1977. Goðsögnin um Gretti. Nokkrar athuganir. *Sjötú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*:627–639. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Óskar Halldórsson. 1982. Tröllasaga Bárðdæla og Grettluhöfundur. *Skrínir* 156:5–36.
- Páll Eggert Ólason. 1918–37. *Skrá um Handritasöfn Landsbókasafnins*. I–III. Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1948–51. *Íslenskar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. I–IV. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Páll Vídalín. 1854. *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Reynolds, L. D. & N. G. Wilson. 1991. *Scribes and Scholars*. A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature. 3rd Edition. Clarendon Press, Oxford.
- Rímnasafn*. Samling af de ældste rimer. I. Udg. Finnur Jónsson. STUAGNL 35. København, 1905–12.
- Rygh, O. 1967. Gaardnavne i Bratsberg amt. *Norske gaardnavne*. 7. Bearbejdet af A. Kjær. Osló. [Ljóspr. á frumútg. 1914, Kristiania.]
- Rygh, O. 1971. Gaardnavne i Smaalenes amt. *Norske gaardnavne*. Oplysninger samlede til brug for Matrikelens revision. 1. Osló. [Ljóspr. á frumútg. 1897, Kristiania.]
- Sigfús Sigfússon. 1930. *Gláms-rímur*. Reykjavík.
- Slay, D. 1960. The Manuscripts of Hrólfs saga kraka. *BA* 24. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Springborg, Peter. 1977. Anitqvæ historiar lepores — om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet. *Gardar* 8:53–89.
- Stefán Karlsson. 1970. Um Vatnshyrnu. *Opuscula* 4:279–303. *BA* 30. Ejnar Munksgaard, København. [Endurpr.: *Stafkrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:336–357. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Stefán Karlsson (útg.). 1983. Guðmundar sögur biskups. I. Ævi Guðmundar biskups, Guðmundar saga A. *EA* B, 6. C. A. Reitzels forlag, København.
- Stefán Karlsson. 1997. Skrifarar Þorláks biskups Skúlasonar. *Skæðagrös*. Skrif til heiðurs Sigurjóni Björnssyni sjötugum 25. nóvember 1996:175–200. Ritstj. Sölvi Sveinsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík. [Endurpr.: *Stafkrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:383–402. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Stefán Karlsson. 1998. Íslensk bókagerð á miðöldum. Íslenska söguþingið 28.–31. maí 1997. *Ráðstefnurit* 1:281–295. Ritstj. Guðmundur J. Guðmundsson, Eiríkur K. Björnsson. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Sagnfræðingafélag Íslands, Reykjavík. [Endurpr.: *Stafkrókar*. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998:225–241. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 2000.]
- Steinunn Finnsdóttir. 1950. Hyndlu rímur og Snækóns rímur. Útg. Bjarni Vilhjálmsson. *Rit Rímnafélagsins* 3. Reykjavík.
- Storm, Dr. Gustav (útg.). 1888. *Islandske Annaler indtil 1578*. Det norske historiske Kildeskriftfond, Christiania.

- Sturlunga saga*. I. Útg. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn. Sturlunguútgáfan, Reykjavík, 1946.
- Sveinbjörn Egilsson. 1931. *Lexicon poeticum*. Antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Udg. Finnur Jónsson. 2. udg. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.
- Sveinbjörn Rafnsson (útg.). 1983. *Frásögur um fornaldarleifar 1817–1823*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1989. Hugleiðingar um forna bókmenntagrein. *Tímarit Máls og menningar* 50:211–226.
- Sverrir Tómasson. (útg.). 1996. *Bósa saga og Herrauds*. Mál og menning, Reykjavík.
- Torfi H. Tulinius. 1999. Framliðnir feður. Um forneskju og frásagnarlist í Eyrbyggju, Eglu og Grettlu. *Heiðin minni*. Greinar um fornar bókmenntir:283–316. Ritstj. Haraldur Bessason og Baldur Hafstað. Heimskringla. Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Vald[imar] Ásmundarson (útg.). 1900. *Grettis saga*. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason. 1993. Íslendingasögur og þættir. *Íslensk bókmenntasaga*. 2:23–163. Ritstj. Vésteinn Ólason. Mál og menning, Reykjavík.
- Viðar Hreinsson. 1992. Hver er þessi Grettir? *Skáldskaparmál* 2:77–106.
- Pess Svenska Gustav Landkrons Og Pess Engelska Bertholds fábreytileger Robinsons Edur Lijfs Og Æfe Sögur*. Þýð. Þorsteinn Ketilsson. Hoolum i Hialtadal, 1756.
- Ögmundur Helgason. 2000. Örnefni kennd við Gretti sterka. Óprentaður fyrirlestur haldinn í Reykjavík 4. nóvember.
- Örmólfur Thorsson. 1994a. Grettir sterki og Sturla lögmaður. *Samtíðarsögur*. The Contemporary Sagas. Forprent:907–933. Níunda alþjóðlega fornsagnahringið. The Ninth International Saga Conference. Akureyri 31.7.–6.8. 1994.
- Örmólfur Thorsson (útg.). 1994b. Grettis saga með formála, viðbæti, skýringum og skrá. *Sfgildar sögur* 4. Mál og menning, Reykjavík.

SUMMARY

This paper examines the popularity of Grettir Ásmundarson and his saga which has existed among Icelanders for centuries. This leads to a discussion of the evidence of his popularity and what it may reveal. The *vísur* (verses), *kvæði* (poems, among them *kappkvæði* or heroic poems), *rímur* and *sagnir* (tales) about Grettir, the numerous place-names associated with Grettir, and the marginal comments which we find in the manuscripts of Grettis saga indicate the strong interest in the figure. A further indication of his popularity is the large number of manuscripts which preserve Grettir's saga. Furthermore, it is likely that Grettir was well-known before his saga was written.

Kirsten Hastrup (1986:304–309) has proposed six stages in the development of Icelanders' attitudes to Grettir. In the main, Hastrup's argument is convincing. However, if (as Örnólfur Thorsson has argued, 1994a:918–919) Grettir's saga was written in the fifteenth-century, the second stage in Hastrup's analysis may need to be omitted (1986:305–306). Hastrup has some difficulty linking that stage to the early sources of Grettir's popularity, especially given the supposed age of the manuscripts, of the *rímur* and tales (*sagnir*) about Grettir, and the use of his name in the middle ages.

The origin of the manuscripts of Grettir's saga suggests the saga was more popular in the north-west of Iceland than elsewhere.

Stofnun Árna Magnússonar
Árnamagnússonar við Sudurgötu
101 Reykjavík
vardi@hi.is

SVANHILDUR ÓSKARSDÓTTIR

THE BOOK OF JUDITH

A medieval Icelandic translation¹

1. Introduction

THE MANUSCRIPT AM 764 4to is a miscellany, probably written in the period 1376–1386 and in all likelihood intended for the nunnery at Reynistaður in Skagafjörður. It consists now of 43 full-sized leaves and 5 smaller ones, some mere slips. Two small leaves, once appended to ff. 11 and 15, seem to have been lost and there are five lacunae in the latter half of the codex. Exactly how many leaves have been lost there is impossible to determine, not least because the manuscript is not made up of regular gatherings. It is likewise difficult to assess whether the existing leaves, as now bound, are in the original order. The book bears the hallmarks of a work produced in a scriptorium: it is written by many hands, at least 10 scribes were responsible for the first half alone and some additional hands can be found in the latter part of the codex.

The first half of the manuscript (ff. 1–23v4) contains a universal chronicle divided into eight ages, *aetates mundi*, which spans the time from the Creation to the papacy of Clement IV (†1270). This is a composite work, made up of passages culled from various sources. The origin of this material is foreign but the scribes do not seem to have translated anything themselves, rather the passages seem to be copied from sources which contained the text already in the vernacular. Substantial parts of the text in the chronicle come from the Bible. These are mostly short passages, interspersed with material of a different nature, e.g. encyclopedic lore. There are two significant exceptions to this: On ff. 5r16–5v20 we find a translation of ch. 5 of the Book of Daniel and ff. 5v34–9r contain the entire deuterocanonical Book of Judith. As far as I am aware, these translations are not found elsewhere in Icelandic manuscripts. AM 764 4to has never been edited in its entirety and these texts have

¹ This article is based on a chapter in my Ph.D. thesis, *Universal history in fourteenth-century Iceland: Studies in AM 764 4to* (University College London, 2000). I would like to thank Professor Peter Foote, Professor Desmond Slay, Dr Diana Whaley, Professor P.-M. Bogaert and Dr Gottskálk Þór Jensonsson as well as the editors of *Gripla* for their comments and assistance.

therefore escaped the notice of scholars writing on Icelandic Bible translations (e.g. Kirby 1986:83–84). I will in this article discuss the translation of the Book of Judith and provide a transcript of the text.

2. A note on the scribes

The Judith text in 764 is written by three scribes. Scribe I wrote only the first few lines (ll. 5v33–41) as well some twelve lines immediately preceding the Judith text. It is not a practised hand, but coarse and characterised by broad strokes and angular letters. Scribe II wrote 6r and was also responsible for a few lines on f. 2bisv (a slip between ff. 2 and 3). Scribe III wrote the remainder of the text, ff. 6v–9r. That hand is one of the main hands of the manuscripts, found also on ff. 10v38–11r2, 18r14, 36r1–13, 37v, 42v33–43r23 and 4bis.

Hand II and especially hand III display certain palaeographic and orthographic characteristics which link them to a group of scribes who were active in Skagafjörður in the latter half of the fourteenth century. As an example one might take their treatment of *m* and *n* where the last minim is elongated. This is the rule in III but occurs more sporadically in II. This feature is also found in several charters written in Skagafjörður in the last three decades of the fourteenth century and linked to the family of Akrar (Ólafur Halldórsson 1963:101, Stefán Karlsson 1970:126–129, Louis-Jensen 1970:152) and it is frequent in manuscripts associated with the same scribal school, for instance in Sth perg 19 4to (Foote 1990:26). Scribes II and III also frequently write *r* rotunda following *a* (and *y* in the case of hand III), a feature likewise found in manuscripts produced by the so-called Akrar-school, for instance in AM 573 4to (Louis-Jensen 1970:153).

Of orthographical peculiarities two will be mentioned here, both pertaining to scribe III. He/she writes “nuckur” for the pronoun ‘nökkurr’, albeit not consistently (cf. 7r5–6). The form *nuckur* is an important tell-tale feature since it is found in two other manuscripts which have been associated with the Akrar-school, 573 and AM 596 4to, but is hardly seen elsewhere (Driscoll 1992:xxxvi–xxxvii).² Scribe III also frequently writes *iæ* for *æ* following *v* (e.g. “uiænst” 7v19, “auruiænna” 8r32), a characteristic noted in a number of fourteenth-century manuscripts and charters. As Janez Orešnik has pointed out (1982:193), this spelling probably reflects the diphthongisation of *æ*, a sound change which eventually proved abortive. It is found, predominantly,

² Driscoll records that *nuckur* also occurs in AM 657 c 4to. Cf. also Hreinn Benediktsson 1961 and Stefán Karlsson 1967:26.

in manuscripts and charters from Northern Iceland, for instance in 573 (Louis-Jensen 1963:xxxii), and, to a lesser degree, in manuscripts from the Breiðafjörður area. The sound-change seems, therefore, to have been confined to Northern and Western Iceland, although scarcity of written documents from other parts of the country means that one should be careful in drawing far-reaching conclusions from this evidence (Orešnik 1982:185–186, Stefán Karlsson 1982:61). The fact that æ but not iæ is written in “uægdir” (8v40) suggests that the nasal consonant following the æ dictates the spelling.

A more detailed analysis of the orthography of the scribes will not be attempted here. The orthography is, in general, consistent with practices in the latter half of the fourteenth century.³

3. The Book of Judith in the Middle Ages

The Icelandic version of the Book of Judith found in 764 is clearly a translation of the Vulgate text, which differs markedly from both Old Latin versions and the Septuagint. Much uncertainty surrounds the original language of Judith but the Septuagint version is thought to be a translation from Hebrew (Moore 1985:66, Bogaert 1999:246). The Old Latin versions, in turn, are based on the Septuagint (Voigt 1925:13–14, Bogaert 1999:246–247). An even greater controversy surrounds the origins of the Vulgate text, which is the work of Jerome, accompanied by his preface. It is neither a translation of the Greek text nor, it seems, of a Hebrew one. Jerome himself claims to have used an Aramaic (Chaldean) text for his translation and comparative analysis appears to confirm this (Voigt 1925:52–54). There are, however, numerous correspondences between the Vulgate and the Old Latin versions which have been explained variously as a case of the Vulgate contaminating the Old Latin, which only exists in relatively late manuscripts (Voigt 1925:42–44, 50–52), or by supposing that Jerome used an Old Latin text as well as the Aramaic text for his translation (Dubarle 1966:44, Bogaert 1999:247). The matter is further obscured by the fact that Jerome’s method in translating the text was most likely characterised by paraphrase rather than a word-for-word rendering. The Vulgate version omits many passages contained in the Septuagint and Old Latin texts but there are also some additions which are not found in other extant versions (Moore 1985:99–100, Bogaert 1999:247).

³ A more detailed description of the scribes responsible for the first half of 764 and their orthography is found in my Ph.D. thesis, where the scribes responsible for the Judith text are referred to as C, D and E.

The Book of Judith has had a strong appeal throughout the ages, judging from the numerous versions that exist of the story and the many works of art it has inspired — from renaissance sculptures to playing cards.⁴ Although it was excluded from the Hebrew canon it remained popular among Jews — several Hebrew texts exist as well as numerous medieval midrashim (or expositions) of the story (Moore 1985:103). It had a mixed reception among Christian Church fathers, some accepted it as canonical, others did not. The Eastern fathers seem to have been more sceptical in this respect, and they generally denied the book canonical status. In the West, on the other hand, it was recognised as part of the canon by the majority of Church leaders, for instance Hilary of Poitiers, St Augustine and Pope Innocent I, and praised by those, in particular, who like Judith chose and/or advocated celibacy (Moore 1985:64, 90).

The inclusion of the book of Judith in the Vulgate ensured its reception in the West. Judith became a symbol of the fighting Church, Christ's bride, in the fight against Satan and she also came to represent the Virgin crushing the head of the serpent. The biblical text spawned Judith literature of other genres — Judith poems or fragments of poems have survived in Middle High German and in Old English (Purdie 1927:1–22). The Old English Judith, which dates from before 1000, has often been interpreted as a patriotic exhortation to the English facing the invasion of Danish Vikings. This reading is supported by Ælfric's comment on the Book of Judith in a Letter to Sigeward (Crawford 1922:48). Ælfric also wrote a homily on Judith where the emphasis is not so much on the heroine as a model patriot but rather as an example of chastity. Ian Pringle has argued that Judith, in both Ælfric's homily and in the poem, is "an example of monastic virtue" (1975:95), the qualities attributed to her in both works are chastity, hope and faith. Pringle also points out (1975:92) that

the possibility that the extant manuscript of the poem was intended for a monastic library suggests that it was considered relevant to a monastic audience, just as Ælfric's homily on Judith was certainly addressed to a nun.

The story of Judith does indeed seem a fitting read for nuns. The heroine is a widow who after the death of her husband devotes herself to chastity and piety. She is rich and beautiful but also a model of modesty and well liked by everyone. She commands such respect in her village that the priests of the

⁴ Judith has been the Queen of Hearts in the French deck since the fourteenth century, cf. Craven 1983:1 n.2. On the depiction of Judith in art cf. Stone 1992.

people show deference to her and, what is more, she goes on to outwit the enemy and commit deeds of undisputed bravery. This combination of virtue and independence that so characterises Judith is likely to have gone down well with abbesses and their subjects.

In addition to the qualities of its heroine the Book of Judith makes a very entertaining read. This has long been recognised by scholars although the full merits of the text and the ingenious structure of the narrative have been brought more firmly to light in recent studies. Because Judith herself only enters the story in its eighth chapter, the first seven chapters have often been regarded as peripheral and redundant, the work thus perceived as lacking in balance (cf. e.g. Cowley 1913:242–267). Such arguments were refuted by Toni Craven in her compositional study of the work which is based on the Septuagint text. She argues that the first half of the story serves as a necessary preparation for the events which unfold in the second half and also creates a powerful contrast to it, both in terms of structure and theme (1983:58–59). In Part I the figure of King Nebuchadnezzar (and Holofernes by proxy) dominates the action and nothing seems to be able to stem the aggression of the Assyrians, whereas in Part II it is Judith who is the catalyst for events and the ultimate reversal of fortunes. According to Craven, the two halves of the story are structured in an identical way, based on a three-part chiasmic pattern (A-B-C-B-A) (1983:60–64). The most significant parallel between the two parts is the movement of characters between the two camps (element C). In Part I it is Achior (a non-Jewish man) who is cast out by Holofernes and involuntarily crosses over into Bethulia. In Part II Judith (a Jewish woman) willingly makes the opposite journey from Bethulia to the Assyrian camp. The symmetry between the two parts is broken by the core event of the whole story: Judith's killing of Holofernes, which has no counterpart in Achior's actions.

The story owes its success in no small measure to its protagonist. Judith is a very complex heroine: she is regularly presented as a saint, yet she behaves in a most unsaintly manner, lying to, seducing and killing Holofernes. Despite her beauty and wealth she chooses to lead a secluded life, wear a sackcloth and observe a regime of fasting and praying. But although she is a recluse and a woman she is able to summon the elders of the community and give them a dressing-down. She accomplishes, through her faith, wisdom and beauty and with God's help, what the Jewish leaders are incapable of: saving her people from destruction. Her story is in that respect similar to the tale of David and Goliath, another popular Old Testament legend, but Judith's victory over Holofernes is furthermore charged with sexual desire — inviting interpretations which see it as an “exemplification of the perennial battle of the sexes” (Dundes 1975:28, cf. Levine 1992, Stocker 1998). Some scholars have

advanced the view that the book of Judith has perhaps more things in common with a folktale than it has with much of the historical literature of the Old Testament — it is a neat tale of a hero/heroine on a rescue mission (Moore 1985:72–73). There are not too many characters, and the tale is structured around sets of parallels and opposites as was mentioned above. Against Holofernes and his servant, Bagao the eunuch, stand Judith and her maid. Achior the Ammonite serves as a sort of involuntary catalyst in the story (Roitman 1992). The interaction between the primary opposites Judith and Holofernes then builds up to the crowning moment, the very picturesque murder. In the aftermath the roles of the Israelites and the Assyrians are reversed.

The reason the scribes responsible for 764 included Judith in their chronicle lies partly in the fact that Nebuchadnezzar, Holofernes and Judith had won themselves a secure place in universal histories. No account of the *quinta aetas* (from the reign of David to the Incarnation) would be complete without them. But it will also have mattered not a little that Judith is an excellent story and appealed to the compilers and their prospective audience. One is reminded of Gabriel Turville-Petre's remark when discussing early religious Icelandic prose (1967:125), that

[i]n literature of this kind tales were told of Christ, the Apostles, and later saints less because they were edifying than because they were adventurous and entertaining.

In the case of the Judith text in 764 entertainment and edification seem to have gone hand in hand, especially if we believe that the manuscript was intended for the nuns and novices at Reynistaður. Many of the bible passages included in the manuscript portray women (e.g. Lot's wife, Delilah, Jael, and the women in the story of Solomon's judgment) and the book also contains a number of texts (stories and miracles) about women saints: Martha, Ursula, Walburga, the Norwegian Sunnifa, the Virgin Mary. Some of these women (most notably the saints) are models of virtue, others fall prey to cardinal sins. All of them have exemplary value for the Christian, in their stories a young novice could find virtues to emulate or unacceptable behaviour to shirk from. In terms of space devoted to her, Judith takes pride of place in 764 along with the Virgin. The Virgin is, in this manuscript, as indeed in biblical literature in general, mostly silent. Compared to her Judith comes across as a woman of flesh and blood. She accomplishes her deed with her own hands, admittedly with the help of God, but the slaying of Holofernes is not depicted as a miracle, it is a heroic action taken by a mortal woman. Judith's thoughts are revealed through her speeches and her prayers, and the attention given to the

details of her daily life, her clothes, her food, also serves to bring her closer to mere mortals. For the nuns it will also have mattered not a little that here was a woman who was her own mistress, and last but not least a woman who commanded respect for her chastity and for her courage.

4. The translation

The Icelandic Judith is on the whole a faithful rendering of the Latin text in which the translator combines word-for-word translation with paraphrase. It is clear that the text in 764 is a copy — seven lines are repeated where scribe III takes over at the top of f. 6v. Unlike elsewhere in 764, the scribes do not seem to feel any great urge to cut the text although there are exceptions to this, mainly of two kinds. The scribes, or indeed perhaps rather the translator, sometimes trim the text of what might be viewed as superfluous information. This is usually on a small scale as when it is described how the Assyrians bound Achior, the leader of the Ammonites, to a tree. The Icelandic text merely reads: 'ok bundu Achior jarl við tré mikit með reipum' (7r18–19)⁵ whereas the Vulgate has "ligaverunt Achior ad arborem manibus et pedibus et sic vinctum de restibus dimiserunt eum" (Idt 6.9). The translator (or the scribe) is similarly liable to cut corners when it comes to geographical descriptions (and they sometimes plainly get it wrong, which perhaps is no wonder since the geographical and historical facts in the original are not accurate), and leave out some of the details concerning time that are found in the Latin text. An example of this is found on 6v:

764

Nú ferr Holofernes með her sinn allt til Ydumeoz á jörð Gabaa ok tók borgir þeira. Áðr vann hann allt Apamiam (6v7–8)

Vulgata

pertransiens autem Syriam Subal et omnem Apamiam omnemque Mesopotamiam venit ad Idumeos in terra Gabaa accepitque civitates eorum et sedit ibi per triginta dies in quibus diebus adunari praecepit universum exercitum virtutis suae (Idt 3.14–15)

⁵ The spelling of the examples from 764 is normalised. In the normalisation fourteenth-century practices are taken into account to a certain extent. As a result the spelling differs somewhat from that used in Íslenzk forrit, for instance. Dissimilarities between the Icelandic text and the Latin are emphasised by the use of italics.

There is another example in the following lines, where the translator simplifies the text and makes it clear that it was in Babylon that the Jews were captives:

764

En fyrir nukkurum mannsöldrum
hurfu þeir af götu þeiri er guð sýndi
þeim ok urðu þá herteknir *austr í
Babylon* (7r5–6)

Vulgata

nam et ante hos annos cum recessis-
sent a via quam dederat illis Deus ut
ambularent in eam *exterminati sunt
proeliis multis nationibus* et plurimi
eorum captivi abducti sunt in terram
non suam *nuper autem reversi ad
Deum suum ex dispersione qua dis-
persi fuerant adunati sunt et as-
cenderunt montana haec omnia et
iterum possident Hierusalem ubi
sunt sancta eorum* (Idt 5.22–23)

And, a little later, the Icelandic text conveys the sense but does not use the emphatic phrase of the Latin:

764

En er Egipta konungr sótti eftir þeim
með her sinn þá féllu vötnin yfir
höfuð honum ok her hans. Drukkn-
uðu þeir allir. (6v37–38)

Vulgata

in quo loco dum innumerabilis exer-
citus Aegyptiorum eos persequeretur
ita aquis coopertus est ut non rem-
aneret *vel unus qui factum posteris
nuntiaret* (Idt 5.13)

Similarly, the translator clearly does not think Achior's assurance that he is telling nothing but the truth worth retaining:

764

Ef þú herra lætr þér sóma at hlýða
minni frásögn mun ek segja þér frá-
sögn frá lýð þessum er á fjallinu
safnaz. (6v28–29)

Vulgata

si digneris audire domine meus *di-
cam veritatem in conspectu tuo* de
populo isto qui in montanis habitat *et
non egredietur verbum falsum ex ore
meo* (Idt 5.5)

(This is in fact an example of how the Icelandic text prunes away details which serve to enhance the irony of the story. By emphasising the fact that Achior is telling the truth, attention is drawn to the irony that Holofernes does not believe him and punishes him for his sound advice, but is later taken in by Judith's lies, a fatal error which ultimately leads to defeat for the Assyrians.)

A more substantial abridgment occurs in speeches. The translator (or in this case quite possibly the scribe) apparently had little patience with lengthy monologues and so shortened speeches, prayers and hymns, even those of the heroine herself. The Icelandic text usually retains the beginning of these but leaves off at the earliest opportunity in order to continue telling the story proper, as it were. A good example of this is Judith's speech before the priests of the Jews where the Vulgate verses 8.20–27 are left out of the translation altogether, and further cuts may be seen at Vulg. 9.16–19, 11.12–16 and 16.2–21. This tendency to cut down or to summarise material which is not strictly relevant to the plot is well known from other Icelandic translations; it has for example been discussed in relation to *Stjórn II* (Kirby 1986:56, Astås 1989:63), the Book of Joshua (B-version) in *Stjórn III* (Fell 1973:121), and *Gyðinga saga* (Wolf 1995:cv–cx), all dated to the thirteenth century.

In terms of omission and abridgment the translator of Judith thus seems to work in the same vein as translators of the late twelfth and thirteenth century. When it comes to amplification and supplementation of the Vulgate text, the translator is restrained compared with the editors of the younger parts of *Stjórn* and of *Gyðinga saga*, not to mention some translators and copyists at work in the fourteenth century who greatly expanded and ornamented their text (Astås 1987:98–99). The Judith translator does not introduce any substantial piece of extraneous material or commentary; he or she occasionally adds a sentence, or part of a sentence, by way of explanation but this is more often than not the result of a rearrangement of the syntax undertaken to achieve an idiomatic translation.

764

Vulgata

Hann sendi þá sína menn ok erendreka til allra landa þeira er eigi voru undir hans ríki, fyrst at herja þaðan til Damasco ok Libano, til Karmelo ok Cedar ok í Galilea ok allt á hinu miklu heiði Esdrelon. *Hann sendi þá ok* til Samarita heraðs ok fram um Jordan allt til Jerusalem ok þaðan

et misit ad omnes qui habitabant in Cilicia et Damasco et Libano et ad gentes quae sunt in Carmelo et Cedar et inhabitantes Galileam in campo magno Hesdraelon et ad omnes qui erant in Samaria et trans flumen Iordanem usque Hierusalem et omnem terram Iesse quousque per-

<p>um alla jörð Jesse unz þeir komu allt til Blálands fjalla. Hann sendi þá þess erendis at biðja þessar þjóðir allar þjóna Nabogodonosor konungi (6r3–8)</p>	<p>veniat ad montes Aethiopiae ad hos omnes misit nuntios Nabuchodonosor rex Assyriorum (Idt 1.7–10)</p>
---	--

In the third example quoted above (6v37–38), the translator has amplified the text slightly with an alliterative addition: 'yfir höfuð honum ok her hans'. Such alliteration occurs sporadically in the text but it is neither as marked a feature of the translation as in some other Old Norse translations⁶ nor does it usually substitute one word in the Latin by two alliterative ones, although the odd example may be found (cf. e.g. 'mildr ok miskunnsamr' (7v9) for "pius" (Idt 7.20)). Alliteration occurs more usually as a verbatim albeit stylised translation of the original:

764

Vulgata

<p>þótt þessi lýðr hefði hvárki skjöld né skeyti eða sverð (6v41–7r1)</p>	<p>ubicumque ingressi sunt sine arcu et sagitta et absque scuta et gladio (Idt 5.16)</p>
---	--

<p>Eigi er þvílík kona á landinu at vænleik ok list ok vizku ok orðfæri (8r37–38)</p>	<p>non est talis mulier super terram in aspectu in pulchritudine et in sensu verborum (Idt 11.19)</p>
---	---

As mentioned above, the translation is a faithful one, often rendering the Latin word for word. This does not mean, however, that the style is heavily latinate. Judith shows many of the features which scholars have associated with translations from the twelfth and early to middle thirteenth century and which they have referred to as *saga-style*, emphasising the similarities it bears to the style of many of the sagas.⁷ The style of the early translations has thus been described as relatively untainted by Latin syntax and constructions — the translators render Latin constructions using native idioms with the result that the style of translations in many cases does not differ markedly from the style of the indigenous literature (Jónas Kristjánsson 1981:290–291). In Judith examples of this may be seen in the way characters are introduced:

⁶ Gyðinga saga is a case in point, cf. Wolf.1995:cxxxi–cxxxii; and this is also prominent in *Stjórn III*. Cf. also Halvorsen:119.

⁷ For an overview of the discussion cf. Þorleifur Hauksson and Þórir Óskarsson 1994:169–182. Cf. also Sverrir Tómasson 1988:171–179.

764

Vulgata

Arfaxat er nefndr Medialands konungr er undir sik hafði lagt margar þjóðir (5v34–35)

Arfaxat itaque rex Medorum subiugaverat multas gentes imperio suo (Idt 1.1.)

Í þann tíma var ekkja sú í Bepulia er Judith er nefnd, dóttir Merari ... Maðr hennar hét Manases (7v14–16)

Et factum est cum audisset haec Iudith vidua quae erat filia Merari ... et vir eius fuit Manasses (Idt 8.1–2)

The syntax is paratactic rather than hypotactic and the translator frequently breaks long Latin sentences up into several shorter ones, turns present participles into indicative forms and renders absolute ablatives by (temporal) clauses:

764

Vulgata

Þá þyngdiz Egiptalands konungr við þá ok þjáði þá til at elta leir ok tigl ok at smíða sér borgir. Þeir kölluðu þá á guð sinn. En þá laust himna guð Egiptalands lýð margs kyns undrum ok ráku þeir þá þenna lýð í brott. Þá létu af þegar undrin. En þá vildu Egiptar þegar taka þá ok þrælka. En er þeir flýðu þá lauk himna guð upp hit rauða haf ok stóðu vötnin á tvær hendr svá sem veggir ok gekk þessi lýðr þurrum fótum um djúp sjóvar. (6v33–37)

cumque gravaret eos rex Aegypti atque in aedificationibus urbium suarum in luto et latere subiugasset eos clamaverunt ad Deum suum et percussit totam terram Aegypti plagis variis cumque eiecissent eos a se Aegyptii et cessasset plaga ab eis et iterum eos vellent capere et ad suum servitium revocare fugientibus his Deus caeli mare aperuit ita ut hinc inde aquae quasi murus solidarentur et isti pede sicco fundum maris perambulando transirent (Idt 5.10–12)

Eftir þat gengu þeir á brott en Judith fór í bænarhús sitt ok skrýddiz hárklaði ok jós ösku yfir höfuð sér ok féll til jarðar ok kallaði til dróttins ok mælti svá: Dróttinn guð feður míns Simeons er honum gaft sverð at berjaz í móti útlendum þjóðum er saurguðu ok sneyddu meyjjar ok konur (7v34–37)

quibus abscedentibus Iudith ingressa est oratorium suum et induens se cilicio posuit cinerem super caput suum et prosternens se Domino clamavit ad Dominum dicens Domine Deus patris mei Symeon qui dedisti illi gladium in defensione alienigenarum qui violatores extite-

runt in coinquinatione sua et denu-
daverunt femur virginis in confu-
sionem (Idt 9.1–2)

Present participles are retained on one occasion, in one of Judith's speeches:

764

Vulgata

Lifir dróttinn því at mik varðveitti
engill hans bæði héðan farandi ok
frá verandi ok higat aftr hverfandi ...
heldr kallaði hann mik án saurgan til
yðvar fagnandi í sigri hans (8v33–
35)

vivit autem ipse Dominus quoniam
custodivit me angelus eius et hinc
euntem et ibi commorantem et inde
huc revertentem ... sed sine pollu-
tione peccati revocavit me vobis
gaudentem in victoria sua (Idt 13.20)

The Icelandic syntax is characterised by clauses in which an infinitive or a past participle is 'delayed', i.e. appears at the end of the sentence, after the object or a prepositional phrase, with the particles (prepositions, adverbs) often appearing immediately before the verb. This type of syntactical construction is common in Icelandic right up to the nineteenth century, but its distribution has not been investigated thoroughly. This type of word order is conditioned — it is only seen in clauses with a compound verb phrase where the main verb is in the infinitive or a past participle but the auxiliary verb in the indicative or subjunctive (Eiríkur Rögnvaldsson 1994–95:31–33). The translator of Judith seems to prefer this 'delayed-verb' construction in clauses of this kind, and this device lends the style of the translation a certain rhythm, as the following passages illustrate:

at hann ætlaði þessi lönd undir sik at leggja ok létu þeir sér þat vel líka. Því næst kallaði Nabogodonosor konungr til sín Holofernem höfðingja riddarasveitar sinnar ok mælti við hann: Þú skalt fara til allra vestrlanda ok hefna þeim er eigi vilja hlýða mínu boðorði ok veldi ok skal auga þitt né eigi einu ríki vægja ok hverja borg skaltu undir mitt ríki oka (6r11–15)

ok mun guð þeira selja þá í hönd þér ok muntu þá undir þik leggja. En ef eigi er guð þeira reiðr þeim þá megu vér eigi á mót þeim standa því at guð þeira mun hlífa þeim ok munu vér fá úsigr (7r7–8)

en skammt frá borginni voru brunnar þeir er Holoferni menn sá at

gyðingar mundu sér frá vatn taka leyniliga. Þá gengu til Holoferni synir Ammon ok Moab ok mæltu: Synir Israels treystaz eigi ör eða spjóti heldr verja þá fjöll ok virki en þó máttu þá bardagalaust yfir stíga. Settu varðhaldsmenn til brunna þessara er þeir hafa sér vatn ór tekið ok máttu þá svá vápnlaust drepa ok mun þér þá brátt upp gefin borgin (7r38–41)

The rather unusual construction 'né eigi einu' in the first of these examples is paralleled in *Stjórn* III ('eigi né einn' 454²⁴; 'eigi né eins staðar' 618¹⁶), though not in the B-manuscript (AM 227 fol).

A few examples of a historic present may be found, where the translator switches between the present and past tenses, all in the latter part of the story: This is not nearly as marked a feature in *Judith* as in, for instance, *Gyðinga saga* and *Alexanders saga*, where over half the verbs are in the present tense. *Judith* seems closer to *Stjórn* (III) in this respect (Hallberg 1977:237–238, 245–246).

764

Vulgata

Judith fékk í hendr eskimey sinni beril víns ok viðsmjörsker ok steyp- ar ertr ok brauð ok ost. Síðan ganga þær til borgarhliðs ok finna þar Oziam ok svá presta borgarinnar. Ok er þeir sá hana fékk þeim ótta ok undruðuz ákafliga fegurð hennar (8r9–12)

inposuit itaque abrae suae ascopam vini et vas olei et pulenta et palatas et panes et caseum et profecta est cumque venisset ad portas civitatis invenerunt expectantem Oziam et presbyteros civitatis qui cum vidissent eam stupentes mirati sunt nimis pulchritudinem eius (Idt 10.5–7)

Síðan tók hon hjúp hans hinn dýra en velti bolnum ór rekkjunni á jörð. Eftir þat gengr hon út ok seldi höfuðit ambátt sinni ok bað hana láta í skreppu sína (8v24–26)

et abstulit conopeum eius a columnis et evolvit corpus eius truncum et post pusillum exivit et tradidit caput Holofernis ancillae suae et iussit ut mitteret illud in peram suam (Idt 13.10–11)

En er þat sá Gyðingar at heiðingjar flýðu sækja þeir eftir með herópi ok lúðrablæstri (9r24–25)

videntes itaque filii Israhel fugientes illos descenderunt clangentes tubis et ululantes post ipsos (Idt 15.3)

Scholars have attempted to ascertain the stylistic significance of the word *einn*, used as an indefinite article (Jónas Kristjánsson 1972:282–285). Such usage is not in evidence here; the word appears only twice in Judith, once (9r19) as a straightforward translation of *una*, and once preceding a noun with an adjective, ‘einn leyniligan kofa’ (7v17–18). The word is much more prominent in many of the thirteenth-century translations. As Peter Hallberg has pointed out, it is doubtful whether high frequency of the word in a text is a proof of its relatively late date — Hallberg himself prefers to interpret it as a characteristic of the translator (1977:239). Bearing that in mind, one could still argue with some caution that the absence of this usage speaks for an early dating rather than a late one. *einn* does occur sporadically in early texts where it appears variously before or after the noun it accompanies. The word is more frequent in younger texts and it stands there, as a rule, before the noun.

The use of the conjunction *unz* is on the other hand rare in texts after 1300 (Widding 1961:29). The word occurs four times in Judith (6r6, 6r26, 7v33, 8v4) which indicates that the translation is a thirteenth-century work rather than a later one. A similar indication is given by the occurrence of the preposition *of* (6v10) which was gradually superceded by *um* in the course of the thirteenth century (Foote 1955).

The vocabulary is interesting in many respects. A good deal of it is recognisable from other translations, both of religious texts but also of romances and other texts of chivalric nature (Alexanders saga, Karlamagnús saga). It is perhaps not surprising that the vocabulary in Judith seems to show the greatest affinity to Stjórn. This is partly, of course, due to the similar nature of the originals (all are books of the Bible), but often the translators of these works also seem to have resorted to the same verbal solutions and they frequently show preference for the same words. An example of this might be the word *fulltingjari* (7r23 for ‘defensor’). Stjórn and 764 contain various examples of the related words *fulltingja* (764:7v38 for ‘subvenio’) and *fulltingr/fulthing(i)* (764:7r30, 7v13, 7v23, 8v31 for ‘auxilium’, ‘adiutorium’) and these are also found in the Icelandic Homily Book whereas *fulltingjari* does not occur in early homilies (Larsson 1891:98). The Arnamagnæan Dictionary, ONP, has 12 examples of *fulltingjari*, half of them from Stjórn where it is used to translate the words ‘adiutor’/‘adiutorium’ (5) and ‘auxiliator’ (1).⁸ Other verbs

⁸ The other examples in the ONP are from Mariu saga, Karlamagnús saga and Vitae patrum. It is conceivable that *fulltingjari* was used as the general word for ‘helper’ (*adiutor*, *auxiliator*) whereas *hjálpari* was reserved for *salvator*, cf. Larsson 1891:148. *hjálpari* occurs in later texts in the more general meaning, e.g. in Barl., Mich. and Flat., cf. Fritzner 1886:828. I am grateful to Veturlíði Óskarsson, Uppsala, and Þorbjörg Helgadóttir, Copenhagen, for their assistance in collecting the examples from ONP.

frequent in *Stjórn* and used extensively by the Judith translator are *fyrirláta* (usually for '(de)relinquo') and *treystaz* (for 'confido' or 'praesum', usually in the pres.part. form), but both are also common in older religious prose, e.g. the Icelandic Homily Book (Larsson 1891:102, 333).

The verb *fórnfæra* (intrans.) occurs towards the end of the text (9r36). It occurs frequently in works of religious nature and there are many examples in *Stjórn* where both the form *fórnfæra* / *fórnfæra e-t* and the older *færa fórn* and *færa (e-t) í fórn* occur. Judith also contains the example "færa fórnir" (6v22) as well as "gaf í fórn" (9r37). *fórnfæra (e-t)* is believed to be the younger expression since, according to the ONP, it is not found in older texts such as the oldest homilies and *Stjórn II* only has *færa (i) fórn*.

The verb "knosa" (8r1) occurs here for the Latin 'contero'. Jakob Benediktsson has pointed out (1994:451) that *knosa* seems to be peculiar to early translations, the Icelandic Homily Book, *Stjórn II* and a few other thirteenth-century works.⁹ Jakob also draws attention to the translation *sé herna* for 'ecce', which is rendered 'sé hér' in Judith (9r20). Judith, however, shows no examples of the other supposedly old characteristics listed by Jakob; for instance neither a suffixed 1st pers. pronoun nor past participle forms like *val-iðr* (1994:450–451). The expression 'krjúpa undir skegg e-m' (7v4) has parallels in *Trójumanna saga* (O) and in *Vatnsdæla saga* where the verb is *skríða* rather than *krjúpa*.

Much of the rather unusual vocabulary in Judith consists of terms for exotic goods, jewellery or clothes, words occurring in translations of other works which are set in the Mediterranean world. The word 'eyrnagull' (8r7), for instance, occurs in all three parts of *Stjórn* and in *Alexanders saga*; 'hjúp' (8r24 for 'conopeum') is used in *Karlamagnús saga* and *Elís saga* but also crops up in *Heimskringla*, *Hulda* and *Sverris saga*; 'berill' (8r10 for 'ascopa') is used in *Stjórn (III)* and *Antonius saga* for 'uter' and occurs once in the *Reykjarfjarðarbók* of *Sturlunga saga*; 'steypar' (or 'steyttar') 'ertr' (8r10 for 'pulentas') are found in *Marfu saga egipsku* and *Beyvers saga*. When faced with the fashion-vocabulary in Judith the translator seems to have been happy to lift a word or two directly out of the Latin text — he does not, for instance, translate *sandalia* (8r6). The word is not found elsewhere in Old Norse prose texts but crops up in inventories, presumably denoting liturgical shoes (*DI III*: 288, 612). The word "smaragdus" (8r25) seems to be a more widely used loanword — it is found in *Stjórn I* and in various romances. On one occasion Judith has an Icelandic word for a phenomenon which other translators were

⁹ Apart from the Homily Book and *Stjórn II* (4 exx.) the ONP has examples from saints' lives (María, Michael, Jón ok Jakob), exempla (VP, Ævintýri) and sagas of the two Ólafs (ÓH/Hkr.; ÓTFlat).

content to call by its Latin name. The word "lemandi" (6r21) for 'locusta' is extremely rare. It is not used in Stjórn where *locusta* is retained (e.g. p. 326) but it is found in AM 310 4to (dated to 1250–1275) in a passage on the Egyptian plagues and it has been added as a sort of interlinear gloss to a passage in Hauksbók (Kålund 1909). "eskimær" (8r10, 8v18, 9r40) is another rare indigenous word, not found elsewhere except in the prose introduction to Grímnismál where it is used of Fulla, Frigg's maid (Bugge 1876:76).

What is clear from this brief examination of the style and vocabulary of Judith is that the translator was keen to render the text in idiomatic Icelandic, using native terms wherever possible. The translation is virtually free of commentary and other extraneous material — there is no trace of material from Comestor's *Historia scholastica* or other commentaries which were known in Iceland, nor does the translator draw on other books of the Bible in order to amplify the narrative. This puts the text on a par with Stjórn II but distinguishes it from Stjórn I and Stjórn III as well as Gyðinga saga. Considerations of style again set Judith clearly apart from Stjórn I which is far more Latinate. Stjórn III and Gyðinga saga also seem to make more use of stylistic traits, such as alliteration and the use of *einn* as an indefinite article (Hallberg 1977:246), practices hardly seen in Judith, whereas Stjórn II is closer to Judith in these respects. Some aspects of the vocabulary also seem to point to a special affinity between Stjórn II and Judith although word-forms in Judith do not seem as old as some found in Stjórn II and it should by no means be overlooked that there are also similarities in vocabulary between Judith and the other parts of Stjórn.

Dating texts on the basis of style is a precarious undertaking and much of the evidence presented above is inevitably negative, but it seems safe to assume that the Judith text in 764 derives from a translation done some hundred years earlier, i.e. sometime in the thirteenth century, and that it belongs to the period which produced most of the other Old Testament translations we know of, that is the two older parts of Stjórn and Gyðinga saga.*

* The present volume of *Gripla* also contains an edition by Kirsten Wolf of some miracles of St Walburga preserved in AM 764 4to, pp. 209–220. *Editors.*

TEXT

5v³³ Hier byriaz fagha aþ hinne blezudu judith heilagri eckiu |³⁴ Arþaxat er nep<n>dr medialandz konungr |³⁵ [er u]ndir fik haþdi [I]agt margar þiodir. ok eptir þat liet hann gera fi |³⁶ er ena sterkofto borg ok kalladi hana ekbatanif hon var giou: aþ |³⁷ fteini ok fva sterk at lxx alna voro havir ueggir hennar en .xxx |³⁸ alna þyckir turna hennar fetti hann .c. alna haþa hann liet hlidinn |³⁹ borgarennar uppi vera turnonom ok var hann þa meftr konungr latinn iaufr |⁴⁰ uegi aþ fino riki a eno xij ari rikif hans kom nabogod<on>ofso: k(onungr) |⁴¹ [aff]irie aþ niniue ok bardiz uid arþaxat a vidum uelli er ||6r¹ kallad: er ragau ok ligg: amedal eupraten ok tigrin ok iadapan þat var iriki erioch |² konungf ierichorum manna ok piell þar arphaxath Eptir þetta ox mikit riki nabogodonosots |³ ok ox miok oþmetnad: hanf. hann fenndi þa fina menn ok eyrenndæka til allra lannda |⁴ þeira er eigi voru unndir hanf riki. þyft ath heria þadan til damafco ok libano til ka: |⁵ melo ok ceda: ok igalilea ok allt a hinu myklu heidi efdælon hann fenndi þa ok |⁶ til samarita herads ok þramm um ioðan allt til iehrusalem ok þadan vm alla ioð iefse vnz þei: |⁷ komv allt til blalanz þialla. hann fenndi þa þeß eyrendiff ath bidia þeßa: þiodir alla: þiona |⁸ Nabogodonosor konungi. En þei þoro virdinga:lausir aþtr ok an ollum foma. þa

Arfaxat itaque rex Medorum subiugaverat multas gentes imperio suo et ipse aedificavit civitatem potentissimam quam appellavit Igbathanis ex lapidibus quadratis et sectis fecit muros eius in altitudine cubitorum septuaginta et in latitudine cubitorum triginta turre vero eius posuit in altitudinem cubitorum centum per quadrum vero earum latus utrumque vicenorum pedum spatio tendebatur posuitque portas eius in altitudine turrium et gloriabatur quasi potens in potentia exercitus sui et in gloria quadrigarum suarum anno igitur duodecimo regni sui Nabuchodonosor rex Assyriorum qui regnabat in Nineven civitatem magnam pugnavit contra Arfaxat et obtinuit eum in campo magno qui appellatur Ragau circa Eufraten et Tigrin et Hyadas in campo Erioch regis Elicorum tunc exaltatum est regnum Nabuchodonosor et cor eius elatum est et misit ad omnes qui habitabant in Cilicia et Damasco et Libano et ad gentes quae sunt in Carmelo et Cedar et inhabitantes Galileam in campo magno Hesdraelon et ad omnes qui erant in Samaria et trans flumen Jordanem usque Hierusalem et omnem terram Iesse quousque perveniatur ad montes Aethiopiae ad hos omnes misit nuntios Nabuchodonosor rex Assyriorum qui omnes uno animo contradixerunt et remiserunt eos vacuos ac sine honore abiecerunt tunc indignatus est Nabuchodonosor rex ad omnem

vard konungr akaplíga reid: ⁹ ok fo: þírir finn stól oc ríki at hann skíllí heþna þessum þíodum þessara: sneypu capitulum 000 ¹⁰ A hinu xviii ari ríkíff N(abogodonosors) k(önungs) affríe kalladí hann til sín alla tígna menn ríkíff síní ¹¹ bædí íarla ok radgíþa ok berferkí ok fagdí hugfan sína ath hann ætladí þessi ¹² lonnd unndír sík ath leggía ok líetv þeir síer þat uel líka. Því næft kalladí Nab(ogodonosor) konung: ¹³ til sín oloþernem hoþþingía ríddara sveítar sínna ok mællte víd hann. þu skallt þara til allra ueftríanna ¹⁴ ok heþna þeim er eígí uílía hlyda mínv bodoþí ok uelldí ok skal auga þitt ne eígí eínv ríkí ¹⁵ uægía ok huería bo:g skalltv unndír mítt ríkí oka þa fenndí oloþernef til sín íarla ok hoþ ¹⁶ þingía affría ok taldí ser hunndrat þufunnda ok .xx. þufunndír gaungu lídf til bardaga buit ¹⁷ ok líet þat líd þara þírir med otalí ulþallda klyþíada aþ uíftum ok oðum þíar:hlutvm. ok med ¹⁸ þíolda nauta ok fauda ok allz kynf þíar. med hueíte ok all(z)konar gíædí aþ ollu af ¹⁹ sírí. En hann þor eþtír med hefta lídí ok voro þat xij þufunndír. Gull ok sílþr haþdí hann ok míkít ak ²⁰ aþlíga aþ konungs þe Sva var her: fa míkíll ath allt lannd þotí vognum ok heftvm ok bog ²¹ monnum þakít sem þa er lemennd: þalla þyckuaz a ío:þ. Oc þa er sía her: kom o: affír ²² ía herodum til míkílla þíalla

terram illam et iuravit per regnum et thronum suum quod defenderet se de omnibus regionibus his [2] anno tertiodecimo Nabuchodonosor regis vicesima et secunda die mensis primi factum est verbum in domo Nabuchodonosor regis Assyriorum ut defenderet se vocavitque omnes maiores omnesque duces bellatores suos et habuit cum eis mysterium consilii sui dixitque cogitationem suam in eo esse ut omnem terram suo subiugaret imperio quod dictum cum placuisset omnibus vocavit Nabuchodonosor rex Holofernem principem militiae suae et dixit egredere adversum omne regnum occidentis et contra eos praecipue qui contempserunt imperium meum non parcat oculus meus ulli regno omnemque urbem munitam subiugabis mihi tunc Holofernus vocavit duces et magistratus virtutis Assyriorum et dinumeravit viros in expeditione sicut praecepit ei rex centum viginti milia peditum pugnatorum et equites sagittarios duodecim milia omnemque expeditionem suam fecit praeire multitudinem innumerabilium camelorum cum his quae exercitibus sufficerent copiose boum quoque armenta gregesque ovium quorum non erat numerus frumentum ex omni Syria in transitu suo parari constituit aurum vero et argentum de domo regis adsumpsit multum nimis et profectus est ipse et omnis exercitus cum quadrigis et equitibus et sagittariis qui cooperuerunt faciem terrae sicut lucustae cumque pertransisset fines Assyriorum venit ad magnos montes

er heita ange. þau ero til sud: ok til vinfri hannda: ²³ er þerr acele firia ok cilicia. Þa brenndi oloþernef alla kaftala þeiza. hann braut hinv agiæ ²⁴ tvztv bo:g melothi ok rænnti alla fonv tha:fis ok alla gydinga er þar bygdu uid ²⁵ eydimerkr ok til fud:lannda. En er hann þor yþir evþraten kom hann til mesopotamiam ok braut ²⁶ alla: bo:gir hinur fterkuztv allt þra þo:fe mambre vnz hann kom til fioua. hann tok ath her ²⁷ þangi alla fonv madian ok allt þe þeiza en drap alla þa er honum ftoðu imot Þad ²⁸ an fte hann nid: æ uollu damafci æ dogum kornfkurda: ok brenndi alla akra ok oll alldintre ²⁹ ok uingarda baud hann upp ath hoggua ok otuduz menn þenna hernath æ huert lannd capitulum ³⁰ Þa senndu menn hoþdingia: bædi kongar ok ia:la: med bæþum o: huerre bo:g ok heradi aþ ³¹ firia ok mesopotamia aþ sabal ok libia ok cilicia til holopernem ok mællto sua. Lati ³² aþ reidi þin vid off þuiat betra þickir off ath þiona mycklum konungi Nabogodonosor en vera dreþnir. Vilium ver ³³ iþitt ualld geþa borgir uaa: oc alla: eignir hiardir vara: naut ok faudi geitþe hefta ok vl ³⁴ þallda oc oll audæpi var: ok manf menn. ver ok varir fynir uulium geraz ydsir menn. kom þu heræ ok ne ³⁵ yt varta: þionkanar fem þier lik-

Angae qui sunt a sinistro Ciliciae ascenditque omnia castella eorum et obtinuit omnem munitionem effregit autem civitatem opinatissimam Meluthi praedavitque omnes filios Tharsis et filios Ismahel qui erant contra faciem deserti et ad austrum terrae Celeon et transiit Eufraten et venit ad Mesopotamiam et fregit omnes civitates excelsas quae erant ibi a torrente Mambre usquequo perveniatur ad mare et occupavit terminos eius a Cilicia usque ad fines Jafeth qui sunt ad austrum abduxitque omnes filios Madian ac praedavit omnem locupletationem eorum omnesque resistentes sibi occidit in ore gladii et post haec descendit in campos Damasci in diebus messis et succendit omnia sata omnesque arbores ac vineas fecit incidi et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram [3] tunc miserunt legatos suos universarum urbium et provinciarum reges ac principes Syriae scilicet Mesopotamiae et Syriae Sobal et Lybiae atque Ciliciae qui venientes ad Holofernem dixerunt desinat indignatio tua circa nos melius est enim ut viventes serviamus Nabuchodonosor regi magno et subditi simus tibi quam morientes cum interitu nostro ipsi servitutis nostrae damna patiamini omnis civitas nostra omnisque possessio omnes colles et montes et campi armenta boum greges ovium caprarumque equorum camelorumque et universae facultates nostrae atque familiae in conspectu tuo sunt omnia sub lege tua nos iam et filii nostri servi tui sumus veni nobis pacificus dominus et utere servitia nostra sicut placuerit tibi tunc descendit de montibus cum equitibus in

ar Nu þærr holopernes sva unnit oll lonnd þessi unndir Nobogodonofo: |³⁶ k(onung) Sþan ualdi hann alla hina matkuztv hermenn* konungi til baidaga manna o: ollum bo: gum. En sua mikill otte var |³⁷ ypir monnum at konungar ok ad:ir ho:pdingia: ap hueri bo:g er holopernif þor til þa geingu med liofkerum ok |³⁸ ko: onum ho: pum ok pidlum ok pipna saung. En þott þeir gerdi þessa kofta: þa þiengu þei: þo |³⁹ eigi myktan grimmeik bioftz hanf ok braut hann þo nid: bo:gir þe:ra ok hio upp alldintre þe:ra |⁴⁰ Nobogodonosor konungr baud ok holoperne ath eyþa ollum godum ok lkyllða alla til þell þa er |⁴¹ hann þeingi unnid ath þeir kalladi ongan annan gud en Nobogodonosor. Nu þerr holopernes ||[†] 6v⁷ med her finn allt til ydumeoz |⁸ a io:þ gabaa ok toc bo:gir þe:ra. ad: uann hann allt apamiam cap(itulum) |⁹ Þad þragu gyþingar þeir er bygdu gydinga land oc ottuduz at þeir mundu nid: bio:ta ierusalem ok mustare d:ot:ins sem |¹⁰ þeir ho:þdu gert um ad:ar borgir. þa senndu gydingar op allt famaria herad ok allt til jericho at |¹¹ allir þærði eignir finar upp a hinu hæftu pioll ok gerdi þar uirki um bæi sina. ok saþnadi at fier |¹² her ok

* The passage sva unnit (6r35) – Nu þerr holopernes (6r41) is accidentally repeated by the scribe at the top of 6v. The repeated text is omitted in this edition except that the word hermenn (6v1) is inserted here where it was left out by the scribe when writing the passage initially.

† Lines 1–6 on 6v are omitted cf. previous footnote.

virtute magna et obtinuit omnem civitatem et omnem inhabitantem terram de universis autem urbibus adsumpsit sibi auxiliarios viros fortes et electos ad bellum tantusque metus provinciis illius incubuit ut universarum urbium habitatores principes et honorati simul cum populis exirent in obviam venienti excipientes eum cum coronis et lampadibus ducentes choros in tibiis et tympanis nec ista tamen facientes ferocitatem eius pectoris mitigare potuerunt nam et civitates eorum destruxit et lucos eorum excidit praeceperat enim illi Nabuchodonosor rex ut omnes deos terrae exterminaret videlicet ut ipse solus diceretur deus ab his nationibus quae potuissent Holofernis potentia subiugari pertransiens autem Syriam Subal et omnem Apamiam omnemque Mesopotamiam venit ad Idumeos in terra Gabaa accepitque civitates eorum et sedit ibi per triginta dies in quibus diebus adunari praecepit universum exercitum virtutis suae [4] tunc audientes haec filii Israhel qui habitabant in terra Judaeae timuerunt valde a facie eius tremor etiam et horror invasit sensus eorum ne hoc faceret Hierusalem et templo Domini quod fecerat ceteris civitatibus et templis earum et miserunt in omnem Samariam per circuitum usque Hiericho et praeoccupaverunt omnes vertices montium et muris circumdederunt vicos suos et congregaverunt

byg(g)iz til bardaga Eleachim kennimadr sennði brep um allt gydinga land til hinnar myclu heidar |¹³ esdrelon ath allir kiæmi til hierusalem ap: þei: þære a piollinn Gydingar gerdu sem hann baud Eleachim guds |¹⁴ kennimadr bad allan lyd kalla til drottinf med mikilli stadpefte ok litillæta hugi sina ok skrydaz |¹⁵ harklædi ok þalla til jardar j muftare drottinf þirir gudf alltare ok bidia gud at þeir yrði eigi herteknir |¹⁶ eþa konur þeira eþa boin eda eydd herod þeira e(da) borgir e(da) faugadir stadir þeira helgir e(da) þeir f i 'alþir hneyc |¹⁹ tir ap h(e)idnum þiodum Þui næft þor eleachim byskup um allt gyþinga land ok mællte sua uid lydinn. Vita fko |¹⁸ lu þier þat at drottinn heyrir bænir yþrar ep þier erod stadþaftir j þostum ok bænum jaugliti drottinf Miniz þier |¹⁹ at moyfelf þionoftu madr gudf er eigi figradi amalek med uapnum bardagha þann er treyftiz krapti finum |²⁰ ok herlidi fkiolldum finum oc ridderum ok hefta lidi hellð: figradi hann med helgum bænum. sua munu |²¹ þier figra yþra alla ouine ep þier erud stadþaftir j ydum bænum þeim er þier tokud upp. Vid þessa ægg |²² iun hanf gerduz þei: stadþaftir j finum bænum ok þærdu þornir gudi haðklædum skryddir ok iufu moll |²³ du j hōpud fier ok badu ap

frumenta in praeparatione pugnae sacerdos etiam Heliachim scripsit ad universos qui erant contra Hesdraelon quae est contra faciem campi magni iuxta Dothain et universis per quos transitus esse poterat ut obtinerent ascensus montium per quos via esse poterat ad Hierusalem ut illic custodirent ubi angustum iter esse poterat inter montes et fecerunt filii Israhel secundum quod constituerat eis sacerdos Domini Heliachim et clamavit omnis populus ad Dominum instantia magna et humiliaverunt animas suas in ieiuniis ipsi et mulieres eorum et induerunt se sacerdotes ciliciis et infantes prostraverunt contra faciem templi Domini et altare Domini operuerunt cilicio et clamaverunt ad Deum Israhel unianimiter ne darentur in praedam infantes eorum et uxores eorum in divisionem et civitates eorum in exterminium et sancta eorum in pollutionibus tunc Heliachim sacerdos Domini magnus circumivit omnem Israhel adlocutusque est eos dicens scitote quoniam exaudivit Dominus preces vestras si manentes permanseritis in ieiuniis et orationibus in conspectu Domini memores estote Mosis servi Domini qui Amalech confidentem in virtute sua et in potentia sua et in exercitu suo et in clypeis suis et in curribus suis et in equitibus suis non ferro pugnando sed precibus sanctis orando deiecit sic erunt universi hostes Israhel si perseveraveritis in hoc opere quo coepistis ad hanc igitur exhortationem eius deprecantes Dominum permanebant in conspectu Domini ita ut etiam hii qui holocausta Domino offerebant praecincti ciliciis offerrent sacrificia Domino

ollu hia:ta til drottins ath hann uitiadi lyds sinf. þa spurdi holopernes |²⁴ hóp-
 ingi affiria at gydingar biugguft til motftodu ok luctu sic a hinum hæftum
 þiollum hann þyll |²⁵ diz þa upp mikilla: reidi ok kalladi til fin alla hópdingia
 moab ok jarla amon ok mællti sua |²⁶ Segid mer huert fe lyd: fia er fitr a
 þiollum eþa hueria: ero borgir þeira eda huerfu mikill er kraptr þeira e(da) |²⁷
 lidf þioldi e(da) huert er konung: þeira e(da) þirir hui haþna þeir at gera sem
 alla: þiodir þær er byggia auftrhalþun |²⁸ a er eigi ftanda moti off med oþridi.
 þa sua:adi ja:l sona ammon er heitir achio: ok mællte Eþ þu her:a læ |²⁹ tr þier
 foma at hlyda minne þrafogn mun ek fegia þier þrafogn þra lyd* þessum er
 aþiallinu fafnastz Hann er ky |³⁰ nmiad: aþ kalldea ok bygdi þyft j mesopotamia
 þui at hann uilldi eigi goþga þau god sem þeira þed: þeir er a |³¹ kalldea landi
 uou ok þirirlietu þei: oll log finna þedra en goþgudu himna gud er þeim baud
 at þara ægyþin |³² ga land ok bygdu þei: j a:an En er hallære kom a landit þa
 þoro þei: a egipta land ok uaro þar cccc uetra |³³ ok þiolgadiz þa fia lyd: sua
 at þa var utolulig: her: med ollu. þa þyngdiz egiptalanz konung: |³⁴ uid þa ok
 þiadi þa til at ellta leir ok tigl ok ath fmidia sier borgir. þei: kolludu þa a gud

* Corrected by the scribe from lid.

et erat cinis super capita eorum et ex toto corde suo omnes orabant Deum ut
 visitaret populum suum Israhel [5] nuntiatumque est Holoferni principi
 militiae Assyriorum quod filii Israhel praepararent se ad resistendum ac
 montium itinera conclusissent et furore nimio exarsit iracundia magna
 vocavitque omnes principes Moab et duces Ammon et dixit eis dicite mihi
 quid sit populus iste qui montana obsidet aut quae et quales et quantae sint
 civitates eorum quae etiam sit virtus eorum aut quae sit multitudo eorum vel
 quis rex militiae illorum quare prae omnibus qui habitant in oriente isti
 contempserunt et non exierunt in obviam nobis ut susciperent nos cum pace
 tunc Achior dux omnium filiorum Ammon respondens ait si digneris audire
 domine meus dicam veritatem in conspectu tuo de populo isto qui in
 montanis habitat et non egredietur verbum falsum ex ore meo populus iste ex
 progenie Chaldeorum est hic primum in Mesopotamiam habitavit quoniam
 noluerunt sequi deos patrum suorum qui erat in terra Chaldeorum deserentes
 itaque caerimonias patrum suorum quae in multitudine deorum erant unum
 Deum caeli coluerunt qui et praecepit eis ut exirent inde et habitarent in
 Charam cumque cooperuisset omnem terram fames descenderunt in Aegyp-
 tum illicque per quadringentos annos sic multiplicati sunt ut dinumerari
 eorum non possit exercitus cumque gravaret eos rex Aegypti atque in
 aedificationibus urbium suarum in luto et latere subiugasset eos clamaverunt

finn En þa [³⁵ lauft himna gud egiptalandz lyd margskynf unndrvm ok raku þeiz þa þenna lyd j brott þa liettu aþ þe [³⁶ gar unndrin. en þa uilldu egiptar þegar taka þa ok þælkka Ener þeiz þlydu þa lauk himna gud upp id rau [³⁷ da hap ok ftodu uotmin atuær hennd: *sua fem ueggir ok geck þessi lyd: þurrum þotum um diup fiovar Ener* [³⁸ [egi]pta *konungr sotti eptir þeim med her sinn þa þiellu uotmin ypir hoþud honum ok her hanf. drvcknudu þeiz allir En* [³⁹ [er þessi] lyd: geck o: hinu rauda hape þa þoro þeiz um eydimerkr þiallz þess er fyna heitir er alldri hapdi ad: [⁴⁰ [madr matt] byggia. þa gerdi guþ þeiz: þau uotm fæt þeim til dýckia: er ad: uoro beifk oc þæddi þa þar aþ himna [⁴¹ miol[i xl] uetra ok figradi guþ þeiza alla þeiza vuine þa er uid þa borduz. þot þessi lyd: heþdi huarki fkiolld ||7r¹ ne skeyti eþa fuerd ok ecki figradi þenna lyd eþ hann var hlydinn gudi. en þegar er þeiz fa ypir ok gauþgu [² du aunnur gud þa urdu þeiz hersteknir. Nu idrvþuz þeiz ok hurþu þra blotum ok til gudf sins þa gap [³ himna gud þeim krappt til motftodu þa figrvdu þeiz marga konunga kananeum ok ebeum oc þezeuum jetheum [⁴ eueum ok amorreum Auallt er þeiz misferdu eigi j auglite gudf sins þa uoro med þeim godir hlutir þuiat gud þeiza [⁵ hatar illzku En þirir nuckurum manzollidum huþu þeiz aþ gotu

ad Deum suum et percussit totam terram Aegypti plagis variis cumque eiecissent eos a se Aegyptii et cessasset plaga ab eis et iterum eos vellent capere et ad suum servitium revocare fugientibus his Deus caeli mare aperuit ita ut hinc inde aquae quasi murus solidarentur et isti pede sicco fundum maris perambulando transirent in quo loco dum innumerabilis exercitus Aegyptiorum eos persequeretur ita aquis coopertus est ut non remaneret vel unus qui factum posteris nuntiaret egressis etiam mare Rubrum deserta Sina montis occurrerunt in quibus numquam homo habitare potuit vel filius hominis requievit illic fontes amari obdulcati sunt eis ad bibendum et per annos quadraginta annonam de caelo consecuti sunt ubicumque ingressi sunt sine arcu et sagitta et absque scuta et gladio Deus eorum pro eis pugnavit et vicit et non fuit qui insultaret populo isti nisi quando recessit a cultura Domini Dei sui quotienscumque autem praeter ipsum Deum suum alterum coluerunt dati sunt in praedam et in gladium et in obprobrium quotienscumque autem paenituerunt se recessisse a cultura Dei sui dedit eis Deus caeli virtutem resistendi denique Chananeum regem et Iebuseum et Ferezeum et Hettheum et Eveum et Amorreum et omnes potentes in Esebon prostraverunt et terras eorum et civitates eorum ipsi possederunt et usque dum non peccarent in conspectu Dei sui erant cum illis bona Deus enim illorum odit iniquitatem nam et ante hos annos cum recessissent a via quam dederat illis

þeire er gud syndi þeim oc urdu þa |⁶ herteknir aufr j babilon Nu leita þu herá minn eptir eþ illzka þeirza fe eptir nockur j mote uilia guds |⁷ ok gongum þa at þeim diaþliga ok mun guþ þeiza felia þa j hond þier ok muntu þa unndir þik leggja. en eþ eigi |⁸ er gud þeiza reid: þeim þa megu ver eigi amot þeim ftannda þuiat gud þeiza mun hliþa þeim ok munv uer þa ufig: capit(ulum) |⁹ Þa er achio: hapdi þetta mællt reidduz allir hoþdingia: h(oloþerni) ok ætludu ad drepa achio: ok mællto. hvert |¹⁰ er þessi madr er fonu ifraels segir ftannda megha a moti Nabogodonosor k(onungi) ok her hanf uapnlausá menn ok an krapte <ok> kiæ |¹¹ nkku bardag<a> iþrottá ok at akio: uite at hann bleckir off gongum nu þa at þeim apiollin ok er uer þam tekna hoþ |¹² dingia þeiza drepum hann þar þa med þeim at alla: þiodir uite ath Nobogodonoso: er gud jaþ-ar ok eingi er honum ædri |¹³ þa er þei: hoþdu þetta mællt þa reiddiz holoþ-ernel akapliga ok mællti vid achio: þu spadir off at gydingar mundu vard |¹⁴ ueitir vera aþ gudi sinum þirir off þa mun ek fynd þier at eingi er gud nema Nobogodonosor þuiat þa er ver drepum gy |¹⁵ dinga skalltu med þeim drepinn uera. Oc þa er mitt fuerd þert igegnum þinar lidur muntu reyna at Nabogod-

Deus ut ambularent in eam exterminati sunt proeliis multis nationibus et plurimi eorum captivi abducti sunt in terram non suam nuper autem reversi ad Deum suum ex dispersione qua dispersi fuerant adunati sunt et ascenderunt montana haec omnia et iterum possident Hierusalem ubi sunt sancta eorum nunc ergo meus domine perquire si est aliqua iniquitas eorum in conspectu Dei eorum ascendamus ad illos quoniam tradens tradet illos Deus eorum tibi et subiugati erunt sub iugo potentiae tuae si autem non est offensio populi huius coram Deo suo non poterimus resistere illis quoniam Deus eorum defendet illos et erimus in obprobrium universae terrae et factum est cum cessasset loqui Achior verba irati sunt omnes magnates Holofernis et cogitabant interficere eum dicentes ad alterutrum quis iste est qui filios Israhel posse dicat resistere regi Nabuchodonosor et exercitibus eius homines inermes et sine virtute et sine peritia artis pugnae ut ergo agnoscat Achior quoniam fallit nos ascendemus in montana et cum capti fuerint potentes eorum tunc cum eisdem gladio transverberabitur ut sciat omnis gens quoniam Nabuchodonosor deus terrae est et praeter ipsum alius non est [6] factum est autem cum cessassent loqui indignatus Holofernis vehementer dixit ad Achior quoniam prophetasti nobis dicens quod gens Israhel defendatur a Deo suo ut ostendam tibi quia non est deus nisi Nabuchodonosor cum percusserimus eos omnes sicut hominem unum tunc et ipse cum illis Assyriorum gladio interibis et omnis Israhel tecum perditione disperiet et probabis

on(ö)sor |¹⁶ er konungr allz iarbúkið. ok eþ þu hygg: sanna þpa þina hui blicnar þu um andlit uid þessi o:d min. þa baud holofernes |¹⁷ finum monnum at taka achio: ja:l ok leida til borgar bethuliam ok felia jhennd: gydingum þei: þoro Ener þei: nalguduz |¹⁸ þiallid þa þoro a mot þeim ualflaungu steinar ok hurþu fenndimenn aþtr ok bunndu achio: ja:l vid tre mikid med re |¹⁹ ipum ok lottu fidan aþunnd her:a finf en fynir ifraels ftigu oþan o: borg betulia ok leyftu achio: ok leiddu |²⁰ iborgina ok fetu amedal lydf ok þrettu þirir hueria fok affiria menn fetu hann þar bunndinn eþtir A þeim dogum uoro þei: hoþdin |²¹ giar oþidaf fon michee aþ kyni fimons ok karne er odrv naþne het gothoniel En achio: sagdi þeim al |²² la hlute þa er hann haþdi mællt vid holofernem ok huerfu þei: ætludu ad drepa hann. þa er þei: figradi fonu ifraels þirir þat |²³ er hann sagdi gud himinf uera þulltingia:a þeia Ener hann haþdi þetta mællt þa þiell allr lyd: til bænar med grate ok m |²⁴ ælltu drottinn gud

quoniam Nabuchodonosor dominus sit universae terrae tuncque gladius militiae meae transiet per latera tua et confixus cades inter vulneratos Israhel et non respirabis ultra donec extermineris cum illis porro autem si prophetiam tuam veram existimas non concidat vultus tuus et pallor qui faciem tuam obtinuit abscedat a te si verba mea haec putas impleri non posse ut autem noveris quia simul cum illis haec experieris ecce ex hac hora illorum populo sociaberis ut dum dignas mei gladii poenas exceperint ipse simul ultioni subiaceas tunc Holofernis praecepit servis suis ut comprehenderent Achior ut ducerent eum in Bethuliam et traderent eum in manu filiorum Israhel et accipientes eum servi Holofernis profecti sunt per campestria sed cum adpropinquassent ad montana exierunt contra eos fundibalarii illi autem divertentes a latere montis ligaverunt Achior ad arborem manibus et pedibus et sic vinctum de restibus dimiserunt eum et reversi sunt ad dominum suum porro filii Israhel descendentes de Bethulia venerunt ad eum quem solventes duxerunt ad Bethuliam atque in medio populi illum statuantes percontati sunt quid rerum esset quod illum vinctum Assyrii reliquissent in diebus illis erant illic principes Ozias filius Micha de tribu Symeon et Carmi qui et Gothonihel in medio itaque seniorum et in conspectu omnium Achior dixit omnia quae locutus ipse fuerat ab Holoferne interrogatus et qualiter populus Holofernis voluisset propter hoc verbum interficere eum quemadmodum ipse Holofernis iratus iusserit eum Israhelitis hac de causa tradi ut dum vinceret filios Israhel tunc etiam ipsum Achior diversis iubeat suppliciis interire propter hoc quod dixisset Deus caeli defensor eorum est cumque universa Achior exposuisset omnis populus cecidit in faciem adorantes Dominum et communi lamentatione et fletu

himins ok iardar litru aa opmettud þeia ok sua* siaþu litillæti var<t> j auglite heilagra manna. oc ²⁵fyndu at þu þir lætr eigi þa er þier treyftaz en þu lægir þa er traufst haþa j ser ok ifinum krapte Eþtir þat gloddu ²⁶þei: achio: ja:l ok fogdu. Gud pedra uarra fa er þu bodapir krap. hann mun lata þik sia dauþa holopernif ok ²⁷hanf manna En þa er drottinn uar geþr† þælum finum þetta þrelfe se hann þa ok þinn gud at þu snuir þa þrændum þi ²⁸num til hanf sem þier likar. þa er ozial haþdi þetta mællt tok hann achio: j hus finn ok gerdi mikinn nattuerd ok kal ²⁹ladi til fin alla þrelfa ok motuduz þei: allir faman at appne þuiat þei: hoþdu þastad um daginn Sidan kall ³⁰adi ozias allan lyd til kirkiu j borginne ok badu þei: þar alla nott þulltingis aþ gudi finum capit(ulum) ³¹A oþsum degi baud holopernif herinum at stiga upp aþiallid þat er bethulia stennd: aa ok haþdi þa c þufunnda ³²gongu lidf ok xx en hefta lid tuær þusunndir ok xx ok þat lid um þramm er hann haþdi ualda ser unga ³³menn til bardaga buid þoro upp aþiallid oþanuert ok fa þa ypír mo:g herod þadan ser dothaim o: þeim ftad aa þial ³⁴linu er kallaz belina ok sua þadan til

* *Superscript a over s would normally be expanded sina, but the scribe seems to have intended sua.*

† *ms. geþum*

unianimes preces suas Deo effuderunt dicentes Domine Deus caeli et terrae intuere superbiam illorum et respice ad nostram humilitatem et faciem tuorum sanctorum adtende et ostende quia non derelinquis praesumentes de te et praesumentes de se et de sua virtute gloriantes humilias finito itaque fletu et per totum diem populorum oratione completa consolati sunt Achior dicentes Deus patrum nostrorum cuius tu virtutem praedicasti ipse tibi hanc dabit vicissitudinem ut eorum magis tu interitum videas cum vero Dominus Deus noster dederit hanc libertatem servis suis sit et tecum Deus in medio nostri ut sicut placuerit tibi ita cum tuis omnibus converseris tunc Ozias finito consilio suscepit eum in domum suam et fecit cenam magnam et vocatis omnibus presbyteris simul expleto ieiunio refecerunt postea vero convocatus omnis populus et per totam noctem intra ecclesiam oraverunt petentes auxilium a Deo Israhel [7] Holofernus autem altera die praecepit exercitibus suis ut ascenderent contra Bethuliam erant autem pedites bellatorum centum viginti milia et equites viginti duo milia praeter praeparationes virorum illorum quos occupaverat captivitas et adducti fuerant de provinciis et urbibus universae iuventutis omnes pariter paraverunt se ad pugnam contra filios Israhel et venerunt per crepidinem montis usque ad apicem qui respicit super Dothain a loco qui dicitur Belma usque Chelmo qui est contra

celmofa ftadar er eigi er langt þra efdreton. ener gydingar fa lidþiolda þe |³⁵
 nna þa þiellu þei: til iaxdar ok iufu molldu þþir hopud sier ok badu at gud
 ifraels fenndi mikunn fina yþir |³⁶ lyd finum Eþtir þat toku þei: uapn fin ok
 fettu lid uid oll einftige er til borgarinna: lagu ok uardueittu sic lua |³⁷ nætr
 ok daga en holofernif þerr uida um þiallid ok þinn: brvnn er o: renn: miok
 mikid uatzþall ap fud |³⁸ rætt til borgarinnar en þkamt þra borginne uoro
 brvnnar þei: er h(oloferni) menn fa at gydingar mundu [fier] þra uatn taka
 leyniliga |³⁹ þa geingu til h(oloferni) fynir ammon ok moab ok mælltu synir
 ifraels treyftaz eigi aur eda þpioti hellð: ueria |⁴⁰ þa þioll ok uirki en þo
 mat(t)u þa bardaga lauft yþir ftiga. settu uardhalþz menn til brvnnar þeffara er
 þei: hapa |⁴¹ sier uattn o: tekid ok mattu þa sua uapnlaust drepa ok mun þier
 þa bratt uppgeþin borgin þetta rad likadi ||7v¹ [uel] holofær[n]e ok ollum hanf
 hoppingium ok fette hann c. manna um huern brvnn Ener þadan lidu xx
 dagar þa uar þio[tið] uattn |² [allt] j borginne sua at þa uar eigi meirr enn
 dagh at deila. þa þopnuduz faman allir karla: ok konur ungir ok gamlir þirir |³
 oziam ok mællto allir einne roddu Dæme gud mille uarr ok þin þuiat þu

Hesdraelon filiii autem Israhel ut viderunt multitudinem illorum prostra-
 verunt se super terram mittentes cinerem super capita sua unianimes orantes
 ut Deus Israhel misericordiam suam ostenderet super populum suum et
 adsumentes arma sua bellica sederunt per loca quae angusti itineris tramitem
 dirigunt inter montuosa et erant custodientes ea tota die et nocte porro
 Holofernis dum circuit per gyrum repperit quod fons qui influebat
 aquaeductum illorum a parte australi extra civitatem dirigeret incidi praecipit
 aquaeductum eorum erant tamen non longe a muris fontes ex quibus furtim
 videbantur haurire aquam ad refocilandum potius quam ad potandum sed filii
 Ammon et Moab accesserunt ad Holofernem dicentes filii Israhel non in
 lancea nec in sagitta confidunt sed montes defendunt illos et muniunt illos
 colles in praecipitio constituti ut ergo sine congressione pugnae possis
 superare eos pone custodes fontium ut non hauriant ex eis et sine gladio
 interficies eos vel certe fatigati tradent civitatem suam quam putant civitatem
 montibus positam superari non posse et placuerunt verba haec coram
 Holoferne et coram omnibus satellitibus eius et constituit per gyrum
 centenarios per singulos fontes cumque ista custodia per dies viginti fuisset
 expleta defecerunt cisternae et collectiones aquarum omnibus inhabitantibus
 in Bethuliam ita ut non esset intra civitatem unde satiarentur vel una die
 quoniam ad mensuram dabatur populis aqua cotidie tunc ad Oziam
 congregati omnes viri feminaeque iuvenes et parvuli simul omnes una voce
 dixerunt iudicet Deus inter nos et te quoniam fecisti in nos mala nolentes

gerdir off illt er þu uildir *eigi* mæla þrid |⁴ malum vid affiria ok þirir þui felldi gud off j hennd: þier oc þirir þui er eingi faa er off tæi þær ver kriupum unndir fkegg |⁵ þier med þofsta ok mikille glotun Nu þo:um ver allir ok geþum off upp fialþkraþa holoperne þuiat betra er at ver |⁶ lopum gud hertecknir en deyum aþ hungri konur uara: ok born Þeff bidium ver jdagh himin ok io:d ok gud þe |⁷ dra uarra er off heþnir fynnda uarra at þegar er ver* geþum upp borgina h(oloperne) fe fskammir uarir lipdagar er þier erud kvaldir j lo |⁸ ngum þofsta. Ener þei: hoþdu þetta mællt uard gratr mikill ok þytr j kirkiu mikinn hluta nætr ok kolludu til guþs |⁹ ok mællto Miþgert hoþum ver med pedrvm varum rangliga gerdum ver. en med þui at þu ert milld: ok miþkunnfam: gud mis |¹⁰ kunna þu oss at med þinum bardaga heþnir þu ranglætif varf. hird *eigi* þu at felia þa er þier iatra ihennd: |¹¹ vuina þinna þe:ra er ecki kunna þitt naþn at *eigi* segi þei: sua huar er nu gud þe:ra ener þei: mædduz aþ grati ok kalli |¹² þa þognudu þei:. þa reif upp oziaf ok mællte veripier stadþaltir ihug ok bidium þim daga miþkunna: guds ma |¹³ vera at hann taki aþ off reidi sina† ok geþe dy:þ naþne fino Nu eþ *eigi* kemr hanf þullting: aþeffi ftunndu

* ms. þier

† ms. sua

loqui pacifice cum Assyriis et propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum et ideo non est qui adiuvet cum prosternamur ante oculos eorum in siti et perditione magna et nunc congregate universos qui in civitate sunt ut sponte nos tradamus omnes populo Holofernus melius est enim ut captivi benedicamus Deum viventes quam moriamur et simus obprobrium omni carni cum videamus uxores nostras et infantes nostros mori ante oculos nostros contestamur hodie caelum et terram et Deum patrum nostrorum qui ulciscitur nos secundum peccata nostra ut iam tradatis civitatem in manu militiae Holofernus et sit finis noster brevis in ore gladii qui longior efficitur in ariditate sitis et cum haec dixissent factus est fletus et ululatus magnus in ecclesia omnibus et per multas horas una voce clamaverunt ad Deum dicentes peccavimus cum patribus nostris iniuste egimus iniquitatem fecimus tu quia pius es miserere nostri aut in tuo flagello vindica iniquitates nostras et noli tradere confitentes te populo qui ignorat te ut non dicant inter gentes ubi est Deus eorum et cum fatigati his clamoribus et his fletibus lassati siluissent exurgens Ozias infusus lacrimis dixit aequo animo estote fratres et hos quinque dies expectemus a Domino misericordiam forsitan enim indignationem suam abscidet et dat gloriam nomini suo si autem transactis quinque diebus non venerit adiutorium faciemus haec verba quae locuti estis [8] et

gerum þa *fem* þier *mælid capitulum*. |¹⁴ J þann *tima uar eckia fu j beþulia er judiht er neþnd dottir merai sonar ydox s(onar) jofeph*. |¹⁵ *s(onar) ozie s(onar) elai s(onar) jamno: s(onar) gedeon s(onar) raphain s(onar) achitob s(onar) melchie s(onar) enam s(onar) nazanie s(onar) falathiel s(onar) fim* |¹⁶ *eon s(onar) ruben. madr henna: het manafef ok var samþor þeira iij vetr ok vij manadi þa tok hann fott ok anndapiz j borg* |¹⁷ *finne bethulia ok uar þar graþinn hia finum ættmonnum. judith bio þar fidan leingi iborginne ok hæþi fier gera latid einn leynilig* |¹⁸ *an koþa ihinum eþztum husum finum ok uar þar med pionoftu meyum fynum hon hæþi harklædi um lenndar fer ok þastadi hvern* |¹⁹ *dag nema þuatrdaga ok kirkiudaga ok hatidir gyþinga hon var quenna uianft. madr henna: leiþdi eþtir sic audæpe mi* |²⁰ *kil bædi naut ok faudpe ok manfmenn oc allzkynf aud. hon uar hin agiætazta kona iollum gyd- inga* |²¹ *Iyd þuiat hon ottadiz gud hardla mioc eingi madr mællti til henna: illt o:ð Ener hon hey:di fagt at ozias hæþdi* |²² *heitid at geþa upp borgina eþtir v. daga þa fenndi hon eþtir prestum chabri ok karmin ok komv þeir til henna: |²³ hon mællte vid þa. huart hepír ozias samþyckit at geþa upp borgina affiria monnum eþ eigi kemr off þullting: ad: .v. da* |²⁴ *gar lidi. hui þreiftudu þier sua gudf. eigi eggiudu þier iþessu þramm milkunn guds helld: reidi hanf en fætr* |²⁵

factum est cum audisset haec Iudith vidua quae erat filia Merari filii Idox filii Ioseph filii Oziae filii Elai filii Iamnor filii Gedeon filii Rafoin filii Acitob filii Melchiae filii Enam filii Nathaniae filii Salathihel filii Symeon filii Ruben et vir eius fuit Manasses qui mortuus est in diebus messis hordiariae instabat enim super alligantes manipulos in campo et venit aestus super caput eius et mortuus est in Bethuliam civitatem suam et sepultus est illic cum patribus suis erat autem Iudith relicta eius vidua iam annis tribus et mensibus sex et in superioribus domus suae fecit sibi secretum cubiculum in quo cum puellis suis clausa morabatur et habens super lumbos suos cilicium ieiunabat omnibus diebus vitae suae praeter sabbata et neomenia et festa domus Israhel erat autem eleganti aspectu nimis cui vir suus reliquerat divitias multas et familiam copiosam ac possessiones armentis boum et gregibus ovium plenas et erat haec in eo omnibus famosissima quoniam timebat Dominum valde nec erat qui loqueretur de illa verbum malum haec itaque cum audisset quoniam Ozias promisisset quod transacto quinto die traderet civitatem misit ad prebyteros Chabri et Carmin et venerunt ad illam et dixit illis quod est hoc verbum in quo consensit Ozias ut tradat civitatem Assyriis si intra quinque dies non venerit vobis adiutorium et qui estis vos qui temptatis Dominum non est iste sermo qui misericordiam provocet sed potius qui iram excitet et furem accendat posuistis vos tempus miserationis Domini et in arbitrium

ud gudi *tid* miðkunna: bragda iætlun yduarre ok fetv þier honum dagh. en þui at gud er þolinmod: mun ²⁶ hann likna off eþ ver idrvmz þeffa ok bidium med tarum. Litillætum ver anndir vara: oc þionum gudi ok mælum ²⁷ med tarum at gud gere vid off miðkunn fina eþtir finum uilia ok sua fem hœllt er hia:ta uart aþ oþdrambi ²⁸ uarra vuina sua dy:kimz ver nu aþ varu litillæte þuiat ver þylgdum eigi fyndum þedra uarra er þirirlietu guþ finn ²⁹ ok goþgudu [kurdgod oc urdu herteknir ok dreþnir aþ ovinum finum. en ver uitum aungan gud an uarum ³⁰ himna gudi. prestannir suo:udu allir hlutir ero þei: fannir er þu segir. bidþu nu þirir off þuiat þu ert heilug ³¹ kona ok ottaz gud. judith s(agdi) stannði þid uid borgar hlið þeffa natt ok mun ek þara ut ok med mer þionostumær ³² min bidit sua fem þier fogdut at gud liti yþir lyd finn ifrael. Ek uil eigi at þier ranzlakid athoþn m`i`na ³³ unz ek fegi yd. Gerid ekki annad en bidit þirir mer til gudf. þa mœllti uid hana ozial hoþdingi gyþinga þardu ³⁴ iþridi drottinn fe med þier iheþnd ouina uarra. eþtir þat geingu

vestrum diem constituistis ei sed quia patiens est Dominus in hoc ipso paeniteamur et indulgentiam eius lacrimis postulemus non enim quasi homo Deus sic comminabitur neque sicut filius hominis ad iracundiam inflammabitur et ideo humiliemus illi animas nostras et in spiritu constituti humiliato servientes illi dicamus flentes Domino ut secundum voluntatem suam sic faciat nobiscum misericordiam suam ut sicut conturbatum est cor nostrum in superbia eorum ita etiam de nostra humilitate gloriemur quoniam non sumus secuti peccata patrum nostrorum qui dereliquerunt Deum suum et adoraverunt deos alienos pro scelere quo dati sunt in gladium et in rapinam et in confusionem inimicis suis nos autem alterum deum nescimus praeter ipsum ...*

et dixerunt illi Ozias et presbyteri omnia quae locuta es vera sunt et non est in sermonibus tuis ulla reprehensio nunc ergo ora pro nobis quoniam mulier sancta es et timens Dominum et dixit illis Iudith sicut quod loqui potui Dei esse cognoscitis ita quod facere disposui probate si ex Deo est et orate ut firmum faciat consilium meum Deus stabitis vos ad portam nocte ista et ego exeam cum abra mea et orate ut sicut dixistis in diebus quinque respiciat Dominus populum suum Israhel vos autem nolo scrutemini actum meum et usque dum renuntiem vobis nihil aliud fiat nisi oratio pro me ad Dominum Deum nostrum et dixit ad eam Ozias princeps Iudaeae vade in pace et Dominus sit tecum in ultione inimicorum nostrorum et revertentes abierunt

* Verses 9.16–19 are omitted in the Icelandic text.

þeir abrott en judith þor ibænar hus sitt ok fkyrddiz |³⁵ hærklædi ok iof ofku
 ypir hópud fier ok þiell til iaþar ok kalladi til drottins ok mællte sua Drottinn
 gud |³⁶ þed: mins simeonf er honum gapt fuerd at beriaz imote utlennidum
 þiodum er saurgudu ok sneyddu |³⁷ meyar ok konur ok gaptu honum at
 herþangi konur þeiza dætr ok allt herþang til fkiptiff med þ:ælum þi |³⁸ num er
 elskudu þina aft. bid ec þik drottinn þulltingþu mer þuiat þu gerdir bædi stoa
 hluti ok sma sem þv |³⁹ uilldir fialþr ok settir alla doma ipinne þorfa. Littu
 herbudir affiria manna sua sem þu liez þier soma at fia |⁴⁰ herbudir egipta
 konungf manna e[r] runnu eptir þiodum þinum uapnadir oc treystuz ridderum
 finum ok heftali |⁴¹ di ok þiolda bardaga lidf er þu huldir þa mykrvm ok hiellt
 upp þotum þeiza ok þozuz þeir þa: |⁴² [sua verda ok þessir] drottinn er treystaz
 lidf þiolda finum ridderum ok morgum ozum ok spiotum ok uita `eigi' ||8r¹ at
 þu ert gud uarr er knofa: bardaga menn þra upphaþe heims ok drottinn er
 naþn þitt lempu krapf þeiza med |² þinum palle dy:þ þeiza þirir krapte þinum er
 þirirheita at saurga stadi þina Gerdu sua drottinn at aþ |³ fmidiz dramb þins
 uuinar med fialþs hanf fuerdi. geþdu mer stadþesti hugar at ek heþna honum

[9] quibus abscedentibus Iudith ingressa est oratorium suum et induens se
 cilicio posuit cinerem super caput suum et prosternens se Domino clamavit
 ad Dominum dicens Domine Deus patris mei Symeon qui dedisti illi gladium
 in defensione alienigenarum qui violatores extiterunt in coinquinatione sua et
 denudaverunt femur virginis in confusionem et dedisti mulieres eorum in
 praedam et filias eorum in captivitatem et omnem praedam in divisionem
 servis tuis qui zelaverunt zelum tuum subveni quaeso te domine Deus meus
 mihi viduae tu enim fecisti priora et illa post illa cogitasti et hoc factum est
 quod ipse voluisti omnes enim viae tuae paratae sunt et tua iudicia in
 providentia tua posuisti respice castra Assyriorum nunc sicut tunc castra
 videre Aegyptiorum dignatus es quando post servos tuos armati currebant
 confidentes in quadrigis et in equitatu suo et in multitudine bellatorum sed
 aspexisti super castra eorum et tenebrae fatigaverunt eos tenuit pedes eorum
 abyssus et aquae operuerunt eos sic fiant et isti Domine qui confidunt in
 multitudine sua et in curribus suis et in contis et in sagittis suis et in lanceis
 gloriantur et nesciunt quia tu ipse es Deus noster qui conteris bella ab initio et
 Dominus nomen est tibi erige brachium tuum sicut ab initio et adlide
 virtutem eorum in virtute tua cadat virtus eorum in iracundiam tuam qui
 promittunt se violare sancta tua et polluere tabernaculum honoris tui et
 deicere gladio suo cornu altaris tui fac Domine ut gladio proprio eius
 superbia amputetur capiatur laqueo oculorum suorum in me et percuties eum
 ex labiis caritatis meae da mihi in animo constantiam ut contemnam illum et

ok ek um fnu |⁴ a krapte hanf þuiat minneligt mun uera naþn þitt Ener hon lauk bæn finne þa reif hon upp ok kalladi am |⁵ batt fina oc bad hana lauga fic ok kaltadi aþ fier hæklædi ok reid afic hinne beztu mirru ok |⁶ reyþi hæ: fit ok klæddi fik dyðligum klædum ok fette mitr ahøud fier oc fanndalia aþætr ser ok t`oc` |⁷ yþir fic virðiliga skickiu oc sua hapdi hon ey:na gull ok morg þing:gull ok þyðdi fic allre hinne be |⁸ ztv þyði. en gud ueitte henne sua mikla birte þuiat þessi þyði henna: var eigi gert til saurlipiff helld: at uin(n)a kra |⁹ þt þui margþalldadi drottinn þessa þegþ ahen(n)e* sua at hon fyndiz med ofamvirðiligri þegð† þirir allra augum. judi |¹⁰ th þieck jhennd: efkimey finne beril uins ok uidfmio:f ker ok fteyptar ertr ok braud ok oft Sidan ganga þær |¹¹ til borgar hliðz ok þinna þar oziam ok sua preſta borgarinnar. ok er þei: fa hana þieck þeim otta ok unndrvþuz akapligha þeg: |¹² d‡ henna: oc einkiff ſpurdu þei: hana. ok lietu hana þara ok mælltv Gud þedra uar:æ geþe þier giþtu ok epli oll ræd hi |¹³ ata þins aþ finum krapte at ierusalem dykiz yþir þier ok fie naþn þitt j tolu heilagra ok rietlatra. en þei: mæ |¹⁴ lltv allir er

* Corrected by the scribe from ahine

† ms. þeg:ð:

‡ ms. þeg:ð:

virtutem ut evertam illum erit enim memoriale nominis tui cum manus feminea deiecerit eum ...*

[10] factum est autem cum cessasset clamare ad Dominum surrexit de loco quo iacuerat prostrata Domino vocavitque abram suam et descendens in domum suam abstulit a se cilicium et exuit se vestimentis viduitatis suae et lavit corpus suum et unxit se myrro optimo et discriminavit crinem capitis sui et inposuit mitram super caput suum et induit se vestimentis iucunditatis suae induitque sandalia pedibus suis adsumpsitque dextraliola et lilia et inaures et anulos et omnibus ornamentis suis ornavit se cui etiam Dominus contulit splendorem quoniam omnis ista compositio non ex libidine sed ex virtute pendeat et ideo Dominus hanc in illam pulchritudinem ampliavit ut incomparabili decore omnium oculis appareret inposuit itaque abrae suae ascopam vini et vas olei et pulenta et palatas et panes et caseum et profecta est cumque venisset ad portas civitatis invenerunt expectantem Oziam et presbyteros civitatis qui cum vidissent eam stupentes mirati sunt nimis pulchritudinem eius nihil tamen interrogantes eam dimiserunt transire dicentes Deus patrum nostrorum det tibi gratiam et omne consilium tui cordis sua virtute corroboret ut gloriatur super te Hierusalem et sit nomen tuum in

* Verses 11.14–16 are omitted in the Icelandic text.

vid voro þat uerdi. þat verdi. En judith bad til drottins ok geck ut o: borgarhlidi ok þionoftu mæR henna: med henne |¹⁵ ener þær geingu oþan o: þiallinu jdogun þa runnu amot þeim niofnar menn affiria ok toku þær ok mælltu vid judi |¹⁶ th. huadan komtu e(da) huert þerdu. hon suaradi. Ek em dottir ebrefkra manna en þirir þui þyda ek þra þeim at ek uiffa at þei: mundu |¹⁷ nu bratt uppgeþaz yd: ok mundu þier þa taka mik at herþange þirir þat er þei: uilldu eigi fialþir uppgeþaz ok hoþ |¹⁸ nudu at þinna miškunn j ydrv auglite. aþ þeffi fok ætlada ek j hug mer ok mællta ek. þara mun ek þirir anndlit ho |¹⁹ þdinnagianf holopernif at ek segia honum leynnda hlute þeia at hann megi audlaz þa alla sua at eingi mad: |²⁰ þalle aþ hanf her Ener þei: heydu oþ henna: ok fa afianu henna: ok mælltv sua Vel uardueitir þu hug þinn er þu þa |²¹ nnt þulikt rad ok þar til hoþdingia varrf. ok þat mattu uita at þa er þu ftennd: þirir hanf auglite mun hann uel til þin ger |²² a ok honum muntu hugþeck uera ca(pitulum) |²³ Nv leiddu þei: hana til budar holopernif ok fogdu honum til ok er hon geck jnn þirir hann ok hann fa hana þa þiell hon honum þegar |²² uel jfkap þa mællto hanf menn. huerr vm haþne ebrefkan lyd er sua þagra: konur he |²⁴ þr at ver fskulum þirir þeia fakir eigi beriaz j mot þeim Ener judith leit holoper(nem) fitianda j hiupe þeim er uar aþ purpura oc gull |²⁵

numero sanctorum et iustorum et dixerunt hii qui illic erant omnes una voce fiat fiat Iudith vero orans Dominum transiit portas ipsa et abra eius factum est autem cum descenderet montem circa ortum diei occurrerunt ei exploratores Assyriorum et tenuerunt illam dicentes unde venis aut quo vadis quae respondit filia sum Hebraeorum ideo ego fugi a facie eorum quoniam futurum agnovi quod dentur vobis in depraedationem pro eo quod contemntes vos noluerunt ultro tradere se ipsos ut invenirent misericordiam in conspectu vestro hac de causa cogitavi mecum dicens vadam ad faciem principis Holofernus ut indicem illi secreta illorum et ostendam illi quo aditu possit obtinere eos ita ut non cadat unus vir de exercitu eius et cum audissent viri verba eius considerabant faciem eius et erat in oculis eorum stupor quoniam mirabantur pulchritudinem eius nimis et dixerunt ad eam conservasti animam tuam eo quod tale repperisti consilium ut descenderes ad dominum nostrum hoc autem scias quoniam cum steteris in conspectu eius bene tibi faciet et eris gratissima in corde eius duxeruntque illam ad tabernaculum Holofernus et nuntiantes eam cumque intrasset ante faciem eius statim captus est in suis oculis Holofernus dixeruntque ad eum satellites eius quis contemnat populum Hebraeorum qui tam decoras mulieres habent ut non pro his merito pugnare contra eos debeamus videns itaque Holofernem Iudith sedentem in conopeo quod erat ex purpura et auro et smaragdo et lapidibus

opin(n) ok fet(t)ur bædi sma:agdo ok odrum dyligum steinum. þa þiell hon til þota honum ok tignadi hann. holoþernis |²⁶ mællte vid sina menn at þei: reifte hana upp ok fidan mællte hann verty med glodum hug at eigi hæðiz hug: |²⁷ þinn þui at alldri grandaþa ek þeim manni er þiona uildi Nobogodonofo: konungi. en eþ lyd: þinn heþdi eigi haþ |²⁸ nad mer þa heþda ek eigi hapid spiot mit jmot honum Nu seg mer seg mer þirir hueria fok þier likadi til uar |²⁹ at koma ok þra þeim at huerþa judith s(agdi) eþ þu þylgir at oðum minum þa mun drotinn gera med þier algeruan hlut. þuiat |³⁰ lipir Nobogodonofo: konungr jaðdar ok lipir kraþtr hanf |a er med þier er til þess at leidretta hugi allra uilltra manna. þuiat ei |³¹ þiona honum menn at eins þirir þic helld: bædi dy: ok akrar ok ollum þiodum mun fagdi |ko:ungskap: þins hu |³² gar ok þu ert beztr riddere ok sterkaztr j riki hanf ok stio:n þin beidiz j huert land. ok eigi er auruiænna at þat komi |³³ at henndi fem achio: fagdi ok þu hiez honum. en riect innte hann er hann taldi gud uarn ftygguan vid fina oui |³⁴ ne en synir ifraels uita fic nu haþa miok gert mote finum gudi mæðaz þei: nu aþ hungri ok hyg(g)iaz deya |³⁵ munv aþ þofsta. þei: neþdu at drepa smala finn ok drecka blod hanf. En eþ þei: gera þetta gremia þei: gud finn at |³⁶ fier ok

pretiosis intextum et cum in faciem eius intendisset adoravit eum prosternens se super terram et levaverunt illam servi Holofernus iubente domino suo [11] tunc Holofernus dixit ei aequo animo esto et noli pavere in corde tuo quoniam ego numquam nocui virum qui voluit servire Nabuchodonosor regi populus autem tuus si non contempsisset me non adlevassem lanceam meam super illum nunc autem dic mihi qua ex causa recessisti ab illis et placuit tibi ut venires ad nos et dixit illi Iudith sume verba ancillae tuae quoniam si secutus fueris verba ancillae tuae perfectam rem faciet Dominus tecum vivit enim Nabuchodonosor rex terrae et vivit virtus eius quae est in te ad correptionem omnium animarum errantium quoniam non solum homines serviunt illi per te sed et bestiae agri obtemperant illi nuntiatur enim industria animi tui universis gentibus et indicatum est omni saeculo quoniam tu solus bonus et potens es in omni regno eius et disciplina tua omnibus provinciis praedicatur nec hoc latet quod locutus est Achior nec illud ignoratur quod ei iusseris evenire constat enim Deum nostrum sic peccatis offensum ut mandaverit per prophetas suos ad populum quod tradat eos pro peccatis suis et quoniam sciunt se offendisse Deum suum filii Israhel tremor tuus super ipsos est insuper etiam fames invasit eos et ab ariditate aquae iam inter mortuos computantur denique hoc ordinant ut interficiant pecora sua et sanguinem eorum bibant et sancta Domini sui quae praecepit Deus non contingi in frumento vino et oleo haec cogitaverunt inpendere et volunt consumere quae

mun hann þa reidaz þeim. Þui þlyda ek þra þeim at gud fenndi mik at legia þier. þessi oð henna: likudu uel |³⁷ holoper(n)e ok hanf monnum ok unndrvþ-uz speckt henna: ok mællti huerr uid annan Eigi er þuilik kona alandinu at uiæn |³⁸ leik ok lift ok uizku ok oðpære cap(itulum) |³⁹ Þa mællte holoper(nis) vid hana. vel gerdi gud er hann fenndi þik til uarr ok þu geþr þenna lyd j hend: off ok* |³⁸ þirir þui at mer þickir got þirirheit þitt þa skal þinn gud uera minn gud |⁴⁰ ok eþ hann gerir þetta skalltu uera meft metin j holl Nabogodonosors konungf ok þitt naþn mun neþnt ahueriu landi |⁴¹ Sidan baud holoper(nif hana leida j tialld þat er þirir voro þehirzlr hanf ok bad hana þar vera ok bad oo [henne] |⁴² geþa uift aþ hanf þæzlu En judith s(agdi) eigi ma ek neyta aþ þeim hlutum þy: en ek [heþi neytt] þei:a: ||**8v**¹ þæzlu er ek heþe med mer Eþ þat þytr s(agdi) holopernes er þu tokt med þier hui mun vm ver eigi þa þa þier. judith s(agdi) |² Lipir anndi þinn her:a minn þuiat eigi hæþir at ek gera þat ambatt þin þy: en gud gerir þa alla hlute þirir minar |³ hennd: er ek ætl-ada Nu leiddu þei: hana j þa bud sem hann haþdi bodit. hon bad sier geþa

* ms. ok ok

nec manibus deberent contingere ergo quoniam haec faciunt certum est quod in perditione dabuntur quod ego ancilla tua cognoscens fugi ab illis et misit me Dominus haec ipsa nuntiare tibi ...*

et quoniam iratus est illis Deus hoc ipsa missa sum nuntiare tibi placuerunt autem omnia verba haec coram Holoferne et coram pueris eius et mirabantur ad sapientiam eius et dicebant alter ad alterum non est talis mulier super terram in aspectu in pulchritudine et in sensu verborum et dixit ad illum Holofernus bene fecit Deus qui misit te ante populum ut des illum tu in manibus nostris et quoniam bona est promissio tua si fecerit mihi hoc Deus tuus erit et meus Deus et tu in domo Nabuchodonosor magna eris et nomen tuum nominabitur in universa terra [12] tunc iussit eam introire ubi repositi erant thesauri eius et iussit illic manere eam et constituit quid daretur illi de convivio suo cui respondens Iudith dixit nunc non potero manducare ex his quae mihi praecipis tribui ne veniat super me offensio ex his autem quae mihi detuli manducabo cui Holofernus ait si defecerint tibi ista quae tecum detulisti quid faciemus tibi et dixit Iudith vivit anima tua domine meus quoniam non expendet omnia haec ancilla tua donec faciat Deus in manu mea haec quae cogitavi et induxerunt illam servi eius in tabernaculo quo praeceperat et petiit dum introiret ut daretur ei copia nocte et ante lucem

* Verses 16.2–21 are omitted in the Icelandic text.

leyþe at *ganga* ut *vm* |⁴ nætr at *bidiaz þirir til drottins* ok *bad holopernis hana*
ganga fem hon uildi ok *gopga gud sinn unz lidi þri:* da |⁵ *gar* Nu þor hon ut
vm nætr jdal hia *beth`v`lie* ok þor *ikallt uatn* ok *bad gud ifrael* at *hann*
gæddi gotv henn |⁶ *a: til þrellingar* lyd *finum* en hon *uar um daga* itialldi ok
 tok *eigi þæzlu þy:* en *uid aptan*. A þridia degi *gerde* |⁷ *holopernif þagnada:*
nottverd finum monnum ok *mællte vid hinn æzta þion sinn* er het *vagau þardu*
 ok *bid hin* |⁸ *ebæfku konu fialþkraþa* samþyckiaz at *byggia med mer þuiat*
þat er logmal j *affiria eþ kona gerir* mein |⁹ *manne finum* at *hann late hana*
eina. þa *geck vagau apunnd iudidar* ok *mællti*. *Eigi skalltu þoriplaz* god *kona*
 at *ga* |¹⁰ *nga jnn til herza* mins at þu *fiert uegfomud* aþ *honum* ok *dy:kud*
ipagnadi med off. judith *fuaradi*. *hui muna* |¹¹ *ek mæla mot herza* *minum* allt
þat er gott er j *gudf auglite mun* *ek gera* ok *huat fem honum* *lika:* *mun þat*
bezt ver |¹² *a a ollum dogum lipf* mins Nu *ftod* hon *upp* ok *bio fik tiguliga* ok
geck j *landtialld holopernif* ok *ft* |¹³ *od þirir honum* en *hista hanf brann*
igrnd til henna: ok *mællte hann* *sua* *Sitt her* oc *dreck ifkemtn þuiat* þu þannt
miskunn |¹⁴ *aþ uarte giptu*. hon *sua:adi* *Dæcka mun* *ek herza þuiat* *meire* er
idagh jhug *minum* en *þy:* *hapdi uerid aminum* |¹⁵ *lip dogum* Nu *att* hon þar ok
drack aþ þui er þionoftu *menn henna:* *hoþdu til buid capitulum* |¹⁶ *Holopernif*

egrediendi foras ad orationem et deprecandi Dominum et praecepit cubi-
 culariis suis ut sicut placeret illi exiret et introiret ad orandum Deum suum
 per triduum et exiebat noctibus in vallem Bethuliae et baptizabat se in fontem
 aquae et ut ascendebat orabat Dominum Deum Israhel ut dirigeret viam eius
 ad liberationem populi sui et introiens munda manebat in tabernaculum usque
 dum acciperet escam suam in vesperam et factum est quarto die Holofernis
 fecit cenam servis suis et dixit ad Bagao eunuchum vade et suade Hebraeam
 illam ut sponte consentiat habitare mecum foedum est enim apud Assyrios si
 femina inrideat virum agendo ut immunis transeat ab eo tunc introivit Bagao
 ad Iudith et dixit non vereatur bona puella introire ad dominum meum ut
 honorificetur ante faciem eius et manducet cum eo et bibat vinum in
 iucunditate cui Iudith respondit quae ego sum ut contradicam domino meo
 omne quod erit ante oculos eius bonum et optimum faciam quicquid autem
 illi placuerit hoc mihi erit optimum omnibus diebus vitae meae et surrexit et
 ornavit se vestimento suo et ingressa stetit ante faciem eius cor autem
 Holofernis concussum est erat enim ardens in concupiscentia eius et dixit ad
 eam Holofernis bibe nunc et accumbe in iucunditate quoniam gratiam
 invenisti coram me et dixit Iudith bibam domine quoniam magnificata est
 anima mea hodie prae omnibus diebus meis et accepit et manducavit et bibit
 coram ipso ea quae paraverat illi ancilla eius et iucundus factus est Holofernis

var gladi: miok ok katr uid hana ok drack sua mikid at all dri hapti hann flikt drvckit a ollum finum do ¹⁵ gum. vm aptanin fid þorv ¹⁷ menn til sueþnis ok bygdi uagau þionofu`madr` h(olopernis) sueþntialld hanf ok þo: abraut ok uo:io allir menn modir ¹⁸ aþ uind:ýckiu en judith uar ein eþtir hia h(olopernis) ok eskimær henna: en er h(olopernis) laa soþnad: jreckiu finne akap ¹⁹ liga drvckinn þa mællte iudith uid þionofu mey sina at hon stædi vid dy: tialzinf ok uardueitte þau. en iud ²⁰ ith stod þirir reckiu hanf ok bad med ta:um ok mællte hliott Sty:ktu `mik` d(ot)trinn gud gydinga ok littu a þessari ²¹ tid krapf hannða minna ok sua fem þu hiez þirir at heþia upp ok epla hierusalem bo:g þina. Latv mik ²² algera þat er ek heþe ætlat ok trvat at þu mundir uerða lata. Ener hon hapti þetta mællt þa geck hon til ok bra ²³ sverdi hans fialþf þui er hieck aftolpanum ypír hoþdi honum ok greip ihæ: honum <ok> mællti. Sty:ktu mik d(ot)trinn ²⁴ gud gydinga aþessi tid. hon hio þa tyfua: a haflf honum ad: aþ geck hoþudid Sidan tok hon hiup hanf ²⁵ hinn dy: en uellti bolnum o: reyckiuinne a io:þ Eþtir þat geing: hon ut ok felldi hoþudid ambatt finne ok ²⁶ bad hana lata ifkreppu sina Sidan geingu <þær> mille herbuda at uanda finum ok komu þa ecki idal bethulie hell ²⁷ d: geingu þær þegar til hlids ok mællte judith til uardhallz manna er voro a uegum borgarinn-a. Lukip upp borgarhlidum þuiat ²⁸ gud er med off er gerdi krapf lyd gyd-

ad illam bibitque vinum nimis multum quantum numquam biberat in vita sua [13] ut autem sero factum est festinaverunt servi illius ad hospitia sua et conclusit Bagao ostia cubiculi et abiit erant autem omnes fatigati a vino eratque Iudith sola in cubiculo porro Holofernis iacebat in lecto nimia ebrietate sopitus dixitque Iudith puellae suae ut staret foras ante cubiculum et observaret stetitque Iudith ante lectum orans cum lacrimis et labiorum motu in silentio dicens confirma me Domine Deus Israhel et respice in hac hora ad opera manuum mearum ut sicut promisisti Hierusalem civitatem tuam erigas et hoc quod credens per te posse fieri cogitavi perficiam et haec cum dixisset accessit ad columnam quae erat ad caput lectuli eius et pugionem eius qui in ea ligatus pendebat exsolvit cumque evaginasset illud adprehendit comam capitis eius et ait confirma me Domine Deus Israhel in hac hora et percussit bis in cervicem eius et abscidit caput eius et abstulit conopeum eius a columnis et evolvit corpus eius truncum et post pusillum exivit et tradidit caput Holofernis ancillae suae et iussit ut mitteret illud in peram suam et exierunt duae secundum consuetudinem suam quasi ad orationem et transierunt castra et gyrantes vallem venerunt ad portam civitatis et dixit Iudith a longe custodibus murorum aperite portas quoniam nobiscum est

inga. ok er þei: kenndu mæl henna: kolludu þei: a presta borgarinnar: ok ra ²⁹ nn þa huerr madr til borgarhliz þuiat eingi uon þotte henna: aþtrkuamu. þa uoro liof queikt ok flogu menn hring um hana ³⁰ Hon geck ihinn hæfta stad iborginne ok er allir þognudu mællte judith Lopidier drottin gud uarn er ³¹ eigi þirir lætr þa er uiænta aþ honum þullingf ok med mer ambatt finne þylldi mikunn fina þaer hann leit ³² hyski gydinga ok drap hann varn andfkota aþelli nott. Sidan tok hon o: fkreppunne hópud h(olopernis) herþhópdingia aff ³³ irie manna ok sua hiup hanf ok mællte. Lipir drottinn þuiat mik uardueitte eingill hanf bædi hedanþarandi ok þraueranndi ok ³⁴ higat aþtr huerþanndi ok eigi liet drottinn mik ambatt sina faurgaz hellð: kalladi hann mik an faurgan ³⁵ til yduarr þagnandi ifigri hanf ok aþtrkuamu minne ok þrellingu yduarre Nu jatte þier honum allir þuiat hann er ³⁶ god: þuiat mikunn hanf er um alldir. En allir lópudu gud ok mælltu uid hana Drottinn blezadi þik ikræfte sy ³⁷ num er at aungu liet verda ovine uara þirir þik. ozial mællte uid hana hópdingi þinghusf gydinga lydf M ³⁸ ecktud ertu dottir um alla: konur þram aþ drottne gudi ifraelf hinum hæfta. Blezad: er drottinn er fkapadi himin ³⁹ ok ioþ er þik stykte til ad fnida aþ hópud h(olopernis) þuiat idag mikladi hann

Deus qui fecit virtutem in Israhel et factum est cum audissent viri vocem eius vocaverunt presbyteros civitatis et concurrerunt ad eam omnes a minimo usque ad maximum quoniam speraverunt eam iam non esse venturam et accendentes luminaria congyraverunt circa eam universi illa autem ascendens in eminentiori loco iussit fieri silentium cumque omnes tacuissent dixit Iudith laudate Dominum Deum nostrum qui non deseruit sperantes in se et in me ancillam suam adimplevit misericordiam suam quam promisit domui Israhel et interfecit in manu mea hostem populi sui in hac nocte et proferens de pera caput Holofernis ostendit illis dicens ecce caput Holofernis principis militiae Assyriorum et ecce conopeum illius in quo recumbebat in ebrietate sua ubi et per manum feminae percussit illum Dominus Deus noster vivit autem ipse Dominus quoniam custodivit me angelus eius et hinc euntem et ibi commorantem et inde huc revertentem et non permisit me ancillam suam Dominus coinquinari sed sine pollutione peccati revocavit me vobis gaudentem in victoria sua in evasione mea in liberatione vestra confiteamur illi omnes quoniam bonus quoniam in saeculum misericordia eius universi autem adorantes Dominum dixerunt ad eam benedixit te Dominus in virtute sua quia per te ad nihilum redegit inimicos nostros porro Ozias princeps populi Israhel dixit ad eam benedicta es tu filia a Domino Deo excelso prae omnibus mulieribus super terram benedictus Dominus qui creavit caelum et terram qui te direxit in vulnere capitis principis inimicorum nostrorum quia

naþn þitt at *eigi* huerþe loþ þitt o: mun |⁴⁰ [ne] *manna* er þei: minnaz *krapz* *drotins* ifiþellu þuiat þu uægdur *eigi* onnd þinne j þonguing ok *quaul* kynf þins *helled:* |⁴¹ [tiedir] þu ofl iauglite *gudf uarf* *Ener* allir *sonnudu þetta uar þangat* kallad: *achio:* jarl ok er *hann kom þa mællti* |⁴² *judith uid hann* *Gud* ifrael er þu *bart* uittne *hann* heþndi þin a *uinum finum*. *hann* fneid aþ *fialþr* *hoþud* allra ||9r¹ *trvlaufra manna* a þessi *nott med* minne *henndi*. ok at þu *reynir* at *sua* er *sia* *her hoþud* h(olopernis) er *haþnadi* j *finum* |² *oþmetnadi* *gudi ifraels* ok þier *ognadi bana* ok *mællti* *sua þa er* *lyd:* ifraels *uerd:* *hertekinn* [kal mino *fuerdi*] |³ *gegnum graþa þinar* *fidur* *Ener* *achio:* *sa hoþud* *holoþernis* þa þiell *hann* *nid:* *iaunguit* *Ener* *hann* *raknadi* *vid þiel* |⁴ | *hann til þota* *henni** ok *mællte* *Blezud* *fier* þu *gudi þinum* *ihuerre* *tialldbud* *jacob* *byggir þuiat* *huerr þio* |⁵ *d* ok *huerr þiod* er *heyir* *naþn þitt* *mun* *loþa* *gud*. þa *mællte* *judith uid* *allan* *lyd*. *Heyre þier* *bæd:* *þeste* |⁶ *þier upp* *hoþud þetta* *abo:gar* *uegg til* *lyniff* ok er *fol* *renn:* *upp* *taki* *huer:* *fem* *einn* *uapn* *fin†* ok *gangi* o: *borg* |⁷ *inne med* *gny* ok *stigid* *eigi* *oþan* at *þeim* *helled:* *gerid* *gnyinn* *fem* *mestfan*. þa *munv* *uardmenn* *þlyia* *til* *hoþdingia* *fins* ok |⁸ *uekia* *hann til* *bardaga*. en

* hann-henni] *ms.* hon til þota honum

† *ms.* sinn

hodie nomen tuum ita magnificavit ut non recedat laus tua de ore hominum qui memores fuerint virtutis Domini in aeternum pro quibus non pepercisti animae tuae propter angustias et tribulationem generis tui sed subvenisti ruinae ante conspectum Dei nostri et dixit omnis populus fiat fiat porro Achior vocatus venit et dixit ei Deus Israhel cui tu testimonium dedisti quod ulciscatur de inimicis suis ipse caput omnium incredulorum incidit in hac nocte in manu mea ut probes quia ita est ecce caput Holofernis qui in contemptu superbiae suae Deum Israhel contempsit et tibi interitum minabatur dicens cum captus fuerit populus Israhel gladio perforari praecipiam latera tua videns autem Achior caput Holofernis angustiatus prae pavore cecidit in faciem suam super terram et aestuavit anima eius postea vero quam resumpto spiritu recreatus est procidit ad pedes eius et adoravit eam et dixit benedicta tu Deo tuo in omni tabernaculo Iacob quoniam in omni gente quae audierit nomen tuum magnificabit Deum Israhel super te [14] dixit autem Iudith ad omnem populum audite me fratres suspendite caput hoc super muros nostros et erit cum exierit sol accipiat unusquisque arma sua et exite cum impetu non ut descendatis deorsum sed quasi impetum facientes tunc exploratores necesse erit ut fugiant ad principem suum excitandum ad pugnam cumque duces eorum cucurrerint ad tabernaculum Holofernis et

þa er iasla: þeiza renna til landtialz holopernif munv þeiz fia buk hanf liggi-
 anda iblodi sino |⁹ ok mun þa ypír alla mikill otte koma Ener þier fiaid þa
 þlyá sækid eptir þeim ózuggir þuiat drottinn mun þa þella ovine |¹⁰ ydra unndir
 þætr yd: Ener achio: ia:l fa krapf þann er gud gerdi gydingum þa þírir liet
 hann heidinn fid ok trvdi gudi |¹¹ ok tok umfkurdar skirn Nu þegar idogun
 þeftu þeiz upp hópud h(olopernis) a borgar uegg Sidan toko þeiz uapn fin oc
 geingv ut |¹² o: borginne med miklum gny ok heropi þat fa uardmenn affíria
 ok runnu til herbuda. Ener heidinngia: urdu uarir |¹³ uid þieck þeim otta oc
 fkunnduþu allir med þyl myclum til fupennhusf holopernif ok ætludu at hann
 fkiildi uakna |¹⁴ uid hæeyfte þuiat eingi þo:di ad uekia hann e(da) inn ganga
 Ener þar komu allir hópdingia: affíria manna badu þeiz þi |¹⁵ ona hanf. Gang-
 id inn uagau ifuepnbudina ok uekid hann þuiat nu ero myfnar geingnar ut o:
 holum finum ok þo |¹⁶ ra at eggia off til óosto. þa geck vagau inn ok ftod þírir
 þortialldinu ok hugdi at þau iudith mundu soþa bædi |¹⁷ faman en hann hey:di
 ecki til þeiza. þa geck hann til ok lypfe þortialldinu* ok fa þegar bol holo-
 purnif. en fa huergi hóp |¹⁸ udit ok la hann ftirdnad: aio:þu. Vagau toc þa at

* ms. þorpallinu

invenerint eum truncum in suo sanguine volutatum decidet super eos timor
 cumque cognoveritis fugere illos ite post illos securi quoniam Dominus
 conteret eos sub pedibus vestris tunc Achior videns virtutem quam fecit Deus
 Israhel relicto gentilitatis ritu credidit Deo et circumcidit carnem praeputii sui
 et adpositus est ad populum Israhel et omnis successio generis eius usque in
 hodiernum diem mox autem ut ortus est dies suspenderunt super muros caput
 Holofernis accepitque unusquisque vir arma sua et egressi sunt cum grandi
 strepitu et ululatu quod videntes exploratores ad tabernaculum cucurrerunt
 porro hii qui in tabernaculo erant venientes et ante ingressum cubiculi
 perstreptentes excitandi gratia inquietudinem arte moliebantur ut non ab
 excitantibus sed a sonantibus Holofernis evigilaret nullus enim audebat
 cubiculum virtutis Assyriorum pulsando aut intrando aperire sed cum
 venissent duces eius et tribuni et universi maiores exercitus Assyriorum
 dixerunt cubiculariis intrate et excitate illum quoniam egressi mures de
 cavernis suis ausi sunt provocare ad proelium tunc ingressus Bagao cubi-
 culum eius stetit ante cortinam et plausum fecit manibus suis suspicabatur
 enim illum cum Iudith dormire sed cum nullum motum iacentis sensu
 aurium caperet accessit proximans ad cortinam et elevans eam videns iacens
 cadaver absque capite Holofernis in suo sanguine tabefactum iacere super
 terram et clamavit voce magna cum fletu et scidit vestimenta sua et ingressus

æpa med grati ok reiþ aþ fier klædi ok geck ibud er ¹⁹ iudit uar uon at soþa ok þann hana eigi þar ok hliop þa ut til lydfinf ok mællte Ein kona ebreisk gerdi myckla ²⁰ fneypu Nobogodonor konungi Se her holoþernem liggia a ioudu en hoþud hanf er ibrottu ca(pitulum) ²¹ En er hoþdingia: affirie hey:du þetta riþu þei: klædi aþ fier allir ok urdu fua hæddir ok þelms ²⁰ pullir ok radagerd ²² fneriz þra þeim gerdiz þa opp ok gratr ok akaplig ueinun iherlidinu ok þui næft toku þei: þlotta sua fkiota: ²³ at eingi beid finf naungf ok þo:ðaz en ebrifka lyd er þei: fa ok hey:du fækia eþtir fier ok hlupu ²⁴ þa heidingia: þra ollum uapnum ok þia:hlutum finum vm heidar ok bye Ener þat fa gydingar at heidingiar þlydu ²⁵ fækia þei: eþtir med heropi ok ludrablaeftri ok þuiat affiria menn hlupu ymfauega iholur en gydingar þoro jenum ²⁶ þlocki þei: drapu alla hermenn er þei: matu þinna Þa fenndi oziaf hoþdingi gydinga menn iallar borgir ok herud ok ²⁷ bad fennda menn eþtir þeim affiria monnum ok reka þlotann allt abrott o: herudum gydinga lanz En þei: er eþtir voro geingu ²⁸ inn jherbudir affiria ok toku þar herþang mikid hardla ok þoro med iborgina En þeir er þlottann hoþdu rekid hurþv ²⁹ aþtr til bethulie ok soþnudu saman fmala þeim er affiria menn hoþdu eþtir leiþdan ok uar þat utallig: aud: er ³⁰

tabernaculum Iudith non invenit eam et exilivit foras ad populum et dixit una mulier hebraea fecit confusionem in domo regis Nabuchodonosor ecce enim Holofernus iacet in terra et caput ipsius non est in illo quod cum audissent principes virtutis Assyriorum sciderunt omnes vestimenta sua et intolerabilis timor et tremor cecidit super eos et turbati sunt animi eorum valde et factus est clamor incomparabilis in media castra eorum [15] cumque omnis exercitus decollatum Holofernem audisset fugit mens et consilium ab eis et solo tremore et metu agitati fugae praesidium sumunt ita ut nullus loqueretur cum proximo suo sed inclinato capite relictis omnibus evadere Hebraeos quos armatos venire super se audierant fugientes per vias camporum et semitas collium videntes itaque filii Israhel fugientes illos descenderunt clangentes tubis et ululantes post ipsos et quoniam Assyrii non adunati in fuga ibant praecipites filii autem Israhel uno agmine persequentes debilitabant omnes quos invenire potuissent misitque Ozias nuntios per omnes civitates et regiones Israhel omnis itaque regio omnisque urbs electam iuventutem misit armatam post eos et persecuti sunt eos in ore gladii quousque pervenirent ad extremitatem finium suarum reliqui autem qui erant in Bethulia ingressi sunt castra Assyriorum et praedam quam fugientes Assyrii reliquerant abstulerunt et honestati sunt valde hii vero qui victores reversi sunt ad Bethuliam omnia quaeque erant illorum abstulerunt secum ita ut non esset numerus in pecoribus in iumentis et universis mobilibus eorum ut a minimo usque ad

gydingar þiengu þar Eleachim byskup kom o: hierusalem med ollum finum prestum at fia iudith Ener hon kom þirir hann loþv |³¹ du hana allir ok mælltv. þu ert dy:þ hierusalem at þu elskadir hreinliþe ok tokt eigi mann eþtir þinn bonda |³² ok þirir þui stykti þic drottinn ok muntu uera loþud at eilipu. þa fuorudu lydir ok fogdu sua þat verdi þat verdi Eþtir |³³ þat gerdu gydingar þat raad at faþna faman ollu herþangi affiria ok þiengu ridderum þat sem hol-þernif haþdi haþt jgulli |³⁴ ok filþri ok dy:um gimsteinum þat gaþu þei: iudith. Ok tignadi allr lyd: med konum* ok meyum ok bozum |³⁵ jo:gans faung ok ho:þufflætte iudith. þenna loþsong syngiandi drotme ok mælltv sua jncipiente do |³⁶ mino in timpanif. cantate deo in cithaif. Eþtir þenna fig: kom allr lyd: til hierusalem at þornþæra ok eþna heit fin |³⁷ iudith gaþ iþorn gudi hiup þann er holþernif haþdi att ok uapn hanf. þa var þar allr lyd: iheilagri lkepton ok hie |³⁸ lldu þagnadar tid þria manudu med iudith iminn<in>g þessa fig: Eþtir

* Corrected by the scribe from kononum

magnum omnes divites fierent de praedationibus eorum Ioachim autem summus pontifex de Hierusalem venit in Bethuliam cum universis presbyteris suis ut videret Iudith quae cum exisset ad illum benedixerunt illam omnes una voce dicentes tu gloria Hierusalem tu laetitia Israhel tu honorificentia populi nostri quia fecisti viriliter et confortatum est cor tuum eo quod castitatem amaveris et post virum tuum alterum non scieris ideo et manus Domini confortavit te et ideo eris benedicta in aeternum et dixit omnis populus fiat fiat per dies autem triginta vix collecta est spolia Assyriorum a populo Israhel porro autem universa quae Holofernis peculiaris fuisse probata sunt dederunt Iudith in auro et argento et vestibus et gemmis et omni supellectile et tradita sunt illi omnia a populo et omnes populi gaudebant cum mulieribus et virginibus et iuvenibus in organis et citharis [16] tunc cantavit canticum hoc Domino Iudith dicens incipite Domino in tympanis cantate Deo in cymbalis ...*

et factum est post haec omnis populus post victoriam venit ad Hierusalem adorare Dominum et mox ut purificati sunt obtulerunt omnes holocausta et vota et repositiones suas porro Iudith universa vasa bellica Holofernis quae dedit illi populus et conopeum quod ipsa sustulerat in anathema oblivionis erat autem populus iucundus secundum faciem sanctorum et per tres menses gaudium huius victoriae celebratum est cum Iudith post dies

* Verses 8.20–27 are omitted in the Icelandic text.

þat þor huer til sinna heimkynna ok uar judith |³⁹ mest metin ibethulia. hon hiehlit hreinlipe alla sina daga iminning sínf sigif. judit var j bethulia |⁴⁰ alla æpi sina þra andlati manafef bonnda síns Aþeim degi var huer: miffere haatid halldin judith líþdi |⁴¹ .c. ok .v. uetr hon gap þrelse efkimey sinne að: hon and-
 aþiz. hon var graþin hia bonda finum ok gret hana al |⁴² Ir lyd: vij. daga. Ok
 eþtir þat var alldri geingid ariki gydinga ok er min(n)ing fia halldin j lípellu
 allt til þessa Dags

autem illos unusquisque rediit in sua et Iudith magna facta est in Bethulia et
 praeclarior erat universae terrae Israhel erat etiam virtuti castitatis adiuncta ita
 ut non cognosceret virum omnibus diebus vitae suae ex quo defunctus est
 Manasses vir eius erat autem diebus festis procedens cum gloria magna
 mansit autem in domo viri sui annos centum quinque et dimisit abram suam
 liberam et defuncta est ac sepulta cum viro suo in Bethuliam luxitque illam
 omnis populus diebus septem in omni autem spatio vitae eius non fuit qui
 perturbaret Israhel et post mortem eius annis multis dies autem victoriae
 huius festivitatem ab Hebraeis in numero dierum sanctorum accepit et
 colitur a Iudaeis ex illo tempore usque in praesentem diem

BIBLIOGRAPHY

- Astás, Reidar. 1989. Nyt lys over Stjórn II. *ANF* 104:49–72.
- Astás, Reidar. 1987. *Et bibelverk fra middelalderen*. Studier i Stjórn 1–2. Oslo.
- Bogaert, Pierre-Maurice. 1999. Judith. *Reallexikon für Antike und Christentum* 19: 245–258.
- Bugge, Sophus (ed.). 1876. *Norræn fornkvæði*. Christiania.
- Cowley, A.E. 1913. The Book of Judith. *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* 1:242–267. Ed. by R.H. Charles. Oxford.
- Craven, Toni. 1983. *Artistry and Faith in the Book of Judith*. Society of Biblical Literature Dissertation Series 70. Chico, California.
- Crawford, S.J. (ed.). 1922. *The Old English Version of The Heptateuch, Aelfric's Treatise on the Old and New Testament and his Preface to Genesis*. Early English Text Series OS 160. London.
- Driscoll, M. J. (ed.). 1992. *Sigurðar saga þøgla*. Reykjavík.
- Dubarle, A.M. 1966. *Judith: Formes et sens des diverses traditions*. (Analecta Biblica 24.) Roma.
- Dundes, Alan. 1975. Comment. *Narrative Structures in the Book of Judith*. Protocol of the Eleventh Colloquy of the Center for Hermeneutical Studies:27–29. Berkeley.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1994–95. Breytileg orðaröð í sagnlið. *Íslenskt mál* 16–17:27–66.
- Fell, Christine Elizabeth. 1973. The Old Norse version of the Book of Joshua. *Proceedings of the First International Saga Conference 1971*:114–142. Ed. by Peter Foote et al. London.
- Fischer, Bonifatius et al. (ed.). 1994. *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. [4th ed.] Stuttgart.
- Foote, Peter (ed.). 1990. A Saga of St Peter the Apostle. Perg. 4:o nr 19 in The Royal Library, Stockholm. *EIM* 19. Copenhagen.
- Foote, Peter. 1955. Notes on the prepositions of and um(b) in Old Icelandic and Old Norwegian prose. *Studia Islandica* 14:41–83. Reykjavík.
- Fritzner, Johan. 1886. *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1. Kristiania.
- Hallberg, Peter. 1977. Några språkdrag i Alexanders saga och Gyðinga saga — med en utblick på Stjórn. *Sjötú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*:234–250. Reykjavík.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. Lærd og folkelig stil — Island og Norge. *KLNM* 11:119–123.
- Hreinn Benediktsson. 1961. Óákv. forn. nokkur, nokkuð. *Íslensk tunga* 3:7–38.
- Jakob Benediktsson. 1994. Fáein orð um Stjórn II. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum*:449–454. Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson 1972. *Um Fóstbræðrasögu*. Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson. 1981. Learned style or saga style? *Speculum norroenum*. Norse studies in memory of Gabriel Turville-Petre:260–292. Ed. by Ursula Dronke et al. Odense.
- Kålund, Kristian. 1909. Ordet „lemæn” i oldlitteraturen. *ANF* 25:302–303.
- Kirby, Ian. 1986. *Bible Translation in Old Norse*. Genève.
- Larsson, Ludvig. 1891. *Ordförrådet i de älsta isländska handskrifterna*. Lund.
- Levine, Amy Jill. 1992. Sacrifice and salvation: Otherness and Domestication in the

- Book of Judith. 'No One Spoke Ill of Her': *Essays on Judith*:17–30. Ed. by James C. VanderKam. Atlanta.
- Lockwood, W.B. 1969. Vernacular Scriptures in Germany and the Low countries before 1500. *The Cambridge History of the Bible II. The West from the Fathers to the Reformation*:415–435. Ed. by G.W.H. Lampe. Cambridge.
- Louis-Jensen, Jonna (ed.). 1963. *Trójumanna saga*. EA A8. Copenhagen.
- Moore, Carey A. (ed.). 1985. *Judith*. A New Translation with Introduction and Commentary. The Anchor Bible. New York.
- Ólafur Halldórsson. 1963. Úr sögu skinnbóka. *Skírnir* 137:83–105.
- Orešnik, Janez. 1982. An Old Icelandic dialect feature: iæ for æ. *Gripla* 5:183–196.
- Pringle, Ian. 1975. Judith: The Homily and the Poem. *Traditio* 31:83–97.
- Purdie, Edna. 1927. *The Story of Judith in German and English Literature*. Paris.
- Roitman, Adolfo D. 1992. Achior in the Book of Judith: His role and significance. 'No One Spoke Ill of Her': *Essays on Judith*:31–45. Ed. by James C. VanderKam. Atlanta.
- Stefán Karlsson (ed.). 1967. Sagas of Icelandic Bishops. Fragments of eight manuscripts. *EIM* 7. Copenhagen.
- Stefán Karlsson. 1970. Ritun Reykjarfjarðarbókar. Excursus: Bókagerð bænda. *Opuscula* 4:120–140. BA 30. København.
- Stefán Karlsson. 1982. Uppruni og ferill Helgastaðabókar. *Helgastaðabók*. Nikulás saga Perg. 4to Nr. 16 Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi:42–89. ÍM 2. Reykjavík.
- Stocker, Margarita. 1988. *Judith: Sexual Warrior*. Women and Power in Western Culture. New Haven and London.
- Stone, Nira. 1992. Judith and Holofemes: Some observations on the development of the scene in art. 'No One Spoke Ill of Her': *Essays on Judith*:73–93. Ed. by James C. VanderKam. Atlanta.
- Svanhildur Óskarsdóttir. 2000. Universal history in fourteenth-century Iceland: Studies in AM 764 4to. Unpublished Ph.D. thesis. University College London.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Rannsókn bókmenntahefðar. Reykjavík.
- Turville-Petre, E.O.G. 1967. *Origins of Icelandic Literature*. [2nd ed.] Oxford.
- Unger, C.R. (ed.). 1862. *Stjórn*. Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskab. Christiania.
- Voigt, Edwin Edgar. 1925. *The Latin Versions of Judith*. Leipzig.
- Widding, Ole. 1961. AM 655, 4°, fragment III. Et brudstykke af Nicolaus saga. *Opuscula* 2,1:27–33. BA 25,1. København.
- Wolf, Kirsten (ed.). 1995. *Gyðinga saga*. Reykjavík.

EFNISÁGRIP

Handritið AM 764 4to er safnhandrit að öllum líkindum skrifað fyrir nunnuklaustrið á Reynistað á árunum 1376–1386. Fyrri hluti handritsins geymir kristilega veraldarsögu sem er sett saman úr margs konar textum og þar er m.a. að finna íslenska þýðingu á Júdítarbók Gamla testamentisins. Þýðingin hefur verið gerð eftir texta Vúlgötu sem vikur í ýmsum greinum frá eldri latneskum gerðum og Sjötíumannaþýðingunni. Sagan af Júdítt naut mikillar hylli á miðöldum og síðar og varð efniviður í kvæði, sagnir, hómilíur og myndverk af ýmsu tagi. Skrifurum AM 764 4to kann að hafa þótt ekkjan Júdítt, skírlíf, guðhrædd og hugrökk, góð fyrirmynd nunnum og nunnuefnum því henni er ætlað óvenjumikið rúm í handritinu. Þýðingin er heilleg og trú frumtextanum sem er einungis stytur óverulega, helst eru það útdúrárar frá atburðarásinni, s.s. bænir og ræður, sem skomir eru niður í þýðingunni. Latneskra áhrifa gætir lítið í máli og stíl og þýðingin ber mörg sömu einkenni og þær biblíuþýðingar sem talið er að hafi verið gerðar á fyrri hluta 13. aldar eða eilftíð síðar, þ.e. Stjórn II og III og Gyðinga saga. Gera má ráð fyrir Júdítarþýðingin sé einnig 13. aldar verk.

*Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Sudurgötu
101 Reykjavík
salta@hi.is*

ERFILJÓÐ

Lærð bókmenntagrein á 17. öld¹

1. Inngangur

Á SAUTJÁNDU ÖLD komst í tísku í Evrópu, einkum meðal lærðra manna, að yrkja kvæði í tilefni af ýmsum áföngum eða viðburðum í lífi manna. Hefur þessi tegund kveðskapar verið kölluð tækifæriskvæði (danska: lejlighedsdigtning, norska: høvesdiktning, sænska: tillfällesdiktning, þýska: Gelegenheitsdichtung eða Casualdichtung, enska: occasional poetry). Hér er um að ræða kvæði eins og erfiljóð, brúðkaupskvæði, kvæði í tilefni fæðingar eða skírmar, embættisveitingar eða lúkningar prófs og lukkuóskir af margvíslegum ástæðum. En þrátt fyrir vinsældir tækifæriskvæða á 17. öld, og reyndar allt fram á þá tuttugustu, hafa þau ekki fengið mikið rúm í íslenskri bókmenntasögu. Tækifæriskvæði voru venjulega ort af ákveðnu tilefni og stundum samkvæmt beiðni eða pöntun eða fyrir skyldurækni. Því virðast menn álykta sem svo að tækifæriskvæði verði til af öðrum hvötum en innri þörf skáldsins fyrir að yrkja og eigi þar af leiðandi lítið erindi í bókmenntasöguna þar sem fjallað er um fagurbókmenntir.² Þess hefur einnig gætt að lítið sé á tækifæriskvæði fremur sem heimildir um menn og atburði en sem bókmenntir. Virðist það viðhorf ríkjandi á fyrri hluta þessarar aldar. Páll Eggert Ólason talar t.d. um erfiljóð þar sem hann fjallar um „mannfræði“ (‘persónusögu’, ‘ættfræði’) í *Mönnum og menntum síðskiptaaldarinnar á Íslandi* (IV 1926:83), en tekur þó fram að búningsins vegna skuli þeirra getið í kveðskap. Í efnislyklum sínum fyrir *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* (1935–1937:449) flokkar hann erfiljóð með

¹ Ég þakka Rannsóknarráði Íslands fyrir styrk til þeirra rannsókna sem greinin byggist á.

² Þetta viðhorf má sjá víða, t.d. þar sem fjallað er um erfiljóð í *Hugtökum og heitum í bókmenntafræði*: „flest voru þau lofkvæði um hinn látna í trúarlegum stíl, þar sem tilfinningum skáldanna var ætlað lítið svigrúm“, (1983:76), og í sama riti, þar sem fjallað er um tækifæriskvæði, segir: „Þessi t. voru iðulega ofhlaðin málskrúði, en skáldskapargildi hinsvegar harla lítið“ (291). Þannig hefur einnig verið lítið á tækifæriskvæði í Evrópu, eins og sjá má af mörgum fræðigreinum sem skrifaðar hafa verið á síðustu áratugum og vara menn við að lesa 17. aldar kveðskap með rómantískum augum 19. og 20. aldar. Hér má t.a.m. nefna Brian Vickers (1983:497–98); Per S. Ridderstad (1990:35 o.áfr.); Hans-Henrik Krummacker (1974:89 o.áfr.); Leila Akslen (1997:39–40 o.v.).

mannfræði en ekki kveðskap.³ Sama viðhorf má sjá hjá Jóni Þorkelssyni Þjóðskjalaverði í útgáfu hans á erfiljóði séra Guðmundar Erlendssonar í Felli í Sléttuhlíð um Benedikt Pálsson bartskera og klausturhaldara á Möðruvöllum, sem birtist í *Tyrkjarárinu á Íslandi*, og í afskrift hans af erfiljóði eftir Vigfús Gíslason skólameistara í Skálholti, sem Hannes Helgason ráðsmaður hafði ort. Í útgáfunni hefst fyrra kvæðið á 21. erindi og tekur útgefandi fram að l.–20. vísa sé „efnislítil inngangur“ (455). Í afskriftinni af síðara erfiljóðinu vantar fyrstu ellefu erindin framan af og fylgir eftirfarandi útskýring:

Er kvæðið heilt fram í 4. erindi, og er tómar Guðs orða hugleiðingar. Þá vantar blað í handritið, og er þá efnið nýbyrjað, þegar tekstinn hefst aptur (Lbs 2030 II 4to).⁴

Hér er heimildagildið eitt, ættfræðin og ævisagan, talið kvæðunum til gildis. Erfiljóð eru að sjálfsögðu mikilvægar heimildir fyrir persónusögu og félagssögu (og verða vonandi notuð meira af sagnfræðingum en verið hefur þegar þau verða aðgengilegri) en mikilvægi þeirra fyrir menningarsöguna og bókmenntasöguna er ekki síðra. Mörg helstu skáld 17. og 18. aldar ortu erfiljóð og eftir umfangi þeirra í handritum og kvæðasöfnum síðari alda að dæma hafa þau notið bæði virðingar og vinsælda meðal samtíðarmanna.⁵ En af hverju er rannsóknasaga íslenskra erfiljóða jafnrýr og raun ber vitni? Þess ber fyrst að geta að helstu höfundar bókmenntasögu 16. og 17. aldar, t.d. Jón Þorkelsson (*Om Digtingen på Island*, 1888) og Páll Eggert Ólason (*Menn og menntir* IV 1926; *Saga Íslendinga* V 1942), fjölluðu fremur um einstaka höfunda og verk þeirra en bókmenntagreinar og völdu ef til vill viðfangsefni sín fremur með tilliti til þess sem þeirra eigin samtíma fannst athyglisvert en í því skyni að fá heildarmynd af því sem var mikilvægt á mælikvarða fyrri tíða manna. Í bókum Stefáns Einarssonar, *Íslensk bókmenntasaga 874–1960* (1961), Óskars Halldórssonar, *Bókmenntir á lærdómsöld* (1996) og Heimis Pálssonar, *Straumar og stefnur* (1978), er bókmenntasagan sett fram á nokk-

³ Erfiljóð er þó nefnt undir flokknum kveðskapur en þar vísað í mannfræði. Sömu reglu hefur verið fylgt í viðaukaskrá handrita eildar Landsbókasafnsins sem komu út árin 1970 og 1996.

⁴ Jón skrifar kvæðið upp eftir handritinu Lbs 1158 8vo en það er einnig varðveitt heilt í ÍB 380 8vo.

⁵ Hér má t.d. nefna séra Ólaf Jónsson (1560–1627) á Söndum í Dýrafirði, séra Bjarna Gissurarson (1621–1712) í Þingmúla, séra Guðmund Erlendsson (um 1595–1670) í Felli í Sléttuhlíð, séra Hallgrím Pétursson (1614–1674), séra Jón Arason (1606–1673) í Vatnsfirði, séra Hallgrím Eldjárnsson (1723–1779), séra Þorlák Þórarinnsson (1711–1773), séra Gunnar Pálsson (1714–1791) og séra Jón Þorláksson (1744–1819) á Bægisá. Í eiginhandarriti kvæðabókar Bjarna Gissurarsonar í Þingmúla, Thott 473 4to, eru t.a.m. 8 erfiljóð og hefur skáldinu þótt þau eiga heima í kvæðasöfnum sínum, með öðrum skáldskap. Í *Íslenskri ljóðabók* Jóns Þorlákssonar á Bægisá (1843) eru birt 63 erfiljóð og eru þau nánast jafnmörg og sálmar, sem eru 67 talsins.

uð annan hátt. Þar eru bókmenntategundir og stefnur í fyrirrúmi, þótt einstakir höfundar séu einnig teknir fyrir sérstaklega. Stefán ræðir um erfiljóð með „veraldelegri ljóðagerð“, segir að þau hafi aukist „að dýpt og trúarhita á þessari miklu trúaröld“ en fjallar ekki sérstaklega um greinina (235). Óskar tekur erfiljóð fyrir undir fyrirsögninni „kvæði um samtímaviðburði og fleira“ (24 o. áfr.) en Heimir flokkar þau með „frásagnarkvæðum“ (51–52), og báðir gagnrýna erfiljóð 17. og 18. aldar fyrir líkræðustíl (án þess þó að skilgreina nánar hvað í honum felst), ópersónulegar mannlýsingar og skort á raunsæi. Óskar segir: „kostir manna og kristilegar dygðir [eru] sveipaðar Guðs orði líkt og í líkræðum“ (26) en raunsæjar mannlýsingar (og jafnframt skáldlegar) eru taldar aðal góðra erfiljóða frá 19. öld.⁶ Í bókmenntasögu Máls og menningar er hvorki fjallað um erfiljóð né tækifæriskvæði sérstaklega í kaflanum um bókmenntir 1550–1750 (Böðvar Guðmundsson 1993:379–519).⁷ Þá er á það að líta að erfitt hefur verið að nálgast erfiljóð frá 17. og 18. öld — þau er að finna hér og hvar í handritum, einkum í sálmasöfnum og andlegra kvæða — því að skrá yfir kvæði á síðari alda handritum er afar ófullkomin og lítið hefur verið gefið út af erfiljóðum frá þessum tíma.⁸ Dálítið hefur þó verið prentað í safnritum um kveðskap síðari alda en oft ekki nema brot úr hverju kvæði.⁹ Það er því skiljanlegt að fáar tilraunir hafi verið gerðar til þess að skilgreina bókmenntagreininna eða kanna hana með aðferðum bókmenntafræðinnar.¹⁰ Annars vegar veldur því sá rómantíski skilningur bókmenntafræðinga 19. og 20. aldar að skáldskapur skuli vera frumlegur, hafa „skáldskapargildi“,¹¹ og hins vegar það hve textar

⁶ Skilgreiningar á erfiljóðum í handbókunum *Bókmenntir* (1972:29–30) eftir Hannes Pétursson og *Hugtök og heiti* (1983:76–77) eftir Jakob Benediktsson eru samhljóða því sem Óskar og Heimir segja.

⁷ Nokkur umfjöllun um kvæðagreininna er í þriðja bindi bókmenntasögunnar eftir Pál Valsson (283–88 og 327–30), þar sem fjallað er um rómantíkuna, en sama viðhorf til „skáldskapargildis“ erfiljóða, sem ort voru fyrir daga Bjarna Thorarensens, birtist þar og í fyrri bókmenntasögurum.

⁸ Aðeins lítill hluti kvæðahandrita hefur verið efnistekinn á handritadeild Landsbókasafnsins, en þar eru flest síðari alda handrit varðveitt.

⁹ Sjá t.d. *Íslands þúsund ár. Kvæðasafn 1600–1800* (1947), *Blöndu* II (1921–23) og IV (1928–1931), *Tyrkjaránið á Íslandi* (1908); *Sögu Magnúsar prúða* (1895) og *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hitardal* II (1911–1915). Erfiljóð Hallgríms Péturssonar hafa verið prentuð með öðrum kvæðum hans, t.d. í útgáfu Gríms Thomsens (1890).

¹⁰ Í MA-ritgerð minni frá 1996 geri ég slíka tilraun en einkum með það að markmiði að aðgreina hóp kvæða, sem löngum hafa verið kölluð erfiljóð, frá hefðbundnum erfiljóðum 17. aldar og skilgreina þau sem sérstaka bókmenntagrein er ég kalla harmljóð.

¹¹ Þó segir Páll Eggert á einum stað í *Mönnum og menntum* (1926:775), þar sem hann gagnrýnir kveðskap 17. aldar fyrir „hversdagsleg“ viðfangsefni og hve lítt gæti lýsinga á sálarlífi manna eða háfleygra yrkisefna, að „sterk geðbrigði“ komi helst fram í erfiljóðum á þessum tíma.

erfiljóða eru óaðgengilegir. Hvað varðar fyrra atriðið er nauðsynlegt að líta á kveðskap eins og erfiljóð í samhengi við lífssýn og menningu samtímans og reyna að skilja hvaða hlutverki slíkur kveðskapur þjónaði þá. Erfiljóð, sem og aðrar tegundir tækifæriskvæða, höfðu nefnilega félagslegu hlutverki að gegna, um leið og þau voru vissulega bókmenntir — misjafnlega góðar eftir atvikum, eins og bókmenntir eru jafnan.

Hér á eftir er ætlunin að túlka félagslegt og trúarlegt hlutverk erfiljóða 17. aldar með því að gera grein fyrir þeim aðferðum sem skáldin notuðu til að yrkja slík kvæði og þeirri orðræðu sem í þeim birtist, í samhengi við menntun og menningu lærðra manna á 17. öld. Fjallað verður almennt um bókmenntagreininna og dæmi tekin úr ýmsum erfiljóðum en síðan verður eitt erfiljóð skoðað í ljósi hinnar almennu skilgreiningar og það gefið út í 1. viðauka (bls. 167–174). Erfiljóðið sem hér liggur til grundvallar er ort af séra Guðmundi Erlendssyni í Felli í Sléttuhlíð (um 1595–1670) eftir Ólaf Jónsson klausturhaldara á Möðruvöllum í Hörgárdal (d. 1621). Kvæðið er skrifað upp eftir handritinu JS 232 4to. Ástæðan fyrir þessu vali er sú að séra Guðmundur var mjög afkastamikill erfiljóðaskáld á 17. öld og í þessu kvæði birtast flestir þeirra efnisþátta sem einkenna bókmenntagreininna. Skrá yfir önnur erfiljóð, sem vitnað er til í greininni, er birt í 2. viðauka (bls. 174–177).

Eins og sagði að framan hefur aðaleinkenni íslenskra erfiljóða frá 17. og 18. öld verið talið það að hinum látna sé hrósað fyrir kristilegar dygðir, sem geri mynd hans ópersónulega og óraunsæja. Svipuð einkenni má finna í erfiljóðum annarra Evrópuþjóða frá þessum tíma. Hlutverk danskra erfiljóða, *dødedigte*, frá barokktímanum er til dæmis talið felast í því að útskýra og staðfesta ákveðna heimsmynd. Áhersla er lögð á að kvæðin lýsi ekki raunveruleikanum heldur gegni þau hugmyndafræðilegu hlutverki, þar sem hinn látni er gerður að trúarlegri fyrirmynd (Ole Riber Christensen o.fl. 1973:142–44). Svipaða túlkun á enskum minningarljóðum, *the remembrance*, má sjá í grein eftir Nancy A. Gutierrez (1988). Hlutverk þeirra er, samkvæmt henni, að kenna mönnum ákveðna hegðun og hún kallar þau „fyrirmyndarbókmenntir“, *model literature*, sem séu meira í ætt við blaðamennsku en fagurfræði bókmennta. Vissulega má segja að erfiljóð lýsi jafnan fyrirmyndarmanninum og staðfesti ríkjandi hugmyndafræði (sem er þó ekki endilega einkenni einnar bókmenntategundar fremur en annarrar), en það er aðeins einn þáttur af mörgum sem brýnt er að taka tillit til þegar félagslegt og trúarlegt hlutverk bókmenntagreinarinnar er túlkað.

Mikilvægt í þessu sambandi er að átta sig á því umhverfi sem erfiljóðin verða til í og af hvaða rótum þau eru sprottin. Því ber að hafa í huga að á þessum tíma voru flest erfiljóðaskáld prestar, eða menn sem gengið höfðu í latínuskóla, og þeir ortu um presta, biskupa, sýslumenn og lögmenn, mæður

þeirra, eiginkonur og dætur. Á 17. öld eru erfiljóð því bókmenntagrein sem tilheyrir að mestu leyti prestastéttinni og embættismönnum, og ef til vill einkum þeim betur stæðu. Þau eru háð trúarlegum kennisetningum samtímans en jafnframt mótuð af hefð mælskufræðinnar, sem skáldin höfðu numið í latínuskólunum og af lestri bóka. Hér er ekki ætlunin að gera tæmandi úttekt á því hvaða bókmenntaleg eða félagsleg áhrif megi finna í þessari bókmenntagrein. Víða má til dæmis merkja áhrif frá íslenskum fornþekktum í henni, bæði í skáldamáli og bragarháttum, en hér á eftir verður sjónum beint að áhrifum mælskufræði á byggingu íslenskra erfiljóða frá 17. öld og því hvernig hugmyndir hins lútherska rétttrúnaðar um verðugt líf og góðan dauða hins útvalda manns birtast í þeim. Ég tel að erfiljóðin verði best skilin og útskýrð með hliðsjón af þessu tvennu.

2. Áhrif mælskulistar á erfiljóð 17. aldar

Fræðimenn eru sffellt að átta sig betur á því hve mikilvæg klassísk mælskulist hefur verið fyrir bókmenntir liðinna alda, sérstaklega sá þáttur hennar sem snýst um tækifærissræður/lofræður — *genus demonstrativum* (Curtius 1948: 155). Þar hafa þýskir fræðimenn verið í fararbroddi, einkum Ernst Robert Curtius með riti sínu *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, sem kom út árið 1948. Hann heldur því fram að evrópskar miðaldabókmenntir á þjóðtungunum væru óskiljanlegar ef ekki væri hugað að latneskum bakgrunni þeirra. Hér á landi hafði þessari samevrópsku latnesku menningarhefð, og áhrifum hennar á íslenskar bókmenntir, fremur lítill gaumur verið gefinn þar til á 9. áratugnum með rannsóknum Sverris Tómassonar á áhrifum helgisagna og mælskufræði á forna íslenska frásagnarlist (1983), formálum íslenskra sagnaritara (1988a) og klassískri menntun á Íslandi á miðöldum (1988b). Tækifæriskvæði eru sprottin upp úr þessari sömu hefð. Þau eiga einkum uppruna sinn að rekja til Þýskalands 16. aldar, til lærdómsmanna sem vilja heiðra vini og samstarfsmenn með minningarljóðum og árnaðaróskum á latínu og grísku. Þó að til séu bókmenntagreinir frá miðöldum sem skyldar eru tækifæriskvæðum — hér má nefna lofkvæði og erfidrápur norrænna manna og íslensk minningarkvæði um biskupa frá síðmiðöldum¹² — er hér um að ræða nýtt fyrirbæri, sem tengist vafalaust m.a. aukinni áherslu á einstaklinginn og birtist glöggt í trúarkenningum mótmælenda. Þessi bókmenntatíska

¹² Þjóðverjar ortu einnig lofkvæði á miðöldum, bæði á latínu og þýsku, sem byggjast á reglum klassískrar mælskufræði (Georgi 1969).

barst síðan til Norðurlandanna með öðrum bókmenntum siðbreytingarinnar og var ekki síst stunduð á lærdómssetrum og í latínuskólum.¹³

Eins og komið hefur í ljós í rannsóknum Sigurðar Péturssonar á nýlatneskum bókmenntum Íslendinga frá 16. og 17. öld (1995; 1996; 1997; 1999), ríkti sama bókmenntahefð meðal menntamanna hér á landi og annars staðar í Norður-Evrópu. Ef kvæðahandrit síðari alda eru skoðuð kemur hið sama í ljós. Í þeim er að finna fjölmörg latnesk tækifæriskvæði. Nefna má erfiljóð Arngríms Jónssonar lærða eftir Guðbrand biskup Þorláksson (d. 1627) (Páll Eggert Ólason 1926:638), erfidrápu Brynjólfs biskups Sveinssonar um Gísla Hákonarson lögmann (d. 1631) (JS 400 b 4to) og erfiljóð séra Sveins Jónssonar á Barði um séra Þorkel Arngrímsson í Görðum 9. ágúst 1678 (JS 402 4to). Gott yfirlit yfir ýmsar tegundir tækifæriskvæða, sem ort voru af Íslendingum á latínu á 17. öld, er í grein eftir Sigurð Pétursson sem fjallar um latínukvæðskap er tengist Þórði Þorlákssyni biskupi (1637–1697) og Skálholti á hans dögum (1998:197–219).¹⁴

Skólasveinar í latínuskólum Evrópu lærðu að yrkja tækifæriskvæði í tengslum við nám sitt í latínu og grísku. Þeir voru látnir líkja eftir latneskum kvæðum og æfa sig í að nota klassíska bragarhætti. Slíkar kennsluáðferðir munu einnig hafa verið viðhafðar á Íslandi. Sigurður Pétursson hefur, í grein sem hann skrifaði um latínukennslu á Íslandi eftir siðbreytingu, bent á latnesk tækifæriskvæði sem Þorlákur Skúlason (1597–1656) og Stefán Ólafsson (um 1619–1688) ortu meðan þeir voru stúdentar á Hólum og í Skálholti og áður en þeir héldu til háskólanáms í Kaupmannahöfn. Hinn fyrri orti kvæði í tilefni af útgáfu latneskrar málfræði á Hólum árið 1616 og hinn síðari orti ljóðabréf á latínu til vina sinna árin 1642–1643. Telur Sigurður að þetta bendi til þess að latnesk kvæðagerð hafi verið hluti af námsefni skólanna á þessum tíma (1996:116; sjá einnig Sigurður Pétursson 1999). Viðlíkar kennsluáðferðir munu hafa tíðkast langt fram á 18. öld, ef ekki lengur. Jón Ólafsson úr Grunnavík fjallar um þetta í riti sínu, *Hagþenki, sem hann skrifaði í Kaupmannahöfn árið 1737, í kafla sem nefnist „Um latínuskáldskap“*.¹⁵ Til þess að

¹³ Páll Eggert Ólason talar um erfiljóð „með hinu nýja sniði“, sem fara að tíðkast á fyrstu áratugum 17. aldar (1926:83).

¹⁴ Menn héldu áfram að yrkja erfiljóð á latínu á 18. og 19. öld, t.d. eru nokkur latnesk erfiljóð til eftir Jón Þorkelsson skólameistara, ásamt fleiri tegundum tækifæriskvæða, og birt eru í ævisögu hans (1910:267–367).

¹⁵ Upplýsingar um þetta má fá úr fleiri heimildum. Jón Helgason biskup segir t.d. frá því í bók sinni um Hálfðan Einarsson skólameistara (1732–1785) að í efri bekkjum latínuskólans hafi verið farið að kenna piltum „latneska bragliðafræði (prosodia) og að æfa pilt, er lengst voru komnir, í latneskri versgjörð“. *Meistari Hálfðan* ([1935]:61). Í Lagagriplu lýsir séra Þorsteinn Pétursson skólaiðkunum fyrir daga Harboes og nefnir m.a. „prosodia“ (*Æfisaða Jóns Þorkelssonar* I 1910:190).

geta ort á latínu þurftu skólasveinar að kunna skil á latneskri bragliðafræði, lesa klassískan skáldskap og læra að setja prósa í vers. Þá þurftu þeir að læra 'það brúkanlegasta kvæðasmíði, eftir mismun efnisins' (1996:44). Nefnir Jón eftirfarandi þætti úr mælskufræðinni í þessu samhengi: *Inventio* ('efnisval'), *amplificatio* ('stigmögnun efnisins'), *dispositio* ('niðurröðun' eða 'efnisskipan') og *elocutio* ('framsetning og málfar').¹⁶ Síðan nefnir Jón ýmsar greinar latneskra tækifæriskvæða sem menn geti lagt fyrir sig, svo sem *carmen genethliacum*, sem er vers á fyrsta fæðingardeggi manns, *epithalamium*, sem er brúðkaupsvers, *gratulatorium*, samfögnunarvers, ef góður vinur hefur hreppit nýtt embætti eða akademískan heiður, *epicedium*, sem er „líkvers“, *epitaphium*, sem er grafskrift og margar fleiri tegundir (44–45). Þegar Jón svo fjallar um skáldskap á móðurmálinu, í kafla sem hann nefnir „Að skælda í íslensku“, segir hann m.a. að efnid geti skólasveinninn 'lagað eftir þeim latínska skáldskap í flestu' (53). Með „efninu“ á Jón vafalaust við bókmennta-greinarnar sem hann talar um í kaflanum um latínuskáldskap. Á tíma Jóns, og reyndar allt frá fyrstu áratugum 17. aldar, er enda orðið miklu algengara að tækifæriskvæði séu ort á þjóðtungum en latínu og grísku (Skafta Jensen 1995: 37; Ridderstad 1990:32; Beutin 1993:117–18), þó að menn yrki slík kvæði vissulega áfram á hinum fornu tungum allt fram á 19. öld (sbr. Sigurður Pétursson 1995:103, 116–18).

En erfiljóð á þjóðtungunum draga á ýmsan hátt dóm af latneskum kvæðum samtímans og fara að mörgu leyti eftir þeim reglum um inntak og byggingu líkræða og líkversa sem settar eru fram í handbókum um mælskufræði og skáldskaparfræði. Þetta má t.d. sjá hjá „föður þýskrar ljóðagerðar“, Martin Opitz (1597–1639), en hann byggði verk sitt, *Buch von der deutschen Poeterey* (1624) á latneskri skáldskaparfræði J. C. Scaligers, *Poetices libri septem* (1561) (Segebrecht 1977:90 o.áfr.).¹⁷ Auk Scaligers höfðu Jacobus Pontanus með *Poeticarum institutionum libri tres* (1594) og Gerhard Johannes Vossius með *Elementa rhetorica* (1626) og *Poeticarum institutionum libri tres* (1647) mikil áhrif á skáldskaparfræði í Þýskalandi og á Norðurlöndum á

¹⁶ Um þessi hugtök og önnur úr mælskufræðinni er fjallað í uppflettiritinu, *A Handlist of Rhetorical Terms*, eftir Richard A. Lanham (1968) og afar greinargott yfirlit er í riti Heinrichs Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1973). Í *Íslenskri stílfærði* eftir Þorleif Hauksson og Þóri Óskarsson er lauslega fjallað um helstu hugtök mælskufræðinnar (1994:16 o.áfr.; 346 og 415 o.áfr.), einnig í bók Árna Sigurjónssonar, *Bókmenntakenningar fyrri alda* (1991). Í tengslum við ákveðnar bókmenntategundir eru ágætis yfirlit í bók Sverris Tómassonar, *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum* (1988) og Laila Akslen, *Norsk barokk* (1997).

¹⁷ Þó að skáld séu farin að yrkja tækifæriskvæði á þjóðtungunum, bæði í Þýskalandi og á Norðurlöndunum, áður en bók Opitz kemur út, hefur hún haft mikil áhrif á slíkan kveðskap, einkum í Þýskalandi en einnig í Danmörku, því að Martin Opitz var löngum í sambandi við Dani og dvaldi um tíma í Danmörku.

17. öld (Krummacher 1974:96 o.áfr.; Ström 1995:284 o.áfr.).¹⁸ Þessi rit gefa mjög svipuð fyrirmæli um hvernig fjalla skuli um framliðna í bókmenntum, enda byggja þau öll á klassískri mælskulist, þar sem kennt er hvernig eigi að lofa eða lasta menn, *genus demonstrativum*. Líklegt er að íslenskir lærdómsmenn hafi þekkt flest eða öll þessi rit sem hér hafa verið nefnd, eða önnur sams konar rit, en heimildir um bókæign Íslendinga á 17. öld eru af fremur skornum skammti.¹⁹ Að minnsta kosti þekkja íslensk erfiljóðaskáld þá hefð sem á rætur að rekja til þessara rita og styðjast við þær reglur sem þar eru settar fram þegar þau yrkja slík ljóð.

Þau klassísku rit sem eru talin helstu fyrirmyndir skáldskaparfræða á 16. og 17. öld eru *Institutio Oratoria* eftir Quintilianus (III,7:465 o.áfr.) og *Rhetorica ad Herennium* eftir óþekktan höfund (III,6:173 o.áfr.).²⁰ Í báðum ritunum er mælt með því að byggja lof um hinn látna á ævisögu hans, en einnig þeirri aðferð að leggja áherslu á sérstakar dygðir einstaklingsins. Höfundur *Ad Herennium* nefnir þrjá frumbætti lofs til að nota þegar frægja á ákveðinn einstakling: Ytri kringumstæður (í þeim felst t.d. ætterni, menntun, ríkidæmi, völd, vinátta o.fl.); líkamleg einkenni (eins og framkoma, útlit og heilsa); persónuleiki (hér er átt við dygðir einstaklingsins, eins og til dæmis höfuðdygðirnar, forsjálni, hugprýði, hófsemi og réttýni).²¹ Í erfiljóðum 17. aldar er einnig miðað við kristilegar dygðir eins og guðhræðslu, bænærkni, mannúð og þolinmæði. Hér má nefna, sem dæmi um þá aðferð að leggja áherslu á dygðir hins látna, kvæði séra Jóns Guðmundssonar í Hítardal eftir

¹⁸ Eitt af ritum Vossúsar hefur nýlega verið þýtt á sænsku: Gerhardus Johannes Vossius, *Elementa rhetorica eller Retorikens grunder* (1990).

¹⁹ Heimildir um bókakost á Íslandi eftir síðbreytingu er m.a. að finna í: *Æfisögu Jóns Þorkelssonar* (1910:196–97), en þar er listi yfir bækur sem voru í Skálholtsskóla árið 1753. Hörður Ágústsson hefur birt skrár yfir bækur dómkirkjunnar í Skálholti frá 16. öld og áfram og styðst þar m.a. við *Íslenskt fornbréfasafn* og skrár sem gerðar voru að tilhlutan Árna Magnússonar og eru varðveittar í AM 227 8vo (1992:285–356). Ekki eru þessar bækur sem hér um ræðir í þessum skrárn en mælskufræði Melancthons er víða nefnd, og hefur verið hér kennd, en hún er eitt af undirstöðurritum skáldskaparfræða á 17. öld. Ýmis rit eru einnig þekkt eftir Scaliger, þó að þetta rit sé ekki beinlínis nefnt. Jón Ólafsson úr Grunnavík þekkir það þó eins og fram kemur í ritgerð hans „Technopægnia“ sem er varðveitt í handritinu AM 1028 4to og Margrét Eggertsdóttir hefur nýlega gefið út í safni greina eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík undir yfirskriftinni „Skáldanna leikaraverk“ (1999:21–37). Ritgerð Grunnvíkings var skrifuð fyrir 1741, sbr. Jón Helgason (1926:218).

²⁰ Þess má geta hér að samkvæmt skrárn yfir bækur Brynjólfs Sveinssonar biskups og Páls Vídalíns lögmanns voru þessi rit til í eigu þeirra beggja, auk annarra rita um klassísk fræði og skáldskap. Sjá Jón Helgason (1948:119–120 og 1983:22).

²¹ Latnesku orðin um höfuðdygðirnar fjórar hafa verið þýdd á mismunandi vegu í íslenskum ritum. Í „Um kostu og löstu“ eftir Alkuin heita þær ‘vitra’, ‘styrkt’, ‘hófsemi’ og ‘réttlæti’ (*Þrjár þýðingar lærðar* 1989:156).

konu sína, Guðríði Gísladóttur (d. 1620). Kvæðinu er skipt í nokkra kafla undir fyrirsögnum dygða þeirra sem konuna prýddu: I guðhræðsla; II skírlífi; III iðjusemi; IV lítillæti; V mildleiki; VI þolinmæði.²² Dygðir hins látna eru ekki alltaf teknar fyrir svo kerfisbundið í kvæðunum en sum erfiljód leggja meiri áherslu á dygðir en önnur, þó að þær séu alltaf mikilvægur þáttur í lofi um látinn mann.

Gott dæmi um að menn hafi þekkt þá klassísku aðferð að byggja lof um látinn mann á ævisögu hans er uppskrift af kvæði Jóns Einarssonar konrektorers um Þórð Þorláksson biskup (d. 1697) í handritinu Lbs 505 4to. Þar eru efnisorð rituð á spássíu til hliðar við kvæðið og þar sem viðkomandi efni er falið. Efnisorðin eru að mörgu leyti lýsandi fyrir hina ævisögulegu aðferð en þau sýna einnig hvað í lífsferli manna þótti mikilvægt á þeim tíma sem kvæðin voru ort. Þessi efnisorð skulu talin hér upp til glöggvunar á því efni sem um er að ræða:

Fæðingin, uppfóstrið, stúdía í skólanum, dimmissio, missir föðurins, siglingin, stúdía utanlands, afturkoma, skólameistaradæmi, sigling önnur í Kaupenhöfn og þaðan í Þýskaland, stúdía í Wittemberg, reisur í Þýskalandi, reisa til Frakklands, reisur um Frankaríki og þaðan til Kaupenhafnar, magistri gradus, ordinatis, afturkoma, tekin ráð í Skálholt, hjónaband, lífsafkvæmi, umhyggja embættisins, prentverkið, ölmusugirni, menntan og lærdómur, útvortis álit, kross og mótlæti, þolinmæði, andlátíð, ár hans biskupsdóms, andlátstíminn.²³

Síðar í ritgerðinni verður nánar greint frá þeim atriðum af þessum sem þóttu sérstaklega mikilvæg í samtímanum. Í erfiljóðum 17. aldar voru nefnilega aðrar áherslur en hjá hinum klassísku höfundum. Sjónum var t.a.m. sjaldan bent að fæðingu hins liðna í erfiljóðum 17. aldar og atriði eins og föðurland og kynferði hurfu nánast (sbr. einnig lútherskar líkræður, sjá Kolb 1995:101).²⁴ Þó að

²² Í viðauka er skrá yfir öll erfiljód sem nefnd eru í greininni og hvar þau er að finna. Þeim er raðað í stafrófsröð eftir höfundum. Kvæði eftir ónafngreinda höfunda eru fremst.

²³ Kvæðið er einnig að finna í handritunum Lbs 2095 8vo og Lbs 1255 8vo en í þeim eru efnisorð ekki skráð. Kári Bjarnason og Sigurður Pétursson gáfu þetta erfiljód út í ráðstefnuritinu *Frumkvöðull vísinda og mennta* (1998:295–312). Lögðu þeir 2095 til grundvallar en styðjast við hitt þar sem 2095 hefur skemmt. Þeir nefna ekki Lbs 505 4to en orðamunur milli þess og hinna er ekki mikill, þó eru erindi 58 og 59 í öfugri röð í 505 miðað við hin tvö.

²⁴ Hér er vert að geta þess að þessi klassísku áhrif á ævisögubátt erfiljóða eru alls ekki ný af nálinni á þessum tíma né heldur áhersla á höfuðdygðirnar í ævisögu manna. Minna má t.d. á helgisögur miðalda, einkanlega játarasögur (sjá Sverrir Tómasson 1983:133–136). Retórísk einkenni í mann lýsingum má einnig finna í rímum (sjá Bergljót S. Kristjánsdóttir 1996:194 o.áfr.). Þá skal bent á líkpredikanir Péturs Palladíusar sem prentaðar voru aftan við leiðbein-

erfiljóð séu sprottin upp úr hefð mælskufræðinnar eru þau engu að síður háð stað og stund, eins og reyndar flestar bókmenntagreinir. Þessu lýsir bandaríski bókmenntafræðingurinn Rosalie L. Colie vel í bók sinni *The Resources of Kind*. Hún segir að sérhver höfundur skáldverks hafi fjölda hugtaka og hugmynda á takteinum sem hann tengir ákveðnum tegundum bókmennta. Höfundurinn lítur aftur til fyrirmynda úr bókmenntasögunni til að fara eftir eða vika frá við samningu skáldverks síns. En Colie bendir jafnframt á að sjónarhorn höfundarins sé einnig bundið samtímanum. Hann er ekki aðeins flytjandi ákveðinnar hefðar, heldur er það safn fyrirmynda sem hann notar mikilvægt fyrir hann á þessum stað og þessari stundu (Colie 1973:30–31). Einnig ber að hafa í huga að þótt skáldin hafi þessar reglur og aðferðir á valdi sínu, eða þekki a.m.k. kveðskaparhefð erfiljóða, er vitaskuld einstaklingsbundið hvernig unnið er úr hefðinni; hvaða efnisþættir eru valdir og hvernig grundvallarefnisþáttum er fléttað saman. Í sumum kvæðum er lögð mikil áhersla á æviferil hins látna, stundum er fjallað ítarlega um afkomendur og/eða foreldra, í öðrum kvæðum skipta æviatriði minna máli og sjónum e.t.v. frekar beint að dygðum hins látna eða lýsingu á því sem ástvinir og/eða landið allt hefur misst.

En þó að lof um hinn látna sé venjulega aðalatriði erfiljóða koma til fleiri þættir sem máli skipta. Þýski fræðimaðurinn Hans Henrik Krummacker sýndi fram á það í greininni „Das Barocke Epicedium“ (1974) að erfiljóð á barokktímanum væru einkum flétuð saman úr þremur efnisþáttum: *Lofi* ('laudatio'), *sorg* ('lamentatio') og *huggun* ('consolatio'). Stundum væri einnig bætt við atriðum eins og að tjá missinn sem varð við fráfall hins látna ('iacturae demonstratio') og hvatningu eða áminningu til hinna sem eftir lifa um að taka hann sér til fyrirmyndar ('exhortatio') (Krummacker 1974:95 o.áfr.; sjá einnig Ström 1995:284; Hardison 1962:122; Ridderstad 1990:28).²⁵ Aðferðina rekur Krummacker m.a. til bókar Scaligers, sem nefnd var hér að framan. Hér á eftir verður sjónum einkum beint að þessum atriðum í erfiljóðum frá 17. öld en önnur klassísk áhrif, svo sem orðfæri og stílblögð, látin bíða betri tíma.

3. Lof um hinn látna

Í þeim erfiljóðum sem hér eru lögð til grundvallar er lofið fyrirferðarmest af þeim þremur þáttum — lof, sorg, huggun — sem einkenna bókmenntagrein-

ingar um greftrun í handbók Marteins Einarssonar biskups árið 1555, *Ein Kristilig handbog* ... Í þessum líkpredikumum sér fyrir ýmsum af þeim atriðum sem einkenna erfiljóðin. En bókmenntagreinin erfiljóð í þessu formi verður vart til fyrr en á 17. öld.

²⁵ Um formúlu Scaligers fyrir erfiljóðum má t.d. lesa hjá Hardison (1962:196–98).

ina.²⁶ Í íslensku erfiljóðunum kemur lof einkum fram með þrennum hætti. Í fyrsta lagi með því að greina frá helstu atburðum í lífi hins látna (ævisagan), í öðru lagi með því að draga fram dygðir þær sem hann höfðu prýtt og í þriðja lagi með því að lýsa hegðun hans á dauðastundinni. Hér á eftir verður hver þáttur um sig ræddur og dæmi tekin úr ýmsum erfiljóðum.

3.1 Æviferill

Samkvæmt reglum mælskufræðinnar skal greina frá atburðum og atriðum sem koma á undan fæðingu þess sem á að lofa og einnig frá því sem verður eftir lát mannsins, t.d. verk hans sem standa eftir að hann sjálfur er horfinn, jafnframt því að lífshlaup hans er rakið. Í erfiljóðum 17. aldar skiptir síðasttalda atriðið höfuðmáli. Þó er stundum sagt frá því hverjir foreldrar hans höfðu verið. Þannig segir í erfiljóði Jóns Einarssonar konrektors um Þorlák Þórðarson skólameistara (d. 1697):

foreldrar hans með heidre
hielldu þann Biskups stól,
...
ætt hans ä allar hendur
øll meður bloma stendur,
þad mä giørst sierhvør siä. (13. er.)

Í erfiljóði séra Jóns Guðmundssonar í Felli í Sléttuhlíð um Gísla Þorláksson biskup (d. 1684) eru foreldrar Gísla nefndir á nafn og sagt að „grundvöllur“ hins göfuga ávaxtar hafi verið góður:

Biskup minningar blessadrar
Biskups Thorläks son ellste var;
Christin hannz möder kuenna Blöm
kiørenn af drottne i eckiu dom.
Gøfugann ävøxt af gödum þar
Grundvelle, j heim sü möder Bar,
søfnude Gudz eim merkis mann
mørgum til gagns sem bera vann. (2. er.)

Hér kemur greinilega fram að uppruni manna var mikilvægur mælikvarði á

²⁶ Hardison (1962:122) bendir á þetta í sambandi við ensk erfiljóð frá því á 16. og 17. öld (sjá einnig Gutierrez 1988:105–121). Lof virðist einnig vera meginþema danskra erfiljóða (Auken 1998) og hið sama má lesa út úr umfjöllun Akslen (1997:61–65) um norsk erfiljóð frá barokktímanum.

þá sjálfa. Þó að foreldrar séu ekki alltaf nefndir er venjulega sagt að hinn látni hafi verið af góðum ættum eða af góðu fólki kominn.

Ekki er heldur algengt að sjá fjallað um verk mannsins sem standa eftir að hann er allur, minnisvarða eftir hann eða afkomendur sem varpað geta ljóma á hann, eins og reglur mælskufræðinnar segja fyrir um. Þó má sjá þessa stað í sumum erfiljóðum. Í erfiljóðinu eftir Gísla biskup er talað um postillu þá sem hann gaf út (5. er.) og því næst segir:

Su *hanns* hiartnæm og blessud bök
bigd þessa landzens nitsemd jök

...

lätinn *kienn*er sem lijfs sie hier
lesinn huar hun og jdkud er.

Helst má sjá afkomenda hins látna getið. Í erfiljóði séra Þórðar Jónssonar á Staðastað eftir föðurmóður sína, Katrínu Erlendsdóttur, er börnum hennar hrósað. Tveir af sonum hennar höfðu lokið meistaraþrófi og varð annar þeirra biskup á Hólum (29. er.). Sá þriðji var sýslumaður yfir Árnessýslu og dæturnar hlutu ágæt „giftumál“ (30. er.). Stundum eru afkomendur ávarpaðir og ljóst er að kvæðið hefur verið ort til þeirra eða þeim til huggunar. Hér má nefna erfiljóð séra Guðmundar Erlendssonar um Þórunni Benediktsdóttur (d. 1628) en þar ávarpar höfundur syni og tengdadætur Þórunnar í síðustu tveimur erindunum og biður þau að forlata við sig kvæðið. Þessum atriðum er ekki sinnt í erfiljóðinu um Ólaf Jónsson, sem birt er hér fyrir aftan.

Algengt er að nafngreina hinn burtfarna snemma í erfiljóðunum, um það bil sem byrjað er að rekja lífshlaup hans. 'Eg má ekki annað / en Ara nefna Magnússon' (1. er.) segir í erfikvæði um Ara í Ögri (d. 1652) sem sonur hans, Jón Arason í Vatnsfirði orti.

...

fyrer Guds mylde mæta
minnast skulumm ä þann
Eggert Björnsson ägiæta
Ehrugófiga Mann (4. er.),

segir í erfiljóði óþekktis höfundar um Eggert Björnsson. 'Þóra Jónsdóttir þessi hét' (4. er.) er úr kvæði sem séra Hálfðan Rafnsson á Undornfelli orti. Þó eru dæmi um að hinn látni sé kynntur á annan hátt. Í erfiljóði séra Ólafs Jónssonar á Söndum um Vigðísi Halldórsdóttur er hún kennd til eiginmanna sinna: „Ølldinn nefnde Þörvalld þann / sem þessa vijfs var fjirri mann / Torfa eg Annann telia kann“ (7. er.). Hún er þó nafngreind í fyrirsögn og er það venjan í erfiljóðum, þótt með undantekningum sé.

Aðrar staðreyndir úr ævisögu hins látna, sem venjulega koma fyrir í íslensku erfiljóðunum, eru t.d. hjónaband og nafn maka, bústaður, fjöldi barna og starf hans. Ennfremur er algengt að flétta ártöl og aldur manna inn í kvæðin, t.d. fæðingar- og dánarár, aldur við lát og giftingu og hversu mörg ár hann hafði verið í hjónabandi. Mörg þessara atriða má sjá í „lífs sögu Þóru Jónsdóttur“ (d. 1627), eftir séra Hálfðan Rafnsson á Undornfelli. Hún var alin upp í Eyjafirði (5. er.), á Tjörn, Kristnesi og Grund var hún í níu ár (7. er.), fór þá í vist í Skálholt þar sem hún var í önnur níu ár (8. er.), eða þangað til hún giftist átján vetra gömul (11. er.); Páll Gíslason var eiginmaður hennar (10. er.); hún eignaðist tvö börn sem bæði létust og dó sjálf frá hinu þriðja (11.–15. er.); í tuttugasta og þriðja erindi er svo sagt frá dánarári hennar og aldri. Í erfiljóðinu um Vigfús Gíslason sýslumann eftir Hannes Helgason er Vigfús nefndur á nafn í 11. erindi, hann lærði í Kaupmannahöfn og Hollandi (17. er.), varð skólameistari í Skálholti (19.–21. er.), síðan sýslumaður (24. er.), fékk veitingu fyrir Árnæssýslu, hálfu Rangárþingi og Vestmannaeyjum (26. er.), kvæntist 27 ára gamall (27. er.), eignaðist tíu börn (28. er.), var veikur í tvær vikur (38. er.) og dó 1647 (45. er.). Sum erfiljóð leggja enn meiri áherslu á lífsferil mannsins og rekja hann nokkru nánar en hér hefur verið lýst. Nefna má erfiljóð Guðbrands Jónssonar um föður sinn séra Jón Arason í Vatnsfirði (d. 1673) og kvæði Páls Jónssonar Vídalíns um Þorleif Gíslason frá Hlíðaranda (d. 1677, kvæðið er ort 1696).

Oft er staðnæmst við ákveðin atriði í lífsflaupum manna og meira gert úr þeim en öðrum; hjónabandið var t.d. 17. aldar mönnum mjög mikilvægt. Fyrir siðbreytingu var einlífi/hreinlífi talið það lífsform sem Guði væri þóknarlegast. Gófugasta hlutverk kvenna var „hinnar hreinu meyjar“ sem tengdist engum nema Kristi. Marteinn Lúther gagnrýnir þetta viðhorf í grein sinni um hjónabandið árið 1522 (1907:275–304). Hann leggur þar út af Mósebók 1:28 þar sem segir „Verið frjósöm, margfaldist og uppfyllið jörðina ...“ á þann veg að Guð hafi skapað mannskepnuna til þess að hún fjölgi sér. Karlinn og konan séu sköpunarverk Guðs og samkvæmt Guðs orði er þeim áskapað að lifa saman og uppfylla jörðina. Samkvæmt skilningi Lúthers hefur Guð sjálfur fyrirskipað hjónabandið, komið eiginmanni og eiginkonu saman til þess að eignast börn og annast þau.²⁷ Í erfiljóði Hálfðanar Rafnssonar um Þóru Jónsdóttur segir: „Pál Gíslason eg þrúðan tel ... hann varð niötandj hennar ... Gud lagdj grundvöll þennann“ (10. er.) og í erfiljóði Þórðar Jónssonar um ömmu sína Katrínu Erlendsdóttur (d. 1693) segir:

²⁷ Í prestahandbókinni *Graduale* 1594 má sjá sömu áherslur í kaflanum um hjónavígsluna (Amgrímur Jónsson 1992:274–75).

Liknarfull Herranz Høndinn riett
hana sijðann innleijddi
i Ecktaskapar Ærustiett
...
hiartanz Ästkiæran Hófdingsmann
henni til maka drottinn fann ... (17. er.)

Í erfiljóði Hannesar Helgasonar um Vigfús Gíslason sýslumann segir:

Ödum*m* jökst blessan bädum*m*
barna audlegd og fiær
untust með ástar dädum*m*
elsku hiön syd og är
tölf ära tijma riettann tiju börn gäfast þeim ... (28. er.)

Börnin eru blessun sem veitist ástrikum hjónum.

Í ritgerð Lúthers kemur það viðhorf einnig fram að hjónabandið tryggði stöðugleika í þjóðfélaginu um leið og það var öruggasta höfn kristinna manna til að forðast ólífnæð og frillulífi (sjá líka Ozment 1983:9 og Inga Huld Hákonardóttir 1992:93 o.áfr.). Séra Jón Arason vildi staðfesta ráð sitt betur eftir að hann fékk Vatnsfjörð og gerði það með því að kvongast (9. er.). Guðný Pálsdóttir sem „Af bar j kostum klarum“ giftist „godum prestmanne“ og var honum stoð og stytta, „heimsinz oalldar barum / af hratt með bæn og tarum / fra rijkum ranne“ (7. er.), eins og segir í erfiljóði séra Bjarna Gissurarsonar í Þingmúla um hana.

Í erfiljóðinu er hjónaband oft og iðulega jafnstór þáttur eða jafnmikilvægur og lífsstarf og þegar um konur er að ræða fer lífsstarf og hjónaband oftast saman.²⁸ Í erfiljóði séra Ólafs Jónssonar á Söndum eftir Vigdís Halldórsdóttur er beinlínis sagt að hún hafi gíft til þess að ala mönnum sínum börn:

Mønnum sijnum hun öl börn eiminn
j hiwskap og sambwd hreijnri
tuø þeim fjirre, enn tolf þeim sejrne
til þess gjipttist vijfid þiaad. (9. er.)

Erfiljóð séra Guðbrands Jónssonar um föður sinn séra Jón Arason í Vatnsfirði (d. 1673) er gott dæmi um hve mikilvægt hjónabandið var fyrir karla. Kvæðið rekur nokkuð æviferil Jóns en nauðsynlegt er prestinum að hafa maddömu sér við hlið og í 10. erindi segir:

²⁸ Guðrún Ása Grímsdóttir (1996:215–47) hefur skrifað góða grein um stöðu prestsmaddömunnar á 17. öld í ljósi breyttra samfélagshátta eftir siðbreytingu.

Hreppte gipting göða
gätulaust ætta hárra
hier jnann Jsalands
Hölmfríjdur heiter tröða ...

Í 11. erindi er göfugt ætterni Hölmfríðar rakið en klykkt út með að þau hafi lifað í ástríku hjónabandi: „hiöninn üngu hörmum svipt og þijnum / hiüskap untust einka vel j sijnum“.

Säitu Vatnzfiörd sagdann
sera Jön og Hölmfríjdur,
þar prestsdæme prijsa ried,
lönnum hiüskap lagdann
Lundur Gulls æ þijdur
blijdkade Brüdur med.
Ävøxt lijfs þeim ædstur Drottenn veitte,
einkis göds hanns blessan þessum neitte,
hvort vid annad hreina elsku þreitte
og hellst sem sömde hiüskapnum j breitte. (12. er.)

Í erindinu er dregin upp mynd af samhentum prestshjónum sem lifa í elskuríku hjónabandi og njóta velþóknunar Drottins. Það er blessun Guðs að lifa í góðu hjónabandi og veitast „ávöxtur“ lífsins. Í næstu erindum er fjallað um barnalán hjónanna „í helgri stétt“ og alúð þeirra við að „uppmennta“ börnin. Að lokum er í 15. erindi greint frá því hversu lengi þeim auðnaðist að vera saman áður en séra Jón veiktist og dó. Svipuð mynd er í erfiljóði um Pál Guðbrandsson sýslumann (d. 1621):

Vijst man eg ad vestra
vid blindz orda, forðum
runnur og rijkur svannj
rjedu med söma og gledj.
Þad var ä Þijngeirum,
þann man eg dag firir annann,
hiön med vjrdyng væna
vyz, margur nam prijsa. (16. er.)

Sýslumannshjónin sitja saman á Þingeyrum í sátt og samlyndi. Hjónabandinu fylgir virðing og gleði; það er til fyrirmyndar í samfélaginu, enda eru þau „prísuð“ af mörgum.

Iðulega er sagt frá því hve lengi hjónabandið varði og að það hafi einkennt af heiðri og guðrækni. „Aren so tölf þaug untust heitt / eins og Guðhræddum bære“ (19. er.) segir í erfiljóðinu um Katrínu Erlendsdóttur eftir Þórð Jónsson og í erfiljóði Hallgríms Péturssonar um Jón bartsкера Sigurðar-

son frá Káranesi segir í 13. erindi (II 1890:158): „fróm ektakvinnan elsku klár / og hann um sjö og þrjátíu' ár / hjúskap með heiðri héldu“. Hjónabandið er mikilvægt skeið í lífi manna; það er fyrirskipað af Guði og lýtur forsjónar hans og blessunar. Það er jafnáberandi þáttur í erfiljóðum og umfjöllun um starfsferil hins látna, en um hann verður betur fjallað í kaflanum um dygðir, þar sem aðaláherslan er oftast á því hvernig hinn látni rækti starf sitt.

3.2 Dygðir

Erfiljóð mótast á þeim tíma þegar hugmyndir manna um líf og dauða markast fyrst og fremst af lútherskum rétttrúnaði. Kenningar Marteins Lúthers um sáluhjálp og köllun hins kristna manns hafa mikil áhrif á þá orðræðu sem fram fer innan bókmenntagreinarnar. Um fyrra atriðið verður nánar fjallað í kaflanum um huggun, en hið síðara tengist náð því þegar rætt er um dygðir hins látna. Samkvæmt kennisetningu Lúthers hefur Guð „kallað“ menn til ákveðinna „stétta“ eða „standa“.²⁹ Stéttirnar (stöndin) eru margar og margs kyns, t.d. föður og móður, hjóna, vinnufólks, yfirvalds, presta o.s.frv. Hver stétt hefur ákveðið hlutverk í samfélaginu og hver maður hefur skyldur og ábyrgð gagnvart Guði í samræmi við köllun sína og stéttir (Paul Althaus 1982:36–42). Erfiljóðin fjalla að langmestu leyti um veraldleg og andleg yfirvöld og fjölskyldur þeirra og því miðast dygðir hinna látna, eins og þær eru settar fram í erfiljóðunum, mest við embættisrækslu og veraldleg umsvif, sem þeir sinna með „guðræknis hreinum sið“, eins og segir í 13. erindi erfiljóðs Hallgríms Péturssonar (II 1890:152) um Árna Oddsson lögmann (d. 1665).

Köllunin kemur greinilega fram í kvæði séra Hallgríms Péturssonar um Jón bartskera Sigurðarson, 14.–15. erindi (II 1890:158):

Bartskera dæmis mjúkleg mennt
mörgum frama var honum lént
Guðs er sú gáfan hreina;
alúð því lagði á það víst,
ómak og kostnað sparði sízt,
svo má þar satt um greina.

Komu því oft til Káraness
kvillaðir menn, og víst mun þess
minst verða lengi víða,
lækninga gaf þeim ljúfleg ráð,

²⁹ Hér ber að athuga að hugtakið „stétt“ í hugmyndafræði siðbreytingarmanna er annað en stéttarhugtak 20. aldar.

lukkaðist vel fyrir drottins náð,
margir síns mistu kvíða.

Hæfileiki Jóns og kunnátta til lækninga kemur frá Guði og hann notar hana til hjálpar náunganum. Páll Guðbrandsson sýslumaður og Þorlákur Skúlason biskup sinntu köllun sinni og stéttarhlutverki einnig á lofsverðan hátt. Um Pál segir:

Styrdj vegsamur vjrdum
vyzlega þar i systlu,
log med ljüfum huga
let ganga, osträngur.
Blydur vid bragna göða
briäladj alldre mälum
ætyd fiegirnd flüdj
frömur vid alla döma. (19. er.)

Og um Þorlák Skúlason biskup segir í kvæði séra Guðmundar Erlendssonar:

Vagnmadur drottinnz var sä hier
virdulegur, það jäta ber,
gudz ordj þuj hann greiddj veg,
gafst honum Näd sü fagurleg,
Bibliu verk, sem best er hennr,
og bækur fleyri gaf wt ä prent. (9. er.)

Páli sýslumanni er hrósað fyrir að reynast undirmönnum sínum vel og stjórna þeim með visku og Þorláki biskupi fyrir að greiða Guðs veg með því að gefa út Biblíuna og aðrar bækur á prent.

Auk guðsótta, þolinmæði í veikindum og ástundan bæna, var umönnun og þjónusta það sem konum var almennt hrósað fyrir. Þær eru lofaðar fyrir að seðja hungur manna, hugga þá og hjúkra þeim. Um Vigdís Halldórsdóttur segir Ólafur á Söndum:

Godfwslega hun suanga sadde
sorgfull hiørttunn jafnann gladde.
Annadist siwka enn kallda klædde,
kvalraadum fann lijkn og näd
...
sundur lijndid suæfde og grædde
og sig fra því ried snijda. (4. er.)

Um Katrínu Erlendsdóttur segir Þórður Jónsson:

Æ hvad sadde hün margann mann
munadarlausa kiætte.

Eckiurnar sijfellt audga Vann
 efldi þá sorginn grætti;
 hijste fátæka hellst það veit
 Hana þreijandi austur sveijt
 hvað margt hún bólid bætte. (35. er.)

Önnur kvenleg dygð fólst í hlutverki eins konar sáttasemjara; að koma á friði og jafnvægi þar sem áður ríkti sundrung og ójafnvægi. „Sundurlyndið svæfa og græða“, eins og segir hér að ofan. Hið sama er sagt um Þórunni Benediktsdóttur, að hún hafi verið „Giørnn til gödz ad snua / giørði nøckur Ränngt“ (10. er.). Um Þórunni er einnig sagt:

Til Grundar Gudhrædd *kuinna*
 giørði ad vijkia sier,
 vpp j Eýafjörd,
 villdi sidugum *sinna*
 sueini er dygdir ber ... (15. er.)

Hún flytur til Grundar í þeim tilgangi að annast einn afkomenda sinna.

Í áður nefndu erfiljóði séra Guðmundar Erlendssonar eftir móður sína, Margrėti Skúladóttur, er mikil áhersla lögð á móðurhlutverkið.

Maklega hiet hún Möder göd,
 mier er það skillt ad jäta,
 ästrijkasta Elsku fliöd
 j allann hellsta mäta,
 bar fyrir sijnumm Børnumm möd ... (13. er.)

Med ordunumm kann eg Alldrej þar
 vmm æfina frá ad skjira,
 huijlijk möder hün ad var
 fyrir hiarta prijdj dýra,
 og huad fyrir oss j Briöste bar,
 bædj systur og hljira ... (14. er.)

Í móðurhlutverkinu felst að bera umhyggju fyrir börnum sínum. Móðurhlutverkið er upphafið; Margrét var þess makleg að bera nafnbótina „móðir“ og svo vel rækti hún það hlutverk að varla er hægt að lýsa því með orðum.

Þá er konum oft hrósað fyrir siðsamlegt líferni í ekkjudómi. Í kvæðinu um Guðnýju Pálsdóttur eftir Bjarna Gissurarson segir: „eckjudom furdu frijdann / frammleidde är og sijdan / med hefð og heidre“ (12. er.). Ekkjur eru ekki lengur í öruggri höfn hjónabandsins undir stjórn ástríks eiginmanns, njótanda leiðsagnar hans. Þær gætu átt það á hættu að láta undan girndum sínum ef þeim er gefinn laus taumurinn. Í erfiljóðinu eftir Vigdísi Halldórsdóttur segir Ólafur á Söndum:

Eckiu dom sinn ærlega hieilt,
 ecke gat hana þwinn felt,
 þvi bænækinn með briostid hrellt
 það hun sinn Gud vmm vernd og naad,
 ...
 hafande sier af høndum sellt
 holdds sælgæt看 blijda. (10. er.)

Í stað eiginmannsins fær Vigdís vernd frá Guði til að forðast freistingar holdsins og lifa hreinlífu ekkjulífi.

Kunnátta í Guðs orði var mikils metin í erfiljóðum 17. aldar og má nefna t.d. kvæði séra Ólafs Jónssonar³⁰ eftir Helgu Aradóttur (d. 1633): „að hun Gude og orde hanns nadar vnne / og epterfilgde so sem best hun kunne“ (13. er.) og það sem séra Guðmundur Erlendsson í Felli í Sléttuhlíð segir í erfiljóðinu eftir móður sína, Margréti Skúladóttur:

Hün var giædd af gödrj mennt
 j Guddömmz ordumm klärumm
 sem heila[gur] anndj haffdj kiennt
 frá hennar Barndömmz Árumm. (8. er.)

Þessi áhersla á að þekkja Guðs orð er í samræmi við þá skoðun mótmælenda að sérhver trúuð manneskja sé í traustu og persónulegu sambandi við Guð. Það voru hinir liðnu í erfiljóðunum og af því má ráða að þeir hafi verið í hópi réttláttra Guðs barna.

Oft er sagt frá því að strax í æsku hafi maðurinn sýnt þess merki að líferni hans yrði til fyrirmyndar. Um Þóru Jónsdóttur segir í erfiljóði séra Hálfdanar Rafnssonar:

Eyafirde uppalin j
 eþginn kann seigia nej við þvi
 æskan var allgöd hennar;
 þvi smeckur first sa kemur j ker
 kjnia lengi ylm af þvi ber,
 ætíjd mä ur þvi kenna. (5. er.)

Um Gísla Hákonarson lögmann segir í erfiljóði eftir óþekktan höfund:

Ungur strax hlaut hann Alit mest,
 einn hirdstiöri það feck stadfest

³⁰ Í handritum er kvæðið eignað séra Ólafi Jónssyni. Sennilega er hér um að ræða séra Ólaf Jónsson (um 1590–1661) á Eyri í Skutulsfirði, sem var starfandi prestur í héraðinu á þessum tíma og var síðar á Stað í Súgandafirði.

so þegar sveinsinnz gädj,
kiórþyng að gaf tilbúð best
og Barninu lucku spaadj (6. er.).

Um Eggert Björnsson sýslumann segir í kvæði eftir óþekktan höfund:

fridsamur, hógvær, hljðenn
hann var á ungdöms tíjd
Ørnæmur, skarpur, yðenn
Ord Drottens læra bljð. (5. er.)

Einnig er sagt að hegðan hans hafi verið slík frá æsku til elli: 'Svo fram sinn lifnað leiddi / ljúfur til ellidags' (9. er.).

Mönnum er hrósað fyrir líferni sitt frá æsku til elli (eða dauða) og fyrir hegðun sem byggðist á ákveðnum dygðum. Hegðun og dygðir voru nokkuð mismunandi eftir kynferði og þjóðfélagsstöðu, en þó skyldu menn rækja bænir og sýna guðsótta og þolinmæði, einkum í veikindum. Algengt var að hrósa karlmönnum fyrir hógværð, hugprýði, réttsýni og lítillæti. Í kvæðum séra Guðmundar Erlendssonar um Björn Benediktsson sýslumann (d. 1617) og Þorlák Skúlason biskup (d. 1656) var Björn „ungbarni rett / firir utan prett / äljukur að ljítjlætj“ (5. er.) og Þorlákur „ljítlätur sem liüfa Barnn“ (11. er.).

Sömu dygða var ekki krafist af öllum, en kærleikur gagnvart náunganum var æðri öllum dygðum. Góðgerðir, eins og að fæða svanga, svala þyrstum og fyrirgefa óvinum sínum, voru merki um að maðurinn byggði yfir kristilegum kærleika og ást til Guðs. Miklu skipti að koma vel fram gagnvart öðrum, svo sem fjölskyldu, undirmönnum, nágrönnum og fátækum. Árni Oddsson lögmaður sýndi mikla mannúð í lifanda lífi, eins og fram kemur í kvæði Hallgríms Péturssonar eftir hann, 14. erindi (II 1890:152):

Hann var heimilismönnum
hógvær og stilltur mest,
góðgjarn næsta nágrönnum,
naudstöddum reyndist bezt,
ættækinn, ölmusúsamur
aumur, sem þurftu við,
gestrisinn, fremda framur,
fátækum sýndi lið.

Menn áttu að þjóna bæði Guði og náunganum. Gott dæmi um það er áttunda erindi í kvæðinu um Jón bartschera eftir Hallgrím (II 1890:157):

Frá æskutíð til ellidags
ástundan hans var samaslags

vel reynt vér svoddan sönnum,
að þóknast bæði' og þéna bezt
það hann formátti allra mest
Guði og góðum mönnum.

Eins og áður hefur komið fram eru allflest erfiljóð frá 17. öld um embættismenn, bæði veraldlega og andlega, lögmenn, sýslumenn og presta og um eiginkonur, mæður og dætur þeirra. Á því eru til undantekningar, þótt ekki séu þær margar. Hér hefur verið greint frá kvæðinu um bartskerann Jón Sigurðarson frá Káranesi, en til er einnig erfiljóð eftir vinnumanninn Tómas, sem Ólafur Jónsson á Söndum orti. Að bera hag húsbænda sinna fyrir brjósti og vinna þeim vel er það sem prýðir vinnufólkið, eins og segir í viðlaginu:

Hvar mun hægt nú hollann þion ad finna,
gulle betra er gudhrædt hiu
sem gíorer sitt starf med dygd og trú
og giarnann stundar gagn húsbænda sinna.

Það er Guð sem hefur skapað vinnufólksstéttina: „þad eigum honum ad þacka vær / ad þionustumenn og kuinna / giarnann stunda gagn húsbænda sinna“ (1. er.). Tómas er ennfremur lofaður fyrir trúmennsku, heiðarleika, vinnusemi, hollustu við húsbóndann og ljúfmennsku gagnvart börnunum. Hann er gæddur þeim eiginleikum sem allir húsbændur vildu að prýddu hjú sín.

Lof er bundið þjóðfélagsstöðu manna og kynferði og þeir eru lofaðir bæði fyrir trúarlega og félagslega hegðan. Þannig byggðist lof um hinn látna að verulegu leyti á því að sýna fram á lífern sem væri Guði og mönnum þóknanlegt og öðrum til eftirbreytni.

3.3 *Dauðastundin*

Í erfiljóði Ólafs Jónssonar um Helgu Aradóttur segir m.a. „vmm hennar digder hæfer syst ad þeýa / og huorsu hun for vel ad lifa og deýia“ (1. er.). Ekki var nóg „að lifa vel“, menn þurftu einnig „að deyja vel“. Mjög mikil áhersla er því lögð á dauðastundina og eru nákvæmar lýsingar á henni eitt af einkennum erfiljóða og oft þungamiðja þeirra. Á það að sumu leyti rætur að rekja til þeirra aðferða mælskufraðinnar (þess hluta hennar er varðar lofæður) að taka sérstaklega fyrir eitt atriði úr ævihlaupi einstaklingsins og láta það standa fyrir heildina (Deneef 1973:220–21). Þetta stílbragð mun vera algengt í dönskum líkræðum frá því eftir siðbreytingu og þar er einnig lýsingin á dauðastundinni einkennandi fyrir það (Pade 1987:104). Aftur á móti er áherslan á lýsingu dauðastundarinnar nátengd hugmyndum hins lútherska rétttrúnaðar um sáluhjálp.

Hugmyndir kristinna manna um dauða og ódauðleika hafa verið breytingum undirorpnar gegnum tíðina, eins og rakið er í kenningum franska sagnfræðingsins Philippe Ariès. Hann heldur því fram að á síðmiðöldum fari menn smám saman að líta á dauðann sem framhald lífsins á jörðinni. Síðasta eldraunin, þar sem gott og illt barðist um sálu hins deyjandi manns, vék fyrir þeirri hugmynd að dauðinn væri nálægur allt líffshlaupið og of seint væri að fara að hugsa um hann á andlátsstundinni. Hvernig andlátið bar að gat gefið vísbendingu um hvort maðurinn væri sáluhólpinn eða ekki. Dauðinn varð þess vegna þýðingarmikið augnablik, mælikvarði á guðrækni einstaklingsins frá vöggu til grafar (Ariès 1981:109, 300–301, sjá einnig Stein 1986:13–16). Listin að deyja, *ars moriendi*, var efni í bækur sem áttu að kenna mönnum að búa sig undir dauðann. Guðbrandur Þorláksson biskup þýddi eitt slíkt rit á íslensku og gaf út árið 1611. Það var ritið *Manuale. Þad er Handbókar korn/Huðrnnenn Madur eige ad lifa Christelega og Deya Gudlega* eftir Þjóðverjann Martin Moller.³¹ Í formála bókarinnar segir að hið mikilvægasta sem kristinn maður eigi að læra af Guðs orði felist í tveimur greinum, sem eru „að lifa guðrækilega“ og „að deyja kristilega“. Sjá má enduróm af þeim hugmyndum sem settar eru fram í þessu riti í erfiljóðum 17. aldar.

Þýski guðfræðingurinn, Helmut Thielicke, hefur lýst hugmynd Lúthers um samband lífs og dauða svo:

Þar sem dauðinn er dómur Guðs um líf okkar, þá endurspeglar hann allt lífið sem er undanfari dauðans. Dauðinn er ekki endir lífsins heldur vitnisburður um það (Thielicke 1983:136; þýðing mín).

Þetta viðhorf leynir sér ekki í erfiljóði séra Hálfðanar Rafnssonar á Undornfelli, sem hann orti eftir Þóru Jónsdóttur:

Farsæll er ejnginn firrj mann
enn fær äfgänginn Gudlegann
þö allann heimjnn eigi,
þvi mä ej dæma um mannjnn firr,
mikjnn þö hafi lucku byr,
enn mætir daudadege. (1. er.)

Mikið valt því á að fá hægt og sáluhjálparlegt andlát, eða sofna vel í Guði, eins og segir í kvæðinu. Þá sannaðist endanlega hvort maðurinn væri sálu-

³¹ Margrét Eggertsdóttir hefur fjallað um þetta rit (1996:150–154). Það kom fyrst út árið 1611, en var endurútféið 1645, 1661, 1711 og 1753.

hólpinn, en eitt mikilvægasta markmið erfiljóðanna er að sýna þeim sem eftir lifa fram á að hinn látni sé kominn á öruggan stað hjá Kristi í Paradís.

Í erfiljóði séra Guðmundar Erlendssonar um Björn Benediktsson taka lýsingar á veikindum og dauðastríði Björns yfir 11 af 26 erindum kvæðisins. Skýrt er frá veikindum Björns í þremur erindum, en þá fer skáldið að lýsa sjálfu andlátinu:

Mæddur j hvíld sier halladj
herrann Jesum ákalladj
sig bad j svefni geima,
og sijnum víjst
hann villdi sijst
veikum þienara gleima.

Lengi nætur so ludist hann
ljkama stirk sier horfjnn fann
mællti so morgu sinnj:
fagurt eg bid
füz taktu vjd
frelsarjnn öndu mjnne.

Fader mjnn, sæll i fadminn þinn
fel eg og gef upp anda minn,
geim þu hann, gödi herra,
j eilijfum frjd
audmiükt eg bid
ej lát hann sælu þverra. (12.–14. er.)

Hinn deyjandi maður veit allan tímann hvað er að gerast, hann er lúinn og líkamsstyrkurinn horfinn. Hann ákallar því Jesú, biður hann að geyma sig í svefninum, taka við öndu sinni og að lokum tekur hann sér orð Krists í munn: „Faðir minn sæll í faðminn þinn / fel ég og gef upp anda minn.“ Á yfirborðinu má lesa út úr þessum þætti bæn-rækni mannsins og trúarstyrk en undir niðri býr efinn, sem birtist í því hve sterk áhersla er lögð á guðrækilegan dauða hans. Ekki þótti hæfa að menn væru of vissir um sáluhjálp sína. Samkvæmt skoðunum Lúthers stafar kæruleysi gagnvart dauðanum af óvirðingu eða fávísu öryggi. Maðurinn á ekki að upphefja sig yfir dauðann sjálfan, heldur gefa sig honum á vald í auðmýkt (Thielicke 1983:136–37). Það er Björn látinn gera í kvæðinu og sýnir þeim sem það lesa að þeir þurfi ekki að efast um sáluhjálp hans.

Þrisvar sinnum med liüfri lund
lesa giordi ä þeiri stund
Fadír vor, Bæn þá bestu;

ljíf króftugt mál
hamnz saddi saal,
signud ord hugann hrestu.

Hann bad velkomna hvíldarstund,
heppinn qvad sig ä marga lund
hiervist nær hefdj unnjd;
ljnnti so mäl,
lausn fagnar säl,
lijfz glaz var þa sem runnjd. (15.–16. er.)

Að loknu stighækkandi ákalli mannsins til Drottins er eins og honum hægist í lund. Hann biður Faðirvorið þrisvar sinnum, hugurinn hressist við það og hann býður hvíldarstundina velkomna. Lífsglasið er senn útrunnið, hinn deyjandi maður hafði verið heppinn í lífinu og deyr saddur lífdaga. Hápunktur kaflans um dauðastundina er næsta erindi, sem er lýsing sjálfs andlátsins:

Hóf upp augu og hendurnar
helg Trúarmerkj ä sier bar,
lausn vænti líkamzbanda;
gladur lijfz i von
Gudz fyrir son
gaf upp sinn mæddann Anda. (17. er.)

Upphafslína erindisins, „Hóf upp augu og hendurnar“, er myndræn og rismikil, síðasta ákall hins deyjandi manns. „Lios þins líkama er þitt auga“ segir í Matteusarguðspjalli (*Hid nya testament* 1540:6:22) enda eru augun ásamt höndunum þeir líkamshlutar sem við tengjum bænahaldi kristinna manna. Menn hefja upp augu sín, fórna höndum til himins og spenna greipar. Myndin sýnir jafnframt fullkomnun dauðastundarinnar, maðurinn gefur gláður upp anda sinn í voninni um eilíft líf. Er ekki laust við að helgiblær hvíli yfir lýsingunni. Niðurlag dauðasenunnar fæst svo í næstu tveimur erindum, þar sem lesendum er sagt að Björn hafi hlotið „arf hinnar æðstu kórónu“.

Í erfiljóði Þórðar Jónssonar eftir Katrínu Erlendsdóttur er lýsing á veikindum hennar og dauðastundinni einnig rúmfrek. Í 37. erindi segir ljóðmælandi að honum sé skylt að greina frá endalokum ævi Katrínar:

Þegar nälgedest hennar Hier
harma lijfdaga Ender,
tök hana drottinn trúr ad sier
teikn daudanz undann sendi,
þingum veikleika þiädi med,
þolennmood tijdum stinia Ried
under gudz ästar hendi. (38. er.)

sína. Guð mun lina þjáningar hennar eftir langa veru í mæðusamri jarðvistinni og blóð Jesú vökva sál hennar til eilíffðar.

Að lokum eru lesendur endanlega fullvissaðir um að Katrín sé hjá Kristi:

Liömar nú firer lambsinz stool
leist af hórmungu sinni,
fegri en himinz frijdust sool
fagnar i eilijfdinni,
henrar näunga harmandi,
hugga mä það þö skilinn sie,
ad hana afftur finne. (43. er.)

Í erindunum á undan er lýst hegðun Katrínar á dauðastundinni og greint frá orðum hennar en hér er eins konar niðurlag. Ljóðmælandi er, rétt eins og Katrín sjálf, viss um afdrif sálar hennar. Hún 'ljómar nú fyrir lambsins stól' og 'fagnar í eilífðinni'.

Lýsing á veikindum, dauða og inngöngu í eilíft líf tekur um það bil helming af áður nefndu erfiljóði um Gísla Hákonarson lögmann eftir óþekktan höfund. Áður en hún hefst er farið almennum orðum um dauðann og sagt að enginn komist hjá því að bergja af „morðbikar dauðans“ og ekki heldur Gísli, 'komst hann og þar frá ekki' (21. er.). En áður en að því kom 'fékk hann langæðan heilsubrest / einkum óstyrk til fóta' (22. er.). Þá er sagt frá því að Gísli hafi farið til útfarar Odds biskups (23. er.) en á leiðinni heim fær hann fyrirboða um dauða sinn, „sagði þeim og að sitt lífsskeið / svo sem burtliðið mundi“ (24. er.). Það hefur einnig þótt bera vott um velþóknun Guðs að Gísli skyldi fá fyrirboða á leið heim frá útför biskupsins.

Í næstu erindum erfiljóðsins er fjallað um veikindi Gísla, hegðun hans í veikindunum og viðhorf til dauðans.

Hættileg þjányng þar uppfra
þvijngadj hann, so firir sä,
lijf mätti lidid kalla,
Gudj i valld ad glejmdrj þraa
gaf sig og ästmenn alla.

Daglega öx hannz dapra mejn,
drottinn því bad ä marga grejn
sætlega sier ad vægja,
jnn i lejrhvijlu lejda bein
enn lijfi og sälu hægja. (25.–26. er.)

Gísli gefur sig á vald Guði og biður hann um að líkna sálu sinni. Hér birtist sú hugmynd að líkaminn hvíli í moldinni eftir dauðann og bíði upprisunnar á meðan sálin dvelji í himnaríki meðal útvalinna.

Nú dregur að endalokum jarðlífsins og Gísli tjáir sig saddan lífdaga og fúsan heimferðar (27. er.). Í þessu erindi er þess ennfremur getið að hann hafi þegið sakramenti og syndaaflausn og í næstu fjórum erindum er fjallað um undirbúning Gísla undir andlátíð. Hann finnur til ritningargrein fyrir prestinn að leggja út af „þá lægi sitt hold andvana“ (28. er.) og sjálfur studdist hann í veikindum sínum við orð 16. Davíðssálms sem hann kunni utan að (30. er.). Sonur hans hafði fyrir honum bænir sem gladdi hann (31. er.). Hin mikla áhersla erfiljósins á guðrækilegan undirbúning Gísla undir andlátíð, og von hans um að Guð bænheyri sig, er vísbending um að hann sé hólpinn. Í 34. og 35. erindi er dregin upp mynd af dauðastundinni sjálfri.

Hienadj lijf enn lægdj mátt,
lidjn hiervist, *hamn* mælltj þrátt,
utan angur og kvijda,
þo dvol su færíst frammi ä natt
fra því til morgunz sijdan.

J huggun slijkrj við helstrijd sitt
hiartad og öndjn giordist kvitt
af eimtum allra handa,
gladdist og vard j Gude fridt
gaf *hamn* so upp sinn anda. (34.–35. er.)

Lífið fjarar út smám saman en Gísli er „utan angur og kvíða“ og í helstríðinu gleðst hann og gefur upp anda sinn í Guði. Öll lýsingin á aðdraganda og dauðastríði Gísla sýnir að hann er guðhræddur og ber þess merki að vera útvalinn af Guði til vistar í himnaríki. Ljóðmælandinn telur það skýlaust og segir í 36. erindi:

So er j Drottni falljnn frä
med fedrum sijnum herra sä
a sorgum ried sigur vinna,
gledjunst vier megum Gudj hiaa
Gysla þann afftur fjnna.

Byggingin minnir á erfiljóð Guðmundar Erlendssonar um Björn Benedikts-son sem fjallað var um hér að framan. Nokkuð nákvæm mynd er dregin upp af dauðastundinni eftir langan aðdraganda og niðurlag fæst með því að ljóðmælandi áréttar að þannig hafi hinn látni farið.

Dauðastundin er ekki alltaf jafnfyrirferðarmikill þáttur í erfiljóðunum og í þessum kvæðum. Lýsing á henni er þó oftast til staðar og af því má merkja að andlátsstundin hafi verið mjög mikilvægur atburður í lífi sautjándu aldar manna og ákvarðandi fyrir það sem gerðist fyrir og eftir dauðann.

4. Sorg og huggun

Samkvæmt handbókum þeim um skáldskaparlist sem greint var frá hér að framan getur sorgarþátturinn birst á ýmsa vegu í ljóðmælum sem ort eru eftir látna menn. Í íslensku erfiljóðunum er algengt að lýsa fallvaltleika og eynd jarðneska lífsins, oftast í upphafi kvæðis, til að vekja sorgartilfinningu með lesendum. Erfiljóð séra Bjarna Gissurarsonar um Björn Einarsson (d. 167?)³² hefst á sorgarþætti sem nær yfir fyrstu fjögur erindin. Þar er lögð áhersla á fallvalta tilveru mannsins. Maðurinn er sem 'Blómgandi gras á foldu frítt' er 'eyðist og fellur á augnabliki', hann er 'þakinn þjáningum nauða' í hérvistinni, og á það jafnt við um 'kónga og þegna'. Seinast kemur dauðinn og sækir hann, en gegn dauðanum duga engin ráð (4. er.). Nokkru síðar í kvæðinu (9. er.) birtist sorgin á ný og aftur er það dauðinn (stormur dauðans) sem kemur óforvarandis og veldur henni með því að hrifsa til sín hinn fagra lund (þ.e. Björn). Í erfiljóði Páls Vídalíns um Þorleif Gíslason frá Hlíðarenda nær sorgarþátturinn yfir fyrstu 14 erindin og er þar, eins og í kvæðinu um Björn Einarsson, lögð áhersla á eymdarfulla tilveru mannsins á jörðinni og hverfulleika lífsins. Inntak sorgarþáttarins í þessum tveimur kvæðum er sú hugmynd sem felst í hugtakiinu „memento mori“, að menn skuli minnast dauðans, sem geti komið þegar minnst varir (sjá einnig umfjöllun um dauðastundina hér að framan).

Erfiljóð um Eggert Björnsson eftir séra Jón Ólafsson á Lambavatni hefst á hugleiðingu um að á skiptist skin og skúrir í tilverunni en í áttunda erindi snýr ljóðmælandi sér að því áfalli sem nýlega hefur dunið yfir:

Þessu mále eg þar ad snij
þung hrigdarnött og sorginn nij
yfer oss auma dröst,
sem eikur morgum angurs þiöst
enn fleyrumm verdur sijdar liöst.

Liös vorrar lijkams siönar svipt,
sär sorg og burt var frá oss svipt,
myrkt sijnest mier nu margt,
so sem epter söl skjinn biart
Sölena birger skyed svart.

Eg meina hier med heimfor þess
hvors nafn birtest utkrefur vess
þö hreife upp hrigderna,

³² Síðasti stafurinn í dánarári Björns hefur trosnað af handritinu. Af kvæðinu er greinilegt að um ungan mann er að ræða.

Æruprydds Eggerts Björns Sonar
ætíjd blessadrar Minnjingar. (8.–10. er.)

Burtför hins látna frá „oss“ er hörmuð og ljóðmælanda sýnist nú myrkt af því að Eggert er horfinn. Eftir lát Eggerts liggur nótt hryggðarinnar yfir „oss“ og skýin byrgja sólina. Lesanda hefur þó verið sagt áður að þetta sé aðeins tíma-bundið og eðlilegt ferli lífsins. ‘Sól eftir skúrir skín’ (7. er.) og ‘allt hvað á nóttu felst og frýs / fagnandi lifnar við og rís’ (5. er.). Það er huggun að líf og dauði skiptist á, að tilveran sé undirorpin stöðugri og eilífri hringrás. Þannig sættir maðurinn sig við óumflýjanleg endalok lífsins, þ.e.a.s. með því að gera þau að inngöngu til eilífs lífs. Náttúrulíkingin, sól/gleði — Eggert hér, myrkur/sorg — Eggert horfinn, er tekin upp aftur í 33. erindi, ský dregur frá sólu og hinn látni er nú í himnaríki.

Söknuður eftir Eggert er mikill eins og kemur fram aftur seinna í kvæðinu. Margir syrgja hann, en þeir syrgja sýslumanninn fremur en manninn sjálfan:

Bardastranda mä Sjisla särt,
sitt því að miste forsvar klärt,
sijta með sorgarlät,
og bida aptur Gud með grät
giefa þann halde riett og mät.

Sveiternar bádar sudur og hier
Sands Rauda lydur hvad ber þier,
ei muntu skylia enn,
Gud hvad þier gaf, og svipte senn,
Sorga mätta so heyre það menn.

Hvad kiennemenn þess kiæra manns
kløckver af sut meiga sakna hanns,
Abdias annar var,
vitna það hanns velgiørðnijngar
sem vara munu än endijngar. (29.–31. er.)

Íbúar Barðastrandarsýslu misstu forsvar sitt við lát Eggerts og þeir sakna embættisrækslu hans og velgjörninga. Sorgin er almenn og beinist að þeim skaða sem samfélagið hefur orðið fyrir við fráfall Eggerts en ekki að missi eftirþreyjandi ástvina. Enda kemur í ljós að hægt er að fylla í skarðið: ‘og biðja aftur Guð með grát / gefa þann haldi rétt og mát.’ Þetta sýnir enn betur að hér er ekki verið að syrgja á persónulegan hátt lát ákveðins einstaklings, heldur er verið að draga upp sameiginlega sorg sýslunnar.

Sömu viðhorf má einnig sjá í kvæði séra Guðmundar Erlendssonar eftir

Þorlák Skúlason biskup. Það hefst á harmakveini: „Auvij, Auvij, vort auma land / ad þui nú sækir hrygda *grannd* ... þar ed vor drottinn til sijn tök / Thorlák Biskup, sem prijz þuj jök.“ Landið líður fyrir missi biskupsins og þjóðin harmar: „Auvij, oss hittj sorginn sár“ (2. er.), „Opt má þad hrýggia oss med sann / ad vær lietumm so dijranm mann“ (3. er.). Einnig hér, eins og í erfiljóði Eggerts Björnssonar, er Guð beðinn um að bæta mannskaðann og gefa þjóðinni nýjan yfirmann: „komj Nü gud med göðann mann / og giefi oss fyrir þennann“ (15. er.). Þorlákur er í kvæðinu sameign landsmanna; þeir missa framúrskarandi embættismann við burtför hans. Sál Þorláks Skúlasonar er komin til himnaríkis en biskupinn er hægt að endurheimta í öðrum einstaklingi.

Eðlilegt er að láta í ljósi sorg og söknuð í kvæði sem ort er eftir látinn mann. Eitt af markmiðum kvæðagreinarinnar er þó að fá þá sem eftir lifa til þess að hætta að syrgja og sætta sig við missinn. Það er gert með ýmsum hætti í erfiljóðum 17. aldar. Mörg huggunarþemu sem í þeim finnast eru ættuð frá hinum klassísku mælskufraðingum, en hafa þó á sér kristilegt yfirbragð. Hér er um að ræða atriði eins og: Hann er ekki dáinn í raun og veru; dauðinn er óumflýjanlegur; hann hlaut góðan dauðdaga; lífið er lán, dauðinn er skuld; hinir góðu deyja ungir; hann var of góður fyrir okkur; hann dó vegna synda okkar (sjá t.d. Bennett 1954:116 o.áfr.).

Í erfiljóði séra Hallgríms Péturssonar um Árna Oddsson lögmann, 2.–3. erindi, sést hugmyndin um að dauðinn sé óumflýjanlegur; allir eigi einhvern tíma að deyja (II 1890:149):

Dauðinn er dapurlegur ...
víst því að ævin þver,
hann ganga herrar, sveinar,
höfðingjar, almúgenn,
kvinnur sem meyjjar klénar,
kóngar sem undirmenn.

Þó verði þann veginn þröngva
víkja Guðs börnin trú,
þau hræðast hættu öngva,
huggun þeirra er sú:
heljar brodd braut og eyddi
beiskleik öllum dauðans
Jesús, og lýð sinn leiddi
til lífsins úr valdi hans.

Menn eiga þó ekki að hræðast dauðann, „Hvorki þarf hel né dauða / hræðast rétttrúuð önd“ (4. er.), því að Jesú bjargar þeim frá honum.

Friðþægingarkenningin er einn algengasti efnisþáttur kvæðanna — mað-

urinn öðlast ekki sáluhjálp fyrir eigin tilverknað eða verðleika, heldur einungis fyrir Guðs náð og trú á fórnardauða Krists, eða eins og segir í orðum Páls í Rómverjabréfi 1:17, sem hljóma þannig í þýðingu Odds Gottskálkssonar (1540):

af því að þar opinberast inni það réttlæti sem Guðs er, hvert að kemur út af trúnni í trúna, svo sem skrifað er, *það réttlátur muni af sinni trú lifa* (skáletrun mín).³³

Þetta kristallast í erfiljóði séra Hallgríms Péturssonar um Jón bartschera Sigurðarson, 1.–2. erindi (II 1890:155):

réttlátir munu svo sem sól,
sú eð uppljómar veraldar ból,
skært í Guðs ríki skína.

Réttlátir eru efalaust
allir sem setja von og traust
á Jesúm Krist alleina,
því hans úthelta blessað blóð
burt hreinsar þeirra synda móð,
orð Guðs sem glögt um greina.

Á þetta atriði er mikil áhersla lögð í erfiljóðum frá 17. öld og er mjög algengt stílbragð að nota ýmsar umritanir fyrir blóð Krists sem tákn friðþægingarinnar.

Í erfiljóði Páls Vídalíns lögmanns eftir Þorleif Gíslason frá Hlíðarenda, sem andaðist þegar hann var á 19. ári, er sagt að Guð hafi tekið hann til sín svo að hann losnaði við þann mótgang og þá mæðu sem fylgir lífinu á jörðinni: „so hann ei skyllde mædast meir / af mötgange nie krossburdar reyr“ (37. er.). Mennirnir þjást í jarðvistinni og því ber það vitni um elsku Guðs þegar þeir losna undan þeirri þjáningu og komast í eilífa sælu himnaríkis. Þetta er algengt minni í erfiljóðum sem ort voru eftir ungar manneskjur. Í ljóði sem séra Jón Arason í Vatnsfirði orti eftir Daða og Ragnheiði Eggertsbörn (d. 1664) „Huor Gud kallade til sinna nada aa Skarde a Skardsströnd“ segir:

Gude hafa þau gediast
og giæsku hanns, þeira æska,
bráðlega hefur þui hiedan

³³ Kenningar Lúthers varðandi sáluhjálp er aðallega að finna í *Um frelsi kristins manns* frá 1520 (1897:20–38) og *Um hinn þrælbundna vilja* frá 1525 (1908:600–787). Hér er einnig stuðst við túlkanir ýmissa fræðimanna á kenningum Lúthers, t.a.m. Hans J. Hillerbrand (1973); Harold J. Grimm (1973); Geoffrey W. Bromiley (1978:210–13, 229–31, 242–45).

til hallar sinnar kallad,
fundinn ad færre syndum
og felld, enn menn eru elldre,
vestna af veralldar löstum
villde hann þaug eige skylldu. (2. er.)

Daði og Ragnheiður nutu svo mikillar velþóknunar Guðs að hann kallaði þau til sín á unga aldri til þess að syndir þeirra ykjust ekki af löstum veraldar.

Alengt er í erfiljóðum að segja syrgjendum að gleðjast því að ástvinurinn sé nú laus við armæðu þessa heims og farinn til himnaríkis, þar sem hann dvelji með Kristi. Í erfiljóði Bjarna Gissurarsonar eftir Björn Einarsson eru foreldrar Björns áminntir um að gleðjast:

Gledia skal þau med gude það
gjeck nu yfer vmm sorgar vad
gott barnid *gudz* og þeirra ... (15. er.)

Menn skulu láta huggast af þeirri vissu að ástvinurinn sé kominn til Paradísar og að þeir eigi eftir að hitta hann þar síðar. Í erfiljóði Bjarna Gissurarsonar eftir Guðnýju Pálsdóttur kemur söknuður fram í 14. erindi: „Eg liet vinkonu væna / sem vard ad deya ... vpp skal þui augum mæna / j landid himingræna / og þanninn þreya.“ Ljóðmælandi hefur misst vinkonu sína. Hann saknar hennar en veit að eina ráðið til að „þreyja“ er að hugsa um himnaríki. Huggunin felst svo í því að Guðný sé nú þar.

Annað dæmi er erfiljóð séra Guðbrands Jónssonar eftir föður sinn, Jón Arason í Vatnsfirði:

Soddann sanma meigum
sütgistande kvister
Mödur ästkiærre med.
Elskhuga vier eigum
eptersiä mióg tvister
hafna heime ried. ...

Glediest Möder göda
Gud hefur Eckta maka
ýdar ad annast nu.
Børnumm hann mun biöda
Blessan sijna staka,
ýckar, það er mijn trü.
Og siälfa ýdur sier ä arm uppvefia
süta jelid ei þä nær kefia
nær alldur þrijtur ei mun hann vid tefia,
oss j dijrd til ästvinanna hefia. (2.–3. er.)

Þetta er algengasta form huggunar í erfiljóðum. Syrgjendur eiga að gleðjast yfir því að hinn burtfarni sé nú hjá Guði og trúa því að þar muni þeir sjá hann aftur.

Enn önnur huggunaratriði, sem koma fyrir í 17. aldar erfiljóðum, eru að dauðinn sé vilji Guðs, „vilia Gudz ad megna ä mötj / madur kann einnginn jördu ä“ (27. er.) segir í erfiljóði Guðmundar Erlendssonar um Ólaf Jónsson klausturhaldara á Möðruvöllum. Einnig að heimurinn sé vondur og lífið mæðusamt og því sé sá heppinn sem fái að deyja og fara til himna, eins og segir í erfiljóðinu um Björn Benediktsson eftir séra Guðmund Erlendsson:

Heimur med ergi elldist frekt
athæfi hamz er furdulegt,
ejddur er allra dæda;
heppinn æ er
sa hiedan fer
himnarijkis til næda. (25. er.)

Þó að hér hafi verið fjallað sérstaklega um hvern hinna þriggja þátta erfiljóða, lof, sorg og huggun, eru þeir yfirleitt ekki skýrt afmarkaðir í einstökum kvæðum. Oft fléttast þeir saman á ýmsa vegu og einnig má segja að þeir geti á margan hátt staðið hver fyrir annan. Þannig getur lof vakið sorgartilfinningu, menn hljóta að sakna manns sem hafði verið svo dygðum prýddur. Einnig má líta á lofið sem huggun fyrir ástvini hins látna; fyrirmyndarmaðurinn er að öllum líkindum hólpinn. Góður dauðdagi getur sömuleiðis haft tvenns konar merkingu. Hann merkir annars vegar að hinn látni hafi verið góður maður og guðhræddur (lof) og hins vegar að hann sé hólpinn (huggun). Aðferðin er fengin úr ritum húmanista um skáldskaparfræði frá 16. og 17. öld, sem eiga sér rætur í klassískum bókmenntum Grikkja og Rómverja, en hugmyndafræðin og niðurstaðan er kristin.

5. Bæn fyrir hinum sem eftir lifa

Hvatning ('exhortatio') til ástvina hins látna, eða annarra sem kvæðið læsu, um að taka hann sér til fyrirmyndar, er stundum sett fram í íslenskum erfiljóðum 17. aldar. Í erfiljóði Bjarna Gissurarsonar um Guðnýju Pálsdóttur segir t.d.: „Jhuga bornin blijdu / burtfarinz Suanna / hennar a huorja sijdu / höpin dygdanna / halldid þeim ferle frijddum ...“ (19. er.). Um Björn Einarsson segir sami höfundur: „Late siskyn þess liufa mannz / lofflegar jafnan dygder hanz / hja sier hugstædar vera ...“ (16. er.). Séra Jón Arason í Vatnsfirði segir í kvæði um Ragnheiði Eggertsdóttur, ömmu sína: „Vær sem epter erum ...“

betrum lifnad ljötann / lätumm oss sijnder gräta ...“ (18. er.). Miklu oftar er hvatningin þó í formi bænar til Guðs fyrir foreldrum, börnum, systkinum eða eftirlifandi maka, og stundum reyndar einnig fyrir ljóðmælanda sjálfum. Með bæn eru menn hvattir til að íhuga eigin dauða og undirbúa hann. Í handbókum presta frá 16. og 17. öld er mikil áhersla lögð á þetta atriði þegar rætt er um jarðarfari. Þannig segir í *Graduale* (1594): „Þa Lijk kemur til Kirkiu þa sie jnnborid epter veniu. Og sie hringt, ei fyrer hinum Dauda, helldur ad vppvekia þa enu lifondu.“³⁴ Jarðarförin var áminning um eigin dauða þeirra sem fylgdu hinum látna til grafar. Í stað fyrirbæna fyrir hinum látnu í erfiljóðunum kemur þá bæn fyrir þeim sem eftir lifa, enda hafði aðalboðskapur siðbreytingarmanna verið sá að hinn kristni maður öðlaðist ekki sáluhjálþ nema fyrir trúna eina saman. Fyrirbæni fyrir látnum og sálumessur lögðust því af meðal lútherstrúarmanna.³⁵ Afar algengt er í íslenskum erfiljóðum að slík bæn sé í kvæðislok. Síðustu tvö erindi erfiljóðs séra Hálfðanar Rafnssonar um Þóru Jónsdóttur hljóma þannig:

Lättu oss, Drottjnn, lifa sem ber
og lenda so j dyrd hiä þier,
oss styr þu ollum saman,
ad hier þä þrytur harmavist
hreppa mættum firir Jesum christ
Eilijft lijf med þier, Amen.

Amen, Amen, Gud gefi það
ad giætum þessu dæmj näd
og Blessadra Gudz barna,
siä til Drottjnn eg sofni hægt
af sälu mjnnj gröm sie fægt,
Amen, það þigg eg giarna. (31.–32. er.)

Bænin er í fyrstu fyrir ástvinum Þóru, og mönnum almennt, að þeir ástundi gott líferni og hreppi eilíft líf. Hún verður síðan sértækari, ljóðmælandi biður um hjálþ í fyrstu persónu eintölu og með ákveðnari tilmælum til Drottins: ‘sjá til Drottinn ég sofni hægt.’ Bænin verður því persónulegri í síðasta hlutanum

³⁴ Tekið úr riti Arngríms Jónssonar, *Fyrstu handbækur presta á Íslandi eftir siðbót* (1992:276).

³⁵ Viðhorf Guðbrands biskups Þorlákssonar fer ekki á milli mála í Prestastefnusamþykkt hans frá 1579: „fyrirbón fyrir framliðnum burt rekin úr handbókum“. *Alþingisbækur Íslands I* (1912–1914:402). Svipað má lesa í kláusu um kirkjugarða í íslenskri þýðingu á Vísitafubók Péturs Palladúsar Sjálandsbiskups, sem Magnús Már Lárusson (1967:11–12) eignar Ólafi biskupi Hjaltasyni (d. 1569):

Þar eru menn áminntir um að hirða vel um kirkjugarða, svo að fólk hafi lyst um garðinn að ganga með rétttri minningu og siðsemd og til leiða sinna foreldra, ekki til að biðja fyrir þeim, guð sé lofaður ... heldur að þú hugleiðir hjá þeirra leiðum að þú skalt og líka deyja.

og veldur ákallið, endurtekningin í upphafslínu síðasta erindisins, þeim hughrifum að nálgast geðshræringu: „Amen, Amen, Guð gefi það.“ Síðasta ljóðlína kvæðisins, „Amen, það þigg ég gjarna“, lægir öldurnar og tjáir auðmýkt ljóðmælanda gagnvart ákvörðun Guðs.

Hinn framliðni þarfnast ekki bæna vina og vandamanna. Þeir eru sannfærðir (eða eiga a.m.k. að vera það) um afdrif sálar hans: „Nú lifer í lifande manna / loflegu Bindine / komenn i sælu sanna / Saal hanns fraa eymdinne“ (21. er.) segir í erfiljóði séra Jóns Eyjólfssonar eftir Hallgrím Halldórsson lög-réttumann, og næsta erindi á eftir endar þannig: „góða ró haunum nú gefur / Gud um allar allder“ (22. er.). Þá kemur heillaósk til ástvinanna og Guð er beðinn um að leiða þá gegnum lífið og opna fyrir þeim dyr himnaríkis. Í síðustu þremur erindum kvæðisins kveður við annan tón og persónulegri, skáldið snýr sér að umhugsun um eigið líf og dauða:

Være skyldt mier ad minnaz
mitt líf ad skammvinnt er
daglega dæmin finnaz
daudinn ei feilar sier,
huggun þaa hef eg eina
hlýtur mín Saal lífs grid,
míns Jesu Høndin hreina
henne þaa tekur vid. (24. er.)

Kvæðið er, eins og fyrirsögn bendir til, um „kristilega burtför af þessum heimi og gleðilega innleiðslu til himneskrar dýrðar sælu þess æruverðuga, göfuga og velvísa höfðingsmanns“ en hér brýst fram ótti mannsins við eigin dauða, sem ætíð býr undir niðri. Dauðinn er alltaf nálægur og getur slegið „mitt líf“ hvenær sem er. Eina huggunin er sú vissa að Jesú taki við sálinni.

Mann þann maa sælann segia
soddann fær tignarveg
í drottne naaer ad deya,
daglega því bid eg:
í þier mig lifa lýster
lífs þaa dvín hiervistin,
unn mier O, Jesu Christe,
í þier deya, Amen. (25. er.)

Sá er sæll sem deyr í Drottni — þannig vill ljóðmælandi deyja því að hann langar að lifa í Kristi eftir að hérvistinni lýkur. Hann ávarpar Jesú beint og biður um að fá að deyja í honum. Bænarávarpið verður innilegra og áhrifa-meira með því að sagnliður setningarinnar, unn mér, kemur á undan frumlaginu og leggur sérstaka áherslu á bænina og einnig vegna upphrópunarinnar:

Amen, eg aptur inne
 O! Jesu, Herra kiær,
 gief þú eg glede finne
 þaa gengur mier daudinn nær;
 Ønd mín þaa enn þig prise
 andlaate ad komeinn,
 eg so upp aptur rise
 til eyllífs lífs, Amen. (26. er.)

Endurtekning bænarinna gerir hana innvirðulegri og amenið í lok beggja erindanna og upphafi síðasta erindisins gefur til kynna að mikið búi undir. Ljóðmælandi biður Jesú um að gefa sér góðan dauðdaga svo að hann rísi aftur upp til eilífs lífs.

Í erfiljóðunum er Guð beðinn um að veita mönnum að lifa vel og að deyja vel. Bænin er ýmist fyrir ljóðmælanda, ástvinum hins látna eða almennt þeim sem eftir lifa. „Oss gef, Guð, af að þreyja“, segir Hallgrímur Pétursson í lokaerindi kvæðis síns eftir Árna Oddsson lögmann (II 1890:155):

allar hörmungar nú,
 síðan sofna og deyja
 sætlega í réttu trú,
 svo hver fagnandi finni
 frændur og vini igjen,
 hjá hægri hendi þinni,
 herra Jesús, amen.

Í erfiljóði um Eggert Björnsson eftir óþekktan höfund birtist sama hugsunin:

Göðann oss afgang gefe,
 Gud, fyrer Jesum Christ,
 og so Innfarar leife
 J eilijfa dijrdarvist,
 leyster af øllum eyndum
 Einglanna filkiing hiä,
 sijngium ad Sorgum gleyndum
 sætast Halelujah. (19. er.)

Hér er beðið um góðan dauðdaga og þar á eftir inngöngu í dýrðina. Um leið er minnt á að það var fyrir Jesú Krist sem menn öðluðust von um vist í himnaríki. Eggert Björnsson er þar, eins og sýnt var í kvæðinu, en „við“ erum enn í eynd jarðneska lífsins og fyrir „oss“ þarf að biðja Guð um náð. Lokaorð kvæðanna, sem eru oftast í formi bænar en stundum í formi hvatningar til lesenda (áheyrenda) um að fylgja dæmi hins látna, eru til þess ætluð að hvetja menn til að íhuga dauða sinn og undirbúa sig undir hann.

6. „Æfiminning“ Ólafs Jónssonar

Ólafur Jónsson klausturhaldari á Möðruvöllum var sonur Jóns refs Sigurðssonar í Búðardal og konu hans Margrétar Eiríksdóttur í Ásgarði. Kona Ólafs var Þórunn eldri, dóttir Benedikts ríka Halldórssonar. Áður en Ólafur varð klausturhaldari á Möðruvöllum hafði hann farið utan og verið um tíma sveinn Enevolds Kruses, síðar hirðstjóra, og eftir að heim kom varð hann umboðsmaður á Bessastöðum en fékk Möðruvallaklaustur árið 1605, og tók þar við af tengdaföður sínum, Benedikt ríka Halldórssyni (Bogi Benediktsson 1881: 80–81; 222–27). Ólafur lést árið 1621 samkvæmt kvæðinu³⁶ en séra Guðmundur Erlendsson var prestur í Möðruvallaklaustursprestakalli 1619–1621 og í Glæsibæ í Eyjafirði til 1631. Hann hefur því væntanlega verið handgenginn Möðruvallamönnum, eða a.m.k. viljað koma sér vel við þá, enda yrkir hann ekki aðeins eftir Ólaf, heldur einnig konu hans, Þórunni, sem lést 1628, og bróður hennar, Björn Benediktsson sem lést árið 1617. Árið 1617 er Guðmundur Erlendsson djákni á Þingeyrum, en þar voru Páll sýslumaður Guðbrandsson og Sigríður kona hans sem var dóttir Björns. Líkur eru einnig til þess að Guðmundur hafi ort erfiljóð eftir Pál Guðbrandsson (sjá skrá yfir erfiljóð hér á eftir) og hann orti kvæði um Benedikt son Páls (*Tyrkjaránið á Íslandi* 1627 1906–1909:455–463). Í erfiljóðinu eftir Þórunni talar skáldið til sona hennar og annarra afkomenda og biður þá að forlata ljóðasmíð sína.

Erfiljóðið um Ólaf Jónsson klausturhaldara hefst á sorgarþætti með hugleiðingu um hversu hverfult og fallvalt lífið sé; jarðneskt líf er eins og hey á velli (1. er.); gras visnar skjótt þegar það er skorið (2. er.); lífið líður eins og skuggi eða draumur manns (3. er.) og fyrir öllum á að liggja að leggjast í þann dauðra krans (3. er.). En huggunin er ekki fjarri og í 4. erindi kemur í ljós að sá sem sofnar sætt í Drottni fær bót harma sinna (þ.e. jarðlífsins). Þetta er endurtekið í 5. erindi, þar sem segir að sá megi hrósa sigri í lífsins sal (þ.e. himnaríki) sem deyr guðrækilega. Strax í fyrirsögn erfiljóðsins um Ólaf er lesandinn búinn undir að hann hafi dáið á guðrækilegan hátt; hann sofnaði í Drottni:

Æfe minnijng þess heidurzverduga og nafnkunnuga höfdijngz
mannz, Óläfs B(onda) Jönz sonar, huør ad sofnade j drottni, þann 13.
Martj 1621, a Møðruvøllumm j Hørgardal.

Erfiljóðið hverfist um andlátsstund Ólafs. Þó að lesendum sé lofað í fyrirsögn að á eftir fari æviminning Ólafs og látið að því liggja í 9. erindi, á eftir sorgar-

³⁶ Boga Benediktssyni og Páli Eggerti virðist ekki hafa verið kunnugt dánarár Ólafs, því að það kemur hvorki fram í *Sýslumannaæfum* né *Íslenskum æviskrám*.

og huggunarþætti kvæðisins, að nú eigi að mæra hann með lofi, fer í reynd næsta lítið fyrir lýsingu á æviferli hans. Hún er aðeins um það bil fimm erindi af 39 erindum kvæðisins; mjög hratt er farið yfir sögu þar til komið er að aðalefni erfiljóðsins, dauðastundinni. Í 10.–12. erindi er greint frá því að guðsótti og aðrar dygðir hefðu prýtt Ólaf; hann væri kominn af göfugu kyni, lærður og framaður í öðrum löndum. Skáldið gerir sér engan mat úr starfi Ólafs, hvernig hann sinnti því og hverju hann hefði afrekað, en staðnæmist þó við hjónaband hans. Í 13.–14. erindi er fjallað um hjónabandið og þar kemur fram hvort tveggja, sem farið var í hér að framan, að Guð hafi tengt þau saman, Ólaf og Þórunni, og að hún hafi bætt ráð hans; maðurinn er ekki heill nema hafa maka sér við hlið. Þá hefjast lýsingar á veikindum og andláti Ólafs og ná þær frá 15. erindi til þess 35., eða 21 erindi alls. Í þessum kafla birtast flest þau efnisatriði sem venja er að nota í lýsingum á andláti manna í erfiljóðunum: Hinn látni var þolinmóður í veikindum sínum, sýndi guðrækni og las bænir, lét einnig predika yfir sér þótt hann kæmist ekki til kirkju vegna veikindanna, meðtók sakramenti og bjó sig vel undir að skilja við heiminn og hverfa til hins betri staðar, því að 'ævisetur komið fann' (22. er.). Allt þetta gefur fyrirheit um að Ólafur sé í hópi útvalinna. 23.–28. erindi eru eins konar millikafli, þar sem lýst er veikindum Ólafs allt til þess er hann gefur upp andann. Þar er Ólafur þó látinn gera upp við lífið, gefa aumum ölmusu, fyrirgefa óvildarmönnum sínum og loks gefa ástvinum holl ráð og kveðja þá.

Dauðastundin er oft um leið kveðjustund, þar sem hinn deyjandi maður kveður sína nánustu og árnar þeim heilla. Þetta þema er ekki jafnalgengt og lýsing á andlátinu sjálfu en kemur þó oft fyrir í erfiljóðunum. Síðasta kveðja til hinna nánustu er aldagamalt minni í bókmenntum um leið og hún er edlilegur siður í samfélagi þar sem dauðastríðið fór fram innan veggja heimilisins, mitt á meðal vina og vandamanna. Hér hefur skáldið fyrir sér bókmenntalega fyrirmynd og beinlínis vitnar til hennar. Dregin er upp mynd af föðurnum, höfði fjölskyldunnar, sem uppfræðir synina og veitir þeim blessun sína. Fyrirmyndin er í fyrstu Mósebók 49.1–37, þar sem Jakob leggur sonum sínum ráð og blessar þá á dauðastund sinni. Kveðjuorðin, og sú vitneskja um yfirvofandi andlát sem tengist þeim oft, sýna að einstaklingurinn er sáttur við viðskilnaðinn við þetta líf. Þau má um leið túlka sem vitnisburð um velþóknun Guðs og þar með að hinn látni sé að öllum líkindum hólpinn.

Frá andláti Ólafs segir í sjö erindum, frá 29. til þess 35. Sagt er frá því að hinn deyjandi maður ákalli heilaga þrenningu og beini svo orðum sínum til lausnarans eingöngu, með beiðni um náð og miskunn sér til handa. Fram að þessu hefur ljóðmælandi talað í þriðju persónu en nú skiptir um og hinn deyjandi maður fær orðið (31.–34. er.). Hér birtist trúarleg togstreita — maðurinn er ekki viss um sáluhjálp sína — hann er auðmjúkur og ákallið til Drottins

nær hámarki: „sijst mä eg nü vera þijn än“; „hlifdu mier frá hørðum dömj“; „lättu mig eckj verða að smän“. En nú hægist um og angistin sem birtist hér breytist í trúarlega fullvissu: Guð hefur elskað mannkynið svo að hann gaf son sinni þeim sem á hann trúa kynni — „kijš eg mier nü aff hønnum lid“ (32. er.). Í næsta erindi segist hann trúa því að hold sitt muni „ä döma degi“ rísa og „þö til molldar hofudid hneygi / ä himnnum sijdar eflaust Bij“. Að lokum tekur hann sér orð Krists á krossinum í munn og segir: „J hendur þijnar frijdi fadir / fel eg af hiarta anndann minn ...“ (34. er.). Sömu aðferð við að sýna fram á guðrækilegt andlát mannsins (og þar með fullvissa þá sem lesa/heyra kvæðið að hann sé hólpinn) notar séra Guðmundur Erlendsson í fleiri kvæðum, eins og sést hér að framan þar sem fjallað var um dauðastund Björns Benediktssonar. Einnig hér eins og þar ávarpar skáldið lesendur eins og til að árétta að svona hafi þetta gengið fyrir sig: „Hier vmm giørj eg satt að seigia“ (36. er.). Og „yfir þuj skilldj eckj þeigia / ägiætt dæmj hier mä sjä“. Kvæðinu lýkur á hvatningu til lesenda, um að beina augum sínum til Paradísar og með því höndla „trúar styrkva stafe“ (38. er.) en 39. erindi er bæn til drottins fyrir „oss“.

Erfiljóð séra Guðmundar Erlendssonar um Ólaf klausturhaldara Jónsson byggist á efnisþáttunum sorg, lof og huggun, ásamt hvatningu (bæn). Sorgarþátturinn er hefðbundinn, tilveran er ömurleg og hverful. Huggunin er tvískipt, lesendum er sagt snemma í kvæðinu að sá sem sofnar vel í Drottni sé hólpinn og þannig búnir undir að Ólafur hafi dáið guðrækilega og að það sé meginefni kvæðisins. Huggun birtist svo aftur í lok lýsingarinnar á andláti Ólafs, þar sem ljóðmælandi fullvissar lesandann um að Ólafur hafi hlotið þann dauðdaga sem lýst var á undan, hann sjálfur hafi verið þar viðstaddur (36. er.). Lofið felst í því að segja frá því að Ólafur hafi verið dygðum prýddur, vel ættaður, lærður og forframaður í útlöndum og hann hafi lifað í góðu hjónabandi. Kjarni lofsins kemur þó fram í lýsingu á veikindum og dauða Ólafs, í henni sjáum við líf hans og líferni í hnotskurn og með henni næst fram markmið ljóðsins, sem er að fullvissa lesendur/áheyrendur um að Ólafur sé nú kominn til Paradísar.

7. Lokaorð

Til þess að geta metið erfiljóð 17. aldar (og aðrar tegundir tækifæriskvæða frá sama tíma) að verðleikum er nauðsynlegt að taka mið af samtímahugmyndum um bókmenntir og bókmenntasköpun. Á þessum tíma höfðu rómantískar hugmyndir um frumleika og snilligáfu ekki enn litið dagsins ljós og ljóðlist fólst að talsverðu leyti í eftirlíkingu (*imitatio*) fremur en nýstárlegum eða

frumlegum hugmyndum (Beutin o.fl. 1993:122; sbr. einnig Jón Ólafsson 1996:53–54). Eftirlíking merkti hér að nota bókmenntir sem fyrirmyndir; að taka sér fornan (eða mikilsmetinn) skáldskap til fyrirmyndar á sem áhrifarík-astan hátt. Skáldskapur erfiljódaskálda var lærður og krafðist þekkingar (lærdóms) bæði hjá skáldum og lesendum. Sérkenni hvers skálds fólst í vali á efni innan hefðarinnar og framsetningar þess. Tilgangur skáldskaparins var m.a. að kenna mönnum (t.d. ákveðna hegðun), gleðja menn, sannfæra þá um eitt-hvert málefni eða breyta viðhorfi þeirra til þess, enda hafa margir bent á fé-lagsleg einkenni skáldskapar frá 17. öld (t.d. Beutin o.fl. 1993:111 og Hardi-son 1962:108). Retórískt markmið erfiljódanna er að breyta sorg í fögnuð; að fá menn til að sætta sig við missi ástvinar eða annarra sem mikilvægir höfðu verið í lífi þeirra og gleðjast yfir því að vita af þeim á hinum betri stað. Að-ferðin sem notuð er til þess að ná þessu markmiði á rætur í klassískri mælsku-fræði Grikkja og Rómverja, þar sem fjallað er um tækifærisræður, en 16. og 17. aldar húnaristar eins og Scaliger, Pontanus, Vossius og Opitz setja hana fram í skáldskaparfræðum sínum. Ákveðin æviatriði hins látna eru dregin fram og lof borið á persónu hans, einkum í ljósi kristilegra dygða og mannúð-ar. Hann er syrgður og missir hans fyrir ástvini, hérað eða land harmaður. Oft er andlátsstund hans lýst í smáatriðum og stendur þá fyrir líf hans og lífferni í hnotskurn. Syrgjendur eru huggaðir um leið og þeir eru fengnir til þess að fluga eigið líf og dauða. Að lokum er Guð beðinn um að líta til þeirra með velþóknun og leyfa þeim að hafna í sama stað og hinn burtfarni ástvinur.

Erfiljóðin voru mikilvæg fyrir 17. aldar menn, það sýnir fjöldi þeirra kvæða sem til eru frá þeim tíma og sú staðreynd að öll helstu skáld aldarinnar ortu erfiljóð. Í þeim birtist í senn hugmyndaheimur lútherstrúarmanna og áhrif frá klassískum mælskulistar- og bókmenntahefðum. Erfiljóðin eiga upp-tök sín í endurreisn klassískra fræða og bókmennta. Þau sækja efni, byggingu og stíl að einhverju leyti til klassískrar mælskulistar og húnarískra fræða, en orðræða erfiljódanna og hlutverk þeirra tengist hugmyndum lútherstrúar-manna um sálhjálp. Í erfiljóðunum birtist ákveðin heimsmynd sem líf hinna látnu fellur að og þá einnig líf hinna sem eftir eru. Fyrirmyndarmanninum er lýst, manningum sem iðkaði Guðs orð og var trúr köllun sinni, manningum sem er hólpinn. Að þessu leyti fólu erfiljóðin í sér siðferðislega innrætingu, sem bæði var trúarlegs og félagslegs eðlis. Með erfiljóðunum er verið að sannfæra syrgjendur um að hinir látnu séu komnir til Paradísar, þar sem þeir (syrgj-endur) muni væntanlega hitta þá síðar; um leið er hinum látnu reistur verðug-ur minnisvarði. Í ljósi þess að hér er um að ræða bókmenntagein sem tilheyr-ir að mestu leyti stétt klerka og embættismanna, er ekki fráleitt að gera því skóna að með henni sé verið að staðfesta sjálfsmýnd þessa þjóðfélagshóps.

1. VIÐAUKI

Erfiljód séra Guðmundar Erlendssonar í Felli í Sléttuhlíð (um 1595–1670) eftir Ólaf Jónsson, klausturhaldara á Möðruvöllum í Hörgárdal (d. 1621), hef ég aðeins fundið í handritinu JS 232 4to, bl. 481v–483v. Handritið geymir kvæðabók séra Guðmundar Erlendssonar, „Gíggju“. Séra Guðmundur hafði safnað kvæðum sínum í tvær bækur, „Gíggju“ og „Fagraskóg“. Þetta er eftirrit sem sonur hans, Skúli, hefur skrifað árið 1688. Bókin er innbundin í skinn, með spennslum úr málm, 542 blöð. Gul marmaramynstruð blöð eru límd innan á kápu og saurblað er sams konar. Á saurblaði verso eru upphafsstafrimur H.B. og B.J. og ennfremur nafnið Brynjólfur. Titilsíða er skreytt:

Andleg Gija edur hliodfære af Psalmum, Vijsum, Rijnum, kuædum og dæme søgum ... Endurskrifud a Biarnastodum I Vnadal af Skula Gudmundssyney Anno 1688.

Handritið gaf Einar Jónsson, Lundi í Fljótum, konu sinni, Guðnýju Hjálmarsdóttur, eftir orðum á bl. VII:

Þessa andlegu Gýu hliodfære a Ehru Verdug Heidurs kvinna Gudný Hiälmars doottur huøria henne hefur Giefed hennar Gud Elskande og digdum prydde Ecttamadur Einar Jönsson a Lunde j Fliötum.

Á saurblaði aftast stendur eftirfarandi: „Sá sem Bókina Bindur Áskilur sier að fá hana lieda í kaupid ef hann langar og forgangs riect kaupis ef fargad er. 1852. Jon Jons son, Gaukstöðum.“ Önnur erfiljód í Gíggju eru: 1) Um Guðbrand Þorláksson biskup (um 1541–1627), bl. 44r–46r. Upphaf: „Dictar lofkvædi Davids son“. Það er einnig að finna í eftirriti af kvæðabók Guðmundar í Lbs 1055 4to, bls. 248–251. 2) Um Þorlák Skúlason biskup (1597–1656), bl. 46r–47r. Upphaf: „Auvij, Auvij, vort auma lannd“. Það er einnig að finna í Lbs 1055 4to, bls. 251–254. 3) Um Þórunni Benediktsdóttur (d. 1628), konu Ólafs Jónssonar, bl. 385r–386v. Upphaf: „Mannord gott eg meina“. Þetta erfiljód er einnig varðveitt í Lbs 2388 4to. 4) Um Margréti Skúladóttur (d. 1638), móður skáldsins, bl. 540r–542v. Upphaf: „Salömon vijse magtar madur“. Aftast í handritinu eru nokkur kvæði sem Jón, sonur Guðmundar, einnig í Felli í Sléttuhlíð, hefur ort. Þeirra á meðal er erfiljód um Gísla Þorláksson biskup, bl. 532r–534v. Upphaf: „Nv bidium Gud að näda oss“.

Fleiri erfiljód, en eru í þessu handriti, eru til eftir Guðmund Erlendsson. Í Lbs 2388 4to, bls. 13–14, er varðveitt erfiljód hans eftir Björn Benediktsson (1561–1617) sýslumann í Vaðlaþingi. Upphaf: „Fírir andlát skal öngvan mann.“ Björn var bróðir Þórunnar Benediktsdóttur og mágur Ólafs Jónssonar. Í Lbs 1529 4to er kvæði sem séra Guðmundur orti eftir konu sína, Guðrúnu Gunnarsdóttur. Upphaf: „Vil eg í Gudj gladur“ bls. 20–24.³⁷ Erfiljód orti Guðmundur um Benedikt Pálsson (d. 1664) sem varðveitt er í ÍB 584 8vo og prentað í *Tyrkjaráninu á Íslandi 1627*. Erfiljód Guðmundar eru ekki varðveitt í eftirritum kvæðabókar hans í Lbs 271 4to eða JS 250 4to. Að lokum eru allmikil líkindi til þess að erfiljód um Pál Guðbrandsson sýslumann í Lbs 2388 4to, bls. 17–20, sé ort af séra Guðmundi Erlendssyni (sjá skrá yfir erfiljód hér á eftir).

³⁷ Eitt erindi úr þessu kvæði er prentað í inngangi Gríms M. Helgasonar að *Dæmisögum Esóps í ljóðum* eftir Guðmund Erlendsson (1967:v).

GUÐMUNDUR ERLENDSSON Í FELLI Í SLÉTTUHLÍÐ

(um 1595–1670)

481v Æfe minnijng þess heidurzverduga og nafnkunnuga höfdijngz mannz, Óláfs B(onda) Jónz sonar, huør ad sofnade j drottnei, þann 13. Martj 1621, a Mødruvøllum j Hørgardal.

1. Allt er hold sem hej ä velle
heidurinn þess sem akurzblöm,
stormur trúeg stráid hrellj
stödu giefst þuj lijtid töm,
so yfer holddj, sött og elli,
särann þilia dauda döm.
2. Upp er skorid graz af grunnu
grænnt ad sä, enn visnar skiött,
holldid manz ä hrygdar stunndu
hrømar senn og fölnar ött,
bristö er veikt, enn bregdur lunndu
þä breidist yfir daudannz nött.
3. Einnz og skugge lijfid lijdur,
lestur, eda draumur mannz,
lasinn, styrkur, liötur, frijdur,
leggiast nidur j daudra krannz,
rijkur, snaudur, bistur, blijdur,
med blæu sijna, en aunguan fannz.
4. Huør sem sofnar sætt j drottnej
sä hefur feinngid harma bött,
sælann trúeg þadanaf þrotnej
þau vmmskipti verda fliöt,
hulid jörd þö holldid rotnej
hefur sälinn gledinnar mött.
5. Sä mä hrösa sigri sønnumm
sem j trünni nidurleggst,
hann er j burt frá eyymd og ønnumm
alldrei framar þadanaf hreckst,
j lijfsinnz sal hiä lifanndj mønnumm
laus vid bükinn sälinn tekst.
6. Hvør sem lastvar lifir j heimj
lijtid vmm sig haffa kann
festir ei hug ä fie nie seimj
fer so burt j himnna rann;

hannz trüeg minnijng gödir geimj
og giørj ad kalla dijrlégann.

7. Pann eg telie þeirra ä millj
þar til eimn med riettu finn,
Gudz og manna haffdj hylli
hughraustur vid mötgänginn,
beigdj hann alldrei bøl nie kuillj
so bædj hann eckj skapara sinn.
8. Öläf Jönz son eg vil nefna,
eilijflega sie hönumm gladt, || 482r
hiedann ried fyrir stuttu ad stefna
stygd þuj yfir margann datt;
ä dauda er eigj hægt ad hefna,
hann til jardar mörgum hratt.
9. Hannz mä lof ad lidinnj æfi
liffa gödu fölke hiä,
þö kuedj eg ei sem hönumm hæfi
hier skal giørdur litur ä,
vilienn minn yfir vitid gnæfir
vijsumm er þad hægt ad siä.
10. Ötti Gudz og adrar dygdir
er þann prijddu fröma mann,
lijtlætj, trü og trygdir,
tygna meiga ä jørdu hann
sueitinn vor og vestur bygdir
veit þad giørla fyrir sann.
11. Giæfu madur af gøfugu kyne
gödur kominn Jsalannz;
hellstu menn fyrir virta vinj
valdj luckann hönumm til sannz;
wngumm trüeg ä hönumm hrini
allur sömj höffdijngz mannz.
12. So ä margar menntir lærdur
ad mættj kalla ædstu snilld;
j önnur lønnd til frama færður
fröma manna haffdj villd;
fyrer jlla breitnj alldrei kiærdur,
adstod Gudz var hiä honum milld.
13. Vid tygid sprund af tygnum mönnum
teýngia giørdj hann drottinnz näd,

- það var heffð með söma sønnumm
sem hannz þættj fullvel Räd,
af gulli ber og greýpar fönnumm
giörvöll hennar kuenmanz däd.
14. Med heidri biuggu hiöninn samann
hartnær fiörutju är,
audsinnz nægd, sem jnndj og gaman,
ävallt senn dj drottinn klär,
ä mödruvøllumm mannordz framann
mykinn höfdu, liöst það stár.
15. Þegar ä æfi vpptök lijda
einatt hlaut sä gödj mann
vid hollsinnz kuilla hardann strijda
hrörman af þuj nöga fann;
þä numinn var frá naud og kuijda
nær siötugur taldist hann.
16. Komu þar lokz hin döpru dægur
döck þeim stjirdu mötgänngz skj,
heilsu brestur valla vægur
veikj lagdj holdid j;
christz var honum krossinn þægur,
kuartadi hann lijtid vnndann þuj. || 482v
17. Sumarid hälfst og haustid bædj
hartnær framm til midzvetrar,
þö ad hefdj þünga mædj
þrälega ä fötummm var,
þä hann hafdj þijngst önædj
þetta er (sagdj hann) ecki þar.
18. Loksinnz þegar leid ä vetur
lijkamz burdir hörfudu,
jnnra mannsinnz æ þess betur
allir kraptar störfudu,
bljld Gudz ord og Bænaletur
bünijngz snidinn örfudu.
19. A höfdalægi hannz var jafnann
hanndbær lijtil bænaböc,
huggun girntist sälar safna
sijfell-lega hana tök,
þegar ad siön ried hönumm ad hafna
heilagur anndj menntir jök.

20. A sierhuørium sunnudeigi
sier predika jaffnann liet
kyrkiu til þö kiæmist eigi,
kløckur var og launngumm griet,
vmm passiuna sama eg seigi
sem bevjsad fullvel giet.
21. A laugardag þegar lāngafasta
lidinn var hālf, sem reiknast mā,
sacramenntumm hann helgasta
hugliūflega med tōk þā,
holldsinnz elsku hann ried kasta
enn heimj biō sig allvel frā.
22. A midfōstu mānudeigi,
vmm morguninn þā dagur rann,
giōrdj ad skipa (sem eg seigi)
synir hanzz ad finndj hann,
baud þad drægist vnndann eigi,
æfi setur komid fann.
23. Reiknijng giōrdj rōksamlega,
ā rænu heill og māl j skjir,
einu og ødru ā alla vega
til vnndirstōdu riettrar snijr,
sijndj hann huørki sorg nie trega
sig fagnanndj hiedann bijr.
24. Ølmøsu gaf aumumm mōnnumm
āneffnda j þetta sinn,
munndj hann þā j efstu ønnumm,
ei þuj gleimir lausnarinn,
af hanzz ordj siālfz þad sønnumm
sijdar borgast myskuninn.
25. Kuadst þā alla kuitta giefa
er kiælt sig heffdj ā nøckurn hätt,
vini bad alla vel ad lifa,
vensludumm baud hallda sātt,
riedj vnndir sinn reiknijng skrifa
þö røckua tæki af daudanz nātt. || 483r
26. Ä þridiudagienn, þann mā kalla,
þrettānda j martiō,
sijna kuaddj ästmenn alla,
yfrid miøg af megnj drō,

- hannz vmm giørdu hálz ad falla
hrýgdar anndj med þeim biö.
27. Ästar hiön med elsku hötj
vrdu lijka ad kuediast þä,
vilia Gudz ad megna ä mötj
madur kann einnginn jørdu ä,
j sælu trüeg þaug sijdar niötj
samvista Gudz börnumm hiä.
28. Fröma synj af fremmdar rädumm
fræda ried med elsku snid,
henndur lagdj j hõfud ä bädumm,
hrelldust þeir hannz rædu vid,
fadirinn jacob filldur dädumm
fordumm kiennndj þennann sid.
29. Giørði sijdann Gud ad bidia
vmm gledilega huijldar stund,
soninn hannz bad sig ad stydia
og sära ad minnast krossinnz vnnd,
heilagann Annda hier med þridia
hann til bad med þjrdri lunnd.
30. Til þijn (sagdj hann) lidz eg leita,
Lausnarj minn, j hætri Neid,
hirdtu mier eckj Nädar ad neita,
Nü er eg btiinn og kominn ä leid,
minnstu ä þijna myskun heita,
mykla sorg og krossinnz deyd.
31. Himinnz og jardar sæla og sömj,
sijst mä eg nü vera þijn än,
hlijfdu mier frä hörduumm dömj,
hugsa eg ecki vmm annat län,
födursinnz dýrdar lifanndj liömj,
lättu mig eckj verda ad smän.
32. So hefur Gud af giäsku sinne
gödur elskad mannkynid
ad sijnumm syni ei hiehljt jnne
andar so ad hreptj frid
huør sem trüa christö kynni,
kijz eg mier nü aff hönnum lid.
33. Holldid mitt ä döma deigi
af daudumm rijs, og trüe eg þuj,

veit eg Gud mier gleimir eigi,
gledst eg nú hanzz myskun j,
þö til molldar höfudid hneygi
ä himnumm sijdar eflaust Bij.

34. J henndur þjnar, frijdi fadir,
fel eg af hiarta anndann minn,
mjlldur drottinn, mig frelsadir,
mykla huggun af þuj finn,
feiginn vil eg þu funndumm hradir
færdu mig nú j himininn. || 483v
35. Pessa grein las þräsamlega
þö ad mälid dofnadj,
ad bar sig ä alla vega
og vpphaff hennar stofnadj,
haffdi hann huørkj hrygd nie trega
hægt j drottnj sofnadj.
36. Hier vmm giørj eg satt ad seigia
siälfur þetta heýrdj og saa,
sannlega feck hann so ad deýa,
sat eg hönnum næstur hiaa,
yfir þuj skilldj eckj þeigia
ägiætt dæmj hier mä siä.
37. Huijlj hanzz bein med grätj grafinn
Gudz j barnna føgrumm reit,
øndinn er frá eýmmdumm hafinn,
einngla fagnar hün med sueit,
söma filld og sigrj vafinn
sælu himnarijkiss veit.
38. Vær sem erumm heimz j hafe
hrygdar ausnir beiskri drøffn
siäumm midt wr synda kafe
sæla paradjsar höffn,
höndlumm trüar styrkua stafe
stannda teiknud øll vor nøffn.
39. Lattu oss, drottinn, milldur mæta
myskun þinne j daudanzz tijd,
huggun veikumm send þu sæta,
särlega hætt er þetta strijd,
ad oss virdstu Gud ad giæta
og gieftu føgnud þjnumm lijd.
Amen, Amen. G.E.:S:

2. VIÐAUKI: SKRÁ UM ERFILJÓÐ

1. Óþekktur höfundur orti eftir Eggert Björnsson (1612–1681), sýslumann á Skarði. ÍBR 87 4to, bls. 265–269.
2. Óþekktur höfundur orti eftir Gísla Hákonarson (1583–1631), lögmenn í Bræðratungu. Lbs 2388 4to, bls. 20–23. Einnig í Lbs 1158 8vo.
3. Óþekktur höfundur orti eftir Pál Guðbrandsson (1573–1621), sýslumann í Húnaþingi og staðarhaldara á Þingeyraklaustri. Lbs 2388 4to, bls. 17–20.

Höfundur er ekki nefndur í handritinu en á undan þessu ljóði fara tvö erfiljóð sem séra Guðmundur Erlendsson (um 1595–1670) í Felli í Sléttuhlíð hefur ort. Hugsanlegt er að séra Guðmundur sé höfundur þessa erfiljóðs. Hann var djákn á Þingeyrum í nokkur ár og lenti þá í barneignarbroti. Guðbrandur biskup tók mjúklega á málinu og um það fóru bréfastípt milli hans og Páls sonar hans (Páll Eggert Ólason 1926:756–57). Gætu eftirfarandi ljóðlínur vísað til þessarar linkindar: „stýrði vegsamur virðum / víslega þar í sýslu / lög með ljúfum huga / lét ganga óstrangur“ (19. er.) og í 22. erindi segir að „prestum var þó bestur“. Ennfremur bendir 21. erindi til þess að höfundur og Páll hafi þekkt vel: „Honum ég má vel muna / margt það tala ég af hjarta / gott sem vel mér veitti“ og í 16. erindi kemur fram að höfundur hefur dvalið þar „vestra“: „Víst man ég að vestra“.

4. Séra Bjarni Gissurarson í Þingmúla (1621–1712) orti eftir Björn Einarsson (d. 1677?).³⁸ Thott 473 4to, bl. 46v–48r. Hér er um eiginhandarrit séra Bjarna að ræða.
5. Séra Bjarni Gissurarson orti eftir Guðnýju Pálsdóttur (d. 1683) á Kálfafelli. Thott 473 4to, bl. 46r–46v.
6. Séra Guðbrandur Jónsson (1641–1690) í Vatnsfirði orti eftir föður sinn, séra Jón Arason (1606–1673). AM 102 8vo, bl. 25r–31r.
7. Séra Guðmundur Erlendsson (um 1595–1670) í Felli í Sléttuhlíð orti eftir Benedikt Pálsson á Möðruvöllum í Hörgárdal (d. 1664). Hluti úr kvæðinu er prentaður í *Tyrkjarárinu á Íslandi 1627* (1906–1909:455–463) eftir ÍB 584 8vo. Þetta kvæði er ekki í Gígju.
8. Séra Guðmundur Erlendsson orti eftir Björn Benediktsson (1561–1617), sýslumann í Vaðlaþingi. Lbs 2388 4to, bls. 13–14.
9. Séra Guðmundur Erlendsson orti eftir Margréti Skúladóttur, móður sína (d. 1638). JS 232 4to, bl. 540r–542v.

Erfiljóðið er í kvæðabók séra Guðmundar, Gígju, en aftast í bókinni, aftan við kvæði sonar hans, Jóns. Í fljótu bragði má ætla að séra Jón hafi ort ljóðið því í fyrirsögn er sagt: „Anndláts minning Minnar sælu og sælugu aummu“, en þá ber að minnast þess að það var annar sonur Guðmundar, Skúli, sem skrifaði upp bókina og er þá fyrirsögnin eftir hann. Kvæðið ber með sér að vera ort af syni Margrétar en ekki sonarsyni (sbr. erindi 13 og 14) og í fyrirsögn segir: ‘Þessar vísur eru með bragarhátt sem Hugbót, ortar af séra Guðmundi Erlendssyni.’

³⁸ Síðasti stafurinn í ártalinu hefur trosnað burt úr handritinu.

10. Séra Guðmundur Erlendsson orti eftir Ólaf Jónsson klausturhaldara á Möðruvöllum (d. 1621). JS 232 4to, bl. 481v–483v.
11. Séra Guðmundur Erlendsson orti eftir Þorlák Skúlason biskup (1597–1656). JS 232 4to, bl. 46r–47r. Einnig í Lbs 1055 4to.
12. Séra Guðmundur Erlendsson orti eftir Þórunni Benediktsdóttur (d. 1628) á Möðruvöllum í Hörgárdal. JS 232 4to, bl. 385r–386v. Einnig í Lbs 2388 4to.
13. Séra Hallgrímur Pétursson (1614–1674) orti eftir Árna Oddsson lögmann (1592–1665). Prentað í útgáfu Gríms Thomsens, *Sálmar og kvæði eptir Hallgrím Pétursson II* (1890:148–155).
14. Séra Hallgrímur Pétursson orti eftir Jón Sigurðarson (1610–1670), bartsкера í Káranesi. Prentað í útgáfu Gríms Thomsens, *Sálmar og kvæði eptir Hallgrím Pétursson II* (1890:155–160).
15. Hannes Helgason Skálholtsráðsmaður (d. 1653) orti eftir Vigfús Gíslason (1608–1647), sýslumann í Árnes- og Rangárvallasýslum. ÍB 380 8vo, bls. 231–245. Einnig í Lbs 1158 8vo, bls. 84–94; Lbs 2030 II 4to (frá 12. erindi, skrifað upp eftir Lbs 1158 8vo).
16. Séra Hálfdan Rafnsson (um 1581–1665) að Undornfelli orti eftir Þóru Jónsdóttur frá Kristnesi (1604–1627). Lbs 2388 4to, bls. 28–29.
17. Séra Jón Arason (1606–1673) í Vatnsfirði orti eftir föður sinn, Ara Magnússon, sýslumann í Ögri (1571–1652). AM 102 8vo, bl. 20r–21r. Einnig í Lbs 723 8vo og NKS 56 d 8vo.

Kvæðið er prentað í *Blöndu IV* (1928–1931:144–146) eftir síðastnefnda handritinu. Kvæðið er eignað séra Ólafi Jónssyni í Lbs 723 8vo en séra Jóni Arasyni í AM 102 8vo. Fyrirsögn kvæðisins í síðarnefnda handritinu virðist komin frá syni séra Jóns: „Lofleg minning ... eftir Ara sál. (afa minn sællar minningar) Magnússon. Ort af sama.“ Næsta kvæði á undan er eftir séra Jón Arason í Vatnsfirði.

18. Séra Jón Arason í Vatnsfirði orti eftir Daða og Ragnheiði Eggertsbörn (d. 1664) á Skarði á Skarðsströnd. NKS 56 d 8vo, bl. 179v–181v. Einnig í JS 583 4to.
19. Séra Jón Arason í Vatnsfirði orti eftir ömmu sína, Ragnheiði Eggertsdóttur (1549–1642). AM 102 8vo, bl. 16v–19v.
20. Jón Einarsson konrektor (um 1674–1707) orti eftir Þorlák Þórðarson (1675–1697) skólameistara í Skálholti. Lbs 505 4to, bl. [74r–77v]; Einnig í Lbs 1255 8vo og Lbs 2095 8vo.
21. Jón Einarsson konrektor orti eftir Þórð Þorláksson biskup (1637–1697). Lbs 505 4to, bl. [1r–8v]; Einnig í Lbs 1255 8vo og Lbs 2095 8vo. Gefið út í ráðstefnuritinu *Frumkvöðull vísinda og mennta* (1998:297–312).
22. Séra Jón Eyjólfsson á Gilsbakka (um 1648–1718) hefur sennilega ort eftir Hallgrím Halldórsson (um 1609–1677) lögréttumann, síðast að Víðimýri í Hegranesþingi. Lbs 365 8vo, bl. 11v–15r.

Á titilsíðu stendur: „Nockrer Saalmar Hvoría orkt hefur það andrika skaald séra Jön Saal. Eyjólfsson Eldre Fyrrum soknarprestur aa Gilsbakka.“ Þetta kvæði er hið sjötta í röðinni. Enginn þeirra sálma sem á undan þessu erfiljóði fara er nefndur í þeim yfirlitsritum um íslenskar bókmenntir sem hafa verið gefin út og því er óvíst hve mörg kvæði átt er við með orðunum „nokkrir sálmar“. Á víð og dreif í handritinu eru erfiljóð sem ort hafa verið um fjöl-

skyldu yngra bróður og alnafna séra Jóns á Gilsbakka. Þar er einnig bænarvers undir nafni Höllu Jónsdóttur, en ein dætra séra Jóns á Gilsbakka hét Halla. Það eru því nokkrar líkur á því að kvæðin í fyrri hluta bókarinnar hafi verið ort af séra Jóni Eyjólfssyni á Gilsbakka. Aftarlega í handritinu eru erfiljóð frá síðari hluta 18. aldar og geta því ekki verið eftir Jón.

23. Séra Jón Guðmundsson (1631–1702) í Felli í Sléttuhlíð orti eftir Gísla Þorláksson biskup (1631–1684). JS 232 4to, bl. 532v–534v. Kvæðið var prentað á Hólum 1685, með útfararminningu Gísla (Halldór Hermannsson 1922:38–39).
24. Séra Jón Guðmundsson í Hítardal (1558–1634) orti eftir konu sína, Guðríði Gísladóttur (1577–1620). JS 385 8vo, bl. 4r–7r; NKS 56 d 8vo. Kafli úr kvæðinu er prentaður í *Mönnum og menntum* IV (1926:591–592) og í *Íslands þúsund árum. Kvæðasafni 1300–1600* (1947:222).
25. Séra Jón Ólafsson á Lambavatni (um 1640–1703) orti eftir Eggert Björnsson á Skarði (1612–1681). ÍBR 87 4to, bls. 269–272.
26. Séra Ólafur Jónsson á Söndum (1560–1627) orti eftir Tómas, vinnumann sinn (dánarár óþekkt). Í kvæðabókum séra Ólafs á Söndum, t.d. ÍB 70 4to, bl. 96v–97r; NKS 139 b 4to; Lbs 1516 4to. Sigurjón Einarsson gaf þetta kvæði út í grein sinni „Séra Ólafur á Söndum“ (1960:110–112).
27. Séra Ólafur Jónsson á Söndum orti eftir Vigdísi Halldórsdóttur (dánarár óþekkt). Lbs 1516 4to, bl. 106v–107v. Kvæðið er hvorki í ÍB 70 4to né NKS 139 b 4to. Sennilega er hér um að ræða Vigdísi Halldórsdóttur sem var gift Þorvaldi Björnssyni lögsagnara á Æsustöðum í Langadal og síðar Torfa Vigfússyni á Hrauni og Hvammi í Dýrafirði (Bogi Benediktsson II 1889–1904:298, 575–76 og III 1905–1908:337).
28. Séra Ólafur Jónsson (um 1590–1661) á Stað í Súgandafirði (áður á Eyri í Skutulsfirði) orti eftir Helgu Aradóttur (d. 1633). NKS 56 d 8vo, bl. 94r–97r. Einnig í JS 385 8vo (vantar fyrstu 6 erindin) og Lbs 723 8vo (aðeins hluti úr fyrsta erindinu).
29. Páll Jónsson Vídalín (1667–1727), lögmaður í Víðidalstungu, orti eftir Þorleif Gíslason frá Hlíðarenda (d. 1677). Lbs 1485 8vo, bl. 271r–276r.

Kvæðið var prentað í arkarbroti í Skálholti árið 1696 og segir Jón Þorkelsson það vera í Landsbókasafni í útgáfu sinni að *Vísnaðverri Páls lögmans Vídalíns* (1897:181). Það hefur þó ekki fundist, en við færslu ÍB 41 4to í handritaskrá Landsbókasafns stendur „Legið hefir hér með prentuð grafskrift yfir Þorleifi Gíslasyni (1696) eftir Pál Vídalín, en verið horfin þegar 1869, er skrá bmf. birtist.“

30. Séra Þórður Jónsson á Staðastað (1672–1720) orti eftir ömmu sína, Katrínu Erleendsdóttur (1612–1693). Lbs 1527 8vo, bl. 35r–42v. Einnig í Lbs 1158 8vo og 9 1/2 erindi í Lbs 701 8vo og samkvæmt upplýsingum frá Guðrínu Ásu Grímsdóttur er það að finna í Adv 21.7.17, bl. 82r–84v (sbr. Guðrún Ása Grímsdóttir 1996:230).

HEIMILDASKRÁ

Handrit

AM 102 8vo	JS 385 8vo	Lbs 1158 8vo
ÍB 70 4to	Lbs 505 4to	Lbs 1255 8vo
ÍB 380 8vo	Lbs 1055 4to	Lbs 1485 8vo
ÍBR 87 4to	Lbs 1516 4to	Lbs 1527 8vo
JS 232 4to	Lbs 2030 II 4to	Lbs 2095 8vo
JS 400 b 4to	Lbs 2388 4to	NKS 139 b 4to
JS 402 4to	Lbs 365 8vo	NKS 56 d 8vo
JS 583 4to	Lbs 701 8vo	Thott 473 4to

Prentaðar heimildir

- Ad C. Herennium. De Ratione Dicendi (Rhetorica ad Herennium)*. 1954. Ensk þýðing eftir Harry Caplan. The Loeb Classical Library. William Heinemann og Harvard University Press, London og Cambridge, Mass.
- Akslen, Laila. 1997. *Norsk barokk. Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass i retorisk tradisjon*. Landslaget for norskundervisning (LNU) / Cappelen Akademisk forlag, Ósló.
- Althaus, Paul. 1982. *The Ethics of Martin Luther*. Robert C. Schultz þýddi. Fortress Press, Philadelphia.
- Alþingisbækur Íslands I. 1570–1581. 1912–1914*. Sögufélagið, Reykjavík.
- Ariès, Philippe 1981. *The Hour of Our Death*. Helen Weaver þýddi. Alfred A. Knopf, New York.
- Arngrímur Jónsson. 1992. *Fyrstu handbækur presta á Íslandi eftir siðbót*. Handbók Marteins Einarssonar 1555, handritið Ny kgl. saml. 138 4to, Graduale 1594. Lítúrgísk þróunarsaga íslenzkrar helgisiðahefðar á 16. öld. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Árni Sigurjónsson. 1991. *Bókmenntakenningar fyrri alda*. Heimskringla. Háskólaforlag Máls og menningar, Reykjavík.
- Auken, Sune. 1998. *Eftermæle*. En studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen. Museum Tusulanums forlag / Københavns Universitet, Kaupmannahöfn.
- Beutin, Wolfgang, o.fl. 1993 (1989). *A History of German Literature*. From the beginnings to the present day. Clare Krojzl þýddi. 4. útgáfa. Routledge, London og New York.
- Bennett, A. L. 1954. The Principal Rhetorical Conventions in the Renaissance Personal Elegy. *Studies in Philology* 51:107–126.
- Bergljót Soffía Kristjánsdóttir. 1996. „Gunnlöð ekki gaf mér neitt af geymsludrykknum forðum ...“ Um Steinunni Finnsdóttur, Hyndlurímur og Snækóngrímur. *Gudamjöður og arnarleir*. Safn ritgerða um eddulist, bls. 165–219. Sverrir Tómasson ritst. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Biblían*. Heilög ritning. Gamla testamentið og Nýja testamentið. 1981. Biblíufélagið, Reykjavík.

- Blanda, fróðleikur gamall og nýr.* 1921–1923 og 1928–1931. II og IV. Sögufélag, Reykjavík.
- Bromiley, Geoffrey W. 1978. *Historical Theology. An Introduction.* T. & T. Clark, Edinburgh.
- Bogi Benediktsson. 1881–1915. *Sýslumannaæfir I–IV.* Í prentsmiðju Einars Þórðarsonar, Reykjavík.
- Böðvar Guðmundsson. 1993. Nýir síðir og nýir lærdómar — bókmenntir 1550–1750. *Íslensk bókmenntasaga II*, bls. 379–519. Vésteinn Ólason ritstjóri. Mál og menning, Reykjavík.
- Christensen, Ole Riber, o.fl. 1973. Forslag til beskrivelse af barokkens lejlighedsdigtning. *Barokkens lejlighedsdigtning*, bls. 142–156. Munksgaard, Kaupmannahöfn.
- Colie, Rosalie L. 1973. *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance.* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Curtius, Ernst Robert. 1948. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter.* Francke, Bern.
- Deneef, A. Leigh. Haust 1973. Epideictic rhetoric and the Renaissance lyric. *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 3:203–231.
- Ein Kristilig handbog, íslenskud af Herra Marteine Einar syne, fyrer kennimenn í Islandi, ok korrigerud af Doctor Petre Palladius med þeim hætti, sem hier finzt I hans formaala.* 1555, Kaupenhafn.
- Erasmus–Luther. 1961. *Discourse on Free Will.* Ritsj. Ernst F. Winter. Frederick Ungar, New York.
- Georgi, Annette. 1969. *Das lateinische und deutsche Preisgedicht des Mittelalters in der Nachfolge des genus demonstrativum.* Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Grimm, Harold J. 1973. *The Reformation Era 1500–1650.* 2. útgáfa. Macmillan, New York.
- Grímur M. Helgason. 1967. Inngangur. *Dæmisögur Esóps í ljóðum eftir Guðmund Erlendsson prest á Felli í Sléttahlöð.* Barnablaðið Æskan, Reykjavík.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 1996. Um íslensku prestskonuna á fyrri öldum. *Konur og kristmenn.* Þættir úr kristnisögu Íslands, bls. 215–247. Ritstjóri Inga Huld Hákonardóttir. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Gutierrez, N. A. 1988. The Remembrance: Model Literature not Elegy. *Parergon*, New Series No. 6 A:105–121.
- Halldór Hermannsson. 1922. Icelandic Books of the Seventeenth Century. *Islandica XIV.* Cornell University Library, Ithaca, N.Y.
- Hallgrímur Pétursson. 1890. *Sálmar og kvæði eptir Hallgrím Pétursson II.* Útg. [Grímur Thomsen]. Sigurður Kristjánsson, Reykjavík.
- Hannes Pétursson. 1972. *Bókmenntir.* Bókaútgáfa Menningarsjóðs og Þjóðvinafélagsins, Reykjavík.
- Hardison, O. B. 1962. *Enduring Monument. A Study of the Idea of Praise in Renaissance Literary Theory and Practice.* University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Heimir Pálsson. 1978. *Straumar og stefnur í íslenskum bókmenntum frá 1550.* Iðunn, Reykjavík.
- Hillerbrand, Hans J. 1973. *The World of the Reformation.* Scribner, New York.
- Hid nya testament 1540.* 1933. Sigurður Nordal sá um útgáfuna. Ljósprentuð útgáfa í Monumenta Typographica Islandica 1. Levin & Munksgaard, Kaupmannahöfn.

- Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. 1982. Jakob Benediktsson ritstj. Mál og menning, Reykjavík.
- Hörður Ágústsson. 1992. Bækur. *Skálholt*. Skróði og áhöld, bls. 285–356. Kristján Eldjárn og Hörður Ágústsson. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Inga Huld Hákonardóttir. 1992. *Fjarri hlýju hjónasængur*. Öðruvísi Íslandssaga. Mál og menning, Reykjavík.
- Íslands þúsund ár*. Kvæðasafn 1300–1600. 1947. Páll Eggert Ólason hefur valið. Helgafell, Reykjavík.
- Íslands þúsund ár*. Kvæðasafn 1600–1800. 1947. Snorri Hjartarson hefur valið. Helgafell, Reykjavík.
- Jón Einarsson. 1998. Fáörður minningarsöngur eftir Jón Einarsson konrektor í Skálholti. Kári Bjarnason og Sigurður Pétursson bjuggu til prentunar. *Frumkvöðull vísinda og mennta*. Þórður Þorláksson biskup í Skálholti, bls. 295–312. Jón Pálsson ritst. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Jón Halldórsson. 1911–1915. Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal. II. Hólabiskupar 1551–1798. *Sögurit II*. Hannes Þorsteinsson gaf út. Sögufélag, Reykjavík.
- Jón Helgason biskup. [1935]. *Meistari Hálfðan*. Æfi- og aldarfarslýsing frá 18. öld. E. P. Briem, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1948. Bókasafn Brynjólfs biskups. *Landsbókasafn Íslands*. Árbók 1946–1947. III–IV:115–147.
- Jón Helgason. 1985. Bækur og handrit á tveimur húnvetnskum höfuðbólum á 18du öld. *Landsbókasafn Íslands*. Árbók 1983. Nýr flokkur 9:5–46.
- Jón Helgason. 1926. Jón Ólafsson frá Grunnavík. *Safn Fræðafjellsins V*. Hið íslenska fræðafjellag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jón Ólafsson úr Grunnavík. 1996. *Hagþenkir*. JS 83 fol. Þórunn Sigurðardóttir sá um útgáfuna og ritaði inngang. Góðvinir Grunnavíkur-Jóns og Hagþenkir, félag höfundu fræðiritu og kennslugagna, Reykjavík.
- Jón Ólafsson úr Grunnavík. 1999. Skáldanna leikaraverk. Útg. Margrét Eggertsdóttir. *Vitjun sína vakta ber*. Safn greina eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík, bls. 21–37. Háskólaútgáfan og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.
- Jón Þorkelsson. 1888. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. Andr. Fred. Høst & Søns, Kaupmannahöfn.
- Jón Þorkelsson. 1895. *Saga Magnúsar prúða*. Sigurður Kristjánsson, Kaupmannahöfn.
- Jón Þorláksson á Bægisá. 1843. *Íslensk ljóðabók Jóns Þorlákssonar prests að Bægisá*. Síðari deild. Prentað á kostnað Þorsteins stúdents Jónssonar, Kaupmannahöfn.
- Kolb, Robert. 1995. Burying the Brethren: Lutheran Funeral Sermons as Life-Writing. *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Europe*, bls. 97–113. Ritstj. Thomas F. Mayer og D. R. Woolf. The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Krummacher, Hans-Henrik. 1974. Das Barocke Epicedium. Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17. Jahrhundert. *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 18:89–147.
- Lanham, Richard, A. 1968. *A Handlist of Rhetorical Terms*. A Guide for Students of English Literature. University of California Press, Berkeley og Los Angeles.
- Lausberg, Heinrich. 1973. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Hueber, München.

- Leighton, Joseph. Apríl 1983. Occasional Poetry in the Eighteenth Century in Germany. *The Modern Language Review* 78:340–358.
- Luther, Martin. 1908. De servo arbitrio. Über den unfreien Willen, Antwort an Erasmus. *D. Martin Luthers Werke*, bls. 600–787. 18. bindi. Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar.
- Luther, Martin. 1907. Vom ehelichen Leben. *D. Martin Luthers Werke*, bls. 275–304. 10. bindi, 2 hluti. Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar.
- Luther, Martin. 1897. Von der Freiheit eines Christenmenschen. *D. Martin Luthers Werke*, bls. 20–38. 7. bindi. Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar.
- Magnús Már Lárusson. 1967. Pétur Palladís, rit hans og Íslendingar. *Fróðleikspættir og sögubrot*, bls. 7–22. Skuggsjá, Hafnarfirði.
- Margrét Eggertsdóttir. 1996. Listin að deyja. *Eitt sinn skal hver deyja*. Dauðinn í íslenskum veruleika, bls. 150–154. Sigurjón Baldur Hafsteinsson ritst. Mokkappress, Reykjavík.
- Moller, Martin. 1661 (1611). *Manuale*. Það er Handbókar korn/Huðrönn Madur eige að lifa Christelega og Deyja Gudlega ... Guðbrandur Þorláksson þýddi. Hólum í Hjaltadal.
- Óskar Halldórsson. 1996. *Bókmenntir á lærdómsöld*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík (gefið út sem fjölrit 1977).
- Ozment, Steven E. 1983. *When Fathers Ruled*. Family Life in Reformation Europe. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Pade, Marianne. 1987. Danske lignaler i det 16. århundrede. Litteratur og lærdom. *Dansk-svenske nylatin dage april 1985*, bls. 95–106. Marianne Alenius og Peter Zeeberg ritst. Renæssancestudier 1. Museum Tusulanums, Kaupmannahöfn.
- Palladius, Peder. 1555. Nokrar Predikaner, sem mann ma hafa nær Lik eru graffin, sem eru Predikadar af Doctor Petro Palladio. *Ein Kristilig handbog, Íslenskud af Herra Marteine Einar syne ...* Hans Winggaard, Kaupmannahöfn.
- Páll Eggert Ólason. 1948–1951. *Íslenskar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940 I–V*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1926. *Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi IV*. Bóka-verzlun Ársæls Árnasonar, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1918, 1927, 1935–1937. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins I–III*. Landsbókasafn Íslands, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1942. *Saga Íslendinga*. Fimmta bindi. Seytjándi öld. Menntamálaráð og Þjóðvinafélag, Reykjavík.
- Páll Valsson. 1996. Íslensk endurreisn. *Íslensk bókmenntasaga III*, bls. 221–342. Halldór Guðmundsson ritstjóri. Mál og menning, Reykjavík.
- Páll Vídalín. 1897. *Vísnaðver Páls lögmans Vídalíns*. Jón Þorkelsson sá um prentun. Sigurður Kristjánsson, Kaupmannahöfn.
- Quintilianus, *The Institutio Oratoria of Quintilian*. 1953 (1921). Ensk þýðing eftir H. E. Butler. The Loeb Classical Library. Heinemann, London.
- Ridderstad, Per S. 1990. Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt. *Personhistorisk tidskrift* 76:25–41.
- Segebrecht, Wulf. 1977. *Das Gelegenheitsgedicht*. Ein Beitrag zur Geschichte und Poetik der deutschen Lyrik. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.
- Sigurður Pétursson. 1995. Iceland. *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, bls. 96–128. Minna Skafta Jensen ritst. Odense University Press, Óðinsvém.

- Sigurður Pétursson. 1996. Latin Teaching in Iceland after the Reformation. *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*, bls. 106–122. Inger Ekrem, Minna Skafté Jensen og Egil Kraggerud ritstj. Scandinavian University Press, Ósló, Stokkhólmi, Kaupmannahöfn.
- Sigurður Pétursson. 1997. „Da, musa, modos!“ (Gef þú, sönggyðja, ljóð!). Um latínukveðskap tengdan Þórði Þorlákssyni og Skálholti. *Frumkvöðull vísinda og mennta*. Þórður Þorláksson biskup í Skálholti, bls. 197–253. Jón Pálsson ritstj. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Sigurður Pétursson. 1999. Klassísk áhrif á latínukveðskap Íslendinga. *Http://www.bok.hi.is/Vefnir/efnilsigurdp.htm*.
- Sigurjón Einarsson. 1960. Séra Ólafur á Söndum. *Skírnir* 134:74–128.
- Skafté Jensen, Minna. 1995. Denmark. *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, bls. 19–65. Minna Skafté Jensen ritst. Odense University Press, Óðinsvéum.
- Stefán Einarsson. 1961. *Íslensk bókmenntasaga 874–1960*. Snæbjörn Jónsson, Reykjavík.
- Stein, Arnold. 1986. *The House of Death*. Messages from the English Renaissance. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ström, Annika. 1995. Tears for Karin Timansdotter — Funeral poems from 1628. *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, bls. 281–293. Minna Skafté Jensen ritstj. Odense University Press, Óðinsvéum.
- Sverrir Tómasson. 1983. Helgisögur, mælskufræði og forn frásagnarlist. *Skírnir* 157:130–162.
- Sverrir Tómasson. 1988a. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Rannsókn bókmenntahefðar. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1988b. Fyrsta málfraeðiritgerðin og íslensk menntun á 12. öld. *Tímarit Háskóla Íslands* 3:71–78.
- Thielicke, Helmut. 1983. *Living with Death*. Geoffrey W. Bromiley þýddi. Eerdmans, Grand Rapids.
- Tyrkjaránið á Íslandi 1627*. 1906–1909. Sögurit IV. Sögufélag, Reykjavík.
- Vickers, Brian. 1983. Epideictic and Epic in the Renaissance. *New Literary History* 14:497–537.
- Vossius, Gerhardus Johannes. 1990. *Elementa Rhetorica eller Retorikens Grunder*. Översatt och utgiven av Stina Hansson. Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, Gautaborg.
- Porleifur Hauksson og Þórir Óskarsson. 1994. *Íslensk stílfræði*. Mál og menning, Reykjavík.
- Þórunn Sigurðardóttir. 1996. Tvær bókmenntagreinir á satujánu öld: lúterska erfi-ljóðið og harmljóðið. Óútfegin ritgerð til M.A.-prófs í íslenskum bókmenntum við Háskóla Íslands
- Þórunn Sigurðardóttir. 1997. Erfiljóðahefðin á 17. öld og Hallgrímur Pétursson. *Hallgrímsstefna*. Fyrirlestrar frá ráðstefnu um Hallgrím Pétursson og verk hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 22. mars 1997, bls. 87–97. Ritroð Listvinafélags Hallgrímskirkju 1. Listvinafélag Hallgrímskirkju, Reykjavík.
- Þrjár þýðingar lærðar frá miðöldum*. 1989. Gunnar Ágúst Harðarson bjó til prentunar. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Æfisaga Jóns Þorkelssonar skólameistara í Skálholti I*. 1910. Á kostnað Thorkillis-sjóðsins, Reykjavík.

SUMMARY

In the seventeenth century, it became fashionable in the learned circles of northern Europe to compose poetry on the occasion of weddings, funerals, and other events in people's lives. This poetic fashion came to Iceland with men returning from their studies abroad, and with books these learned men brought with them to their homeland. The remembrance (the personal elegy) was the most popular of these genres in Iceland, written to honor deceased men and women of high social standing. Although most of the major Icelandic poets of the seventeenth century wrote poetry within this genre, literary historians have for the most part ignored it, and generally regarded remembrances to be of limited value from artistic point of view. The main reason for this attitude is the fact that very few poems of this type have been published, while a great number of them are preserved in manuscripts in the Icelandic National Library and the Arnarnaganeana Institute.

To a certain extent, remembrances seek their content and structure to the rhetoric tradition (primarily to the branch called *genus demonstrativum*), which the poets learned in the Latin schools of their time. The discourse is, however, based on the ideas of Lutheran orthodoxy pertaining to "the worthy life" and "the good death" of the elect. The poets emphasize certain facts about the dead person's life and praise his or her character, especially in the light of Christian virtues. The poems mourn the subject, and grieve over the tragic loss for his or her loved ones, region, or country. Often they describe the hour of death in detail, and then it designates the life of the dying person in a nutshell. The mourners are consoled, at the same time as they are encouraged to consider their own life and death.

This article argues that the remembrance had both a social and religious function. Its major component is praise of the exemplary person, whose life should serve as a paradigm for others. Most prominent in this respect are his or her Christian virtues, excellent marriage, calling, pursued with care and concern, and his or her conduct at the time of death. But, at the same time as the poet constructs a memorial over the deceased, and praises him or her as a model for others, his rhetorical aim is to convince those who mourn that the deceased has reached Paradise and there the reader will, if God allows it, meet again the one he grieves.

Hagamel 40
107 Reykjavík
thorunn@akademia.is

KARI ELLEN GADE

MORKINSKINNA'S GIFFARÐSPÁTTTR

Literary fiction or historical fact?

1. Introduction

MOST OF THE *þættir* and extraneous episodes incorporated in the Old Norse kings' sagas describe the dealings between an Icelandic or a Norwegian protagonist and a Norwegian king. It is therefore surprising to find an episode in *Morkinskinna's* *Magnúss saga berfœtts* in which the main character is a Norman knight, Giffarðr, whose cowardly behavior during Magnús's Swedish campaign in the early spring of 1101 is explored at length and with considerable glee.

The story goes as follows: During the winter after Magnús's first campaign to the western isles a Norman knight by the name of Giffarðr appeared at Magnús's court and offered his services. He accompanied Magnús on his first Swedish expedition, but at the onset of the battle with King Ingi at Fuxerna he was conspicuously absent. Magnús inquired about his whereabouts with the following skaldic ditty:¹

1. Villat flokk várn fylla
falsk riddari enn valski.²

One of Magnús's retainers immediately retorted (*Morkinskinna* 2000:303):

2. Spurði gramr hvat gerði
Giffarðr (þars lið barðisk)
vér ruðum vápn í dreyra
vasat hann kominn þannig:
framreiðar vas fnauði
fulltrauðr á jó rauðum
villat flokk várn fylla
falsk riddari enn valski.³

¹ The skaldic stanzas are quoted from Andersson and Gade 2000:303–05. See also “Notes on Stanzas” (sts 202–05), *ibid*:486.

² “Does he not wish to complete our company? Was the Norman knight hiding?”

³ “The king asked what Giffarðr was doing where the army fought; we reddened weapons in

After the battle Giffarðr rode into the camp and received harsh words because he had failed to render King Magnús assistance. He got a bad reputation among the king's men and departed to go west to England.

At this point Morkinskinna interrupts the main narrative of Magnúss saga to incorporate a small story about Giffarðr's subsequent passage to England: On the journey they had stormy weather in the North Sea, and Giffarðr, who apparently suffered from a bout of *mal de mer*, did little to help out. Among the other passengers was an Icelander from Húsavík by the name of Eldjárn, who was on his way back from Constantinople. When Eldjárn went to bail and saw Giffarðr lying about, he taunted him with the following stanza (*Morkinskinna* 2000:304):

3. Hví samir hitt at dúsa
 hirðmanni geðstírðum
 vest nú (þótt kjöl kosti)
 knár riddari enn hári:
 þats satt at býðk byttu
 (breiðhúfuðum) reiða
 (austrs til hár í hesti
 hvaljarðar) Giffarði.⁴

When they arrived in England, Giffarðr immediately summoned Eldjárn for slander before the reeve in the nearest town. To clear himself of the charge, Eldjárn was told to recite the alleged scurrilous stanza to the reeve, and he produced the following (*Morkinskinna* 2000:305):

4. Frák at flótta rákuð
 falsk annat lið manna
 (þar vas harðr es heyrðak
 hernaðr) á Foxerni:
 varð hjalmþrimu herðis
 hár (þars staddir váruð)
 gangr (þars gauzka drengi
 Giffarðr í hel barði).⁵

blood; he had failed to appear. The coward was quite reluctant to advance on his chestnut steed; he does not wish to complete our company: the Norman knight was hiding."

⁴ "Why is it fitting for an unbending retainer to lie there and rest? Be active now, old knight, although the keel [ship] is sorely tried. It's true that I tell Giffarðr to swing the bucket: the bilge water is too high in the broad-bellied horse of the whale land [sea, ship]."

⁵ "I heard you pursued those who fled at Fuxerna; the other units of the army hid; there was a hard fight there, as I've heard. The success of the strengthener of the helmet crash [battle, warrior] was immense where you stood, when Giffarðr sent Gautish warriors to their death."

Morkinskinna continues (1932:326):

Pá mælti greifinn: „Lítt em ek skældinn, en heyra kann ek at þetta er ekki níð. Ok þér er vegr at þessu, Giffarðr, ok lof. Ok kann ek ekki annan dóm á þetta leggja.“ Giffarðr þykkisk engu svara kunna. Hann veit þat með sér at honum er þetta háð en eigi lof at því sem efni váru til, en vildi víst eigi gera þat bert fyrir(r) mǫnnum hversu hann hafði fram gengit á Foxerni. Þeir skilja nú við svá búit, ok líkar Giffarði illa þessi málalok, ok er nú lokit frá þeim at segja.

The little story of the cowardly Norman knight has been neglected in the research on the Old Norse kings' sagas.⁶ Because the episode is not included in *Heimskringla* or *Fagrskinna*,⁷ and because the *Morkinskinna* version of Magnús's first Swedish campaign contains unmistakable interpolations from Ágrip, scholars agree that the Giffarðr episode was not part of the *Oldest Morkinskinna* (*ÆMsk*), that is, the compendium from around 1220 that served as a source for Snorri and for the author of *Fagrskinna*, and they unanimously dismiss it as a later interpolation (Finnur Jónsson 1901:628; *Morkinskinna* 1932:xxvii; Indrebø 1917:22, 213; Bjarni Aðalbjarnarson 1937:158; Louis-Jensen 1977:69, 83 n. 1).⁸ Sigurður Nordal (1973:136) drew attention to the fact that there is a close verbal correspondence between the final section of *Giffarðspátr* and the following section from Snorri's preface to *Heimskringla*:

En þat er hátt skálda at lofa þann mest, er þá eru þeir fyrir, en engi myndi þat þora at segja sjálfum honum þau verk hans, er allir þeir, er heyrði, vissi, at hégómi væri ok skrök, ok svá sjálfr hann. Þat væri þá háð, en eigi lof. (*ÍF* XXVI:5).⁹

⁶ The story has not been edited separately. For an English translation, see Andersson and Gade 2000:303–05.

⁷ See *ÍF* XXVIII:225–28; *ÍF* XXIX:310–11. The Giffarðr episode is incorporated in the later compendia *Hulda-Hrokkinskinna* (*Fornmanna sögur* VII 1832:56–57, 59–61, *Fríssbók* 1871:272–74, and *Eirspennill* 1916:121–22).

⁸ For the relationship between the different versions of the royal biographies see Louis-Jensen 1977:66–70. For recent overviews of the state of the art of the research on *Morkinskinna*, see Ármann Jakobsson 1997:30–34 and Andersson and Gade 2000:1–72. *ÆMsk* is usually dated to around 1220 (Bjarni Aðalbjarnarson 1937:136).

⁹ The section is also included in the preface to the separate saga of St. Óláfr (*ÍF* XXVII:422). Sverrir Tómasson (1988:375–83) gives a detailed discussion of the relations between the two prefaces and of earlier scholarship in this area. For a discussion of the concepts of praise and derision in Snorri's preface, see Sverrir Tómasson 1990, esp.: 260–62.

Sigurður accordingly proposed that the story of Giffarðr must have served as the source for this statement in Snorri's preface, but that suggestion has been rejected by scholars who view the episode as a later interpolation in *Morkinskinna* (Bjarni Aðalbjarnason 1937:158 n. 1).

The following discussion of Giffarðspátr will show 1) that the story must have been part of *ÆMsk* and consequently available to Snorri; 2) that the Norman knight Giffarðr was a historical person of dubious reputation and not a twelfth-century Icelandic fabrication; and 3) that his presence at Magnús's court in 1100–1101, far from being a mere coincidence, provides the motivation, which is missing in all the Old Norse-Icelandic sources, for Magnús berfœtr's second and fateful expedition to the west in 1102.

2. Giffarðspátr in *Morkinskinna*

The core of the narrative in Giffarðspátr is captured in a series of skaldic stanzas (sts 1–4 above). The poetry contains all the pertinent information, such as the name Giffarðr (sts 2–4), his knightly occupation (*riddari*; sts 1–3), his nationality (*valskr*; sts 1–2), his age (*enn hári*; st. 3), as well as the name of the place of the battle (*Fuxerna*; st. 4) and details about Giffarðr's behavior during the battle and on the journey to England (sts 1–3).¹⁰ The skaldic stanzas would appear to have been composed before 1150. First of all the medio-passive ending *-sk* occurs twice in internal rhyme (*falsk* : *valski*; sts 1–2). That ending began to change to *-zc* or *-zt* in the late twelfth century, and *sk*-rhymes are not attested in the thirteenth century.¹¹ Secondly, line 3 in stanza 3 contains the non-rhotasized form *vest*, also in internal rhyme (*vest* : *kosti*). The first rhotasized forms occur in internal rhyme as early as 1150, and nonrhotasized rhymes are characteristic of the period prior to that date.¹² The prose, too, shows signs that are consistent with the style of the author of *ÆMsk*, such as inflected past par-

¹⁰ For *valskr* 'Norman' see Fritzner III 1973:847–48.

¹¹ For the phonetic development of the mediopassive ending, see Kjartan G. Ottósson 1992 (esp.: 57–64, 116–21, 137–45). The scribes of the individual MSS that contain the stanzas in question in most cases failed to understand the mediopassive *-sk* ending of their exemplars. Consider the following variants: *falsc* (Mork, J2), *fask* (Hr), *faskr* (F), (sts 1–2; Finnur Jónsson 1912:432, 591); *fasc* (Mork), *falk* (Hr), *falsc* (H, J2), *feckz* (F) (st. 4; Finnur Jónsson 1912:437).

¹² The first examples of such rhotasized *-r* forms in internal rhyme in skaldic poetry occur in the stanzas of Einarr Skúlason from around 1150 (*Haraldsdrápa* II, 4:2; *lausavísa* 1:3): *vara* : *fara*; *ert* : *skortir* (Finnur Jónsson 1912:457, 482). The MSS contain the following variant forms in this line: *verþr* (Mork), *vestv* (H-Hr), *verstv* (F) (st. 3; Finnur Jónsson 1912:437).

ticiples with the auxiliary *hafa*.¹³ From a linguistic point of view, then, we may conclude that the stanzas in the Giffarðr episode were probably composed before 1150. Furthermore, the prose contains no linguistic features that are inconsistent with the style of the author of *ÆMsk*.

Magnús's Swedish campaigns are described in Theodoricus's *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* (61), in *Ágrip* (*ÍF* XXIX:45), as well as in the later compendia, but, as stated above, the Giffarðr episode is only found in *Morkinskinna*. In *Heimskringla* Snorri rearranges the narrative and rewrites the sections pertaining to Magnús's expeditions to Sweden (*ÍF* XXVIII:225–29), and the author of *Fagrskinna* leaves out all information about Giffarðr (*ÍF* XXIX:310–11). That circumstance, combined with the fact that the initial sections in *Morkinskinna*'s Giffarðr episode contain interpolations from *Ágrip* (*Morkinskinna* 1932:323–24), has prompted the conclusion that the episode was incorporated into *Morkinskinna* after that version was interpolated from *Ágrip*, and, furthermore, that *Fagrskinna* represents the uninterpolated text of *ÆMsk*.¹⁴

A look at the text of *Fagrskinna*, however, reveals that that version, rather than reproducing the text of *ÆMsk*, must have been drastically abbreviated. The motivation for Magnús's first campaign was his wish to annex certain districts in Götaland, and this is explicitly stated in Theodoricus's *Historia* (61), in *Ágrip* (*ÍF* XXIX:45), in *Heimskringla* (*ÍF* XXVIII:225–26), and in *Morkinskinna* (*Morkinskinna* 1932:323). In the latter version that information is incorporated into Giffarðspátttr, and the wording is similar to that of *Ágrip* (*ÍF* XXIX:45). *Fagrskinna*, however, fails to include any information about Magnús's claim to the Swedish districts at this point. After the Giffarðr episode *Fagrskinna* follows the *Morkinskinna* text almost verbatim, and both texts describe the peace treaty between Ingi and Magnús in identical terms: as part of the settlement Magnús was to marry Ingi's daughter, Margréta, and "she received as dowry those districts in Götaland which they had contended about" (*Morkinskinna* 1932:329; *ÍF* XXIX:312).¹⁵ In *Morkinskinna* there is no discrepancy between that statement and the initial information about Magnús's claim to the Swedish districts (*Morkinskinna* 1932:323). *Fagr-*

¹³ "[H]afi *niddan* Giffarðr" (*Morkinskinna* 1932:325.32 [emphasis added]). Compare the similar construction "hefir sá ok, er ritaði söguna, fleiri sannorða menn *nefnda* til þessar frásagnar" (*ibid*:419.14–5 [emphasis added]). For a discussion of this construction, see Nygaard 1966:190–91.

¹⁴ See n. 4 above. See also Bjarni Aðalbjarnarson in *ÍF* XXVIII:xlvii n. 3.

¹⁵ "... ok fylgði henni heiman jarðir þær í Gautlandi sem þeir höfðu deilt um" (*Morkinskinna* 1932:329); "... ok fylgðu henni heiman jarðir þær ok (he)ruð er þeir höfðu áðr um deilt" (*ÍF* XXIX:312).

skinna, however, does not contain that information, and the reason must be that the author was too heavy-handed in his incisions in the text of his exemplar: he deleted the story about Giffarðr, and, in doing so, he also deleted information pertinent to the main narrative.

Thus the textual transmission can be reconstructed as follows: The Giffarðr episode was part of *ÆMsk*, but it was regarded as extraneous and left out by Snorri and by the author of *Fagrskinna*. Whereas Snorri rewrote the pertinent sections, the author of *Fagrskinna* abbreviated the text of *ÆMsk* and left out the information about Magnús's claim to the Swedish districts. Later, when *Morkinskinna* was interpolated from *Ágrip*, the interpolator must have expanded the original text with sections from *Ágrip*, thus leading scholars to believe that the Giffarðr episode, too, was a later interpolation.

We may conclude, then, that the little story about Giffarðr can most likely be dated to the twelfth century (assuming that the stanzas were transmitted with accompanying prose). The current version was part of *ÆMsk* and could not have been composed later than 1220. Thus it was certainly available to Snorri, and, because the essence of the story is captured by him in the preface to *Heimskringla* and because the two texts show verbatim correspondences,¹⁶ Sigurður Nordal's suggestion that the *Morkinskinna* episode served as the immediate source for this section of the *Heimskringla* preface would appear to be correct.

3. The Identity of the Norman Knight Giffarðr

We may ask, then, whether the Giffarðr episode was an amusing fictive account designed to highlight the dual function of skaldic poetry as a tool of praise and punishment, or whether the story contains vestiges of actual historical events. Aside from giving a graphic description of Giffarðr's cowardly behavior, the skaldic stanzas contain concrete information about his person: his name was Giffarðr, and he was an old Norman knight who participated (or failed to participate, as it were) in the battle of Fuxerna. According to the chronology of *Heimskringla*, which is more reliable than that of *Morkinskinna* at this point, that battle took place in the early spring of 1101, and Giffarðr must have arrived at Magnús's court in Viken during the winter of 1100 or, at the latest, during the early spring of 1101.¹⁷ After the battle he left for England in disgrace.

¹⁶ Consider the following sentences from *Morkinskinna* and from the preface to *Heimskringla*: "Hann veit þat með sér at honum er þetta háð, en eigi lof" (*Morkinskinna* 1932:326); "Þat væri þá háð, en eigi lof" (*ÍF* XXVI:5).

¹⁷ In *Morkinskinna* the introduction of the Giffarðr episode caused an incorrect doubling of the

If we turn to Normandy and Norman England, the name Giffarðr (Giffard) is well attested among the ranks of Norman nobility.¹⁸ The name originated as a nickname meaning "chubby-cheeks" (*Carmen de Hastingae proelio*:119) and was first attached to Walter Giffard I, the son of the Norman nobleman Osbern of Bolbec and Wevia, sister of Gunnor, the wife of Duke Richard I of Normandy (William of Jumièges II:268–69; White 1921:57–58). Walter Giffard I was a landholder in Bolbec in Normandy, and after 1055 the family honors comprised lands in Longueville-sur-Scie (William of Jumièges II:268–69 n. 5; Loyd 1975:45; Le Maho 1976:38–46). In 1066 he accompanied William the Conqueror to England with a fleet of thirty ships and one hundred soldiers (*Brevis relatio*:22) and fought alongside William in the battle of Hastings. He remained one of William's faithful supporters, was appointed Earl of Buckingham (Le Maho 1976:31), and died before 1084 (William of Jumièges II:269 n. 8; Ordericus Vitalis IV:183 n. 2).

According to Robert of Torigni, the continuator of William of Jumièges, Walter Giffard I had one son, Walter Giffard II, and many daughters (William of Jumièges II:269). His son witnessed charters from 1060 to 1066 (*ibid*:269 n. 8; Le Maho 1976:35). He succeeded his father as Earl of Buckingham, married Agnes of Ribemont, and died in July of 1102 (William of Jumièges II:269 n. 8; Toll 1927:178). Shortly after his death his body was moved to Normandy, where he was interred in the church of the Virgin Mary in Longueville (Ordericus Vitalis IV:183–84).¹⁹ He left behind one son, Walter Giffard III, who began to subscribe charters in 1107 to 1109 and died without offspring in 1164 (*ibid*:184 n. 2).

battle of Fuxerna. According to that version, the first battle (where Giffarðr was present) must have taken place in the spring of 1100, whereas the second battle occurred in the early spring of 1101 (*Morkinskinna* 1932:328–29). Snorri, who apparently had access to direct information concerning these campaigns (see *ÍF* XXVIII:xlvi–xlvi), places the second campaign (which included the battle of Fuxerna) in the early spring of 1101, when he states that Magnús set out for Götaland "[þ]egar um várit, er ísa leysti" (*ÍF* XXVIII:227). For a discussion of the chronology, see Bugge 1914:32–34; Power 1986:123.

¹⁸ The name is spelled variously as *Gifardus*, *Gyfordus*, *Vyfordus*, *Gifart*, *Giffart*, *Giffard*, or *Giphardus* (*Carmen de Hastingae proelio* 119 n. 1).

¹⁹ Ordericus Vitalis gives his epitaph as follows (IV:183–84):

Stemma Gifardorum Gualterius ingenuorum,
 Quæ meruit vivens, busta sepultus habet.
 Templi fundator præsentis et ædificator,
 Hoc velut in proprio conditus est tumulo.
 Qui se magnificum, patriæque probavit amicum,
 Dux virtute potens, et pietate nitens,
 Religiosorum sed præcipue monachorum
 Cultor, multimodæ profuit Ecclesiæ.

The charters from the reigns of William I, William Rufus, and Henry I, however, show that the information provided by Robert of Torigni concerning the offspring of Walter Giffard could be inaccurate. In addition to Walter Giffard I we also find a Ralph Giffard, the benefactor Montivilliers and St. Ouen, in a charter from 1067 (Le Maho 1976:35, 39, 76); Osbert (or Osbern) Giffard is mentioned as a landholder in Gloucestershire in a charter of 1111 (*Regesta regum* II, no. 976:99; cf. William of Jumièges II:269 n. 8); Elias Giffard is mentioned in a charter of 1096 (*Regesta regum* II, LXIa Addenda no. 379a:410); and Robert Giffard occurs in charters between 1074 and 1083 (*Regesta regum* I, nos 114, 192:30, 52). In addition William Giffard, whose relationship with Walter Giffard I is unclear, served as the chancellor of William Rufus from 1094. Upon the death of William and the accession of Henry I in August of 1100 he was appointed bishop of Winchester but remained chancellor until April 21, 1101.²⁰ William Giffard died in 1128 (*Annals of the Church of Winchester*:362).

Thus late eleventh- and early twelfth-century England and Normandy abound with Giffards who in one way or another must be related to Walter Giffard I; namely, Walter Giffard II and III, Ralph Giffard, Osbert or Osbern Giffard, Elias Giffard, Robert Giffard, and William Giffard, and there is no lack of candidates for the knight who turns up in Norway in 1100–1101. In Eldjárn's stanza the Norman knight is described as „old”, which would tentatively place him in the second generation of Giffards, that is, among the sons of Walter Giffard I. It is clear, however, that some of these candidates can be dismissed out of hand: Walter Giffard III was a minor in 1100, and William Giffard, the king's chancellor and later bishop of Winchester, was present in England during the period in question.

Unlike Old Norse-Icelandic scholars, Anglo-Norman historians have not failed to notice the presence of a Giffard in Magnús berfœttr's retinue. In 1882 Freeman mistakenly claimed that this Giffard accompanied Magnús on his second expedition to the west in 1102, but he made no attempt to disclose his identity.²¹ Twenty-five years later the Swedish scholar Hans Toll, perpetuating Freeman's mistake, identified the „Giffarðr” in Magnús's fleet as Walter Giffard II, Earl of Buckingham (Toll 1927:179), a suggestion that was ten-

²⁰ He was not officially consecrated bishop of Winchester until 1107. See Ordericus Vitalis IV 1852:92 n. 2; *Annals of the Church of Winchester* 1856:362.

²¹ Freeman 1882 II:451. In his reconstructions of the events that took place in England and Normandy after 1066, Freeman also consistently confuses Walter Giffard I with his son, Walter Giffard II (Freeman 1873:305, 310–11; 1882 I:231, 472, II:395; see the criticism by Round 1964:296–97).

tatively considered by Rosemary Power in 1986 (125–26).²² The Anglo-Norman charters from the early reign of Henry I, however, show that Walter Giffard II, who died in July of 1102, was present at Henry's court at Easter of 1101, when he, along with William Giffard the Chancellor, King Henry, Archbishop Anselm of Canterbury, and Queen Mathilda, witnessed a charter on April 21 (*Regesta regum* II no. 524:8–9). Hence neither William Giffard nor Walter Giffard II could have partaken in Magnús's Swedish campaign in the early spring of 1101 and displayed such contemptuous behavior in the battle of Fuxerna, and we have to look elsewhere if we wish to establish the identity of Magnús's cowardly Norman knight.

An examination of Anglo-Norman historical sources reveals a rather curious coincidence: there is yet another Giffard who distinguished himself by unacceptable behavior during a battle, namely, a certain „Gilfardus, known by his father's surname". The battle in question is the battle of Hastings in 1066, in which Walter Giffard I, with one hundred soldiers, fought alongside William of Normandy against Harold Godwinson of England. The poem *Carmen de Hastingae proelio*, possibly composed before 1072 by Guy of Amiens (xv), tells the following story of Harold Godwinson's last moments (*ibid*:35, 37):²³

²² Power's article is the most detailed and historically correct examination to date of Magnús's reign and of his two expeditions to the west. Bugge, too, noticed the presence of Giffard at Magnús's court, but he did not connect him with Magnús's subsequent expedition to the west (Bugge 1914:33).

²³ *Carmen de Hastingae proelio* ll. 531–50 (pp. 34, 36; emphasis added):

Iam ferme campum uictrix effecta regebat,
Iam spoliū belli Gallia leta petit,
Cum dux prospexit regem super ardua montis
Acriter instantes dilacerare suos.
Aduocat Eustachium; linquens ibi prelia Francis,
Oppressis ualidum contulit auxilium.
Alter ut Hectorides, Pontiui nobilis heres
Hos comitatur Hugo, promptus in officio;
Quartus Gilfardus, patris a cognomine dictus:
Regis ad excidium quatuor arma ferunt.
... Per clipeum primus dissoluens cuspede pectus,
Effuso madidat sanguinis imbre solum;
Tegmine sub galeeꝝ caput amputat ense secundus;
Et telo uentris tertius exta rigat;
Abscidit coxam quartus; procul egit ademptam:
Taliter occisum terra cadauer habet.

For a discussion of the identity of the four who killed and mutilated Harold, see *Carmen de Hastingae proelio*, Appendix D:116–20. I am grateful to Paul A. White, Indiana University, for calling my attention to this reference.

Now the victor, joyful France almost ruled the field; already she was seeking the spoils of war when the duke sighted the king far off on the steep of the hill, fiercely hewing to pieces the Normans who were besetting him. He [William] called Eustace to him; leaving the conflict in that place to the French, he brought strong aid to the hard pressed. Like a second son of Hector, Hugh, the noble heir of Ponthieu, escorted these two, prompt in service; the fourth was Giffard, known by his father's surname: these four bore arms for the destruction of the king The first, cleaving his breast through the shield with his point, drenched the earth with a gushing torrent of blood; the second smote off his head below the protection of the helmet and the third pierced the inwards of his belly with his lance; the fourth [Giffard] hewed off his thigh and bore away the severed limb; the ground held the body thus destroyed.

None of the other early Anglo-Norman or Anglo-Saxon sources mentions the mutilation of Harold's body (*The Anglo-Saxon Chronicle* E, D:198–99; Florence of Worcester I:227; Eadmer:8–9; William of Poitiers:204; William of Jumièges II:168; Ordericus Vitalis II:149), but William of Malmesbury reports that one of William's soldiers sliced off the thigh of the dead Harold, for which ignominious and shameful deed he was subsequently expelled from the army by William:

Jacentis femur unus militum gladio proscidit; unde a Willelmo ignominiae notatus, quod rem ignavam et pudendam fecisset, militia pulsus est (II:303).²⁴

That mutilation is also depicted on the Bayeux tapestry from the end of the eleventh century, where a Norman knight bends down from his horse and with his sword slices into the left thigh of the prostrate king (*English Historical Documents* II:277). Although the historicity of the *Carmen* has been much debated,²⁵ the fact that the desecration of Harold's body is reported by

²⁴ According to Henry of Huntingdon Harold, who had been pierced in the eye by an arrow, was slain by a crowd of horsemen falling upon him: "Interea totus imber sagittariorum cecidit circa regem Haraldum: et ipse oculo percussus corruit. Erumpens autem multitudo equitum regem vulneratum interfecit ..." (203–4).

²⁵ See *Carmen de Hastingae proelio*:xvi–xxx, xxxv–lix; Davis 1978; Allen Brown 1996:200, 214–15; Grainge and Grainge 1996:141–42.

three independent historical sources would seem to lend authority to the episode.²⁶

Scholars have variously identified the Giffard who committed the sacrilege of mutilating the body of Harold Godwinson as Walter Giffard I (Douglas 1943:139) or with his son, Walter Giffard II (Toll 1927:177–78; Douglas in *English Historical Documents* II:227 n. 7). It is clear, however, that the perpetrator of this deed could not have been Walter Giffard I, because he was not known by his father's surname; rather, he was the first to be known by the nickname „Giffard”. As far as Walter II is concerned, there is no blemish on his future career to suggest that he had been guilty of the shameful act at the battle of Hastings and subsequently expelled from the Norman army. Walter II witnessed charters from 1060 to 1066 onwards and went on to have a distinguished career under William I and his son, William Rufus. But if we assume that the dishonored soldier from the battle of Hastings was an unnamed son of Walter I Giffard, and that he was a youth at the time of the Norman conquest, from the point of view of chronology it is certainly possible that he, as an old man, could have been present in Norway in 1101.

In a footnote to the most recent edition of the *Carmen*, Morton and Muntz suggest that there could have been a connection between the incompetent Giffarðr at Magnús's court and the dishonored „Gifardus” from Hastings (120 n. 1).²⁷ It is, of course, impossible to prove that this was the case, but it is tempting to speculate that the protagonist of Morkinskinna's Giffarðr episode indeed was that illfated unnamed son of Walter Giffard I who was expelled in disgrace from the army by William the Conqueror in 1066, suffered a similar fate at the hands of Magnús berfœttr of Norway in 1101, and ended up as the object of Eldjárn's ridicule on his return to England.²⁸

²⁶ For a discussion of the authority of the Bayeux tapestry, see Brooks and Walker 1978. The death of Harold as depicted on the tapestry is discussed in detail on pp. 23–34. Brooks and Walker (28) consider the possibility that William of Malmesbury could have seen the tapestry.

²⁷ Morton and Muntz, too, find it unlikely that Walter Giffard II could have been guilty of the sacrilege on the battlefield of Hastings (*Carmen de Hastingae proelio*:120). Their discussion of the Old Norse versions of the Giffarðr episode, however, is incorrect (*ibid*:120 n. 1).

²⁸ The wording of Eldjárn's second stanza (our st. 4) reveals that he had heard about Giffarðr's cowardly behavior second hand: *Frák; es heyrðak*. Because Eldjárn was on his way back from Constantinople when he met Giffarðr, we must assume that he had been told the story either in Greece or on his way back. There is nothing incongruous in this, because a Norwegian contingent consisting of five ships under the command of Skopti Qgmundarson and his sons, Qgmundr, Finn, and Þórðr, set out for Greece via Flanders and Normandy shortly after Magnús's campaigns to Sweden (*ÍF* XXVII:231–32). According to Snorri Qgmundr Skoptason was one of Magnús's commanders in the battle of Fuxerna (*ibid*:227), and he and his men would certainly have taken pleasure in entertaining Norsemen they met along the way with stories about the happenings in Norway.

4. Giffarðr's Norwegian Mission

The question that remains to be answered is why the Norman Giffard suddenly appeared at Magnús's court in 1101, and whether his presence in Norway had anything to do with Magnús's second expedition to the west in 1102. The Old Norse-Icelandic sources give no motivation for that campaign,²⁹ but in light of the events that took place in England and Normandy at the time it is very likely that Magnús's appearance off the coast of England in 1102 was no coincidence but part of a larger picture that involved King Henry of England, Duke Robert Curthose of Normandy, and the Anglo-Norman nobility.

Upon the death of William Rufus on August 2, 1100, his brother Henry was crowned king of England on August 5 (*The Anglo-Saxon Chronicle* E 235–36). In September of that year Henry's elder brother, Duke Robert Curthose, returned to Normandy from his crusade (*ibid*:236), and certain high-ranking members of the Anglo-Norman nobility joined in a conspiracy to oust Henry and place Robert on the throne of England. According to Ordericus Vitalis (IV:103–04) the conspiracy was spearheaded by Robert of Bellême, Earl of Shrewsbury and Shropshire, his two brothers, Roger and Arnulf of Montgomery, William of Warenne, Walter Giffard, Ivo of Grandmesnil, and Robert of Lacy.³⁰ On July 20, 1101, Robert of Normandy landed in Portsmouth with an army but was forced to surrender. After the peace treaty at Alton in August he returned to Normandy after Michaelmas with William of Warenne and some of the other traitors (Ordericus Vitalis IV:161; *The Anglo-Saxon Chronicle* E:237).

Upon Robert's departure the rebellion in England was continued by Robert of Bellême and his two brothers, Arnulf and Roger of Montgomery. Robert failed to obey Henry's summons to appear at the Easter assembly in April of 1102, and, fortifying his castles in Wales, he and his brothers sought al-

²⁹ Theodoricus does in fact report that Magnús's intention was to conquer Ireland:

Paucis deinde interpositis annis iterum classem parat, solita mentis inquietudine Hyberniam repetiit spe subjiciendi sibi totam insulam (63).

The author of Ágrip follows Theodoricus at this point (*ÍF* XXIX:46), but Morkinskinna (and Fagrskinna-Heimskringla, which copy *ÆMsk*) simply states that Magnús set out on his second expedition after having ruled Norway for nine years ("Nú er þat sagt, þá er Magnús konungr hafði ráðit landinu .ix. vetr, þá byrjar hann annat sinni ferð sína vestr um haf"; *Morkinskinna* 1932:331; cf. *ÍF* XXIX:312; *ÍF* XXVII:233). For discussions of the possible goals of Magnús's second expedition, see Bugge 1914:40–47; Power 1986:123–25.

³⁰ Ordericus is our only authority for Walter Giffard's complicity in the conspiracy, but he does not include him among those nobles who were punished by Henry after the peace treaty at Alton in 1101 (IV:161). Walter Giffard II was, however, the second cousin of Roger of Montgomery, the father of Robert of Bellême (see White 1921:60).

liances with the Welsh and with the Irish king Muirchertach Ua Briain. In the autumn of 1102 Henry advanced into Wales where Robert capitulated in September (Brut y Tywysogyon:41–47; *The Anglo-Saxon Chronicle* E:237–38; Florence of Worcester II:49–50).³¹

It is very plausible, and indeed some historians have suggested as much,³² that Magnús played a designated part in the Anglo-Norman conspiracy, and that the Giffard who appeared at Magnús's court in 1101 was, in fact, an envoy from the rebellious Anglo-Norman earls, whose mission it was to entice Magnús to support their cause by invading England from the west, while Duke Robert of Normandy attacked from the east. Magnús was certainly a wellknown figure to Robert of Bellème and his brothers, having slain their brother, Earl Hugh of Shrewsbury, in the battle of Menai Strait in 1098.³³ It is also conspicuous that the Irish king Muirchertach Ua Briain, who was allied with Robert and his brothers, and whose daughter, as part of that alliance, was betrothed to Arnulf of Montgomery, was also the father of Bjaðmynja, the Irish princess who was betrothed to Magnús's son Sigurðr Jórðsalafari in 1102.³⁴

If Magnús indeed set out on his second expedition at the instigation of Giffarðr and at the invitation of the Norman earls, in particular Robert of Bellème and his brothers, that may also serve to explain a circumstance that has continued to puzzle historians (Freeman 1882:134, 624; Power 1986:128). According to Ordericus Vitalis Magnús left a treasure in the staggering amount of 20,000 pounds in the keeping of a wealthy citizen of Lincoln, a treasure that King Henry, upon Magnús's death in 1103, appropriated and used to fill his own depleted coffers (IV:194–95). We may ask, then, if that amount could have represented the payment from the Anglo-Norman earls to Magnús, a payment that was deposited in Lincoln, a city with strong mercan-

³¹ For an extensive, but highly subjective and sometimes inaccurate, account of these events, see Freeman 1882 II:415–57.

³² Freeman 1882 II:451 was the first to suggest this connection. See also Toll 1927:179–80, and, more recently, Power 1986:125–6.

³³ That battle is described in detail in all the Old Norse-Icelandic sources (Theodoricus 62–3; *Morkinskinna* 1932:318–20; *ÍF* XXVIII:222–23; *ÍF* XXIX:46, 307–08), as well as by Ordericus Vitalis (IV:29–32). See also Brut y Tywysogyon 1955:37–38.

³⁴ See *Morkinskinna* 1932:323, 337; *ÍF* XXVIII:224–25; *ÍF* XXIX:47, 309; Ordericus Vitalis IV:29. *Morkinskinna* and *Fagrskinna* both contain a mistake that must derive from *ÆMsk*, namely, that Sigurðr's wife was the daughter of Malcolm of Scotland, and Ordericus mistakenly reports that Magnús himself had married the daughter of the Irish king. For a detailed discussion, see Power 1986:122, 124–25. See also Bugge 1914:33–34, 44, and Curtis 1921 (the latter contains factual mistakes and should be read with caution).

tile ties to Norway (*Regesta Norvegica* nos 73, 101, 103–04, 109, 116:46, 55–56, 57).

5. Summary and Conclusion

The results of our discussion of Morkinskinna's Giffarðspátr can be summarized as follows: 1) The episode was part of ÆMsk and not, as earlier scholars believed, a later interpolation; 2) it must have been available to Snorri and could have served as the source for his comments on the historical value of skaldic stanzas in the preface to *Heimskringla*; 3) Morkinskinna's Giffarðr appears to have been a historical person, a member of the powerful Anglo-Norman family Giffard. It is very likely that, in 1101, he served as a messenger from the rebellious earls to Magnús, to solicit his support in their attempt to overthrow Henry I of England. Although the identity of the cowardly Norman knight cannot be established with certainty, it is tempting to connect him with the Giffard who mutilated Harold Godwinson's body at the battle of Hastings. If that identification is correct, we are dealing with a character with the unique and dubious distinction of having had his dishonor commemorated independently in Latin and Icelandic prose and verse, and a colored illustrated version of the shameful act that initially led to his downfall is preserved on the Bayeux tapestry.*

* For a more detailed picture of approaches to Morkinskinna, readers may refer to Ármann Jakobsson's discussion in this edition of *Gripla*, pp. 221–245; cf. footnote 8 on p. 183. *Editors.*

BIBLIOGRAPHY

- Ágrip af Nóregskonunga sögum. 1984. Ed. Bjarni Einarsson. *Íslensk fornrit* XXIX:1–54. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Allen Brown, Richard. 1996. The Battle of Hastings. *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations*:196–218. Ed. Stephen Morillo. Warfare in History 1. The Boydell Press, Woodbridge. [Originally published under the same title in *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies* 3:1–21 (1980)].
- Andersson, Theodore M. and Kari Ellen Gade. 2000. Morkinskinna: The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157). *Islandica* LI. Cornell University Press, Ithaca, New York.
- The Anglo-Saxon Chronicle: *Two of the Saxon Chronicles Parallel with Supplementary Extracts from the Others*. 1892. Ed. Charles Plummer. Vol. I: Text, Appendices and Glossary. Clarendon Press, Oxford. [Rpt. Clarendon Press, Oxford, 1952.]
- Annals of the Church of Winchester 633–1277. *The Church Historians of England*. 1856. N. 1. Transl. Joseph Stevenson. Beeleys, London.
- Ármann Jakobsson. 1997. *Í leit að konungi*. Konungsmýnd íslenskra konungasagna. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Bjarni Aðalbjarnarson. 1937. *Om de norske kongesagaer*. Skrifter utgitt av det norske videnskaps-akademi i Oslo II, historisk-filosofisk klasse, 1936, no. 4. Jacob Dybwad, Oslo.
- Brevis relatio: Anonymi Auctoris Brevis Relatio de Origine Willelmi Conquestoris. *Scriptores rerum gestarum Willelmi Conquestoris*. 1845. Ed. J. A. Gibs. Publications of the Caxton Society 3. [Rpt. Burt Franklin: Research & Source Works Series 154. Burt Franklin, New York, 1967.]
- Brooks, N. P. and H. E. Walter. 1978. The Authority and Interpretation of the Bayeux Tapestry. *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies* 1:1–34.
- Brut y Tywysogyon or The Chronicle of the Pricens Red Book of Hergest Version. 1955. Ed. and trans. Thomas Jones. *Board of Celtic Studies, University of Wales History and Law Series* 16. University of Wales Press, Cardiff.
- Bugge, Alexander. 1914. *Smaa bidrag til Norges historie paa 1000-tallet*. Videnskaps-selskapets skrifter II, historisk-filosofisk klasse, 1914, no. 2. Christiania.
- The Carmen de Hastinae proelio of Guy Bishop of Amiens*. 1972. Ed. Catherine Morton and Hope Muntz. Clarendon Press, Oxford.
- Curtis, E. 1921. Murchertach O'Brien, High King of Ireland, and his Norman Son-In-Law, Arnulf de Montgomery, circa 1100. *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 51:116–24.
- Davis, R. H. C. 1978. The Carmen de Hastinae proelio. *The English Historical Review* 93:241–61.
- Douglas, David C. 1943. Companions of the Conqueror. *History* 28:129–47.
- Eadmer: Eadmeri Historia Novorum in Anglia, et opuscula duo de Vita Sancti Anselmi et quibusdam miraculis ejus. 1884. Ed. Martin Rule. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, published by the authority of Her Majesty's Treasury, under the direction of the Master of the Rolls*. Longman, London.
- Eirspennill. AM 47 fol. *Nóregskonunga sögur: Magnús góði—Hákon gamli*. 1916. Ed. Finnur Jónsson. Den norske historiske kildeskriftkommission, Kristiania.

- English Historical Documents*. Vol. II:1042–1189. 1953. Ed. David C. Douglas and George W. Greenaway. Eyre & Spottiswoode, London.
- Fagrskinna - Nóregs konunga tal. 1984. Ed. Bjarni Einarsson. *Íslensk fornrit* XIX:55–373. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1901. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Vol. II. Gad, Copenhagen.
- Finnur Jónsson. 1912. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. I A: Tekst efter håndskriftene. Rosenkilde og Bagger, Copenhagen. [Rpt. Villadsen & Christensen, Copenhagen, 1967].
- Florence of Worcester: *Chronicon*. Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex Chronicis. I–II. 1848–1849. Ed. Benjamin Thorpe. 2 vols. [Rpt. Kraus, Vaduz, 1964].
- Fornmanna sögur eptir gömlum handritum útgefnar að tilhlutun hins norræna fornfræða félags*. VII. 1832. Popp, Copenhagen.
- Freeman, Edward A. 1873. *The History of the Norman Conquest of England. Its Causes and Its Results*. III: The Reign of Harold and the Interregnum. Revised American edition. Clarendon Press, Oxford.
- Freeman, Edward A. 1882. *The Reign of William Rufus and the Accession of Henry the First*. I–II. Clarendon Press, Oxford.
- Frisshók*: Codex Frisianus. En samling af norske konge-sagaer. 1871. Ed. C. R. Unger. P. T. Mallings forlagsboghandel, Christiania.
- Fritzner, Johan. 1973. *Ordbog over det gamle norske sprog*. I–III. [Repr.] Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.
- Grainge, Christine, and Gerald Grainge. 1996. The Pevensey Expedition: Brilliantly Executed Plan or Near Disaster? *The Battle of Hastings: Sources and Interpretations*:130–42. Ed. Stephen Morillo. Warfare in History 1. The Boydell Press, Woodbridge. [Originally published under the same title in *The Mariner's Mirror* 79:261–73 (1993).]
- Heimskringla I–III. 1941–1951. Ed. Bjarni Aðalbarnarson. *Íslensk fornrit* XXVI–XXVIII. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Henry of Huntingdon: Henrici Archidiaconi Huntendunensis Historia Anglorum. 1879. Ed. Thomas Arnold. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, published by the authority of Her Majesty's Treasury, under the direction of the Master of the Rolls*. Longman, London. [Rpt. Kraus, Wiesbaden, 1965.]
- Indrebø, Gustav. 1917. *Fagrskinna*. Avhandlingar fra universitetets historiske seminar 4. Grøndahl & søns boktrykkeri, Kristiania.
- Kjartan G. Ottósson. 1992. *The Icelandic Middle Voice: The Morphological and Phonological Development*. Department of Scandinavian Languages, Lund University, Lund.
- Le Maho, Jaques. 1976. L'apparition des seigneuries châtelaines dans le Grand-Caux à l'époque ducale. *Archéologie Médiévale* 6:5–148.
- Louis-Jensen, Jonna. 1977. Kongesagastudier: Kompilationen Hulda-Hrokkinskinna. BA XXII. C. A. Reitzels, Copenhagen.
- Loyd, Lewis C. 1975. *The Origins of Some Anglo-Norman Families*. Ed. Charles Travis Clay and David C. Douglas. Genealogical Publishing Co. Inc., Baltimore.
- Morkinskinna*. 1932. Ed. Finnur Jónsson. STUAGNL 53. J. J. Jørgensen & Co., Copenhagen.

- Nygaard, M. 1966. *Norrøn syntaks*. 2d ed. Aschehoug, Oslo.
- Ordericus Vitalis: Orderici Vitalis. *Ecclesiasticae historiae*. Ed. August Le Prévost. I–IV. 1838–1852. Julius Renouard, Paris.
- Power, Rosemary. 1986. Magnus Barelegs' Expeditions to the West. *The Scottish Historical Review*:65, 107–32.
- Regesta Norvegica*. Vol. I:822–1263. 1989. Ed. Erik Gunnes. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.
- Regesta regum Anglo-Normannorum 1066–1154*. I: *Regesta Willelmi Conquestoris et Willelmi Rufi* (1066–1100). Ed. H. W. C. Davis. II: *Regesta Henrici primi* (1100–1135). 1913–1956. Ed. Charles Johnson and H. A. Cronne. Clarendon Press, Oxford.
- Round, J. H. 1895. 1964. *Feudal England: Historical Studies on the Eleventh and Twelfth Centuries*. Reset with new foreword. George Allen & Unwin Ltd, London.
- Sigurður Nordal. 1973. *Snorri Sturluson*. Helgafell, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum: Rannsókn bókmenntahefðar*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1990. Söguljóð — skrök — háð. Viðhorf Snorra Sturlusonar til kveðskapar. *Skáldskaparmál* 1:255–63.
- Theodrici Monachi Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium. *Monumenta Historica Norvegiae*:1–68. 1880/1973. Ed. Gustav Storm, pp. 1–68. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Kristiana. [Rpt. Aas & Wahl boktrykkeri, Oslo.]
- Toll, Hans. 1927. Konung Magnus Barfots välske riddare. *Historisk tidsskrift* (5th series) 6:175–81.
- White, G. H. 1921. The Sisters and Nieces of Gunnor, Duchess of Normandy. *The Genealogist* 37:57–65.
- William of Jumièges: *The Gesta Normannorum ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis, and Robert of Torigni*. I–II. 1992–1995. Ed. and tr. Elisabeth M. C. Van Houts. Oxford Medieval Texts. Clarendon Press, Oxford.
- William of Malmesbury. Willelmi Malmesbiriensis monachi de gestis regum Anglorum. I–II. 1887. Ed. William Stubbs. *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages, published by the authority of Her Majesty's Treasury, under the direction of the Master of the Rolls*. Longman, London.
- William of Poitiers. Guillaume de Poitiers. Histoire de Guillaume le Conquérant. 1952. Ed. and tr. Raymonde Foreville. *Les Classiques de l'histoire de France au moyen âge* 23. Les Belles Lettres, Paris.

EFNISÁGRIP

Í þessari grein er rakið hvaðan ritstjóri Morkinskinnu hafi fengið efnið um Giffarð hinn normannska riddara í Magnús sögu berfættis í Morkinskinnu og bent á tengsl við aðrar konungasögur, t.a.m. Fagurskinnu, Heimskringlu og Ágrip. Gert er ráð fyrir að ritstjóri Morkinskinnu hafi sótt þennan efnivið til eldri Morkinskinnu (*ÆMsk). Leiddar eru að því líkur að Giffarður þessi hafi verið sannsöguleg persóna og af vel þekktri normanskri ætt, Giffarðsættinni sem þekkt var fyrir að þjóna ensk-normönskum konungum. Höfundur telur ekki ólíklegt að Giffarður hafi verið sendur til Magnúss berfættis af jörlum þeim sem reyndu að steypa Henry I Englandskonungi. Höfundur telur það freistandi að Giffarður sé enginn annar en Gilfardus sá sem hjó lærlegg af líki Haralds Guðinasonar eftir orrustuna við Hastings.

*Department of Germanic Studies
Indiana University
1020 East Kirkwood Ave
Bloomington, IN 47405-7103
USA
gade@ucs.indiana.edu*

ÁRNI BÖÐVARSSON Á ÖKRUM

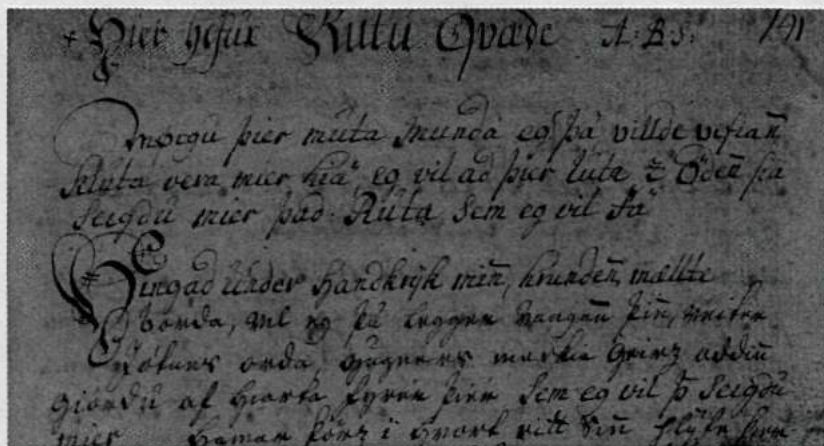
RÚTUKVÆÐI

Birt hefur Sverrir Tómasson

1. Inngangur

UM HÖFUND RÚTUKVÆÐIS, Árna Böðvarsson á Ökrum (1713–1776), þarf ekki að fara mörgum orðum. Björn K. Þórólfsson hefur skrifað gagnmerkan inngang að Brávallarímum hans (1965) og rakið þar ævi hans, fjallað um skáldskap hans og birt erindi úr kvæðum eftir hann og rímum. Vísast hér til þess. Auk rímna orti Árni allnokkur kvæði um fornar sögur og eiga nokkur þeirra skilið að komast á prent, því að víða hefur Árni lagt í goðsögur annan skilning en þeir samföðarmenn hans sem þekktu þær best. Hann hefur verið vel að sér um forn fræði og skáldskaparmál og til er uppskrift hans af hluta Laufás Eddu í ÍB 36 4to. (Faulkes 1979:115)

Rútukvæði er hér prentað eftir eiginhandarriti í Lbs 221 4to:141.–143. bl. Fyrirsögn kvæðisins er þar: ‘Hier hefur Rutu Qvæde A:B:S.’ Eftirrit þess er í Lbs 1694 8vo. Jón Sigurðsson hefur skrifað kvæðið upp í JS 400 a 4to og farið eftir 221.

Upphaf Rútukvæðis í Lbs 221 4to. Rithönd Árna Böðvarssonar á Ökrum.

2. Rútukvæði

Mörgu þier muta 141. bl.
 munda eg þá
 villde vefiann Kluta
 vera mier hiá,
 eg vil ad þier luta
 og Ödenn siá
 Seigdu mier það Ruta
 Sem eg vil fá

1. Hingad under handkrikk minn,
 hrundenn mællte borda,
 vil eg þu legger vangann þinn,
 veiter Jótuns orða,
 gugners merkia geirz oddinn
 giórdu af hiarta fyrer þier
 Sem eg vil það seigdu mier
 Hamar Þörz í hvort eitt sinn
 hlifje þier utann suta,
 Seigdu mier það Ruta
 Med þier geing eg ut og inn,
 eingenn skal þig siá
 Seigdu mier það Ruta Sem eg vil fá

2. Ef eg Fryggiar ektamann
 augum næde lijta
 alldrey skyllde hiedann hann,
 heill sier burtu flijta,
 óllu helldur æfebann
 ætte fá hvad verðugt er
 Sem eg vil það Seigdu mier
 ofann í Niflheims Ytsta Rann,
 ä med skómm ad luta
 Seigdu mier það Ruta
 þar mun heliar holu bann
 honum skiella á
 Seigdu mer það Ruta sem eg vil fá

3. Vølvann tier og vid það hlö,
 vid skulum þessu sleppa,
 stilltu gied og fädu frö,

Mörgu þér múta
munda eg þá,
vildi vefjan klúta
vera mér hjá;
eg vil að þér lúta
og Óðin sjá.
Segðu mér það Rúta
sem eg vil fá.

1. Hingað undir handkrík minn,
hrundin mælti borða,
vil eg þú leggir vangann þinn,
veitir jötuns orða,
Gu(n)gnirs merkja geirs oddinn,
gjörðu af hjarta fyrir þér,
sem eg vil, það segðu mér,
hamar Þórs í hvört eitt sinn
hlífi þér utan súta.
Segðu mér það Rúta.
Með þér geng eg út og inn,
enginn skal þig sjá.
Segðu mér það Rúta sem eg vil fá.
2. Ef eg Friggjar ektamann
augum næði líta,
aldrei skyldi héðan hann
heill sér burtu flýta;
öllu heldur ævibann
ætti fá hvað verðugt er,
sem eg vil, það segðu mér,
ofan í Niflheim ysta rann
á með skömm að lúta.
Segðu mér það Rúta.
Þar mun Heljar holubann
honum skella á.
Segðu mér það Rúta sem eg vil fá.
3. Völván tær og við það hló,
við skulum þessu sleppa;
stilltu geð og fáðu fró,

allra digda tregur,
 yfer honum ból og bann
 bijsn med undrum hvijla fer,
 sem eg vil þad seigdu mier
 Sijnum þrælum Odinn ann
 ad óllum skómmum luta
 Seigdu mier þad Ruta
 hata göder heims um Rann
 hels nijdinga þä
 Seigdu mier þad Ruta Sem eg vil fä

7. Þä er Loki Laufeyarson
 laungum filgesamur
 Bolverki || sem var til von, 143. bl.
 vestra klækia tamur,
 Eingenn hittest yggs ä qvon
 annar verre hvar sem fer
 Sem eg vil þad Seigdu mier
 hann mun verda ad láta lon,
 loks i naudum Suta
 Seigdu mier þad Ruta
 Sijdhettu hann för i fron,
 fridar vargur sa
 Seigdu mier þad Ruta Sem eg vil fä
8. Skulld og Gavndul Skalltu vel
 Skoda og Ä þær lijta,
 Odins meyar upp ei tel
 adrar fleire nijta,
 skrijpesslegar heims um hvel
 hvór sijn augu fólsud ber,
 sem eg vil þad Seigdu mier
 komdu i salenn ute er El,
 annarz muntu Stuta
 Seigdu mier þad Ruta,
 mijna sógn eg fremur fel
 af Fjólnerz hijske tiä
 Seigdu mier þad Ruta sem eg vil fä
9. Fyrst eg ecke fremur Giet
 Feinged Af Pier Læra,
 vijsdóm þennann valla met

allra dygða tregur.
 Yfir honum böll og bann,
 býsn með undrum hvíla fer,
 sem eg vil, það segðu mér.

Sínum þrælum Óðinn ann
 að öllum skömmum lúta.
 Segðu mér það Rúta.

Hata góðir heims um rann
 hels níðinga þá.
 Segðu mér það Rúta sem eg vil fá.

7. Þá er Loki Laufeyjarson
 löngum fylgisamur
 Bölverki sem var til von
 verstra klækja tamur.
 Enginn hittist Yggs á kvon
 annar verri hvar sem fer,
 sem eg vil, það segðu mér.
 Hann mun verða að láta lon,
 loks í nauðum súta.
 Segðu mér það Rúta.
 Síðhettu hann fór í fron
 friðarvargur sá.
 Segðu mér það Rúta sem eg vil fá.
8. Skuld og Göndul skaltu vel
 skoða og á þær líta,
 Óðins meyjar upp ei tel
 aðrar fleiri nýta.
 Skrípislegar heims um hvel
 hvör sín augu fölsuð ber,
 sem eg vil, það segðu mér.
 Komdu í salinn úti er él,
 annars muntu stúta.
 Segðu mér það Rúta.
 Mína sögn eg fremur fel
 af Fjölnirs hyski tjá.
 Segðu mér það Rúta sem eg vil fá.
9. Fyrst eg ekki fremur get
 fengið af þér læra,
 vísdom þennan valla met

sem vannstu mier ad tæra,
 þu villt fremur fordast hret,
 enn fae eg nockurn varma hier
 Sem eg vil það Seigdu mier
 mig i stille sijdann Set
 og sorgar brenne Kluta,
 Piggdu þacker Ruta
 mier til svefns eg fleye i flet,
 fardu i burtu þä
 Seigdu mier það Ruta Sem eg vil fá.

3. Athugasemdir og skýringar

Í upphafi Rútukvæðis færir Árni sér í nyt kvæði eftir Saxa hinn málsþaka. Eins og kunnugt er hefur Saxi snúið í bundið mál á latínu Bjarkamálum hinum fornu, en við þau var einnig stuðst, þegar saminn var síðasti hluti Hrólfs sögu kraka (Jón Helgason 1959:40–41). Þar segir frá því að í ákafri hríð Skuldarbardaga hafi Böðvar bjarki beðið konu sína, Hrút, sem Ruta heitir hjá Saxa að sýna sér Óðin en hún sagt honum að horfa undir handarkrík sinn en vígja fyrst augu sín sigurmerki.

Jón Helgason þýddi Bjarkamál Saxa úr latínu og hljóða línur þær sem Árni studdist við svo í þýðingu hans:

BJARKI

Fregna fýsir mig þess, hvar fer sá er þjóð nefnir Óðin;
 auga nýtur hann eins, og unír vígsterkur þrimum.
 Segðu mér, Hrút, ef þú sér hann sveima nærindis héðra!

HRÚT

Horfðu þá hingað nær og hygg undir armlegg minn sveigðan,
 áður þó augu þín sign með öflugu sigurmerki ...

BJARKI

Fái ég auga fest á Friggjar grimmlegum veri,
 hvort sem hann hlífist á bak við hvítan skjöld eða sveigir
 undir sér hávan hest, úr Hleiðru hann aldrei fer kvikur!
 (1959:59–60)

Í 5. ljóðlínu 1. erindis talar Árni um að merkja fyrir sér odd Gu(n)gnis, en þessa er fyrst getið sem sigurmerkis hjá Stephaniusi í Saxaskýringum hans.

sem vannstu mér að tæra.
 Þú vilt fremur forðast hret,
 en fáir eg nokkurn varma hér,
 sem eg vil, það segðu mér.
 Mig í stilli síðan set
 og sorgar brenni klúta.

Piggðu þakkir Rúta.
 Mér til svefnis eg fleygi í flet,
 farðu í burtu þá

Segðu með það Rúta sem eg vil fá.

Stephanius hafði reyndar fengið þá skýringu frá Brynjólfi Sveinssyni sem gat þess til að það mundi að vera sigrúnar þær sem minnst er á í Sigurdrífumálum (Björn Karel Þórolfsson 1965:cii–ciii). Stungið hefur verið upp á því að sigurmerkið hafi ef til vill aðeins verið rúnin Týr (Davidson 1980:50). Minnið um töfrásýn undir handarkrík einhvers er annars líka vel þekkt. Í fornaldar-sögum kemur það t.a.m. fyrir í Örvar-Odds sögu í bardaganum við Álf bjálka. Oddur getur ekki séð Álf, en sá maður sem hafði borið merkistöngina með höfði Víðgríps Álfssonar bregður hendi sinni yfir höfuð Oddi og mælti:

Líttu héðan undan hendi mér, ok þegar sér Oddr Álf ok þat með er honum var til merkja sagt. (1829:286; sbr Davidson 1980:50; Valdimar Tr. Hafstein 1998:380–381)

Annað efni en þessa umgerð um goðheimasýn sækir Árni ekki til Saxa sem hann hlýtur að hafa þekkt annaðhvort á frummálinu eða í þýðingu Sejers Schousbølle (1752). Ólíklegra er að hann hafi verið kunnugur endursögn Vedels frá árinu 1575 (Rosemary Power 1984:247). Líklegt er og að hann hafi lesið Stephanius; vinur hans Jón Árnason sýslumaður átti tvö eintök af Danasögu Saxa ef marka má uppboðsskrá þá sem varðveitt er í JS 107 fol (Björn Karel Þórolfsson 1965:cii–civ). Aðrar heimildir Árna eru að því er best verður séð Völuspá og Edda Snorra, líklegast í gerð Magnúsar Ólafssonar í Laufási. Skáldið lýsir því sem fyrir augu ber og vísar um leið í fornar sögur sem það ætlast til að áheyrendur þekki, en nokkuð mega lok kvæðisins þykja snubbótt, enda þótt skáldið hafi séð Óðin og lýst lítilega hyski hans og stundum óvirðulega. Og ekki verður mælandanum að ósk sinni um að Óðinn skuli fara „ofan í Niflheim ysta rann“.

Rútukvæði er víðast hvar auðskilið og kenningar ljósar. Á örfáum stöðum

er þó ekki skýrt við hvað er átt og óvenjulegu orðalagi bregður fyrir. Hið helsta skal hér rakið:

Viðlag: *múta*: hér er merkingin gefa, kosta til.

2. v. *Heljar holubann*: líklega umritun fyrir Hel, Óðinn mun verða að hirst í sölum Heljar.

3. v. *stúta*: drepast, falla.

4.v. *heykiur*: hræddur.

5.v. *sótti menið seimabör*: Heimdallur deildi við Loka um Brisingamen.

Herjans traust: sverð eða átt er við Heimdall sjálfan.

greiðir laga hnúta: hér líklega Baldur.

7.v. *láta lon*: hætta.

Síðettu frón: líklega hellir, orðið *frón* hefur ekki fundist annars staðar; það gæti verið *hgk*, *frón*, eða *kk fronn*. Hugsanlegt er að það sé skáldaleyfi fyrir *frón*. Árni setur þó yfirleitt tvo punkta eða brodda yfir upprunalega löng sérhljóð, en í þessu erindi gerir hann það ekki.

9.v. *tæra*: inna, segja frá.

Setja í stilli: (hér) draga sig í hlé.

HEIMILDIR

Lbs 221 4to

Árni Böðvarsson 1965. Brávallarímur. Útg. Björn Karel Þórólfsson. *Rit Rímnafélagssins VII*. Rímnafélagið, Reykjavík.

Björn Karel Þórólfsson. 1965. Inngangur. Brávallarímur. *Rit Rímnafélagssins VII*:xi–cxix. Rímnafélagið, Reykjavík.

Davidson, Hilda Roderic Ellis. 1980. *Saxo Grammaticus. History of Danes*. II. Commentary. D. S. Brewer, Cambridge.

Faulkes, Anthony. 1979. Introduction. *Edda Magnúsar Ólafssonar*. (Laufás Edda):15–186. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.

Fornaldar sögur Norðrlanda I–III.1829–1830. Útg. C.C. Rafn. Kaupmannahöfn.

Hrólfs saga kraka. 1960. Ed. D. Slay. EA B.1 Ejnar Munksgaard, Copenhagen.

Jón Helgason. 1959. Bjarkamál Saxa. *Ritgerðakorn og ræðustúfar*:39–60. Félag íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, Reykjavík.

Power, Rosemary. 1984. Saxo in Iceland. *Gripla* 6:241–258.

Valdimar Tr. Hafstein. 1998. „Komdu í handarkrika minn“. Hlutur sjáenda í huldufólkstrú og sögnum. *Þjóðlíf og þjóðtrú*. *Ritgerðir helgaðar Jóni Hnefli Adalsteinssyni*:377–399. Þjóðsaga, Reykjavík.

Stofnun Árna Magnússonar
 Árnagarði við Sudurgötu
 101 Reykjavík
 sverrirt@hi.is

KIRSTEN WOLF

A FRAGMENTARY EXCERPT ON SAINT WALBURGA IN AM 764 4TO

1.

THE MISCELLANEOUS MANUSCRIPT AM 764 4to, written in Iceland, possibly Skagafjörður, in the latter half of the fourteenth century,¹ contains on fols. 30r–38v a section which Kålund (1889–1894 II:185) entitles “Legender og blandede fortællinger, mest gudelige æventyr”. Fol. 34r–v in this section contains miracles attributed to the intercessions of a saint whose name never appears in full but who is throughout referred to as *W.* Bekker-Nielsen (1963) has identified the saint as Saint Walburga of Heidenheim (feast 25 February).

Saint Walburga was born ca. 710. The sister of Saint Willibald, bishop of Eichstätt, and Winnibald, abbot of Heidenheim, Saint Walburga was a notable example of the Anglo-Saxon monks and nuns who helped Saint Boniface in his missionary work in Germany. After education at Wimborne in Dorsetshire, she went with Saint Lioba (d. 782) as a missionary to Tauberbischofsheim in Nordbaden, where Saint Lioba became the first abbess of the convent. About 751, Saint Walburga entered the double monastery in Heidenheim, which had been founded by her brothers, and after Saint Winnibald's death in 761, she became abbess of the monastery. She died on 25 February 779.

In 776 or 777, the relics of Saint Winnibald were translated to Eichstätt; in 870, Saint Walburga's relics were laid to rest beside them in the monastery church that carried her name. From the rock around her tomb medicinal oil flowed, to which miraculous cures were attributed. Accordingly, her more

¹ Cf. Ólafur Halldórsson (1977:49): “... rithendur í 764 benda eindregið til, að það hafi verið skrifað í Skagafirði, og mál- og skrifareinkenni koma ágætlega heim við að handritið hafi verið skrifað um 1376–1386”. See also Stefán Karlsson (1977:116–117). For a discussion of the hand(s) of AM 764 4to and the manuscript's association with the scribes (Brynjólfur Bjarnarson [d. 1381] and his son Benedikt [d. between 1415 and 1421]) of Akkrar in Blönduhlíð, see Foote (1990:57), who gives a summary of Ólafur Halldórsson's (1963) and Stefán Karlsson's (1970) deliberations on the matter.

usual attributes are a crown and a sceptre with a phial of oil. In 893, her relics were inspected and dispersed, some to the Rhineland, others to Flanders and France. Many churches and chapels in Europe carry her name, and she is the patroness of a number of monasteries and fraternities.

Despite her popularity, the only testimony to any knowledge of Saint Walburga in Iceland is AM 764 4to, where she appears in the company of a number of saints, including Malchus, Remigius, Elizabeth of Schönau (ed. Widding and Bekker-Nielsen 1961), the saints of Selja, Cuthbert, Bede, and Edward the Confessor, most of whom, like Saint Walburga, appear to have enjoyed limited popularity, if any, in Iceland. Fell (1981:98) suggests that the proximity of the selections dealing with the three Anglo-Saxon saints — Walburga (fol. 34r-v), Cuthbert (fol. 36r), and Bede (fol. 36r) — may indicate “that the compiler was working from a single source for his material on the Anglo-Saxons here ...” As Cormack (1994:35) notes, the excerpts on Bede and Cuthbert are so brief that such a source would be extremely difficult to identify.

2.

A diplomatic edition of the excerpt on Saint Walburga in AM 764 4to fol. 34r-v is presented below. Abbreviations are expanded in accordance with the normal spelling of the scribe. Expansion of abbreviations by means of a supralinear symbol or letter or by means of contraction are marked in italics. In the case of abbreviation by suspension, the expansion is placed in parentheses. Words or letters now illegible but assumed to have originally been in the manuscript are printed in square brackets. Matter never present but presumed to have been inadvertently omitted is added in diagonal brackets.

The expansion of *W* (= Walburga) in the oblique cases poses a problem and merits comment. The name appears four times in the acc. case (34r14, 34v3, 7, 36) and is written *W* with a superscript *a*; accordingly it is expanded ‘*Walburga*’, although this is in accordance with neither Icelandic nor Latin inflections. In the dat. case it occurs once (34v19); it is written *W* and expanded ‘*W(alburga)*’. There are eight examples of the gen. case. In three of these (34r19, 34v12, 37) it is written *W* with a superscript *v* and expanded ‘*Walburgv*’; in one (34r23) it is written with a superscript *e* and expanded ‘*Walburge*’; and in the remaining four (34r11, 27, 34v28, 32) it is written with the *ar*-abbreviation sign and expanded ‘*Walburgar*’.

The upper right-hand corner of the leaf has been torn with the result that about one-third of a line of text on each side has been eliminated. Moreover,

the red chapter headings on 34r24, 34 and 34v8, 20, 36 have faded to such an extent that they are now virtually illegible. For deciphering those that are legible or partly legible, I am indebted to Mariane Overgaard and Jonna Louis-Jensen. Ólafur Halldórsson was of assistance regarding the reading of some of the faded letters in the margin of the manuscript. Finally, it should be noted that the chapter headings all appear immediately after and on the same line as the conclusion of the previous miracle. The text of the new miracle begins on a new line but continues on the previous line in the space left between the chapter title and the margin. The only exception is the last miracle, where the chapter title fills the space between the last word of the previous miracle and the margin.

34r ¹ [0000000000000000] a[t] hann fyndiz^a eigi af h[ans] honndvm ok er hann fann þan stad er hann ætl²ladi a[t] myrda hin vegna ok leggja hann nidr af sínvm herdvm, geck honum þad vist eigi þuiat gud sa ³ glæpin þuiat hinn dauði var fastr uid herdar ok med ongri list fieck hann uid hann skilín tok hann þa at ⁴ reika uesæll stad fra ok ad^b med mikilli hrygd ok *hneyking^c vissi hann þa ugiarla hvat hann skyldi ⁵ af ser gera ok er her var komiþ hans hag kom ek þar at kenda ek þenna mann ok spurda ek eftir ⁶ hui hann bæri ser aherdvm hinn dauða en hann sagdi mer allan til gang sem fyrr greinir^d. ek uillda frelsa ⁷ hann sva sem kunníngia mín af liotri skemd bra ek sverþi er ek bar ok ætlada ek at snída af ⁸ honum hinn dauða, en þa vard odru uísv, þuiat þegar minar henndr snurtv hinn lifanda ok ⁹ hinn dauða vrðv þær sva fastar uid þa sem þær væri límdar med sterkazta bikí. þa fan ek ¹⁰ ad gud reiddiz mer ok hans sæla uínkona. tok ek þa at idraz míns glæps^c ok bidia mer ¹¹ miskunnar hinn milldazta drottín ok þar med arnanar orþ sælla(r) Walburgar ok uitia kirkíu hennar, ok ¹² skiott eftir þetta fieck ek huggan sva at ek uard lauss matta ek þa ganga hvert er ek ¹³ uillda. lypta. ek þa augvm mínum til hímíns lofanndi hinn milldazta guþ ok hans kil⁴æru mey Walburga bar hann þa enn sína byrdi sem aþr allt þar til at hann kom at anní rín sk¹⁵amaþíz hann veslugar sínar suiuirþíngar uilldi hann þa helldr deya en lifa ok ætladi at ¹⁶ fyrirfara ser j anní fleygír ser sidan ut j díup arínnar var þa þuilikaz sem vazfallid nel¹⁷ittadi sva liotri ok ferligri brad <ok> kastadí ollv saman upp aland. þa uard ek míog otta slegiⁿ ¹⁸ er ek sa þuilikan hlut ok er sa hinn aumí med

^a fyndiz] uncertain; the n looks more like an o.

^b ok ad] written together.

^c hneyking] kneying MS.

^d greinir] uncertain; n looks more like an o.

sína byrþi uar aland komínn, uildi hann leil¹⁹ta med ollu megni at komaz til klaustrs sællar Walburgv en þers var éingi kostur þuiat þegar hann ^l20 kom til þers enndímarks er la til klaustursins, mattí hann hvarngan fot hræra fram aleid. vi²¹lði þersi uirþulig mær at þersi madr tæki þunga skript ok langa firir sva mikid afl²²brot segir latínu bokín er skyrt huilíkan ennda þersi madr hefir feingid asínní uesolld. ok er pilal²³grimr sællar Walburge hafdi uti sva skrifadan atburd gerdi liubila abbadís ok allir þeir er heyrdv gerdv ^l24 margfalldar þackir hæsta gudi þeim er éinn gerir dasamliga hluti ahínní ok a jorþu [00000]ígu ^l25

[J] þeim stad er h(eitir) thiele var éinn madr komínn fyrir litlu af britannía med kaup monnum hann varþ díofulodr sva ^l26 at hann beit ok bardi alla þa er hann kom jnand. sidan var hann tekínn ok byndínn sterkliga j vxa ^l27 hud ok eftir fa daga hetv fyrir honum hans hefmaligir uínir ad færa hann til kirkiu sællar Walburgar ok er þeir ^l28 ko[m]v til porz munklifissíns tok hínn æri hát at kalla at hann skyldi eigi færdr vera til kirkiu guds ^l29 uínkonu. en þeir (er) hann barv færdrv hann allt éins fyrir gud's* altari^a þeirar kirkiu er geymdiz heilagur dom³⁰rínn. la hann þar fram yfir aftan song. tok þa hans meín at vaxa en er uti var completoríum ^l31 toku at mínkaz hans ferlíg læti la hann þadan af kyrr allt til morgvns þa lietv brædrv kirki³²iunnar syngia messo til heilsv botar þersvm manní fíeck hann þa sva skiota bot at honum ^l33 gafz guþs likamí af kirkiunní. eftir þad reis hann vpp alheill ok fiell til bænar þackannði gudi með ^l34 hárrí rōdd ueittra heilsv. hvarf hann sidan aftr til sínna heimkynna

þaatr ^l35

[S]Á: var annar madr litt halldínn j þui þorpi er wisibadun kallaz j herudum mogoníe er Martinus ^l34 h(et) þad var han`s´ ^l36 meinsemd at hans límir skulfv allir sva framt at hann gat varla e(dr) eigi neyt fædv an ^l37 annarra fulltíngí en ef hann uildi drecka þa er natturan beiddi skalf hann sva at hann ^l38 gat eí dryck tekid utan med þui at hann helldi sínv hofdi uid uegg edr þili ^l39 edr éinn hverr helldi með tueím honndvm hans hofdi. þui læ hann leingzi[um ^l40 j] sæng ok lifdi uip þa olmosv er goþir menn ueitru honum fyrir guds skylld **ll34v**¹ þa skaut honum þui jhug at heita agud ok hans sæla uínkonv W[alburga] [00000000000000] ^l2 komínn sat hann fyrir framan kor j kirkiunní flaut blod af hans munní ok [nos]vm^b. þa gengv [menn] ^l3 nuckurir af halfv

^a altari] altariss MS.

^b [nos]vm] uncertain; the v is legible, but of the superscript abbreviation there is only a trace, and what is visible of the letter preceding v does not look like a s.

kirkíunnar er þeir heyrdu at hann kalladi a heilaga mey Walburga ser til l⁴ fulltings, ok er þeir komv þar at sem hann sat sa þeir vordna fagra iarteígn, þuiat sa er þar <var> koml⁵inn míog uanmegn(a) ok j ollum lífum lama(dr) var nv styrkr ok heill vorþinn. ok er allir l⁶ nærr veranndi menn lítv sva skíota heilsv honum ueftta lofudv þeir gud med hafum roddum l⁷ ok hínu helguztu mey Walburga er uirþiz ad gledía sína þionostv menn. þionadi þersi l⁸ madr siþan alla sína daga med mikilli godfysi iþeim sama stad

[þ]a[a]tr l⁹

[J] Halfum gallie ok equitaníe hafa biskupar þar þann uana uid þa idranndi menn er j stærstv af l⁸ brot hrapa at skrifl¹⁰ta þeim med þeim hætí at bínnda skal uid þeira hals þungan steín med iarnbaugum e(dr) sla jarnhrinl¹¹ga vid þa miþia e(dr) armleggi ero slikar skriftir settar oþrum til uirþ sionar. einn af þuilikum sem l¹² nv voru taldir kom til klaustrs sællar frv Walburgv kunnígt gerandi þar formonnum kirkíunnar at jarn hefdl¹³i verþ slegid um hans bada armleggi fyrir sítt af brot ok er hann hafdi sott til kirkíu h(eilags) odelríl¹⁴cí spratt brott af hans hægri henndi þad iarn er þar var um slegid. en nv er hann stod abæn sínní l¹⁵ einn dagh jkirkíu sællar guþs uinkonu fírir framan kor motí messv ok hann mundi bidl¹⁶ia med ollv kostgíæfi ser hialpar hinu sæluztu mey spratt brot af hans uinstri henndi l¹⁷ þad iarn er hann hafdi aþr borid med myclum uhægíndum nídr agolfid fyrir hans fætr ok l¹⁸ er hann sa þuilika farteígn, uarþ hann geysi gladr sem uon uar gefandi myklar þackir jesv l¹⁹ christo ok hans uirduligri frv W(alburga) var sidan þad sama iarn fest upp amurín til nord(r)s ímusterinv til æl²⁰fínligrar mínningar sagdrar iarteignar guþi se lof ok dyrþ an ennda

[00000] l²¹

·J· Anni rínn stenndr eín litil ey, er Batna h(eitir) jhuerri stenndr þad þorp er heitir líethne þar bio sv kol²⁰na, er berethl²²a h(et) hun bauþ sínum þionostu monnum at þeir skyldv aka sæþi hennar jkornhlodu asialfan messol²³dagh bartholomei postola gud reiddiz henni ok hans postoli meþ þeim hætí at þa <er> hun kom á akrinn tok hun eít l²⁴ manípulum þad kollum ver bunndín e(dr) kerfi ok hugdiz at lata j fyrir skipada hirdzlu þa uurl²⁵dv hennar badar henndr isenn fastar uid bunndíniþ sva hun gat onguan fíngur hrært fyrir annl²⁶an þa uard konan miok otta slegín. gerþi siþan þenna at burd ollum kunnigan ok huersu til l²⁷ hafdi borid um hennar uesold. Sidan var hon leidd kirkíu fra kirkíu af sínum bonnda ok heimal²⁸monnum þar til er hun kom til kirkíu sællar Walburgar Siþan liet hun kalla til sín uorþ kirkíunnar þann er til l²⁹ þers var feíngínn at acta þa luti sem kirkíuna kunnv at snerta anott ok degi. gerþi hun honum l³⁰ kunnigan allan til gang sinnar þar kuamu. en kirkíu

vorþrinn bad hana bida með þólin mæl³¹þi ok ganga brott um lítinn tíma. hun gerdi sua en vm kuelldit sidla hvarf hun aftr ok geck jnn j³² kirkíuna fyrir altari sællar Walburgar ok mott otu saung er ver gengum til kirkíu segir kirkíu geymarinn sa[m]³³ ver hana líggia fyrir altari ok hennar hægri honnd leysta af bvnndíninu en eftir morgín tídir ok ollum monnum³⁴ brott gengnum af kirkíunní varþ hun lidug af ollu klandi ok heil sem henni hefði ecki þungt at³⁵ boríz ok er hennar fylgdar menn litv hana hafa odlaz sva fagra íarteign lofuþu þeir mikiliga³⁶ hæsta guþ, ok allír þeir er þersa iarteign sa ok heyrdi ok sælu guþs' uínkonv frv Walburga

[00000]³⁷

[J] þui þorpi er heitir santuvíc ok stenndr nærr kirkíu sællar Walburgv var einn madr hann ati ser husfrv hun var³⁸ kuenna friduz ok hæfilát jollu medferþi er het uvolgod hun varþ fyrir heilsvleysi aþam há[tr]³⁹ at at henni kom mikil fauizka rausadi hun marga vheyrda hluti an aflati hun tok a[l]⁴⁰ld[ri] dryck ne fæþu utan nauþig Suefnar hennar uurþu litlir e(dr) nær ongvir mæd

3.

According to Bekker-Nielsen (1963:104), the source of the first miracle — about a man who murdered a pilgrim and was forced to carry the dead body — is the last miracle recorded in the miracle section (“Varia miracula ope S. Walburgis patrata”) appended to the life of Saint Walburga allegedly written by Bishop Adelbold of Utrecht (d. 1027; “Vita S. Walburgis auctore Adelboldo Episcopo Vltraiectino”) in *Acta Sanctorum* (Feb. III:542–546, esp. 545–546; *BHL* 8766). Only about one-third of the translation has been preserved, and a comparison with the Latin reveals that it is somewhat abridged; however, it faithfully retains the outline of the story and contains no information not found in the Latin text with the exception of the reference at the end of the miracle to “liubila abbadís” (presumably abbess Lioba [d. 782] of Bischofsheim). Rather than dismissing Bishop Adelbold’s text as the source of the Icelandic text on the basis of one divergence, it seems reasonable to propose that either the Icelandic translator knew of the connection between Saint Walburga and Saint Lioba (after having been trained under Tatta at Wimborne, Walburga was sent to Lioba in Bischofsheim) or that the version of Bishop Adelbold’s miracle used by the Icelandic translator contained the reference.

Tandem hoc inuento, dum amplexum à se corpus conaretur deponere, cœpit à

mortuo viuus arctius constringi, vt nullo conamine funeris pondus à se potuisset disiungere. Quid faceret infelicissimus? Anxius quocumque pergere studuisset, indeclinabilem sui facinoris proditricem ad se tenacissimè conglutinatam, horrorem cunctis incutiens, comportauit. Cui intereà fatigabiliter de loco ad locum vaganti quidam sibi cognitus obuiauit; sed conspecto tantæ horribilitatis onere penè exanimis expallescens, tandem animo recuperato, cur tam horrificæ molis baiulus extitisset percunctatus est. At ille, vt sibi familiari amico credulus cunctum huius commachinationis ordinem referebat, & vt suæ calamitatis commisertus grauedinem, quâ miserimè comprimebatur, à se excludere quodam modo comprobaret. Tunc ille facilè suo amico posse succurrere arbitrans, arrepto gladio quem secum ferebat, mortificati corporis brachia, gestantis amici ceruicem viuaciter complexantia, articulatim, nisi aliter nequissit, abscindere volens, quatenus suum ab huius inauditi ludibrii violentiâ crueret amicum. Sed res mira & stupenda, & in Domino Iesu Christo laudanda: mox vt manus illius mortui coherentes laceratos attigerant abscindendos, abscissoris corpus quasi tenacissimo bitumine conglutinabatur illis duobus. Sed statim diuinâ miseratione compunctus suorum scelerum collacrymando reminiscens, precabatur, quatenus immensa Dei clementia per B. Walburgæ suffragia sibi miserrimo nimiumque facinoroso misereri dignaretur. Cui huiusmodi supplicanti, suaque ad S. Walburgam vota multifariè pollicitanti, multumque eiulanti dixnexus est corpus, & nimium libero consolatus vtebatur incessu, erectis oculis ac manibus Deum semper & vbique, sanctamque glorificans Virginem.

Tunc pariter terrifico sarcinarum pondere vsque ad littus Rheni comitabatur, ibique dum aliquantulum constitisset, præscriptus miser tanti oneris grauitate & dedecoris confusione afflictus, malens mortis subire interitum, quàm detestabilis & ingrata vitæ fastidium diutius sustinere, Rheni alueum conscendens, quatenus sic sibi suoque cadaueris coagulati ponderi ignotam acquireret sepulturam, cum omni impetu se præcipitauit in illius abyssi voraginem. Sed Rhenus tanti criminis immunditiam, suam prædam non esse præsumens, absque vllâ morulâ parricidam cum suo morticinio viuum ad littus reuomuit. Stupefactus autem nimiumque exterritus eiusdem conuiator, & de eius direptione nimis congratulans, sicut de alterius calamitate collacrymans, tandem miserabilem cum miserabili onere derelinquens, ad S. Walburgæ monasterium concito cursu aduenit, rei que gestæ seriem per ordinem veridico ore ibidem cunctis narrauit: summi que iuramenti approbatione affirmare, si permetteretur, libentissimè voluit. Fertur namque præfatus funeris captiuitate detentus, B. Walburgæ Virginis præsidia sæpè voluisse adire, sed numquam illius ecclesiæ confinia posse contingere: vt liquidò monstraretur quanti reatus existeret vinculo colligatus, qui sic procul, ne ad S. Walburgæ

monasterium vlllo modo pertingere posset, coërceretur. Hunc multi cum iam sæpè dicti oneris mole, qui tunc temporis extiterunt, viderunt: vnde constat nequaquam esse falsum, quo tam plurimorum attestatione esse verum corroborabatur.

Hæc itaque signa & prodigia hîc nunc scripto comprehensa, quæ Diuina maiestas in illâ nouitate subleuationis ex monumento corpusculi, Deo & hominibus adamandæ Virginis peregit, multùm laudanda & admiranda sunt. Sed adhuc in diuersis per totum Francorum regnum prouinciis, quæ eiusdem Virginis reliquiarum pignoribus illustratæ consistunt, quotidie plura excellentioraque præconio digna efficiuntur per Iesum Christum Dominum nostrum, cui est cum Patre & Spiritu sancto perennis gloria in secula seculorum Amen.

Concerning the next four miracles — about the healing of a man who was possessed by the devil, about the cure of a man who suffered from tremors, about a criminal whose chains were removed through the intercession of Saints Ulrik (bishop of Augsburg; d. 973) and Walburga, and about a woman whose request to drive home the harvest on the feast day of Saint Bartholomew (24 August) caused her hands to be stuck to a sheaf — there can, as Bekker-Nielsen (1963:103) points out, be little doubt that they are translations of the miracles included in a letter from the custodian of the church of Tiel to Bishop Adelbold (“*Epistola Custodis Tilensis ad Adalboldum Episcopum Ultraiectinum*” (*Acta Sanctorum* Feb. III:546–547, esp. 547; *BHL* 8767). A comparison with the Latin shows that the Icelandic translator is faithful to the Latin source, yet treats it somewhat freely, among other things by abridging the miracles. Moreover, some of the proper names have been transformed, especially in the fifth miracle, where the island “Them” and the village “Lechne” appear as “Batna” and “Liethne”, respectively.

Erat quidam ex Britannîâ conductus à mercatore in nauim suam: hic veniens ad Tiele, arreptus est à dæmonio: quem nimis furentem, dum sui eum verbis compescere conarentur, insiliens in eos, manibus omnes dilaniauit. Postea verò, dum furias eius ferre non possent, comprehenderunt & in corium bouis (quod linguâ Britanniorum Hudifac vocatur) illigauerunt. Tum verò in tantum debachatus est, vt mirum in modum circa brachia, vbi lora eum constringerant, magnitudine ouorum tumores excrescerent. Post paucos autem dies sui familiares in vecte eum afferentes, attulerunt ad ecclesiam S. Walburgæ. Fortè ibi custos ipsius monasterij ante portas constiterat: cognoscens autem caussam eorum, vt illum in ecclesiam introferent, iussit: qui miser summo clamore, ne id fieret, prohibere moliebatur. Illi tamen hominem introferentes, posuerunt super gradus, vt iussum est, ante altare: & Vespere iam incipiente

decantari, tum verò voce horribili, seipsum infrà corium discerpens, maiore vi miser sæuire cœpit. Denique vbi ad Completorium ventum est, iam saniori mente, vt nobis visum est, quieuit: & immobilis iacens vsque ad horam alterius diei primam sic permansit. Conuocauit itaque custos ecclesiæ Fratres, & Missâ pro infirmo celebratâ, & psalmis congruis cum litanîâ decantatis, traditum est ei corpus & sanguis Domini. Quæ postquàm gesta sunt, nobis astantibus, purgatus dæmone, solutus est, & prostratus aliquamdiu in oratione, surrexit: & secundùm illum Euangelicum tulit grabatum suum, & ambulauit in domum suam. Per omnia benedictus Deus, qui in Sanctis suis tanta mirabilia, etiam in nostris diebus, operari dignatur.

Alius etiam de villâ Wisebadon in finibus Magontiæ, nomine Martinus, miserabili aspectu venit ad S. Virginis monasterium. Tremebat enim toto corpore intantum, vt ad omne opus inutilis videretur, & neque satis commodè incedere vel sedere, aut stare valeret. Si quando cibum capere deberet, tanti tremoris erat, vt vix aut nullo modo sine auxilio alterius manum ad os ducere posset. Si verò potum exposceret, non aliter, nisi caput ad parietem comprimeret vel alius quis manibus ambabus illud teneret, bibere potuit: accubitum, quem nox obtulis, sæpiùs habebat. Hic apud nos fidelium eleemosynis circa hebdomadam sustentatus est. Sextâ verò feriâ adueniente, is in ecclesiâ S. Walburgæ primo manè iuxta chorum sedebat, cùm repentè ex ore illius & naribus erumpens sanguis stillabat. Tum illi qui circa altaria erant orantes, audito eius humili clamore, accurrebant: nosque, perceptâ tantâ benignitate Dei, conuenimus: & illum, qui antea omnibus membris concussus erat, sanum & quietum sedentem inuenimus: qui postea nullam læsionem corporis sustinens, in monasterio ipso per annum pro accepto beneficio seruiebat. Nos verò, aduolantibus vicinis, in ecclesiâ magnis vocibus in commune Deum laudauimus, qui suo pio respectu, & merito S. Walburgæ, nos lætificare dignatur.

In confinio Gallorum & Aquitanorum Episcopis ea consuetudo est, vt ad pœnitentiam vocatis lapides magni ponderis cum circulis ferreis ad collum suspendant: vt ventrem hominis ferro circumdent, siue brachia itidem ferreis circulis circumligent: & litteris, facinore eorum commendato, per diuersa mittant loca, vt per hanc pœnam erubescendo grauiùs affligantur, & ad perpetrandum tale scelus, terrorem ceteris incutiant: parricidarum, vel aliorum horum similium ea pœna est. Talium peregrinorum vnus ad nos venit, & brachia prædictâ pœnâ circumligata attulit: sed circulus, qui dexterum brachium ambiebat (vt ipse, & qui cum eo erant attestabantur) ad oratorium S. Ochelrici dilapsus est; sinistrum verò adhuc ferro impeditum gestabat. Hic ipse cùm vno die, sicut sæpiùs, suffragia S. Walburgæ imploraret, ante Missam venit & iuxta chorum stetit. Cumque sic aliquantisper staret & oraret, circulus de

brachio iussu Dei solutus in terram ante pedes eius decidit, & circumspiciens, quod ipsi acciderat, cum ingenti gaudio ipse miratus est. Ille verò ferreus circulus, ob monumentum tanti signi, in aquilonari parte eiusdem monasterij in muro defixus, usque hodie pendet.

Parua est insula Them, habens villam nomine Lechne, in quâ habitabat mulier quædam, quæ vocatur Bereheta: hæc in sacratissimâ festiuitate S. Bartholomei Apostoli, dum sui segetem in horreum recondendam, domum carro deducerent, obuïam procedebat, & se manipulos in quoddam tectorium, quod barbarâ linguâ, Barg, vocatur, iactandos properabat. Cumque iam manipulum manibus comprehendisset, utræque manus manipulo mox adhæferunt; & articuli in eo quod comprehenderant ita sunt innodati, vt sine sectione nullo modo diuelli possent. Expauit mulier, & ipsa suâ infelicitate, quod sibi accidisset, cunctis innotuit. Ducta est itaque à suis familiaribus per ecclesias; tandem venit ad portum Tiele, ad monasterium S. Walburgæ, manipulum portans accessit. Obtulit se prædicto custodi; quid illi esset agendum, flens humiliterque sibi intimari precabatur. Cui cum responsum esset, vt misericordiam Dei cum patientiâ expectaret, discessit; & sub occasum solis vt iussum est, rediit. Hæc posita est ante gradus altaris: & euntibus nobis ad horas matutinas, reperimus eam ante altare iacentem, & dexteram manum à stramine solutam. Peractis verò matutinis laudibus, & omnibus egressis, relicta est sola ante altare. Interim illa cœpit se volutare hac & illac: viditque ille custos subito manum extensam: & stramen, quod in eâ continuerat, coram altari proiectum. Surrexit ita mulier sana, & maritus eius cum aliquibus vicinis suis adueniens, & videns vxorem illæsam, benedixit Deum: qui acceptam cum magno gaudio redierunt in sua. Hæc ab illo custode & à multis visa tibi, Illustrissime Præsulum, descripta sunt, ne aliter referentibus, quàm acta sunt, credas.

The final miracle, of which only the beginning is preserved in AM 764 4to, is a translation of the miracle recorded in a letter described by the editors of *Acta Sanctorum* as "Epistola eiusdem Custodis Tilensis ad Immonem Diaconum" (Feb. III:548; *BHL* 8768):

Santuuichem villa, quam à Tyele flumen diuidit, quæ tibi quoque nota est: in hac erat vir habens vxorem speciosam, & honestate vitæ laudabilem, nomine Vulgod, quæ siue illud dixerim illusionem dæmonum, siue phrenesim, patiebatur: quidquid tamen horum esset, certè sanæ mentis non erat, & verba peregrina humanæ sobrietati sine intermissione loquebatur. Cibus neque potum, nisi coacta, capiebat, somno quiescere non poterat. His incommodis tota familia fatigata, vir eius mæstus venit ad nos, casum suum indicans, rogabat

vt ægram visitaremus. Quò; cùm venissemus, illa toruis oculis in nos intenta, vix nos cognoscebat: quia plerumque hominum notorum, siue etiam familiæ cognitionem amittebat. Commiserati eius vexationem, fecimus eam flumen transferri, & ante altare S. Walburgæ poni. Post paucos autem dies orationibus & meritis sanctę Virginis, pristinæ sanitati est restituta, magnumque gaudium non solùm nobis fecit, sed etiam suis domi attulit. Si testem huius signi habere cupis, fratrem tuum, an ita se res habeat, interrogabis; qui hanc, marito suo in illâ miserabili cæde Frisiorum interfecto, duxit vxorem.

As to how the Latin accounts of Saint Walburga found their way to Iceland, Bekker-Nielsen (1963:104) suggests that a returning pilgrim or student brought them with him possibly from Tiel, which was an important port. He emphasizes the fact that the story of Saint Walburga's life and miracles was in some respects a rarity, since she was not included in the *Legenda aurea* through which she could have been known in Iceland. While it is true that Saint Walburga is not included in Graesse's (1890) edition of the *Legenda aurea*, it should be stressed that the *Legenda aurea* tradition did not by any means remain stable throughout the Middle Ages. In fact, the *Legenda aurea* seems to have continually expanded to include additional lives. Cult interest is, of course, a major reason for these additions, but the specific needs of monastic communities must also have been a primary factor. Legends were the most commonly used literature in daily communal readings, and the "original" corpus of the *Legenda aurea* could provide only about 170 at the most for this purpose. Williams-Krapp (1986:231) notes that an anonymous Latin *Legenda aurea* printing of around 1470 contained no fewer than 448 saints' lives. While it may be that the legend of Saint Walburga came to Iceland independent of any legendaries, the possibility that it was included in a *Legenda aurea* type legendary that comprised, perhaps, also the lives of Saints Cuthbert and Bede cannot be excluded.*

* The hand at fol. 34 of AM 764 4to is discussed in more detail in an unpublished dissertation by Svanhildur Óskarsdóttir, *Universal history in fourteenth-century Iceland* (London, 2000), at pp. 29–30 and 40–43. Ólafur Halldórsson has also made a recent examination of the manuscript: see *Ólaf's saga Tryggvasonar hin mesta III* (EA A3, Copenhagen, 2000) at pp. 101–108. Readers are also referred to Svanhildur's article in this edition of *Gripla*, pp. 79–124. *Editors*.

BIBLIOGRAPHY

- Bekker-Nielsen, Hans. 1963. Et brudstykke af en legende i et islandsk haandskrift. Hvem er *W* i AM 764, 4o? *Maal og minne*:102–105.
- BHL = *Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquae et Mediae Aetatis*. Subsidia hagiographica 6. Société des Bollandistes, Brussels. 1898–1901 [rpt. 1992].
- Cornack, Margaret. 1994. *The Saints in Iceland*. Their Veneration from the Conversion to 1400. Subsidia hagiographica 78. Société des Bollandistes, Brussels.
- Fell, Christine E. 1981. Anglo-Saxon saints in Old Norse sources and vice versa. *Proceedings of the Eighth Viking Congress Århus 24–31 August 1977*:95–106 Ed. Hans Bekker-Nielsen, Peter Foote, and Olaf Olsen. Odense University Press, Odense.
- Foote, Peter (ed.). 1990. A Saga of St Peter the Apostle. Perg 4:o nr 19 in the Royal Library, Stockholm. *EIM* 19. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Holzbauer, Hermann. 1972. *Mittelalterliche Heiligenverehrung – Heilige Walpurgis*. Eichstätter Studien. Herausgegeben von der Kirchlichen Theologischen Hochschule in Bayern, Sitz Eichstätt, n.s. 5. Verlag Butzon & Bercker, Eichstätt.
- Jacobi a Voragine. 1890. *Legenda Aurea Vulgo Historia Lombardica Dicta*. Ed. Th. Graesse. 3rd ed. Dresden and Leipzig. [rpt. Otto Zeller Verlag, Osnabrück, 1969].
- Kålund, Kr. 1889–1894. *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling*. I–II. Gyldendal, København.
- Ólafur Halldórsson. 1963. Úr sögu skinnbóka. *Skírnir* 137:83–105.
- Ólafur Halldórsson. 1977. Rímbeglusmiður. *Opuscula* 2,2:32–49. *BA* 25,2. Reitzel, København.
- Padberg, L. E. 1997. v. Walburga. *Lexikon des Mittelalters* 8:1939. Lexma Verlag, Munich.
- Redlich, H. V. 1967. Walburga of Heidenheim, St. *New Catholic Encyclopedia* 14:769. McGraw-Hill, New York.
- Sacher, Hermann. 1913. Walburga. *The Catholic Encyclopedia* 15:526–527. The Encyclopedia Press, New York.
- Stefán Karlsson. 1970. Ritun Reykjarfjarðarbókar. *Opuscula* 4:120–140. *BA* 30. Munksgaard, København.
- Stefán Karlsson. 1977. Inventio Crucis, cap. 1, og Veraldar saga. *Opuscula* 2,2:116–133. *BA* 25,2. Reitzel, København.
- Widding, Ole, and Hans Bekker-Nielsen. 1961. Elisabeth of Schönau's Visions in an Old Icelandic Manuscript, AM 764, 4o. *Opuscula* 2,1:93–96. *BA* 25,1. Reitzel, København.
- Williams-Krapp. 1986. W. German and Dutch Translations of the Legenda aurea. *Legenda aurea: Sept Siècles de Diffusion*. Actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires à l'Université du Québec à Montréal 11–12 mai 1983:227–232. Ed. Brenda Dunn-Lardeau. Cahiers d'études médiévales. Cahier spécial 2. Éditions Bellarmin, Montreal.

Department of Icelandic
University of Manitoba
Winnipeg, Manitoba
Canada R3T 2N2
kwoolf@cc.umanitoba.ca

ÁRMANN JAKOBSSON

UM UPPRUNA MORKINSKINNU

Drög að rannsóknarsögu

With the sources at our disposal the question
as to the genesis of the Morkinskinna is insoluble.
Jón Helgason 1934:14

Det skulde vera forvitnelegt um einkvan vilde taka seg fyre
å skriva ein monografi um Morkinskinna. Ei slik bok laut gjera
ein omfattande freistnad på å klårleggja framvokstren åt Morkin-
skinna-samlingi og heile den litterære stoda åt Morkinskinna.
Gustav Indrebø 1939:62

1.

NÚ ERU SEX ÁRATUGIR liðnir frá því að Gustav Indrebø setti fram þá ósk að tekið yrði til við frekari rannsóknir á uppruna Morkinskinnu. Ekki verður sagt að fræðimenn hafi tekið áskorun hans, rit af því tagi sem Indrebø hafði í huga er ekkert til. Óhjákvæmilega vaknar sá grunur að heldur svartsýnislegt stöðumat Jóns Helgasonar hafi ræst: Að uppruni Morkinskinnu sé óleysanleg gáta. Hér verður sú gáta ekki leyst en gerð grein fyrir þeim sjónarmiðum um uppruna Morkinskinnu sem sett hafa verið fram hingað til og þeim vandamálum sem komið hafa í dagsljósið.

Hér verður fylgt þeirri hefð að nota orðið Morkinskinna um konungasagnaritið á handritinu sem svo hefur verið kallað. Árið 1662 sendi Brynjólfur Sveinsson byskup í Skálholti (1605–1675) handritið Friðriki 3. Danakonungi (1609–1670) með Þormóði Torfasyni (1636–1719). Þormóður gaf handritinu nafnið sem hefur þótt gefa neikvæðari hugmynd um útlit þess en efni stóð til. Það hefur síðan verið í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn og skráð þar sem GKS 1009 fol. Menn hafa verið á einu máli um að handritið sé íslenskt og ritað um 1275–1280 af tveimur mönnum. Það hafi upphaflega verið 53 blöð en af þeim hafi 16 glatast þannig að eyður í handritinu þarf að fylla með hliðsjón af öðrum textum og er ekki hægt í öllum tilvikum.

Um handritið hefur ekki staðið stýrr en textinn á því dróst óhjákvæmilega inn í umræðu um þróun norrænnar konungasagnaritunar. Hún stóð hæst á ár-

unum 1873–1936 þegar konungasögur voru eitt blómlegast svið rannsókna í íslenskum fræðum.

2.

Frumkvöðullinn í Morkinskinnurannsóknum var Norðmaðurinn Carl Richard Unger (1817–1897) sem gaf handritið út árið 1867. Um svipað leyti gaf hann út Flateyjarbók ásamt Guðbrandi Vigfússyni og vakti athygli á venslum textans í Morkinskinnu og sögu Magnúsar góða og Haralds harðráða í yngri hluta Flateyjarbókar. Unger (1868:xvii) skýrði þau þannig að texti Flateyjarbókar væri runninn frá handriti sem geymdi aðra gerð Morkinskinnutextans. Meiri munur væri á textunum en svo að Flateyjarbókartextinn gæti verið runninn beint frá Morkinskinnu.

Skömmu síðar setti Gustav Storm (1845–1903) fram niðurstöður um Morkinskinnu sem sumar standa enn óhaggaðar í tímamótariti um sagnaritun Snorra Sturlusonar. Storm gerði þannig ráð fyrir að Morkinskinna væri upphaflega frá árunum 1217 til 1222 og hefði sagt sögu Noregskonunga frá 1030 til 1177. Um þetta hefur ekki verið deilt að ráði. Storm taldi að Morkinskinna væri yngri en Ágrip af Noregskonungasögum og sækta til þess. Aftur á móti væri hún eldri en Heimskringla Snorra Sturlusonar og notuð þar sem heimild. Í umfjöllun sinni um Morkinskinnu gerði Storm jafnan ráð fyrir að sagan á handritinu væri hin upphaflega gerð sem nýtt væri í Fagurskinnu og Heimskringlu. Hann taldi því að öllu efni sem væri í Morkinskinnu en ekki í hinum sögunum hefði verið markvisst sleppt af höfundum þeirra (Storm 1873:28–31, 43–48 og 172–200).

Storm gaf Morkinskinnu ekki háa einkunn, taldi hana fulla af mótsögnum og höfund gagnrýnislausan (1873:31). Auk þess væru í henni þættir sem ryfu heildarsvipinn (1873:97–98):

Morkinskinna har som nævnt den Egenhed at optage en hel Del Sagn om (især) Islændinger, som under sit Ophold i Norege kom i større eller mindre Forbindelse med Kongerne. Derved fremtræder vistnok som ofte karakteriske Træk hos Kongerne, men Sagaerne opfyldes derved med mangeartet Stof, og Opmærksomheden drages som oftest bort fra Hovedpersonen i Sagaen. Forf. af Fagrskinna har betragtet dette som en Afvei og er gaet til den modsatte Yderlighed at udelade alle Begivenheder, hvori Islændinger spille nogen væsentlig Rolle, eller hvori Kongen synker i Interesse ved Siden af ringere Personer. Snorri har af begge Yderligheder fremdraget en kunstnerisk Theori,

som han udfører i hver enkelt Del af sit Værk: Sagaens Hovedperson bør altid have Hovedinteressen, og de til Begivenhedernes Udvikling nødvendige Bipersoner, hans Modstandere saavel som hans Venner, bør skildres saaledes, at de danner en Ramme om ham uden dog at drage Interessen fra ham.

Gildismatið í þessari greiningu er dæmigert fyrir sinn tíma, ritverk Snorra Sturlusonar eru notuð sem mælikvarði á hið rétta eðli konungasagna. Aðrar varðveittar konungasögur eru ekki metnar á eigin forsendum heldur er þar miðað við hugmynd fræðimannsins um hvað sé kjarni konungasagnarits og hvað eigi þar síður heima. Sú hugmynd er raunar aldrei skýrð en hnitast greinilega um það mat að sagnfræðirit sé atburðasaga þar sem fjallað er um þá viðburði sem hæst bar á ævi konungs. Annað efni á þar ekki heima (sbr. Ármann Jakobsson væntanleg). Að öðru leyti nær Storm að lýsa einkennum þessara þriggja rita allvel. En rannsóknir hans — og flestar rannsóknir á konungasögum síðan — snúast um Snorra Sturluson og Heimskringlu og aðrar sögur eru einkum áhugaverðar sem samanburðarefni, dæmi um sagnaritun á lægra stigi til að sýna snilld Snorra. Rit á borð við Morkinskinna væru frávik frá hinum sönnu gildum í sagnaritun.

Nokkrum áratugum síðar setur Finnur Jónsson (1858–1934) fram sjónarmið sín um Morkinskinnu í bókmenntasögu sinni. Hann tekur undir sumar niðurstöður Storms en í máli hans kemur fram að hann gerir ráð fyrir tveimur Morkinskinnum: sögunni á handritinu og þeirri sem hann kallar „originalsagaen“ og er sú síðarnefnda laus við margt af efninu í þeirri sögu sem er í handritinu. Þar á meðal nefnir hann þætti um Íslendinga sem Storm hafði bent á að ryfu heildarsvipinn í sögunni. Finnur telur að þættirnir séu gamlir í hettunni: „þættir har eksisteret fra gammel tid som selvstændige små sagaer, og ... er optagne i Mork.-sagaerne og da noget ændrede og afpassade“ (1901: 627). Meðal annars efnis sem hann telur innskot í „frumsöguna“ eru vísur í Morkinskinnu, hinar mörgu ræður sem þar eru og margs konar smáfrásagnir sem eru listræn heild, ekki aðeins þættir um Íslendinga heldur einnig aðrar frásagnir sem honum þóttu ekki heyra til meginþræði sögunnar, til að mynda hin svokallaða Pingasaga, frásögn af deilum konunganna Eysteins og Sigurðar Magnússona.

Aðferð Finns við að finna innskotin er að leita að mótsögnum og klaufaskap í frásögninni. Hann á ekki í vandræðum með það enda lýsir hann Morkinskinnu þannig (1901:630):

Mork. er således et alt andet end kunstnerisk harmonisk sammenstøbningsværk; de oprindelige, til grund liggende sagaer var de ægte jævne og vistnok i det hele velordnede enkeltsagaer uden episoder.

Finnur telur Morkinskinnu ekki eitt verk eins og Storm heldur safn sagna sem hafi verið steyppt saman og skotið inn óþörfu efni. Það felur í sér annað þróunarferli konungasagna en Storm gerði ráð fyrir. Finnur telur að sögurnar í Morkinskinnu hafi verið klassískar sögur einstakra konunga (Magnúsarsaga góða, Haraldssaga harðráða, Ólafssaga kyrra o.s.frv.) sem hafi verið spillt af safnara sem skaut inn í frásögnina efni sem dró úr listrænni heild hennar. Óljóst er aftur á móti á hvaða stigi „innskotin“ hafi slæðst inn, í samsetningu eða eftir.

Þannig standa mál hjá Finni árið 1901. Útgáfu hans á Morkinskinnu frá árunum 1928–1932 fylgir ítarlegri greinargerð fyrir sjónarmiðum hans. Þá eru enda komnar fram nýjar og mikilvægar hugmyndir um eðli Morkinskinnu sem þurfti að taka tillit til.

3.

Í norrænum konungasagnarannsóknum urðu reglulega þau tíðindi að fram komu stórvirki sem voru fyrstu verk manna á þrítugsaldri og drógu dilk á eftir sér. Það átti við um rit Storms um Snorra, Sigurðar Nordals (1886–1974) um Ólafssögu helga og árið 1917 kom út bókinn Fagurskinna eftir Gustav Indrebø (1889–1942).

Að öðrum ólöstuðum þarf ekki að velkjast í vafa um að Indrebø hefur haft mest áhrif á viðhorf fræðimanna til Morkinskinnu þessa öld. Kann að virðast mótsagnakennt að þau rit sem hafa haft mest áhrif í Morkinskinnurannsóknum snúast um aðrar sögur. Rétt eins og Storm fjallaði um Heimskringlu var Indrebø að rannsaka Fagurskinnu. Það hafa verið örlög Morkinskinnu að vera dregin inn í rannsóknir á öðrum sagnaritum og kann að hafa haft áhrif á niðurstöður manna.

Meginmarkmið Indrebø var að bera saman Morkinskinnu og Fagurskinnu og komast að óbyggjandi niðurstöðum um samband þeirra, þ.e. hvor þægi frá hvorri. Þar með væri og rennt styrkari stöðum undir ríkjandi hugmyndir um aldur þeirra. Indrebø (1917:14) hafnaði þeirri hugmynd Finns Jónssonar að líkindi textanna mætti skýra með því að notaðar hefðu verið sömu heimildir, þær sögur einstakra konunga sem Finnur taldi stofn Morkinskinnu:

Laag berre ei rekkje sams kjeldor til grunn, var det lite trulegt at samsvaret kunde verta so gjennomgaaande, og at dei tvo sogeverki kunde fylgjast so vidt ordrett som dei gjer. Serleg er det urimelegt at dei skulde samstava so nøgje i skøytane millom dei ymse kongesogone. Specialsogone har, um dei har funnest, visseleg havt si avrunding, t.d.

til innleiðing ei ættetavle over tidlegare kongar eller ei stutt utsyn over deira liv. Forfattarar som skulde ordna dei inn som leder i ei rekkje, har maatt vøla noko paa fyrsten (og slutten) av dei naar dei skulde skøyta dei i hop. No høver det so at Fgsk. og Mork. fylgjer einannan ovleg vel og i stor mun ordrett i overgangane fraa den eine kongesoga til hi. Det er ikkje naturlegt at det skal koma av at dei kvar for seg har stelt paa dei same fyrelagi. Anten har Fgsk. brukt eit samlingsverk av Mork. sitt slag eller umvendt.

Niðurstaða Indrebøs er að Morkinskinna hljóti að vera eldri en Fagurskinna. Meginrök hans fyrir því eru að í Morkinskinnu sé greinilega stefnt að því að safna á einn stað sem mestum fróðleik. Í Fagurskinnu sé getið færri staðreynda en þó sumra sem ólíklegt væri að Morkinskinnuhöfundur hefði látið eiga sig að geta. Þetta telur hann sýna að í Fagurskinnu sé stuðst við Morkinskinnu en ekki öfugt.

Samkvæmt Indrebø var sú Morkinskinna sem notuð var af Fagurskinnuhöfundi ekki sú sama og í GKS 1009 fol. Um tvær Morkinskinnur væri að ræða, Frum-Morkinskinnu og þá í handritinu. Um Frum-Morkinskinnu segir Indrebø (1917:19):

Denne eldre, opphavlegare tilemningi kann vi kalla den eldste Mork. Ho har skilt seg fraa den kjende Mork. paa fylgjande punkt:

1. Teksten, sjølv ordvalet har vore noko annleis.
2. Ho har vanta
 - a) alle laan fra Ágr;
 - b) den eine versjonen om koss Harald Hardraade kom til Noreg ?
 - c) nokre tætter utan vers ?
 - d) ymis direkte tale (og samtalar).

Rök Indrebøs fyrir því að Fagurskinna hafi staðið nær orðalagi Frum-Morkinskinnu en hin varðveitta gerð Morkinskinnu eru einkum þau að víða er munur á orðalagi Fagurskinnu og Morkinskinnu í textabótum sem þó eru augljóslega tengdir. Honum þykir ólíklegra að Fagurskinnuhöfundur hafi hnikað orðalagi til en sá (eða þeir) sem bar ábyrgð á yngri gerð Morkinskinnu. Í Morkinskinnu séu auk þess „lán“ úr Ágripi sem séu „merkeleg konsekvant“ ekki í Fagurskinnu. Þó að Indrebø telji að Fagurskinnuhöfundur hafi þekkt Ágrip hefði hann þurft að bera textana býsna vel saman til að þessara kafla sæist ekki staður. Þess vegna hljóti þau að vera innskot (1917:22–31 og 34–43), eins og Sigurður Nordal hafði raunar bent á áður

(1914:39–40) og Indrebø gerði rækilegar grein fyrir síðar (1922:24–43 o.v.).

Í þriðja lagi eru í Morkinskinnu tvær gerðir frásagna um komu Haralds harðráða til Noregs sem Indrebø þóttu mótsagnakenndar og því taldi hann að aðeins önnur hefði verið í Frum-Morkinskinnu. Í fjórða lagi taldi hann að þar hafi ekki verið þær frásagnir sem sumar eru kallaðar þættir. Rökin fyrir því voru að í Morkinskinnu væri sagt um frásögn af skiptum Sveins Úlfssonar og kerlingar einnar (sem einnig er í Fagurskinnu) að hún sé „gamans frasa/gn oc eigi sa/guligt einscostar“ (*Morkinskinna* 1932:215). Í fimmta lagi telur Indrebø að í Frum-Morkinskinnu gæti ekki sömu hneigðar til beinnar ræðu og í hinni varðveittu gerð. Þar telur hann að Fagurskinna standi nær Frum-Morkinskinnu en textinn í Morkinskinnuhandritinu.

Greinargerð Indrebøs fyrir þessu öllu er fremur stutt þó að hún hafi haft ómæld áhrif. Hann eyðir mestu rými í að gera grein fyrir textabútunum sem hann telur innskot úr Ágripi í hinni varðveittu gerð Morkinskinnu. Hann fylgir Finni Jónssyni í að gera ráð fyrir að „frumsagan“ sé að mestu laus við mótsagnir og óþarft efni á borð við „lánin“ frá Ágripi og þættina. Það er þvert á mat Storms sem taldi að Heimskringla yrði til úr deiglu hinnar margorðu Morkinskinnu og hinnar fáorðu Fagurskinnu.¹ Finnur hafði ekki gert jafn skýra grein fyrir því og Indrebø hvað hann taldi upprunalegt í sögunni og hvað fáuka síðari tíma. Það virtist þó vera nokkurn veginn hið sama, til að mynda þættirnir og allt sem honum virðist mótsagnakennt. Munurinn er að Indrebø gerði ráð fyrir höfundarverki, „Frum-Morkinskinnu“, riti sem stæði nær hinni varðveittu Fagurskinnu en hinni varðveittu Morkinskinnu. Finnur hafði lagt áherslu á að Morkinskinna væri safn sagna og virtist ætla safnaranum að hafa skotið inn því efni sem þeim Indrebø þótti óþarft og valda mótsögnum. Að mati Finns átti Morkinskinna sér ekki höfund („forfatter“), aðeins ritstjóra („bearbejder“). Slíkur ritstjóri var þá klaufi sem ekki samræmði frásögn sína nógu vel svo að hún varð mótsagnakennd. Og þeir Indrebø eru sammála um að það sé ekki einkenni höfunda.

4.

Áratugirnir tveir eftir að Indrebø setti fram hugmyndir sínar urðu þeir fjörugustu í sögu Morkinskinnurannsókna fram á þennan dag. Eivind Kvalén reið á vaðið með harða gagnrýni á hugmyndir Indrebøs. Honum þótti þeir Finnur

¹ Síðar gerði Storm raunar ráð fyrir að ýmsu efni hefði verið skotið inn í Morkinskinnu eftir að Heimskringla var orðin til (*Sigurd Ranessöns Proses* 1877:55–60).

ganga æði langt í að gera ráð fyrir innskotum í Morkinskinnu og spurði (1925a:287):

Ein vert freista til á spyrje Finnur Jónsson og Indrebø: Finst det noko i Mork. som ikkje er interpolera? Ei bok av berre interpolasjonar — er det teoretisk moglegt?

Þetta er gild spurning og í framhaldi af því setur Kvalén fram eigin gagnhugmyndir sem snúast einkum um að Ágripshöfundur sæki til Morkinskinnu en ekki öfugt. Rök Kvaléns fyrir því eru sams konar og rök Indrebøs og Finns, „villur“ og klaufaskapur sýna hvort ritið er yngra. Munurinn er að Kvalén fjallar ítarlegar um staðfræði og örnefni enda samdi hann um svipað leyti bók um Morkinskinnu þar sem hann beindi einkum sjónum að landafræðikunnáttu höfundar (Kvalén 1925b).

Því fór víðs fjarri að hugmyndir Kvaléns hlytu brautargengi enda er framsetning hans iðulega loðin og óljóst hvert hann er að fara. Rök hans fyrir að Ágripshöfundur sæki til Morkinskinnu eru síst betri en rök Indrebøs fyrir hinu gagnstæða. Það fór enda svo að gagnrýni hans var tekið af nokkru fálæti. Bjarni Aðalbjarnarson tók að sér að svara honum um áratug síðar en lauk umfjöllun sinni með þessum orðum (1937:150):

Jeg vil ikke drøfte ytterlige Kvaléns argumenter for hans teori om forholdet mellem Msk. og Ágrip; det skal da også mere enn menneskelig tålmodighet til det.

Indrebø lét aftur á móti gagnrýnina ekkert á sig fá. Árið 1928 afgreiðir hann Kvalén í neðanmálgrein: „Eivind Kvaalen hev freista aa prova det motsette ... Eg kann ikkje finna at det hev lukkast“ (Indrebø 1928:179 nmgr. 1). Markmið hans með þeirri grein, afmælisgjöf til Finns Jónssonar, var raunar ekki að fjalla nánar um Ágrip og Morkinskinnu heldur víkja að sambandi þátta og „meginsögu“ Morkinskinnu og rökstyðja að þættirnir væru innskot. Höfuðkenning hans er að mynd Haralds harðráða sé með ólíkum hætti í þáttunum og „meginsögunni“ (1928:177):

Um ein vilde bruka roman-maal og setja det paa egg, kunde ein segja at i den sammanhangande saga er Harald helt (jamsides Magnus); i mannjamingstættene — tekne under eitt —, vert han illmenne (»skurk«).

Þetta telur hann dæmi um „sjölvmotsegjingar“ í Morkinskinnu og sönnun fyr-

ir því að þættimír séu innskot afritara.² Indrebø tekur fram að hann telji Frum-Morkinskinnu ágætt verk (1928:179): „Morkinskinnu-meisteren — original-forfattaren — hev vore ein stórre forfattar enn han jamleg fær ære for.“ Að því meistaraverki megi komast með því að hreinsa burt það sem afritarar hafi aukið við og viðbæturnar þekkist á því að þær skapi mótsagnir, t.d. í mannlýsingu Haralds harðráða.

Árin 1928–1932 kom út ný útgáfa Finns Jónssonar á Morkinskinnu þar sem hann gekk lengra en Unger hafði gert í að nota yngri hluta Flat-eyjarbókar til þess að fylla í eyður í Morkinskinnuhandritinu. Sú útgáfa er og verður væntanlega lengi enn höfuðútgáfa Morkinskinnu.³ Skömmu síðar (1934) kom raunar út ljósprentuð útgáfa Jóns Helgasonar (1899–1986) en annars hefur verið næsta líttill áhugi á að gefa Morkinskinnu út. Í formála útgáfu sinnar gerir Finnur grein fyrir sjónarmiðum sínum og gengur lengra en áður hafði verið gert í að fella dóma um hvað sé upprunalegt í sögunni og hvað innskot.

Finnur Jónsson fylgir Indrebø í því að tala um „Frum-Morkinskinnu“ sem sé öðruvísi en sú sem varðveitt er (1932:ix):

Mk. er i dens nuværende skikkelse ikke den originale. Denne er i tidens løb, næppe først i den bevarede afskrift, bleven udvidet, interpoleret, hvad der kan bevises, ikke blot ved de gentagelser, der findes (hvorom senere), men også ved andre omstændigheder, hvad vi straks skal se.⁴

Hann gerir hins vegar ráð fyrir að sköpun „Frum-Morkinskinnu“ hafi verið millistig, að baki séu sjálfstæðar sögur einstakra konunga sem hafi verið skeytt saman af ritstjóra (1932:xl):

Når man taler om Mk., som denne er — og selv om man ser bort fra de indskudte þættir —, er det indlysende, at det er meningsløst, at tale om eller tænke på en forfatter-individualitet; der er og må være tale om flere forfattere, én til den oprindelige Magnus-Haraldssaga, vistnok mere end én til sagaerne om tiden 1066–1130, og så Eiríkr. Der kan

² Ég fjalla nánar um hvernig túlka megi mannlýsingu Haralds harðráða í öðru riti (sjá Ármann Jakobsson 2000:71–80).

³ Um hugmyndir og vinnuáferðir Finns fjalla ég betur í öðru riti (Ármann Jakobsson væntanleg).

⁴ Finnur segir einnig: „Af alt dette fremgår, at Mk. ikke er en tro afskrift, men at den til grund liggende originalsaga er bleven interpoleret (f.eks. fra Ágr. aldeles utvivlsomt) og på sine steder en del ændret (f.eks. ved taler). For så vidt kan man være berettiget til at tale om en ældre og en yngre Mk.“ (1932:xviii).

kun være tale om en bearbejder- og samler-interesser, og disse fremgår tydelig af det hele og er allerede fremhævede i det foregående.

Í samræmi við þessa niðurstöðu fjallar Finnur í löngu máli um þær sögur sem hann telur liggja að baki og nefnir dæmi um frásagnir sem hann telur að hafi ekki heyrt sögunum til í upphafi en verið skotið inn síðar. Þær þekkjast á því að vera mótsagnakenndar, ekki í samhengi við „meginsöguna“ og hafa óljósan tilgang innan hennar. Finnur gefur sér að rökhugsun hinna klassísku höfundu sögualdar sé svipuð og hans eigin. Hann miðar hið varðveitta rit augljóslega við fyrirmyndarsagnarit þar sem einungis koma fram aðalatriði, þeir þættir sem sagnfræðingar 19. aldar hefðu talið skipta máli fyrir ævi hvers konungs (sbr. Ármann Jakobsson væntanleg). Á hinn bóginn geti eftirritarar og „bearbejdere“ bætt við efni sem á þar ekki heima og við það skapast mótsagnir. Þeir eru þá væntanlega síður rökvisir í hugsun en höfundarnir og Finnur sjálfur.

Gagnrýni Finns á Indrebø snýst um áherslu á „frumsögurnar“ sem séu til á undan „Frum-Morkinskinnu“. Á hinn bóginn eru þeir sammála um að þættir sögunnar, bæði um Íslendinga og aðra, séu viðbætur. Eins og Finnur segir (1932:xxxv–xxxvi):

De gamle sagaer om de enkelte konger er bleven udvidede med større og mindre þættir, der skal tjæne til at belyse kongernes karakter; de står ikke i nogen organisk sammenhæng med hovedsagaen.

Rétt er að vekja athygli á orðinu „organisk sammenhæng“ sem felur í sér að til sé eitt rétt samhengi í konungasögu sem þættir rjúfi. Enda segir hann um þættina (1932:xl):

Der er interesse for anekdoter af en mere eller mindre omfattende art, men som er knyttede til en konge, det bliver oftere større þættir, der i og for sig er ejendommelige og morsomme nok, men som falder udenfor en kongebiografi.

Það er í stuttu máli til rétt aðferð til þess að setja saman konungasögu. Viðmiðið um hver hún sé hlýtur þá að vera önnur sagnaritun miðalda og vart þarf að efast um að Heimskringla hefur verið Finni ofarlega í huga.

Leiðin til að finna „innskotin“ er þá að hafa hið rökkrétta samhengi í huga en gefa um leið gaum að endurtekningum, „ójöfnum“ og mótsögnum. Þær finnur Finnur hér og þar í sögunni, t.d. í Karlsþætti vesæla sem virðist gefa tvær andstæðar skýringar á komu Magnúsar góða til Noregs. Hér finnur Finnur mótsögn og útskýrir hana þannig (1932:xi):

Det forekommer nu at være den rimeligste forklaring at en senere redaktør har ændret den oprindelige begyndelse af Magnus-sagaen og optaget denne pátt; om det er den oprindelige (ældre) Mk., der har haft den, eller om det er en yngre redaktør, der er mand for den, bliver usikkert, men det er ikke usandsynligt, at det sidste er tilfældet; det synes at være i god samklang med den nuværende redaktion iøvrigt. Da bliver den nævnte modsigelse fuldt forklarlig.

Mótsagnirnar í þættinum benda að mati Finns til að hann hafi ekki staðið í frumsögu Magnúsar góða. Þó virðist Finnur ekki útiloka að safnari „Frum-Morkinskinnu“ hafi skotið honum inn þó að enn líklegra sé að yngri eftirritari sé ábyrgur fyrir þessu, annað hvort vegna hrakandi rökvisi Íslendinga á 13. öld eða hrakandi rökvisi sem fylgir vaxandi fjarlægð frá hinum sögulega kjarna verksins. Skýrt kemur fram í máli Finns að frumsögurnar séu ekki aðeins rökvisari heldur einnig „mest ægte“ en innskotin „uhistoriske“ (1932:xiv). Að baki hugmyndinni um rökvisa höfunda og klaufska eftirritara er greinilega sú hugmynd að sannleikurinn, hin raunverulega atburðarás, sé hið rökrétta en frásagnir þurfi ekki að vera það. Því nær sem sögur standi hinum sagnfræðilega raunveruleika, „því sem raunverulega gerðist“, því rökréttari séu þær.

Finnur lýsir vinnubrögðum hins órökvisa ritstjóra þannig (1932:xxxvi):

Ved sammenføjningerne af de enkelte stykker er han ikke altid heldig og han gør sig skyldig i gentagelser og forskellige ujævnheder og han er ikke helt fri for modsigelser. Det er således klart, at han har haft en række skrevne þættir og anden litteratur for sig.

Notkun orðsins „han“ gefur til kynna að Finnur taki undir hugmynd Indrebøs um „Frum-Morkinskinnu“ sem eftirritari hafi skotið inn í ýmsu efni en hann gengur lengra (1932:xxxvi):

Når der her er talt om »en bearbejder« eller »bearbejderen«, er det ikke helt nøjagtigt, ti utvivlsomt er der tale om flere end én. Den ene afskriver har føjet noget til efter den anden.

Frum-Morkinskinna er engin frumsaga heldur safn frumsagna sem síðar taka enn meiri breytingum.

Þó að það séu einkum endurtekningar, órökvisi, smekkleysi og mótsagnir sem koma upp um „innskotin“ styðst Finnur einnig við textasamanburð. Hann bendir á, fyrstur manna, að nokkrir þættir Morkinskinnu séu ekki eða í gjörbreyttri mynd í yngri hluta Flateyjarbókar (þ.e. Magnússögu góða og

Haralds harðráða) þó að sá texti sé að öðru leyti nálægt texta GKS 1009 fol. Þeir þættir sem vantar eða hefur verið breytt eru Hreiðarsþáttur heimiska, Halldórsþáttur Snorrasonar, Auðunarþáttur vestfirska, Brandsþáttur örva, Íslendingaþáttur sögufróða og Sneglu-Hallaþáttur — allir um Íslendinga. Finnur hafnar því að þetta stafi af eyðum í forritinu sem notað var við ritun Flateyjarbókar (1932:ix-x):

Dette kan ikke forklares ved at antage lakuner i det hds., som Flat.-afskriveren nyttede. De nævnte afsnit har ikke eksisteret i Flat.s. original af sagaen, med andre ord: de er senere tilføjede i nuværende Mk. Alle-rede dette berettiger til at tale om en ældre Mk. og en yngre, eller hvad der er det samme, en interpolet Mk.⁵

Eins og sést á þessum orðum telur Finnur þetta ekki endilega ráða úrslitum um mat á uppruna sögunnar en það styrki þó þær niðurstöður sem fást megi með því að kanna mótsagnir og klaufaskap í hinni varðveittu Morkinskinnu.

Finnur lést skömmu síðar en ungur fræðimaður, Bjarni Aðalbjarnarson (1908–1953), setti um líkt leyti fram hugmyndir sem samþættu margt í kenningum Finns og Indrebøs. Þannig fellst hann á kenningu Indrebøs um áhrif Morkinskinnu á Fagurskinnu en er ósammála því að texti Fagurskinnu standi yfirleitt nær Frum-Morkinskinnu en texti Morkinskinnu. Með samanburði sýnir hann fram á að texta Morkinskinnu og Heimskringlu beri oft saman gegn Fagurskinnu en getur þó fallist á að í öðrum tilvikum sýni Fagurskinna og Heimskringla „upprunalegri“ texta. Niðurstaða hans er „at *Msk.* og *Fsk.* vekselvis viker av fra den eldste *Msk.*'s tekst“ (1937:172–173).⁶

Þó að Bjarni fallist á hugmynd Indrebøs um Frum-Morkinskinnu (talar um „originalen“) vill hann leita lengra og fjallar lengi um heimildir hennar, Hryggjarstykki, Knútssögu, Jarlasögu og Hákonarsögu Ívarssonar. Auk þess gerir hann ráð fyrir sögum einstakra konunga („spesialsagaer“) eins og Finnur en telur þó ekki ástæðu til að gera ráð fyrir sjálfstæðri sögu hvers einasta konungs og fer raunar almennt bil beggja (1937:151–72).⁷ Bjarni leggur lítið upp úr þeim málfarslegu og bókmenntasögulegu rökum sem Finnur Jónsson taldi vera fyrir þessum sögum heldur séu bestu rökkin „komposisjonsfeil som kunde op-

⁵ Sjá einnig Finnur Jónsson 1927:185–89.

⁶ Síðar færir Bjarni nær hugmyndum Indrebøs þegar hann segir um Frum-Morkinskinnu (1951:v): „Mun *Fsk.* að sumu leyti vera bestur fulltrúi þeirrar bókar, en hefir ekki að geyma nándar nærri allt efni hennar.“

⁷ Í formála að Heimskringlu sést þetta enn betur. Þar segir Bjarni (1941:xvii): „Má hvort tveggja vera, að verk höfundarins hafi verið í því fólgið, að steypa saman eldri sögum, og hitt, að hann hafi frumsamið eftir sögnum og vísun.“

fattes som arr efter sammenføiningen av de særskilte sagaer“ (1937:169) og aðhyllist sama grundvallarviðmið og bæði Finnur og Indrebø því að það sem hann kallar „komposisjonsfeil“ eru endurtekningar, órökvísi, klunnaskapur, smekkleysi og mótsagnir sem einnig léku lykilhlutverk í rökfærslu þeirra.

Bjarni fjallar nokkuð um stöðu þáttanna og nefnir sextán þætti sem hann telur að hafi verið sjálfstæð heild áður en þeir voru teknir í Morkinskinnu. Leiðin til að finna þá er í anda Finns og Indrebøs. Þannig telur Bjarni endurtekningar á því sem áður hafi komið fram vitnisburð um að þáttur hafi verið til sem sjálfstæð heild. Bjarni telur að sumir þættir hafi ótvírætt ekki verið í Frum-Morkinskinnu, til að mynda þeir sem Finnur hafði bent á að væru ekki eða í talsvert breyttri mynd í Flateyjarbók, en bendir ekki á nýjar leiðir til að skera úr um það hvaða þættir hafi örugglega ekki verið í Frum-Morkinskinnu (1937:154–159). Eins og þá var alsíða telur hann þættina gera lítið gagn í sögunni og brjóta gegn smekkvísi, þeir séu „stykker som på ingen måte berører sagaens tråd, og som kunde skjæres bort uten å efterlate noen arr“ (1937:157). En hann bendir á að einmitt þeir þættir sem skipti minnstu fyrir söguna séu ólíklegastir til að hafa verið til sjálfstæðir. Það má því segja að Bjarni fallist á þá niðurstöðu Indrebøs og Finns að þættir séu gjarnan innskot en reki þó marga varnagla og telji erfitt að upplýsa málið.

Bjarni eyðir mestu rými í þá kafla sem eiga sér hliðstæður í Ágripi og hann telur lán þaðan. Þar er hann einkum að deila við Kvalén. Bjarni telur að „lánin“ séu innskot og rökin eru hin sömu og hjá Indrebø: þessa kafla vantar í Fagurskinnu. Hann sýnir fram á klunnaskap í þeim sem valdi endurtekningum eða mótsögnum. Þar sem endurtekningar og mótsagnir sem einkenni eftirritara en ekki höfundar eru þetta rök fyrir að „lánin“ úr Ágripi séu ekki í Frum-Morkinskinnu. Aðalrökin eru þó eftir sem áður þau sem Indrebø kom með, þessir kaflar eru ekki í Fagurskinnu. Bjarni er þó ekki að öllu leyti samstíga Indrebø í mati á því hvaða kaflar séu „lán“ úr Ágripi.

Indrebø greip færið í ritdómi um bók Bjarna og skýrði hugmyndir sínar um Morkinskinnu í ýmsum atriðum. Hann taldi Bjarna hafa fært góð rök fyrir því að lánin úr Ágripi væru „sekundære innskot“, ekki í Frum-Morkinskinnu, en þótti hann of varfærin og ganga of skammt í að álykta hvað greindi milli Frum-Morkinskinnu og hinnar varðveittu sögu. En það taldi hann meginverkefni rannsókna framtíðarinnar (1939:63–64):

interpolasjonane ... hev gjort boki til ei urydjug röys, og det er ei forvitneleg oppgáve, og ei viktug oppgáve for granskingi av den norrøne kongesoga, å få skilt ut dette sekundære, so me kunde koma inn til den upphavlege kjernen i verket, — inn til det som me kann kalla Eldste Mork.

Í stuttu máli hafði Indrebø lítinn áhuga á hinu varðveitta riti en setti stefnuna á hina glötuðu Frum-Morkinskinnu. Hann tók upphaf sögunnar sem dæmi um það hvernig mætti með nákvæmum lestri ákvarða hvað væru viðbætur og innskot en hvað upphaflegt (1939:63–71). Í þeim kafla væri ekki fátt um mót-sagnir. Þannig kæmu fram tvær andstæðar hugmyndir um hver hefði átt frumkvæði að komu Magnúsar góða til Noregs (1939:70):

Forteljingi no i Mork. er soleis heller ihopp-lappa. Og samanstöypingi hev tydeleg valda vanskar. Ymis sjölvmotsegjning og ujamnskap stend att til minne um det. Mork. no grunnjev soleis på tvo ulike måtar at nordmennene for til Gardarike ...

Auk þess væru sumir þættir þessa hluta rómantískir mjög, t.d. frásögnin um Karl vesæla. Þá taldi hann innskot. Að innskotunum slepptum taldi hann fást skynsamlegt vit í söguna sem væri að auki betri saga, höfundarverk en ekki hrófatildur afritara (1939:72):

Eg er huga til á tru, at kunde det lukkast oss å få skala burt av den Mork. me hev alt det som er seinare tillegg og yverarbeiding so me nådde inn til sjölve originalverket, so skulde me få sjå ein merkeleg sokeskrivar. Det skulde koma fram eit sogeverk som vitna um mykje meir kristisk sans og mykje meir evne hjå forfattaren til litterær komposisjon, enn det som Mork. no syner. Dette sogeverket munde kann henda stå næmare Fgsk. enn det stend den berga Mork.

Auk þess taldi Indrebø að frásögn Orkneyingasögu, sem væri heimild Morkinskinnu, kæmi betur heim við frásögn Fagurskinnu en hina varðveittu Morkinskinnu. Þetta þótti honum sýna að Frum-Morkinskinnu stæði nær texta Fagurskinnu en texta Morkinskinnu.

Þannig virðist Indrebø að Frum-Morkinskinnu væri réttnefndari Frum-Fagurskinnu, svo gerólik hafi hún verið hinni varðveittu Morkinskinnu. Hann tekur skýrt fram að hann telur Frum-Morkinskinnu vera „originalverk“ en ekki „kompilasjon“ (1939:72–76). Í því liggur ágreiningur hans og Finns Jónssonar. Bjarni Aðalbjarnarson hafði eins og Finnur gert ráð fyrir eldri sögu, farið þó bil beggja. Indrebø hafnar ekki með öllu þeim möguleika en leggur áherslu á að sannanir skorti alveg (1939:76):

Fullt avgjerande kann me ikkje segja at desse argumenti er. Men når me legg alt i hop, tykkjer eg det vert rettast å lata gjelda som arbeidstanke so lenge, at E. Mork. er ein manns originalverk ...

og at dei spesialsogor som sume meiner ligg til grunn, ikkje hev vore til. Umogelegt er det ikkje at dei hev vore til. Men det er rett å halda seg til dei kjeldor me veit um, so lenge ikkje faktiske åtgåingar tvingar oss til noko anna. Og åtgåingane til no tvingar oss ikkje til a rekna med meir enn samlingsverket Morkinskinna.

Indrebø taldi Morkinskinnu höfundarverk eins manns. Það verk hefði að vísu engan svip af hinni varðveittu Morkinskinnu. Hin glataða Frum-Morkinskinna væri betur nefnd Frum-Fagurskinna.

5.

Úr átakadeiglu Finns Jónssonar og Indrebøs — þar sem Bjarni Aðalbjarnarson var í miðju — kom framangreind tilgáta. Indrebø lést fyrir aldur fram skömmu síðar og gerði sér manna best grein fyrir því að ekki var nóg að gert; um það ber áskorun hans sem birt var hér í upphafi skýrt vitni. En þrátt fyrir að umfjöllun þeirra Finns og Bjarna um Morkinskinnu væri alls ekki rækileg var ekki betur gert í marga áratugi. Eftir 1936 var engu líkara en áhugi fræðimanna á konungasögum, öðrum en Heimskringlu, væri tæmdur og ritum um þróun konungasagnaritarinnar fór fækkandi. Heita mátti að Indrebø hefði unnið fullnaðarsigur í stríðinu við þá Finn og Bjarna þar sem fræðimenn hafa jafnan endursagt hugmyndir hans í yfirlitsritum.⁸

Eftir lát Indrebøs hefur aðeins einn fræðimaður dregið í efa þá meginhugmynd hans að Morkinskinna sé notuð af Fagurskinnuhöfundi, Daninn Gustav Albeck (1906–1995). Hann benti á að höfuðrök Indrebøs væru að Morkinskinna væri ítarlegri en Fagurskinna en þó vantaði þar upplýsingar sem væru í Fagurskinnu og höfundur hennar hefði tæpast sleppt. Þetta þótti honum léttvægt. Að auki bendir Albeck á að Indrebø telji sjálfur að Frum-Morkinskinna hafi verið líkari Fagurskinnu en Morkinskinnu og skilur ekki hvernig hann kemur þessu heim og saman. Að öðru leyti tekur Albeck undir niðurstöður Indrebøs um Morkinskinnu (Albeck 1946:59–62).

Alfred Jakobsen (1917–1997) fór síðan betur í saumana á líkindum Fagurskinnu og Morkinskinnu. Hann féllst á að ekki væri óhugsandi að ritstjóri (redaktör) Morkinskinnu hefði sleppt einhverju sem getið er í Fagurskinnu og taldi að ekki mætti draga of miklar ályktanir af tiltölulega smávægilegum stíflatriðum, eins og Indrebø hefði gert. Hann ber því saman text-

⁸ Sbr. Halvorsen 1959; Hødnebo 1966; Louis-Jensen 1993; Andersson 1985:218–20, 223, 226; Sverrir Tómasson 1992:383–86. Á hinn bóginn tekur Olsen (1965:70) undir hugmyndir Finns. Holtmark (1964:44) og Gimmler (1976:45) fara bil beggja.

ana og telur þann samanburð sýna að í Fagurskinnu séu teknar upp klausur úr Morkinskinnu og styttrar. Ólíklegra sé að í Morkinskinnu sé meðvitað verið að auka við. Eru dæmin sem hann tekur fleiri en áður hafði verið gert og afar sannfærandi. Einnig tekur hann undir með Finni Jónssyni um að í Morkinskinnu sé orðalag víða fornlegra en í Fagurskinnu og þykir ólíklegt að yngra ritið hafi nýtískulegra málstig (Jakobsen 1968).⁹ Þessar niðurstöður voru styrktar af Bjarna Einarssyni (f. 1917) sem gerir í athugunum sínum á Fagurskinnu ráð fyrir að höfundur hennar hafi iðulega stýtt frásagnir fengnar úr Morkinskinnu (Bjarni Einarsson 1985:ci-cxix).

Heinrich Gimmler (f. 1940) var með hugann við þætti Morkinskinnu í doktorsritgerð sem lokið var árið 1972. Aðaltilgangur hans var að ákvarða hvaða þættir hefðu sannanlega verið til sjálfstæðir en auk þeirra væru í sögunni „þáttalíki“ („Þættir-ähnliche Stücke“) sem hefðu þáttaformgerð en hefðu tæpast verið til sem sjálfstæðar frásagnir. Hann tók undir þá skoðun Bjarna Aðalbjarmarsonar að ekki þyrfti allt að vera innskot sem væri í lausum tengslum við „meginsöguna“ og taldi Finn Jónsson ganga of langt í að úrskurða um það (Gimmler 1976:44–66). Gimmler tók ekki afstöðu til þess hvenær einstökum þáttum hefði verið skotið inn í textann (1976:62):

Die ältesten müssen noch vor der ersten Redaktion der Msk., also vor ca. 1220, niedergeschrieben worden sein, die jüngsten kurz vor ca. 1280.

Hann gerði greinilega ráð fyrir að í Frum-Morkinskinnu hefðu verið þættir og „þáttalíki“ og hafði þannig aðrar hugmyndir um útlit hennar en Indrebø.

Þýðingarmesta rannsókn á Morkinskinnu síðustu áratugi eru athuganir Jonnu Louis-Jensen (f. 1936) sem gerði fyrst manna ítarlega samanburðar-rannsókn á Morkinskinnuhandritinu og öðrum handritum sem Morkinskinnu-textinn er í, þ.e. yngri hluta Flateyjarbókar, Huldu og Hrokkinskinnu og handritsbrotunum AM 325 IV β 4to og AM 325 XI 3 4to sem hún hafði áður fært rök fyrir að væru leifar forrits yngra hluta Flateyjarbókar (Louis-Jensen 1977: 62–108, 1969, 1970). Eins og Jakobsen fylgdi hún öllum meginniðurstöðum Indrebøs en viðbæturnar skipta miklu máli.

Louis-Jensen bendir á að þrátt fyrir rannsóknir Indrebøs, Bjarna Aðalbjarmarsonar og annarra sé „ÆMsk. stadig en størrelse med ret vage konturer“ (1977:68). Rökin fyrir að „lánin“ frá Ágripi hafi ekki verið í Frum-Morkin-

⁹ Enn fremur mætti nefna að Albeck leiddi hjá sér niðurstöður Bjarna Aðalbjarmarsonar um samband Morkinskinnu, Fagurskinnu og Heimskringlu sem styðja að Morkinskinna sé elst. Eins og Jonna Louis-Jensen (1977:67–68 nmgr. 4) hefur bent á skiptir þessi hugmynd um samband Morkinskinnu og Fagurskinnu raunar ekki máli fyrir hinn eiginlega tilgang Albecks.

skinnu séu ítarlegust en ekki hafi verið jafn rækilega fjallað um þættina. Hún nefnir helstu rök in fyrir því að þeir séu innskot (1977:69):

de har ofte en meget løs forbindelse med hovedhandlingen, som de i flere tilfælde afbryder på en klodset måde; de billeder de tegner af de norske konger stemmer undertiden dårligt overens med den opfattelse af kongernes personlighed der ellers hævdes i værket; endelig er det ikke udelukket at der kan påvises stilistiske forskelle mellem de enkelte *þættir* og grundstammen i værket.

Pessi rök tekur Louis-Jensen gild en öðru máli gegnir um það sem hafði verið haft fyrir satt frá dögum Finns Jónssonar, þau textafræðilegu rök að sex þættir væru ekki eða gjörbreyttir í yngri hluta Flateyjarbókar. Með samanburði við Huldu og Hrokkinskinnu sýnir hún fram á að þættirnir hafi verið í sameiginlegu forriti Morkinskinnuhandritsins og Yngri Flateyjarbókar sem hún kallar „*Msk 2“, þ.e. Morkinskinnu með þáttum og öðrum „innskotum“ (1977:77–78).

Jonna Louis-Jensen rekur allar varðveittar gerðir Morkinskinnutextans til þessarar *Msk 2 (1977:70–108). Niðurstaða hennar sýnir að ógerlegt er að ákvarða hvað af efni Morkinskinnuhandritsins hafi ekki verið í „Frum-Morkinskinnu“ með textafræðilegum samanburði. Einna mikilvægust er umfjöllun hennar um upphaf Morkinskinnu þar sem hún kemst að því að í þeim hluta hafi verið enn fleiri „indre modsigelser“ í *Msk 2 en Indrebø gerði ráð fyrir. Þær hafi ritstjóri yngri hluta Flateyjarbókar eða næsta forrits sléttað út. Það er að mati Louis-Jensen „en yderligere bekræftelse“ á þeim dómi Indrebø að Karlsþáttur vesæla hafi ekki staðið í Morkinskinnu (1977:78–82). Það er athyglisvert að í þeirri niðurstöðu felst að yngri ritstjórar eða „be- arbejdere“ greiði stundum úr mótsögnum eða endurtekningum en samkvæmt Finni Jónssyni og Indrebø voru mótsagnir og endurtekningar helstu ummerki um „innskot“. Louis-Jensen tekur undir það og telur mótsagnirnar í *Msk 2 sanna að Karlsþáttur sé innskot en sýnir þó fram á að í enn yngri gerð fækki mótsögnum.

Jakobsen og Louis-Jensen taka undir niðurstöður Indrebø en rannsókn Louis-Jensen sýnir jafnframt að ekki er hægt að nota textasamanburð til að komast að því hver munurinn var á Frum-Morkinskinnu og þeirri yngri þar sem allir varðveittir Morkinskinnutextar renna frá því sem hún kallar „*Msk 2“, þ.e. Morkinskinnu sem í eru lán frá Ágripi, þættir og annað efni sem ekki á að hafa verið í Frum-Morkinskinnu.

6.

Saga Morkinskinnurannsóknna á rúmri öld sker sig ekki úr öðrum sögum að því leyti að af henni megi draga nokkurn lærdóm. Það vekur fyrst eftirtekt hversu mikil eindrægni hefur ríkt um málið en um leið fer ekki hjá því að samstaðan hvíli á heldur veikum grunni; ekki er hægt að halda því fram að rannsóknir á Morkinskinnu hafi verið rækilegar. Nú má ljóst vera að Morkinskinnuhandritið er ekki frumrit sögunnar. Það þarf ekki heldur að draga í efa að upphaf sögunnar liggur í atburðunum sem greint er frá. Síðan eru frásagnir færðar á bók og Morkinskinna er vitaskuld safnrit í þeim skilningi sem allar langar sögur eru safnrit. Höfundurinn hefur sótt efni héðan og þaðan og gert að einni heild.

Aðrar niðurstöður eru ekki jafn rökréttar og hafnar yfir gagnrýni. Í fyrsta lagi er sú ályktun Indrebøs að í Fagurskinnu sé stuðst við Morkinskinnu reist á veikum grunni, þ.e. einkennum þessara rita. Síðar renndi Jakobsen aftur á móti sterkari stoðum undir það mat. Það er síst til hjálpar að Indrebø telur Frum-Morkinskinnu hafa verið svo gjörólíka þeirri sögu sem varðveitt er að engan veginn er hægt að kalla það sama ritið. Og þrátt fyrir umræðu fræðimanna um hvað hafi verið í Frum-Morkinskinnu og hvað ekki getur nánast ekkert efni Morkinskinnu talist með vissu úr Frum-Morkinskinnu. Í ljósi hugmyndanna um Frum-Morkinskinnu á þessi ályktun Sverris Tómassonar fullan rétt á sér: „líta verður á Morkinskinnu sem verk frá síðari hluta 13. aldar“ (1992:383).

Það er þó óneitanlega uppgjafartónn í ályktun Sverris, rétt eins og orðum Jóns Helgasonar sem vitnað var til hér í upphafi. Það verður að taka tillit til þess að önnur rök mæla með því að Morkinskinna sé samin um 1220, málfar hennar er fornlegt og þegar þetta er lagt saman við rök Indrebøs og Jakobsens verður að teljast líklegt að Morkinskinna sé heimild Fagurskinnu. Þá stendur eftir sá vandi hvernig sú Morkinskinna leit út. Hugmynd Indrebøs um Frum-Morkinskinnu sem sé réttnefndari Frum-Fagurskinna hefur notið mikillar hylli en er síst af öllu reist á traustum grunni. Þó að Jonna Louis-Jensen hafi tekið undir hana hefur hún um leið kippt sterkustu stoðunum undan kenningunni. Ekki er lengur á því að byggja að nokkrir af þáttum Morkinskinnu séu ekki eða í gjörbreyttri mynd í yngri hluta Flateyjarbókar.

Indrebø (1917:16–17) nefndi einnig að stíllinn væri ekki sá sami í allri Morkinskinnu, honum virtist minna um sögulega nútíð í seinni hluta verksins og hann benti á að sögumaður notaði 1.p.ft. í fyrri hluta bókarinnar en 1.p.et. í þeim seinni þegar hann kemur með athuganir frá eigin brjósti. Auk þess taldi hann notkun smáorða í fyrri hlutanum öðruvísi en í síðari hluta bókarinnar. Flest eru þetta smáatriði sem óvíst er hvaða gildi hafa og fræðimenn hafa engar tilraunir gert til þess að kanna hvort þetta sé rétt. Jóni Helgasyni (1934:

14) þótti Hreiðarsþáttur vera sérstakur að stíl. Það útilokar ekki að hann hafi verið í Frum-Morkinskinnu. Peter Hallberg (1979) benti á að notkun sögulegrar nútíðar væri minnst í þeim hluta sem byggði á Hryggjarstykki en sá annars engin skil í því. Þetta bendir til að Morkinskinnuhöfundur hafi notað eldra efni og ekki alltaf breytt miklu en segir ekki neitt um „innskot“ í Morkinskinnu eftir 1220. Sextíu árum eftir að Indrebø setti fram athugasemdir sínar um stíl Morkinskinnu kom fram hjá Louis-Jensen (1977:69 nmgr. 12) að stílrannsóknar á ritinu væri þörf.¹⁰

Eftir stendur það sem Bjarni Aðalbjarnarson kallaði „komposisjonsfeil“ í Morkinskinnu, endurtekningar, órökvísi, klunnaskapur og mótsagnir. Hér hefur komið fram að leit að þess háttar „villum“ í Morkinskinnu hefur verið meginadferð fræðimanna til að sýna fram á að eitthvað efni Morkinskinnu hafi ekki verið í Frum-Morkinskinnu, hvort sem er Karlsþáttur í upphafi, frásögnin af komu Haralds harðráða til Noregs, frásögnin af andláti Magnúsar góða, Þingasagan eða „lánin“ úr Ágripi — en í tilvikum þeirra er raunar einnig hægt að nota samanburð við Fagurskinnu. Hér er á ferð sama aðferð og notuð er í textafræði þar sem villur í handriti geta nýst fræðimönnum til að komast að skyldleika handrita. En slík vinna krefst vitaskuld samanburðartexta sem ekki er til að dreifa í þessu tilvikum, auk þess sem „villurnar“ eru allt annars eðlis. Þó að lýsing atburða brjóti í bág við rökvísi Finns Jónssonar er það ekki sambærilegt við „skriverfejl“ í handritum enda er óvíst að rökvísi 13. aldar komi alltaf heim við rökvísi fræðimanna á þessari öld.

Eins og komið hefur hér fram er hald manna að þeim köflum sem virðast vera „lán“ úr Ágripi hafi verið skotið inn síðar en Fagurskinna varð til þar sem þeir eru ekki í henni. Að vísu kemur fram hjá Indrebø (1917:28, 34–43) að Ágrip hafi verið notað af Fagurskinnuhöfundi. Þar með er ekki útilokað að hann hafi af einhverjum ástæðum hlaupið yfir þær klausur þó að ekki hafi verið gert ráð fyrir því. Nýlega hefur Odd Sandaaker (f. 1923) fjallað um samband allra þessara sagna. Telur hann að Morkinskinna hafi verið til í núverandi mynd á 3. áratug 13. aldar. Í Heimskringlu sé sú gerð sögunnar notuð, með „innskotum“ úr Ágripi og öllu. Sandaaker (1996) setur fram flókið

¹⁰ Hún segir um þættina: „endelig er det ikke udelukket at der kan påvises stilistiske forskelle mellem de enkelte þættir og grundstammen i værket“ (69). Raunar má velja fyrir sér hvort slík tilbrigði í stíl dugi til að sanna að þáttur í verki sé eftir annan höfund en afgangur verksins. Þróaðar hafa verið aðferðir til að skera úr um hvort tveir eða fleiri textar séu eftir sama höfund. Meginatriðið er þá að átta sig á því hvaða stilmörk skipti máli. Bent hefur verið á að á mismunandi tegundum frásagna geti verið meiri stilmunur en á textum tveggja höfunda og ekki sé hægt að nýstast við t.d. notkun sögulegrar nútíðar þar sem eðli og umfjöllunarefni texta hafi þar meiri áhrif á en hver höfundurinn sé. Eins þykir hæpið að klippa einn texta, eins og Morkinskinnu, niður í bíta og bera þá saman þar sem oft getur miklu munað á upphafi, miðju og anda sama verks þó að höfundur sé einn (Morton 1978:23–28, 95–107 o.v.).

stemma þessu til stuðnings og rökstuðningur hans er á köflum óskýr. Það breytir því ekki að ástæða er til að draga í efa að „lánin“ frá Ágripi hafi örugglega vantað í Frum-Morkinskinnu.

Hvað þættina varðar eru nánast einu rökin fyrir að þá hafi vantað í Frum-Morkinskinnu það mat að þeir séu úr samhengi við „meginþráð“ sögunnar, séu útúrdúrar og í íslenskum miðaldaritum sé ekki slíks að vænta, til viðbótar við „mótsagnirnar“ í lýsingu Haralds harðráða sem Indrebø taldi sig finna milli þátta og „meginsögu“ og þá staðreynd (sem getið var hér að framan) að sagt er í Morkinskinnu að frásögnin frá Sveini konungi og kerlingu sé „eigi sægulegt eincostar“. Indrebø (1917:32–33) dregur þá ályktun af því að margir þættir hafi ekki verið í Morkinskinnu þar sem þeir hafi ekki verið „sögulegir“ og hafi þar af leiðandi brotið gegn viðmiði höfundarins um hvað ætti heima í konungasögu. Þessi rökleiðsla er lítt sannfærandi þar sem Morkinskinnuhöfundur kaus að nota einmitt þessa tilteknu „ósögulegu“ frásögn í verki sínu. Því virðist líklegt að hann hafi kryddað frásögn sína með fleiri sögum af svipuðu tagi.

Það er óneitanlega áleitin spurning hvort rétt sé að gera ráð fyrir jafnmiklum mun á Frum-Morkinskinnu og hinni varðveittu sögu og almennt hefur verið gert. Tommy Danielsson (f. 1947) hefur bent á að sannanir fyrir því séu litlar sem engar (1988:68–69).¹¹ Þá hefur Theodore Andersson (f. 1934) fært rök fyrir því að þættirnir eigi heima í sögunni (1997) og John Lindow (f. 1946) var á sama máli (1978:38). Sjálfur tel ég að hið varðveitta handrit sé allgott afrit af „frumsögunni“ enda eigi hugmyndir Finns Jónssonar og annarra um rökrétt samhengi sögunnar ekki mjög vel við formgerð miðaldarita. Frá dögum Heródotusar hafa sagnfræðirit verið full af útúrdúrum (digressiones) og það gildir m.a. um *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*. Á miðöldum voru einingarhugmyndir Aristótelesar óþekktar í Evrópu. Þá var aftur á móti alþekkt að í einu verki væru þættir sem væru sérstakir en mynduðu þó saman heild. Slík formgerð einkennir ekki síst riddarasögur. Ég hef sýnt fram á að í þessu samhengi mætti líta á Íslendingaþætti og aðra þætti í Morkinskinnu (það eru býsna margar frásagnir í henni sem kalla má þætti) og einnig að hlutverk þáttanna í frásögninni geti verið svipað og dæmisagna, t.d. um konungshlutverkið (Ármann Jakobsson 1997a, 1997b:30–34, 272–78 o.v., 1998, 1999). Við það má svo bæta að jafnvel hörðustu innskotssinnar hafi fallist á að í Frum-Morkinskinnu sé efni á borð við gamansöguna sem drepið var á og mannjöfnuð Sigurðar Jórsalafara og Eysteins, frásagnir sem eru ekkert síður útúrdúrar en þættirnir.

¹¹ Ástæða er til að taka undir þessa athugasemd hans: „man kan inte använda förtfattade meningar om originalverk som led i beviskedjor som rör genesis“ (1988:68).

Ef fallist er á að þættir geti haft hlutverk í konungasögu og viðmiðum Finns Jónssonar og annarra um „röklegt samhengi“ er kastað fyrir borð stendur fátt eitt eftir af rökum fyrir verulegum mun á Frum-Morkinskinnu og hinni varðveittu gerð. Þó að vitaskuld verði vart sannað að hin varðveitta Morkinskinna sé of hið sama far og hið glataða frumrit frá um 1220 er jafnvíst að hinar viðurkenndu hugmyndir um tilurð Morkinskinnu byggja á veikum forsendum og eru í uppnámi.

7.

Morkinskinna dróst inn í rannsóknir á öðrum ritum, einkum Fagurskinnu og Heimskringlu. Það hafði einnig áhrif á bókmenntamatið. Indrebø kom að Morkinskinnu í rannsókn á Fagurskinnu, sá sjónarhóll er skýr í skrifum hans og niðurstaðan enda sú að Fagurskinna standi nær upphafinu, Frum-Morkinskinnu, en hin varðveitta Morkinskinna. Að hans mati og annarra sem um málið fjölluðu á þeim tíma var hinn varðveitti Morkinskinnutexti gallað verk og þar með ungt (1939:62):

Morkinskinna er ei forunderleg rik bok. Rik ikkje ved framifrå komposisjon og litterær reisning, og ikkje ved fylgjerett persónskildring og karakterteikning. I desse leider stend det tvertimot syrgjeleg ille til med henne, soleis som ho ligg fyre no; — men rik ved ei mengd av stundom truhjartig, stundom löynsk folkeleg tradisjon, og ved god forteljing i dei einskilde stykki. Morkinskinna er vel verd grundig granskning.

Slíkar athugasemdir hafa fylgt Morkinskinnu í yfirlitsritum síðan. Dæmi eru um að fræðimenn hafi þótt knúnir til að taka fram að í Heimskringlu sé tiltekinn frásögn betri en í Morkinskinnu, eins og til að réttlæta að hafa fjallað um Morkinskinnuafbrigðið (sbr. Lönnroth 1978:70).

Enginn vafi leikur á að mest áhrif hefur Heimskringla haft. Hún hefur verið talinn hátindur konungasagnaritarar og stundum hafa fræðimenn lent í þeirri gryfju að hampa Heimskringlu á kostnað annarra sagna, eins og að Snorri Sturluson vaxi við það að verkum annarra sagnaritara sé hallmælt, sbr. orð Bjarna Aðalbjarnarsonar (1941:xxxi):

Noregskonunga sögur voru að sumu leyti heldur ömurlegar bókmenntir, áður en Snorri tók að fást við þær, margar illa saman settar, illa stílaðar og fullar af ómerkilegu efni.

Nokkrir urðu þó til að mæla bót hinni varðveittu Morkinskinnu. Þar á meðal var Jón Helgason (1934:13–14):

It must, however, be said that generally speaking he is a good narrator with a predilection for entertaining and anecdotal matter, rather than a critical historian. Many parts of the work are extremely well written and show evidence of high literary culture.

Undir þetta tók Gabriel Turville-Petre (1908–1978):

As literature the Fagrskinna falls far below the Morkinskinna. The compiler had little appreciation of anecdotes, such as the author of the Morkinskinna used to bring his characters to life (1953:219).

Þeir Jón voru staksteinar uns kom fram á 8. áratuginn. Þá varð Sverrir Tómasson (f. 1941) að öllum líkindum fyrstur til að fjalla um Morkinskinnu sem bókmenntaverk í örstuttri grein. Um hana sagði hann (1974:68):

Morkinskinna, eins og hún er nú, er verk eins höfundar sem kunnir jafnvel til verka og Snorri. Hann kunnir þá list að láta jafnvægi haldast í frásögninni og til þess kryddaði hann hana með dæmisögum.

Sverrir tók enga afstöðu þar til uppruna Morkinskinnu¹² en hugmynd hans um dæmisögur er lykll til skilningi á hlutverki þáttanna í sögunni og nýtist þeim sem hafna þeim rökum að Morkinskinna sé klaufalega upp byggð og að ekki sé í henni röklegt samhengi.

Áður hafi Eivind Kvalén raunar skrifað heila bók um Morkinskinnu sem höfundarverk en áhugasvið hans var þröngt: hann beindi sjónum fyrst og fremst að landafræði- og staðfræðipækkingu höfundarins (Kvalén 1925b). Það er ekki fyrr en seinustu áratugi að fleiri fræðimenn hafa tekið að líta á Morkinskinnu sem verðugt viðfang rannsókna. Þar má nefna Lars Lönnroth (f. 1935), Marianne Kalinke (f. 1939), Theodore M. Andersson, Kari Ellen

¹² Hann ýjar að því að þættir séu ekki innskot í *Íslenskri bókmenntasögu* nokkrum árum síðar (1992:384): „Það má vera að þættir Morkinskinnu hafi upphaflega verið sjálfstæðir og síðan verið felldir inn í verkið. En fyrir því hafa ekki verið bókmenntalegar málsemdir. Smásögur þekkjast naumast fyrr en á 14. öld; Boccaccio er af sumum fræðimönnum talinn upphafsmaður þeirra.“ Síðar í sama riti segir hann (1992:385): „Þættir Morkinskinnu eru óaðskiljanlegir hlutar frásagnarinnar, þeir gegna þar því hlutverki að jafnvægi haldist, hið góða í fari konungs sjáist samhliða hinu illa, svo að áheyrendur fái rétta mynd af þjóðhöfðingjanum en um leið sé þeim skemmt með gamansamlegum atvikum úr lífi þeirra.“

Gade (f. 1953), auk þess sem þetta ritar.¹³ Þá hafa þeir iðulega reynt að leggja til hliðar hugmyndir um uppruna Morkinskinnu og fjalla um hana sem hverja aðra konungasögu eins og fram kemur í þessum orðum Kalinke (1984:152–153):

The purpose of this inquiry is neither to determine the character of the “original” Morkinskinna nor to distinguish between the original composition and later accretions and interpolations, but rather to assess the art of Morkinskinna in the form transmitted to us.

Slíkar rannsóknir á Morkinskinnu eru þó enn skammt á veg komnar.

Kenningin um að Morkinskinna væri ekki heildstætt sagnarit og óvissan um hvað stóð í Frum-Morkinskinnu hafa ótvírætt verið ljón á vegi rannsókna á einu merkasta konungasagnariti Íslendinga frá 13. öld. En það leikur ekki á tveimur tungum að Morkinskinna mun verða í sjónmáli fræðimanna á næstunni.*

¹³ Lönnroth 1978:68–70; Kalinke 1984; Andersson 1993; Andersson 1994a; Andersson 1994b; Andersson 1997; Gade 1998; Lönnroth 1998; Ármann Jakobsson 1997b o.v. Þá hefur verið mik­ið fjallað um þætti í Morkinskinnu, undir þeim formerkjum að um sjálfstæð verk sé að ræða.

* Lesendum er bent á að Kari Ellen Gade fjallar um Giffarðsþátt í Morkinskinnu hér í *Griplu*, bls. 181–198. *Ritstj.*

HEIMILDIR

- Albeck, Gustav. 1946. *Knytlinga*. Sagaerne om Danmarks konger. Kaupmannahöfn.
- Andersson, Theodore M. 1985. King's Sagas (Konungasögur). Old Norse-Icelandic Literature. A Critical Guide. *Islandica* XLV:197–238. Carol J. Clover og John Lindow ritstýrðu. Ithaca og London.
- Andersson, Theodore M. 1993. Snorri Sturluson and the saga school at Munkaþverá. Snorri Sturluson. *Kolloquium anlässlich der 750. Wiederkehr seines Todes-tages*:9–25. Alois Wolf ritstýrði. ScriptOralia 51. Tübingen.
- Andersson, Theodore M. 1994a. The Politics of Snorri Sturluson. *JEGP* 93:55–78.
- Andersson, Theodore M. 1994b. The Literary Prehistory of Eyjafjörðr. *Samtíðar-sögur*. Forprent:16–30. Nífunda alþjóðlega fornsagnaþingið á Akureyri 31.7–6.8. 1994. Reykjavík.
- Andersson, Theodore M. 1997. The Unity of Morkinskinna. Sagas and the Norwegian Experience. Preprints:1–10. 10. Internasjonale Sagakonferanse, Trondheim 3.–9. august 1997. Trondheim.
- Ármann Jakobsson. 1997a. Konge og undersát i Morkinskinna. *Sagas and the Norwegian Experience*. Preprints:11–21. 10. Internasjonale Sagakonferanse, Trondheim 3.–9. august 1997. Trondheim.
- Ármann Jakobsson. 1997b. *Í leit að konungi*. Konungsmynd íslenskra konungasagna. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Ármann Jakobsson. 1998. King and Subject in Morkinskinna. *Skandinavistik* 2: 101–117.
- Ármann Jakobsson. 1999. Rundt om kongen. En genvurdering af Morkinskinna. *Maal og minne*:71–90.
- Ármann Jakobsson. 2000. The Individual and the Ideal: Representation of Royalty in Morkinskinna. *JEGP* 99:71–86.
- Ármann Jakobsson. Væntanleg. Den kluntede afskriver. Finnur Jónsson og Morkinskinna. *Opuscula*.
- Bjarni Aðalbjarnarson. 1937. *Om de norske kongers sagaer*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-filos. klasse. 1936. no. 4. Oslo.
- Bjarni Aðalbjarnarson. 1941. Formáli. Heimskringla I. *Íslenzk fornrit* XXVI:v–cxl. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Bjarni Aðalbjarnarson. 1951. Formáli. Heimskringla III. *Íslenzk fornrit* XXVIII:v–cxii. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson. 1985. Formáli. Ágrip af Noregskonunga sögum. Fagrskinna – Noregs konunga tal. Bjarni Einarsson gaf út. *Íslenzk fornrit* XXIX. Reykjavík.
- Danielsson, Tommy. 1988. Magnús berfættr's sista strid. *Scripta Islandica* 39:44–70.
- Finnur Jónsson. 1901. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. II, 2. Kaupmannahöfn.
- Finnur Jónsson. 1927. Flateyjarbók. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 139–90.
- Finnur Jónsson. 1932. Indledning. *Morkinskinna*. Finnur Jónsson gaf út. STUAGNL 53. Kaupmannahöfn.
- Gade, Kari Ellen. 1998. Kaupangr – Þrándheimr – Niðaróss. On the Dating of the Old Norse kings' sagas. *Maal og Minne*:41–60.
- Gimmler, Heinrich. 1976. *Die Thættir der Morkinskinna*. Ein Beitrag zur Überlieferungsproblematik und zur Typologie der altnordischen Kurzerzählung. Frankfurt.

- Hallberg, Peter. 1979. Hryggjarstykki. Några anteckningar. *Maal og minne*:113–121.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. 1959. Fagrskinna. *KLNM* 4:139–40.
- Holtmark, Anne. 1964. Kongesaga. *KLNM* 9:41–46.
- Hødnebo, Finn. 1966. Morkinskinna. *KLNM* 11:703–04.
- Indrebö, Gustav. 1917. Fagrskinna. *Avhandlingar fra Universitetets historiske seminar*. Kristiania.
- Indrebö, Gustav. 1922. Aagrip. *Edda* 17,1:18–65.
- Indrebö, Gustav. 1928. Harald Hardraade i Morkinskinna. *Festskrift til Finnur Jónsson 29. maj 1928*:173–80. Kaupmannahöfn.
- Indrebö, Gustav. 1939. Nokre merknader til den norrøne kongesoga. *ANF* 54:58–79.
- Jakobsen, Alfred. 1968. Om forholdet mellom Fagrskinna og Morkinskinna. *Maal og minne*:47–58.
- Jón Helgason. 1934. Introduction. Morkinskinna. MS. No. 1009 fol. in the Old Royal Collection of The Royal Library, Copenhagen. *CCI* VI:7–15. Kaupmannahöfn.
- Kalinke, Marianne E. 1984. Sigurðar Saga Jörsalafara: The Fictionalization of Fact in Morkinskinna. *Scandinavian Studies* 56:152–67.
- Kvalén, Eivind. 1925a. Tilhøvet millom Morkinskinna, Fagrskinna, Ágrip og Orkneyinga saga. *Edda* 24,2:285–335.
- Kvalén, Eivind. 1925b. *Den eldste norske kongesoga*. Morkinskinna og Hryggjarstykki. Osló.
- Lindow, John. 1978. Old Icelandic þátr: Early Usage and Semantic History. *Scripta Islandica* 29:3–44.
- Louis-Jensen, Jonna. 1969. Den yngre del af Flateyjarbók. *Afmælisrit Jóns Helgasonar* 30. júní 1969:235–250. Jakob Benediktsson, Jón Samsonarson, Jónas Kristjánsson, Ólafur Halldórsson og Stefán Karlsson ritstýrðu. Reykjavík.
- Louis-Jensen, Jonna. 1970. Et forlæg til Flateyjarbók? Fragmenterne AM 325 IV B og XI,3 4to. *Opuscula* IV:141–158. *BA* XXX. Kaupmannahöfn.
- Louis-Jensen, Jonna. 1977. Kongesagastudier. Kompilationen Hulda-Hrokkinskinna. *BA* XXXII. Kaupmannahöfn.
- Louis-Jensen, Jonna. 1993. Morkinskinna. *Medieval Scandinavia*. An Encyclopedia:419–20. Philip Pulsiano ritstýrði. New York & London.
- Lönroth, Lars. 1978. *Den dubbla scenen*. Muntlig diktning från Eddan till ABBA. Stokkhólmi.
- Lönroth, Lars. 1998. The Man-Eating Mama of Miklagard. Empress Zoe in Old Norse Saga Tradition. Kairos. *Studies in Art History and Literature in Honour of Professor Gunilla Åkerström-Hougen*:37–49. Elisabeth Piltz og Paul Åström ritstýrðu. Jonsered.
- Morkinskinna*. 1867. Pergamentsbog fra første halvdel af det trettende aarhundrede. Indeholdende en af de ældste optegnelser af norske kongesagaer. C.R. Unger gaf út. Kristiania.
- Morkinskinna*. 1932. Finnur Jónsson gaf út. *STUAGNL* 53. Kaupmannahöfn.
- Morkinskinna*. MS. No. 1009 fol. in the Old Royal collection of The Royal Library, Copenhagen. 1934. Jón Helgason gaf út. *CCI* VI. Kaupmannahöfn.
- Morton, Andrew Queen. 1978. *Literary Detection*. How to Prove Authorship and Fraud in Literature and Documents. Epping.
- Olsen, Thorkild Damsgaard. 1965. Kongekrøniker og kongesagaer. *Norrøn fortællekunst*. Kapitler af den norsk-islandske middelalderlitteraturshistorie:42–71. Hans Bekker-Nielsen, Thorkild Damsgaard Olsen og Ole Widding ritstj. Kaupmannahöfn.

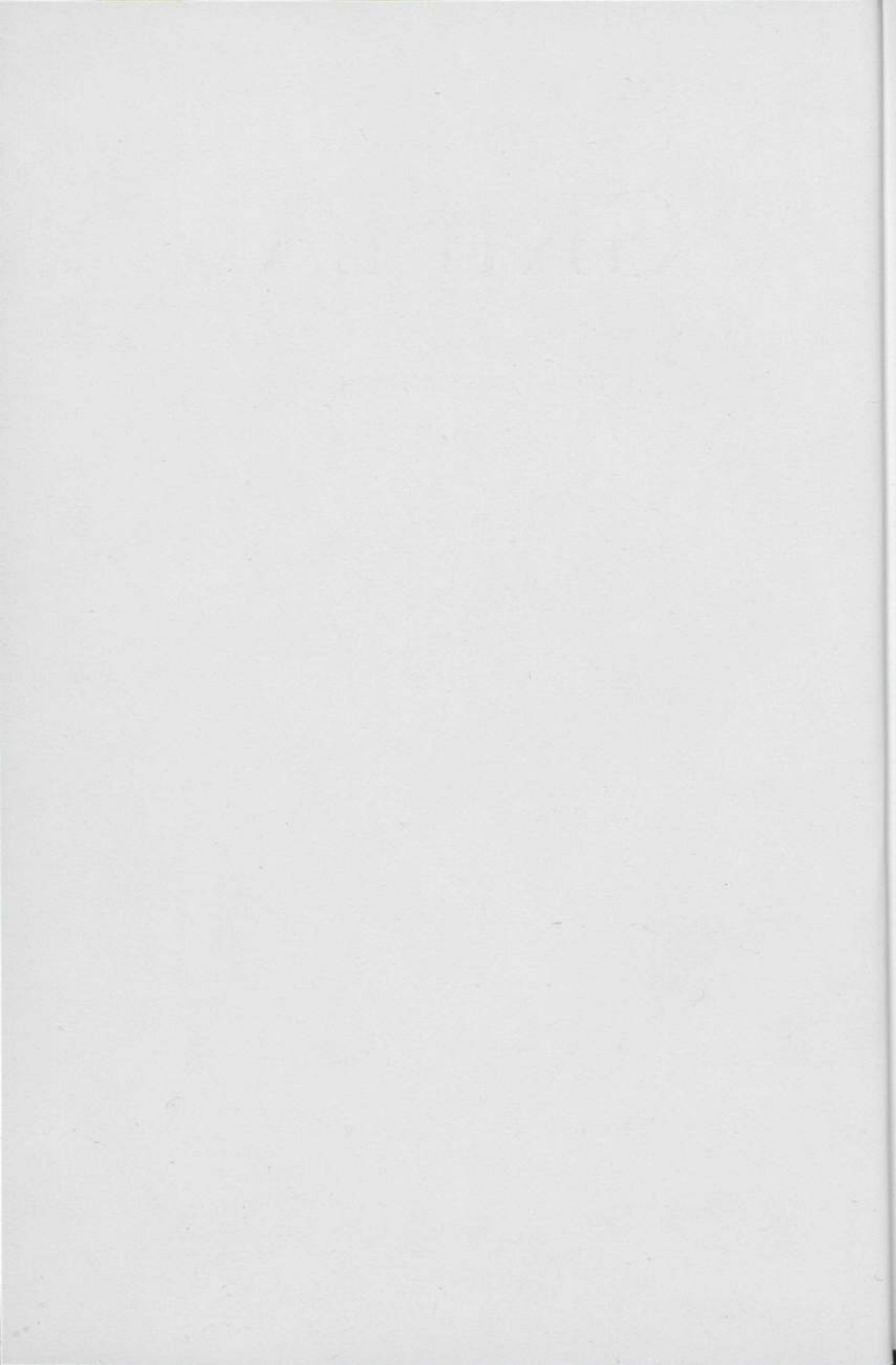
- Sandaaker, Odd. 1996. Ágrip og Morkinskinna. Teksthistoriske randnotar. *Maal og minne* 1996:31–56.
- Siguður Nordal. 1914. *Om Olaf den helliges saga*. En kritisk undersøgelse. Kaupmannahöfn.
- Sigurd Ranessöns Proces*. 1877. Gustav Storm gaf út. Kristiania.
- Storm, Gustav. 1873. *Snorre Sturlassöns Historieskrivning*. En kritisk undersøgelse. Kaupmannahöfn.
- Sverrir Tómasson. 1974. Vinveitt skemmtan og óvinveitt. *Maukastella færð Jónasi Kristjánssyni fimmtugum 10. apríl 1974*:65–68. Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1992. Konungasögur. *Íslensk bókmenntasaga* I:358–401. Vésteinn Ólason ritstýrði. Mál og menning, Reykjavík.
- Turville-Petre, Gabriel. 1953. *Origins of Icelandic Literature*. Oxford.
- Unger, C.R. 1868. Fortale. Flateyjarbok. *En Samling af norske Kongesagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler*. III. Kristiania.

SUMMARY

Morkinskinna, the manuscript of Norwegian royal history, is preserved in a manuscript with the same name from the latter part of the thirteenth century. The work itself is considered to be older, from about 1220. For the past century scholars have speculated whether the preserved version is similar to or different from the original composition. Gustav Storm assumed they were similar, but Finnur Jónsson and Gustav Indrebø agreed that the older Morkinskinna (Original Morkinskinna) was very different from the extant version, and that most of the þættir and various other material was interpolated. However, they differed as to whether Original Morkinskinna should be considered a manuscript of Norwegian royal history comparable to *Heimskringla* and *Fagurskinna* or a collection of sagas about individual kings. Bjarni Aðalbjarnarson compromised between these points of view, but later scholars have generally followed Indrebø.

The article discusses the premises underlying these assumptions and points out that they are not based on a firm foundation, and simply reflect negative value judgments of the extant work. Scholars have also gone too far in using textual arguments based on a comparison of two manuscripts to reconstruct an “original” text. The author considers that such approaches are inappropriate, and that it is not possible to claim that certain parts of the text are younger than others by hunting for “errors”.

Heimskedeild Háskóla Íslands
 Árnagarði við Sudurgötu
 Reykjavík
 armannja@hi.is

MÁLSTOFA

SVERRIR TÓMASSON

CODEX WORMIANUS

Karl G. Johanssons doktordisputas 17.5. 1997¹

Den avhandlingen som jeg skal snakke om her i dag, *Studier i Codex Wormianus*, behandler et av våre viktigste islandske middelalderhåndskrifter, nemlig Codex Wormianus av Den yngre Edda (heretter *CW*) også kalt Snorres Edda. Håndskriftet, som har signaturen AM 242 fol er sannsynligvis skrevet omkring midten av det 14. århundre. Selv om *CW* lenge er blitt regnet som et av hovedhåndskriftene til Snorres Edda, (heretter *SnE*) har det aldri vært gjenstand for en så grundig undersøkelse som nå. Vi har faktisk aldri tidligere sett en undersøkelse av den type som doktoranden her har lagt fram. Vi kunne riktignok nevne liknende studier, som for eksempel Alfred Jakobsens *Studier i Clarus saga* (1965), skjønt Jakobsens hovedanliggende i dette arbeidet var å finne norske trekk i det islandske håndskriftet, og Andrea de Leew van Weenens utgave av Den islandske homilieboken (1993). Disse to arbeidene skiller seg likevel på flere måter fra doktorandens avhandling og er bare delvis sammenliknbare. Man kan derfor gjerne hevde at Johanssons avhandling er et pionerarbeid på sitt område, og — som alle slike verk — bærer den med seg mye godt, men har noen svakheter som det er min oppgave å sette søkelyset på.

Johansson har delt verket inn i sju kapitler. De to første handler om selve håndskriftet, dets innhold og oppbygning, produksjonsmiljø og skriptorier. Tredje kapittel er helt og holdent viet forskningshistorie omkring grafemikk og denne forskningens metoder og resultater i forbindelse med norrøne håndskrifter. I de følgende kapitler anvender forfatteren så disse metodene på *CW*. Han gjør rede for paleografi og ortografi i dette håndskriftet, samt i andre håndskrifter som er skrevet av samme skriver eller ved samme skrive-skole. Man kan derfor dele avhandlingen i to: Første del dreier seg om håndskriftet og forutsetningene for at det ble skrevet, og denne delen er i hovedsak et

¹ Karl G. Johansson. 1997. *Studier i Codex Wormianus*. Skriftradisjon och avskriftsverksamhet vid ett isländsk skriptorium under 1300-talet. Nordistica Gothoburgensia 20. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.

tradisjonelt filologisk forskningsarbeid. Annen del dreier seg så om skrift og bokstavformer i CW. Til slutt samler forfatteren trådene fra disse hoveddelene og trekker sine slutninger. Doktoranden tar utgangspunkt i at skriveren har hatt forelegg foran seg. Med en nøyaktig grafemisk analyse kan det da være mulig å forklare avvik med at de har grunnlag i skriverens forelegg. Doktoranden formulerer sitt mål med arbeidet klart slik:

I detta arbete görs ett försök att kombinera traditionellt filologiskt arbetsätt med metoder framtagna inom den lingvistiska forskningen kring skriften som system. Jag vill härmed understryka att traditionell filologisk metod och nyare lingvistiska metoder kan förenas. (1997:7)

Doktoranden har altså villet forsøke å forene to forskningsmetoder, på den ene side en tradisjonell filologisk undersøkelse, på den annen en grafemisk analyse. En hovedsak i dette innlegget vil være å svare på spørsmålet om hvorvidt det har lyktes ham å nå dette målet. Det spørsmål som derfor straks melder seg, er om ett håndskrift sammen med noen andre skrevet av samme mann eller ved én skriverskole ikke er et litt for lite materiale, om ikke stoffet er for begrenset til at det er mulig å trekke noen slutninger om språk, litteratur og kultur på Island i det 14. århundre. Man må spørre om det er mulig å unngå at konklusjonen ene og alene kommer til å gjelde den aktuelle skrivers eller skriverskoles språk, såfremt skrift kan fortelle noe om dette. Man kan samtidig spørre om det arbeid som er blitt lagt i CW er typisk for den slags kulturarbeid, det vil si den slags bokproduksjon, som ble utført på Island i denne perioden. Så vidt jeg forstår, ønsker doktoranden å vise nettopp dette. Man kan spørre om CW er et stort nok materiale til å trekke slutninger om denne virksomheten, og dette er det første jeg vil ta for meg.

Johansson begynner med å kalle CW en *kompilation*, og avgrenser dette begrepet fra et *samlingshåndskrift*. En kompilation definerer han slik:

En kompilation är en bearbetning och redigering av ett antal texter med syfte att bilda en enhet, utförd av en medvetet arbetande *redaktör*. (1997:3)

Doktoranden bruker så håndskriftet AM 227 fol av Stjórn I som eksempel. (Det inneholder en norrøn oversettelse av Det gamle testamente med realkommentarer samt tropologiske og anagogiske forklaringer.) Nå er jeg ikke så sikker på at ikke Stjórn I skulle ha vært lengre i dette håndskriftet, akkurat som samme del av Det gamle testamente i AM 226 fol, der vi også finner Alexanders saga, Rómverja saga og Gyðinga saga. Bak dette ligger ideen om en slags verdens-

historie. Og nå har jeg lyst til å spørre doktoranden: Ville han kalle AM 226 fol for en kompilation eller for et samlingshandskrift? Og hva med Hauksbók — er det en kompilation eller et samlingshandskrift? Er ikke den som setter sammen skinnbøker som Hauksbók „en medvetet arbetande redaktör“?

Grunnen til at jeg spør om dette, er at det nå i de senere år har pågått en omfattende diskusjon om disse begrepene i Europa og USA; jeg kan her vise til forskerne Malcolm Parkes (1991), Alastair Minnis (1984) og sist, men ikke minst forskerparet Richard H. og Mary A. Rouse (1992), som nylig har pekt på at en enkel definisjon som den Johansson anvender, passer best, fordi *compilatio* ikke er kjent med et fast, avgrenset begrepsinnhold i middelalderen. Men nettopp på den tiden vi må regne med at CW er blitt skrevet, vokser det fram en betydelig litterær virksomhet på Island, særlig på Nordlandet, noe som beskrives særlig tydelig med verbet *að snara*, som vi finner i håndskriftet AM 638 4to, en avskrift av Bergur Sökkason's Nikulás saga. Ifølge prologen har Bergur Sökkason tenkt å *snara* Nikulás' livshistorie *fullari* — „mer helhetlig“ — enn det som er kjent fra den eldre versjonen av sagaen. Verbet *snara* betyr i denne sammenhengen *compilare*, og vi kan utvilsomt regne Bergur som „en medvetet arbetande redaktör“. Det var doktorandens landsmann, Gustaf Lindblad, som først pekte på at *snara* kunne være en oversettelse av det latinske verbet *compilare* og siden har denne tolkningen blitt stående. For øvrig er den første navngitte redaktøren på Island foruten Snorri Sturluson og Sturla Þórðarson, presten og lærdomsmannen Grímur Hólmsteinsson av den kjente Oddislekta, som levde i siste halvdel av det 13. århundre. Han har tydeligvis kjent *Speculum historiae* av Vincentius fra Beauvais. I begynnelsen av det 14. århundre har nettopp denne *compilatoren* fremstått som et forbilde for norrøne forfattere i forbindelse med omfattende kompilasjoner som for eksempel *Stjórn I* i AM 226 fol. Og fra denne tiden, det vil si fra slutten av det 13. århundre og begynnelsen av det fjortende, er de fleste håndskrifter av SnE. Doktoranden har likevel, så vidt jeg kan se, bare i liten grad sammenliknet den emnemessige oppbygningen i disse med organiseringen av CW (tabell side 35). En slik sammenlikning ville ganske sikkert kunne ha sannsynliggjort at den emnemessige oppbygningen av CW ikke er enestående, men på alle punkter logisk i forhold til tidens metoder. La oss se nærmere på saken.

Når man snakker om SnE i dag, tenker man helst på den oppbygning som er beskrevet i *Uppsalabók*, håndskriftet *De la Gardie 11*. Der står det i forordet:

Bók þessi heitir Edda. Hana hefir samansetta Snorri Sturluson eptir þeim hætti sem hér er skipat. Er fyrst frá ásum ok Ymi, þar næst

Skáldskaparmál ok heiti margra hluta, síðast Háttatal, er Snorri hefir ort um Hákon konung ok Skúla hertoga. (1977:1)²

Det er to håndskrifter av Snorres Edda som stort sett har denne oppbygningen: Codex Regius og Codex Trajectinus, en papiravskrift av et pergamenthåndskrift fra slutten av det 13. århundre. Uppsalabók har som kjent ikke nøyaktig denne oppbygningen, ettersom Den annen grammatiske avhandling er skutt inn foran Háttatal.

Et tekstvitne som kan fortelle oss enda mer om dette, er imidlertid fragmentet AM 748 I 4to (a og b), som Finnur Jónsson kalte A. Dette fragmentet er trolig fra omtrent samme tid som Codex Regius og forelegget til Codex Trajectinus. Foruten et kapittel fra SnE inneholder det eddadikt og Den tredje grammatiske avhandling, den som er tillagt Ólafur Þórðarson hvítaskáld, og i tillegg et lite bruddstykke av et annet skrift om poetikk som jeg har tillatt meg å kalle Den femte grammatiske avhandling. (Sverrir Tómasson 1996 pub. 1997:190) De overleverte håndskriftene av SnE tyder på, om vi ser bort fra Finnur Jónssons og Boers overlegninger om deres forelegg og arketyper, at en bestemt redaksjonell retning har gjort seg gjeldene på slutten av det 13. og i begynnelsen av det 14. århundre. Jeg synes ikke doktoranden i tilstrekkelig grad har tatt denne retningen med i betraktningen. Han har i for sterk grad begrenset sin interesse til skriptoriet og bokas indre landskap, i stedet for å løfte blikket ut mot omgivelsene. Spesielt vil denne overleveringen kunne fortelle oss hvilken rolle Rígsþula var tiltenkt i CW. Her kommer et annet forhold i tillegg. Det er slett ikke sikkert at alle delene i SnE har stått i én og samme bok i seinmiddelalderen. Det er nødvendig å undersøke forholdet mellom de enkelte delene av Snorres Edda mye mer inngående for å se om de forbindelser som enkelte forskere, for eksempel Margaret Clunies Ross og Anthony Faulkes, har ment å kunne peke på, har gyldighet for alle håndskrifter. Spørsmålet er med andre ord om det har vært én SnE eller mange Eddaer. Det er godt mulig at Skáldskaparmál har eksistert som en selvstendig enhet, uavhengig av Gylfaginning og Prologus. Flere forhold kan tyde på det: den ulike rekkefølgen i forskjellige håndskrifter, samt utelatelse av enkelte kapitler og ikke minst omtalen i et islandsk skrift på latin fra det 16. århundre, som skal være skrevet av biskop Oddur Einarsson. Der kan vi lese:

Collecta enim sunt ab ipsi duo uolumina, quibus et præcepta et usus

² „Denne boka heter Edda. Den er satt sammen av Snorri Sturluson på den måten som stoffet er ordnet her. Først blir det fortalt om æsene og Yme, så følger Skáldskaparmál og heiti for (benevnelse og omskrivninger for) mange ting, sist kommer Háttatal, som Snorri har diktet om kong Hákon og hertug Skule.“

hujus poësis prolixè inculantur. Alterum eorum uocatur Skalda, quod de rebus poëticis tractet, alterum, nescio quali notatione, Edda dicitur (*Qualiscunque*:85).³

For meg ser det ut til at denne omtalen sammen med overleveringen av SnE bærer vitne om at det har vært to hovedgrupper av eddaskrifter. Den ene har omfattet forklaringer til språk- og diktekunst samt Snorris tekster og Edda-dikt, den andre þulur (ramser) og teoretiske oversikter over kjenninger. På denne måten var det mulig å imøtekomme den islandske lærdomsretningen ved inngangen til det 14. århundre, en retning som best beskrives i prologen til de fire grammatiske avhandlingene i CW. Denne retningen passer også godt med det som var vanlig i middelalderen, at skolebøker, grammatikk og retorikk og *enarratio poetarum* skulle samles mellom to permer.

Doktoranden gjør detaljert rede for forskningshistorien i tilknytning til CW og de håndskrifter som man regner med er skrevet av samme mann. Jeg kan ikke si at jeg savner en eneste kilde, og det vitner om samvittighetsfullt arbeid og vitenskapelig nøyaktighet. Derimot syns jeg faktisk han har gjort litt for mye ut av dette. Mye av det som tidligere forskning har brakt til torgs er av såre liten betydning, og i svært mange tilfeller ville det ha vært tilstrekkelig å føre opp bibliografiske henvisninger til disse arbeidene. Det er likevel et forhold i CWs historie som jeg syns doktoranden skulle ha undersøkt nærmere: Hva står det i nedre marg på s. 147? Johansson stoler på Stefán Karlssons beskrivelse som Hreinn Benediktsson viser til (side 14), at nasalstrek over *m*-en i *JSigm* ikke er synlig, men han sier ingenting om hvor gammel han selv mener denne påskriften kan være, om han mener dette virkelig er riktig lest av disse forskerne, eller om han i det hele tatt selv har forsøkt å lese det for på selvstendig grunnlag å dømme om tolkningen.

Doktoranden gjør grundig rede for oppbygningen av leggene i CW, og viser med figurer hvordan den er inndelt. De første fem leggene er komplette og består hvert av åtte blad, bygget opp av fire hele dobbeltblader. (Her har jeg også støttet meg til Ólafur Halldórssons (1981) beregninger.) Det sjette legget består også av åtte blader og er komplett, men her er bladene 1 og 7, 2 og 6 og 3 og 5 sammenhengende dobbeltblader, mens blad 4 og 8 er enkeltblader. I sjuende legg er det tre dobbeltblader, men det ser ut til at den siste siden opprinnelig har vært ubeskrevet. På nest siste side i dette legget står 32 linjer, men siste linje har ikke full lengde. Her ender Den fjerde grammatiske avhandling. Er det ikke tenkelig at denne teksten skulle ha vært lengre?

³ „Og de satte sammen to skrifter, der folk får grundig innføring i denne diktingens regler og tradisjon. Det ene kalles Skálda og handler om dikterkunst, og det andre kalles Edda.“

Første til sjuende legg inneholder sammenhengende tekst, men mellom det sjuende og det åttende mangler det noe. I åttende legg er det nå to dobbeltblader som inneholder Snorris Háttatal. Det mangler sannsynligvis ett blad ved begynnelsen av denne teksten, men det som mangler på slutten, kan neppe ha fylt ett blad. Så følger diktet Rígsþula på et enkeltblad, men slutten mangler. Bakerst er to blader, et dobbeltblad, *bifolium*. Til sammen blir dette 63 blader. På siste dobbeltblad mangler begynnelsen. Dette inneholder det som i utgaver er blitt kalt *Ókennd heiti* („ukjente heiti“). Det mangler dessuten tekst mellom disse bladene. Denne teksten har vært på plass i det 17. århundre, da Magnús Ólafsson skrev Laufás-Edda. Det er også svært sannsynlig at teksten også er brukt og avskrevet av andre i det 17. århundre. Jeg kan likevel ikke se at doktoranden har gjort forsøk på å regne ut hvor mye som mangler i siste legg, selv om vi her har bevart viktig tekst som er brukt til rimurdiktning, og som dessuten til dels er bevart i avskrifter, blant annet i Laufás-Edda. For å gjenskape et riktig bilde av den, ville det være nødvendig å undersøke papirhåndskriftene fra det 17. århundre langt grundigere. Jeg kan heller ikke se at doktoranden har undersøkt om innbindingshullene i håndskriftet kan gi opplysninger om hvorvidt de tre enkeltbladene, det vil si siste dobbeltblad og Rígsþula, og likeså det 8. legget opprinnelig har vært med i boka. I denne forbindelse er det riktig å peke på at doktoranden er av den oppfatning at Mariadiktene (*Salutatio Mariae* og *María heyr mig háleitt víf*) som er skrevet på sidene 138 og 170, tyder på at CW har vært eid av rettroende menn i det 15. århundre, kanskje hørt til i et kloster. Men har doktoranden med tanke på dette undersøkt marginalnotisene i håndskriftet? Tror han for eksempel at marginalnotisen på side 29: „fa þu mier aptur meydom“ (‘gi meg tilbake jomfrudommen’) peker mot et kloster, eller er den et vitne om at en kvinne har lest boka og gjort notater eller eid håndskriftet?

Tilblivelsesstedet for de håndskriftene som tydeligvis er skrevet av samme mann, eller som tilhører samme skriverskole, er et tema som Johansson vier stor oppmerksomhet. Doktoranden bygger på resultater fra tidligere forskning omkring emnet og drøfter dette som ofte før svært så fyllestgjørende. Han havner på det standpunkt, som så mange tidligere, at skriptoriet for disse håndskriftene mest trolig har ligget på Þingeyrar. Eldre forskere, særlig Sigurður Nordal i innledningen til faksimileutgaven av CW, mente boka hadde vært på Þingeyrar, ettersom Jón Þorvaldsson var svoger til Jón Sigmundsson, som Sigurður Nordal og Finnur Jónsson mente hadde fått boka sammen med kona si. Det er nå reist tvil om dette eierforholdet, men noe er blitt bekreftet av forskere som for eksempel Guðbjörg Kristjánsdóttir, som har sporet enkelte bøker av denne gruppen (Cod frg ps 24 og AM 657 a–b 4to) til kirkesteder i Húnavatnsþing, til Bólstaðarhlíð og til Höskuldsstaðir.

Pingeyrar ligger imidlertid like i nærheten, og det er derfor temmelig sannsynlig at liturgiske bøker og helgensagaer er blitt skrevet der. Men dette er likevel bare gjetninger. La oss stoppe et øyeblikk her og se litt nærmere på denne saken. På Pingeyrar var det et benediktinerkloster, og på Munkaþverá i Eyjafjörður var det et annet. Mellom disse var det et nonnekloster på Reynistaður, som også tilhørte Benediktinerordenen, dessuten bispesete på Hólar og kannikesete på Möðruvellir i Eyjafjörður. Alle disse stedene kommer på tale som tenkelige skrivesteder. Det har selvfølgelig vært nær kontakt mellom brødrene på Pingeyrar og Munkaþverá. Blant annet hadde Bergur Sökkason, som en tid var abbed på Munkaþverá, tidligere vært klosterbror på Pingeyrar. Og før dette, i 1313–14, hadde den senere biskop Lárentíus Kálfsson, undervist ham på Munkaþverá. Bergur setter dype spor i den islandske litteraturhistorien i det 14. århundre. Han skrev Mikjáls saga, som blant annet er bevart i AM 657 a–b 4to, og Nikulás saga, og i klostret på Pingeyrar har også sønnen til biskop Lárentíus, Árni, oppholdt seg en tid. Av disse årsaker mener jeg det ikke er mulig å avgjøre om en bok er skrevet på det ene eller det andre av disse stedene. Vi må tro det har vært et skriptorium begge steder. Samtidig må vi forutsette en omfattende litterær aktivitet blant benediktinerne for å utelukke andre skriptorier på Nordlandet. Har doktoranden undersøkt andre tenkelige skrivesteder på Nordlandet i det 14. århundre? Har han for eksempel tenkt på de såkalte Akrafeðgar, far og sønn på Akrar i Skagafjörður, i annen halvdel av århundret?

La oss så se nærmere på Bergur Sökkason, den mannen som Sveinbjörn Egilsson gav æren for Den fjerde grammatiske avhandling. Björn M. Ólsen støttet Sveinbjörn, og nå sist har jeg selv luftet dette synspunktet. Det er ikke mye vi vet med sikkerhet om Bergur. Vi vet ikke stort mer om livsløpet hans enn at han ble prior på Munkaþverá i 1322 og ble valgt til abbed samme sted i 1325, og da kan han neppe ha vært yngre enn 25 år. Han har gått inn i ordenen på Pingeyrar i 1316 eller 1317. Om han har ledet skrivearbeidet der, så må han ha gjort det i tidsrommet 1316–22, — og hvordan passer det med doktorandens ideer om skriptoriet på Pingeyrar og den tiden håndskriftene med denne samme skriverens hånd er skrevet? I de senere år er det blitt sagt og skrevet en god del om Bergurs liv. Denne avhandlingen inneholder en bibliografi som ellers er svært fyldig, og da er det overraskende at det ikke er henvist til de skrifter som går grundigst inn på Bergur, slik som Peter Footes hefte „The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland“ (1959) og utgaven av Helgastaðabók av Selma Jónsdóttir, Stefán Karlsson og Sverrir Tómasson (1982), der vi finner nettopp Nikulás saga.

I kapitlet om dateringen av håndskriftet kommer doktoranden så vidt inn

på den mannen som blir kalt bróðir Árni i kapitlet om Ókennd heiti. Han henviser til Finnur Jónsson som mente at denne Árni var Árni Jónsson, som ble valgt til abbed på Munkaþverá i 1370. Doktoranden mener det heller kan ha vært en annen munk, Árni Lárentfússon, og begrunner det med at han er kalt versificator. I prologen til Dunstanus saga står det at den er skrevet (*sett saman*) av ham. Her skal en være oppmerksom på at betegnelsen versificator i islandske kilder fra denne tiden helst er brukt om menn som forsto seg godt på latinsk versekunst. Men har doktoranden sett etter hvordan Árni Lárentfússon er beskrevet i Lárentfús saga? Og har doktoranden sett på Dunstanus saga og undersøkt denne sagaversjonen? Vi skal også ha i tankene hva det blir av denne mannen. I følge Lárentfús saga skal han ha voldt biskop Lárentfús store bekymringer på grunn av drukkenskap og latskap. Nå mener jeg selvsagt ikke at drukkenskap ikke lar seg kombinere med store dikteriske evner, men om vi sammenlikner hans litterære produksjon med strofene i CW, er det vanskelig å tenke seg at det kan ha vært ment Árni Lárentfússon. Han forsvinner så ut av bildet, og sannsynligvis ender han sitt liv i Norge. Jeg tror med andre ord at navnet bróðir Árni vanskelig kan bringe oss nærmere sannheten om håndskriftets alder og opprinnelse eller opphavsmannen til strofene på slutten.

Etter mitt skjønn er det ganske sannsynlig at redaktøren av CW ikke bare har plassert de fire grammatiske avhandlingene der de nå er å finne og utstyrt dem med prolog, men at han også har flettet inn enkelte tilleggsavsnitt i prologen til SnE og i Den annen grammatiske avhandling. Jeg skulle ønske doktoranden hadde gått nærmere inn på dette i stedet for å ta det ut av avhandlingen og publisere det for seg. (Johansson 1998)

Den kjente filologen A. E. Housman holdt for omtrent 75 år siden en forelesning som han kalte „The Application of Thought to Textual Criticism“. Der sier han et sted om sin vitenskap:

A textual critic engaged upon his business is not at all like Newton investigating the motions of the planets: he is much more like a dog hunting for fleas. If a dog hunted for fleas on mathematical principles, basing his researches on statistics of area and population, he would never catch a flea except by accident. They require to be treated as individuals; and every problem which presents itself to the textual critic must be regarded as possible unique. (1975:2)

Jeg går ut fra at Johansson ville regnet Housmans vitenskap som mikropaleografi. Housmans ord beskriver imidlertid svært godt hvordan den eldre generasjon forskere forholdt seg til håndskriftsgenealogi og hvordan man kan avdekke mulige forelegg. De mente hele tiden at de bedrev en subjektiv viten-

skap og hadde å gjøre med bestemte tankestyrte redskaper, hender og fingre. Og hvem har vel ikke, hvor erfaren skriver han enn måtte være, skrevet feil av? Og hvor mange er det vel som skriver likt og på samme måte hele livet? Og er det i det hele tatt mulig å presse denne vitenskapen inn i empiriske rammer?

Det er disse spørsmålene som melder seg under lesningen av annen del av denne avhandlingen. I bokas tredje hovedkapittel drøfter doktoranden på hvilken måte forskere har nærmet seg skrift og skriftkunnskap på en vitenskapelig måte. Han begynner med Paul Diderichsen og hans undersøkelser for omtrent 60 år siden og følger utviklingen fremover helt til avhandlingene til Jan Ragnar Hagland (1984) og Odd Einar Haugen (1988). Man kan trygt si at dette kapitlet på 43 sider inneholder en svært interessant gjennomgåelse av forskningen på dette feltet og viser i grunnen godt hvor uenige filologer kan være. Doktoranden forklarer i begynnelsen av kapitlet hensikten med å ta med dette stoffet. Han begynner med å fastslå at det ikke først og fremst er forholdet mellom „skriftsystemet“ og „fonologiska systemet“ han har tenkt å ta for seg, og skriver:

Relationen mellan skriftsystemet och det fonologiska systemet är där inte central för denna avhandling. Graftypologin etableras med utgångspunkt i grafiskt särskiljande drag, och den grafematiska analysen bygger på en analys där betydelsen hos ordformer spelar in, men däremot tillåts inga sidoblickar på fonologiska fenomen. (81–82)

I dette merker jeg meg to hovedpunkter: 1) Et grafisk system, som vi islendinger fremdeles kaller *stafróf*, det samme som den første grammatiker kalte det, det er et system av tegn som står for fonemene i språket. Hver bokstav (*littera*) eventuelt bokstavforbindelse representerte i gammelisländsk et fonem. Dette blir klart fremstilt i Den første grammatiske avhandling. I tillegg kommer suprasegmentale tegn. De fleste norrøne tekster er skrevet for å leses opp. Grafemikken avdekker derfor en ortografi som forholder seg direkte til språkets uttale. Man kan med en viss rett si at den er en ikke helt nøyaktig synliggjøring av fonemene. Derfor mener jeg det er uklokt å konsentrere seg nesten utelukkende om en side av dette tredelte systemet, uten i fyllestgjørende grad å ta de andre to sidene tilstrekkelig med i betraktningen. 2) En analyse av grafemsystemet i håndskrifter som beviselig er skrevet på samme sted og av samme skriver eller i samme skriptorium med de samme særtrekk viser oss et lukket system. Målet med analysen er ved hjelp av makropaleografiske metoder å peke ut fellestrekk og ved hjelp av mikropaleografiske metoder å vise særtrekk ved skriften. Avvik som fremkommer ved en slik

analyse, kan selvsagt forklares som overført fra forelegget. Men om alle tre sider i tekstuttrykket, fonem, grafem og ortografi, tas med i betraktningen, da blir mulighetene bedre for å finne holdbare argumenter for eldre forelegg. Og er ikke det ett av målene med denne avhandlingen?

Det virker som om doktoranden er klar over dette, men jeg synes han i for sterk grad holder seg til ensidig grafemisk analyse og tar for lite hensyn til andre forhold som kanskje kunne gitt ledetråder til eldre forelegg. Grafemikken kan avdekke tegn som passer med språkets lydverk, slik det fremstår på den tid det aktuelle håndskriftet har blitt til. Grafemikken danner derfor, sammen med ortografien et grunnlag for en vitenskapelig språkbeskrivelse. Det doktoranden kaller tilfeldige språkbeskrivelser av håndskrifter i innledninger til faksimileutgaver, er som oftest forskernes forsøk på å bestemme håndskriftets alder, ikke egentlig språkbeskrivelser.

På s. 188–197 har doktoranden tatt med en mengde praktiske tabeller om fordeling av grafemer, graford og ortografiske enkeltheter, som for eksempel *f* > *fv*. De sistnevnte er særlig nyttige med tanke på hvordan yngre graford og ortografi trenger seg inn i teksten og kan tolkes som skriftvaner som hører tiden til eller som kjennetegn for skriptoriet. Tabellene er derfor meget nyttige redskaper for videre studier av tekstene. Men jeg skulle gjerne også hatt tabeller som viste hyppigheten av enkelte grafemer i forhold til fonemene de representerer. La meg nevne grafemene <*e*>+<*y*>. Står de alltid for diftongen /*ey*/? Om vi leter i teksten, finner vi en ordform som *neyrðri*, som Finnur Jónsson trykker i sin utgave av CW, riktig nok merket med utropstegn, der det forekommer i prologen til SnE (4; bl. 2v). Av opprinnelsen til dette ordet og ved å sammenlikne med andre håndskrifter fra samme tid, forstår vi at dette grafemet også kan representere monoftong, nemlig en eldre forløper til fonemet /*ø*/. En slik skrivemåte må tyde på at det i forelegget enda har vært kontrast mellom /*q*/ og /*ø*/, og en slik opplysning er ikke så lite verd for den som skal undersøke redaksjonshistorien til CW. I denne forbindelse er det også verd å merke seg tabell 10 på s. 191, som viser „variation för grafemet <*q*>“. Der fremgår det at det er skrevet 'ø' 16 ganger i Den første grammatiske avhandling. Dette må vel peke mot forelegget, eller hva mener doktoranden om det?

Det kapitlet som beskriver grafemene og deres forekomst, er samvittighetsfullt gjennomarbeidet, og bokstavene er beskrevet med god nøyaktighet. Doktorandens merknader til uregelmessigheter i forhold til det 14. århundrets skrift i Den første- og Den annen grammatiske avhandling når det gjelder tegn som 'ŋ' og 'lc', er særlig interessante. Bare det at de står i et håndskrift fra det 14. århundre sier oss noe om den alminnelige skrifttradisjonen i landet. Jeg syns imidlertid det ville ha vært nyttig om doktoranden i den generelle beskrivelsen av skriftegn i ord også hadde forsøkt å tegne opp

majuskler og minuskler såvel som ligaturer på notelinjene, slik som Andrea de Leew van Weenen har gjort i sin utgave av Den islandske homiliboken. Det ville ha vært til god hjelp for fremtidens skriftforskere.

Doktoranden har gjennomført analysen av det grafemiske systemet innen den skriverskolen som CW kommer fra på en utmerket måte. Den vil sikkert inspirere til videre forskning på feltet. Men som jeg var inne på tidligere, er det her tale om en beskrivelse av et lukket system. Det er, for å bruke Sausures begrepsapparat, skriversnes *parole* som beskrives; for å fullstendig gjøre beskrivelsen, for å få fram *langue*, ville det ha vært nødvendig å undersøke en annen skriverskole fra omtrent samme tid. Det ville gjort det mulig å trekke enda mer nøyaktige opplysninger om skriftradisjonen ut av materialet, det ville gjort det mulig å undersøke om det eksisterte en bestemt norm som i alle fall hadde gyldighet for to skriptorier. Det slår meg at Möðruvallabók og de håndskriftene som er skrevet av samme mann, kanskje kunne ha vært benyttet til en slik undersøkelse, for ikke å snakke om de håndskriftene som Ólafur Halldórsson, Stefán Karlsson og Peter Foote har knyttet til Akrar i Skagafjörður, som jeg har vært inne på tidligere, og som etter all sannsynlighet er skrevet på slutten av det 14. århundre. Dermed kan man også reise spørsmålet om CW og beslektede håndskrifter ikke like gjerne kan være skrevet av far og sønn som av klosterbrødre.

Med sin nøyaktige grafemanalyse har Johansson lyktes i å gi en bedre beskrivelse av denne skriverskolen enn vi har sett før. De mikropaleografiske studiene frembringer også opplysninger som tyder på at skriverne har benyttet eldre forelegg. Men ingen av disse undersøkelsene kan fortelle oss om det har stått en redaktør bak, eller om skriveren har redigert verket under skrivingen.

Som jeg allerede har nevnt, synes jeg ikke Johansson ha tatt tilstrekkelig hensyn til den kompilasjonstradisjonen som viser seg i håndskriftene av SnE fra denne tiden. Hvis vi bare bygde på AM 748 I b 4to (FJ: A), så kunne vi ha tenkt oss at Rígsþula og Ókennd heiti skulle ha vært en del av verket fra begynnelsen og fulgt helheten, vært en del av kompilasjonen. Angående Háttatal stilling i verket, kunne doktoranden ha tatt Uppsala-Edda med i betraktningen. Her kunne han ha støttet seg til en artikkel av Thomas Krömmelbein om denne kompilasjonen. Háttatal må være tenkt som et logisk resultat av skriftstykker om ortografi, fonotaks eller hendinger og poetikk og retorikk. Og i sin drøfting av redaktørskifte i CW, kunne Johansson ha undersøkt bedre den målsetningen som stilles opp i prologen til de grammatiske avhandlingene. Der fremgår det klart at den som skrev den har villet ha med språkkunnskap og retorikk i samme bok; og her kan vi se bort fra Björn M. Ólsens tanker om opprinnelsen til første del av prologen. Prologforfatteren kjenner til den eldste ortografien, fra tiden før Den første grammatiske avhandling, han kaller denne

ortografien „den første bokstavering“ (*hinn fyrsti lettrsháttir*) og skriver om Ari frode og Torodd runemester, som sannsynligvis er en oversettelse av den latinske benevnelsen *grammaticus*. Han nevner også at *fræðibækurnar* har nådd stor utbredelse og sier samtidig at kirkelige bøker setter grenser for den gamle lærdom. Det er mulig at han her tenker på nye *fræðibækur* innen poetikk og straks viser han til en arena der de kirkelige bøker, *klerklegar bækur*, har autoritet, og der deres påbud og forbud blir etterlevet.

I avhandlingens siste kapittel presenterer doktoranden noen tanker om hvordan CW er blitt satt sammen. Sant å si våger jeg meg ikke ut på å vurdere hvilken av disse mulighetene som er mest sannsynlig. For meg synes forslagene på figur 12 og 13 omtrent like sannsynlige. Jeg tør heller ikke gi meg ut på å trekke grensene mellom skriverens og redaktørens innsats. Vi vet nesten ingenting om arbeidsdelingen i skriptorierne, og enda mindre om dem som illuminerte, illustrerte, bøkene. Det er slett ikke utenkelig at disse har reist omkring fra det ene skriptoriet til det andre, og ikke hatt fast tilhold på et enkelt sted. Det virker selvvinnlysende at redaktøren, da han begynte sitt arbeid med CW, har hatt de tre grammatiske avhandlingene og Snorris verk, i alle fall prologen og Gylfaginning for hånden. Det er mulig at Skáldskaparmál da har eksistert i sin helhet, men likevel ikke som noe mer enn et utkast fra Snorris hånd. Codex Regius, Codex Trajectinus, og Codex Uppsalaensis vitner om at Snorres Edda slik vi kjenner den er blitt satt sammen på slutten av det 13. århundre, men vi må regne det som sannsynlig at deler av den også har eksistert som selvstendige enheter, akkurat som de tre grammatiske avhandlingene. Om den fjerde er skrevet av Bergur Sökkason, så må det ha skjedd senest i annet kvartal av det 14. århundre. Men noe av stoffet i denne avhandlingen grunner seg på eldre materiale som brukerne i det 14. århundre ikke har forstått til fulle, dersom da ikke lydendringene har gått saktere enn vi til nå har regnet med.

Avhandlingen Studier i Codex Wormianus er gjennomgående et forseggjort arbeid. Trykkfeilene er få, og ikke er de alvorlige heller. Jeg vil bare nevne to, og den første bør vel helst kalles en lapsus. På side 65 har Jón Ólafsson fått æren for Laufás-Edda, men det skal selvsagt være Magnús Ólafsson. Jón Ólafsson fra Grunnavík skrev riktignok av Edda, men dette verket er helt annerledes enn Laufás-Edda. I bibliografien er Stefán Karlssons artikkel stavet Psaltarabrot med „ps“ i stedet for Saltarabrot. Det er lenge siden vi sluttet å skrive slike lånord med *ps-* på islandsk. Videre syns jeg det mangler noen få skrifter som jeg går ut fra at doktoranden kjenner, uten at han henviser til dem. Et er en avhandling av Kurt Braunmüller fra 1984 om Den annen grammatiske avhandling, „Fandtes der en fonotaktisk analyse i middelalderen?“ (*The Nordic Languages and Modern Linguistics* 5:221–229), og det er heller ikke

henvist til Kristján Árnasons anmeldelse av Fabrizo D. Raschellàs utgave av Den annen grammatiske avhandling som også ble publisert i 1984 (Íslenskt mál 6:210–217). Det siste som er skrevet om hvor det kjente Stjórnhåndskriftet AM 227 fol har vært å finne, står i en bok av Hörður Ágústsson, Skálholt (1992), men denne er ikke nevnt i Studier i Codex Wormianus.

Til slutt skal vi vende oss til det spørsmålet som doktoranden stilte i begynnelsen av sin bok, om en tradisjonell filologisk undersøkelse av et håndskrift, sammen med en nøyaktig analyse av skriften kan frembringe ny erkjennelse. Om jeg skal svare, vil jeg si ja, og videre at doktoranden med dette arbeidet har lykket i dette, skjønt en side ved hevdvunnen filologi i høy grad mangler: grafemer er tegn for tekster, tegn for et levende språk, og teksten krever forklaring, tolkning. Hvorfor er CW skrevet — og for hvem? Hvilke lesere og tilhørere på Island i det 14. århundre hadde interesse av gamle, hedenske myter og eldgammel poetikk? Men dette er stoff for en annen bok. Jeg har brukt det meste av tiden til å drøfte synspunkter og peke på det jeg syns er svakest i avhandlingen til Johansson. De sterke sidene har jeg ikke viet like mye oppmerksomhet. Jeg er glad for å kunne si at dette arbeidet er et helt igjennom solid verk, og forfatteren har gjort fagmessig rede for alle sine synspunkter og underbygget dem med fast og logisk argumentasjon. Han har forsøkt å gjøre seg kjent med praktisk talt alt som er skrevet om CW, og henvist samvittighetsfullt til dette. Jeg tror ikke noen som i tiden framover setter seg fore å undersøke islandske håndskrifter og redaksjons- og skriverarbeid i det 14. århundre vil komme utenom denne avhandlingen. Den er et viktig milepæl i utforskningen av en tidsepoke som til nå har vært lite undersøkt fra denne synsvinkelen. Det er derfor all grunn til å ønske doktoranden til lykke med et godt gjennomført arbeid og samtidig oppfordre ham til ikke å hvile på sine laurbær, men trøstig fortsette på samme vei.

Oversatt til norsk av Jon G. Jørgensen

BIBLIOGRAFI

Primærkilder

- Codex Regius. GKS 2367 4to
 Codex Wormianus. AM 242 fol
Edda Snorra Sturlusonar I–III. 1848–1887. [Rec. Jón Sigurðsson, Sveinbjörn Egilsson og Finnur Jónsson] Hafnia.
The Icelandic Homily Book. 1993. Ed. Andrea de Leew van Weenen. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
 [Oddur Einarsson] *Qualiscunque descriptio Islandiae*. 1928. Hrgs. Fritz Burg. Selbstverlag der Staats- und Universitäts-Bibliothek, Hamburg.
Snorre Sturlassons Edda. Uppsala-Handschriften DG 11 I–II. 1962–1977. Útg. Anders Grape, Gottfrid Kallstenius, Olof Thorell. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Andre kilder

- Björn M. Ólsen (utg.). 1884. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda*. København.
 Braunnüller, Kurt. 1984. Fandtes der en fonotaktisk analyse i middlealder. *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 5:221–229.
 Finnur Jónsson. (utg.). 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. København.
 Foote, Peter. 1959. *The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland*. London.
 Foote, Peter (ed.). 1990. A Saga of St Peter. *EIM XIX*. Copenhagen.
 Guðbjörg Kristjánsdóttir. 1983. Íslenskt saltarabrot í Svíþjóð. *Skírnrir* 157:64–73.
 Housman, A.E. 1975. The Application of Thought to Textual Criticism. Art and Error. *Modern Textual Editing*:1–16. Ed. Ronald Gottesman & Scott Bennett. Methuen, London.
 Hreinn Benediktsson (ed.). 1972. *The First Grammatical Treatise*. Institute of Nordic Linguistics, Reykjavík.
 Hörður Ágústsson. 1992. *Skálholt*. Skróði og áhöld. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
 Jakobsen, Alfred. 1964. *Studier i Clarus saga*. Bergen.
 Johansson, Karl G. 1998. *Rígsþula* och Codex Wormianus: Textens funktion ur ett kompilationsperspektiv. *alvissmál* 8:67–84.
 Jón Helgason (ed.). 1960. Hauksbók. *Manuscripta Islandica V*. Copenhagen.
 Kristján Árnason. 1984. The Second Grammatical Treatise. Ed. F. Raschellà. *Íslenskt mál* 6:210–217. [Anm.]
 Krömmelbein, Thomas. 1986. Snorre als Skalde. Studien zum Háttatal. *Current Issues in Linguistic Theory* 38:295–331.
 Krömmelbein, Thomas. 1992. Creative Compilers. Observations on the Manuscript Tradition of Snorri's Edda. *Snorrastefna*:113–129.
 Lindblad, Gustaf (ed.). 1963. Bergsbók. *EIM V*. Copenhagen.
 Minnis, Alastair J. 1984. *Medieval Theory of Authorship*. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages. Scolar Press, London.

- Ólafur Halldórsson. 1966. Helgafellsbækur fornar. *Studia Islandica* 24. Menningar-
sjóður, Reykjavík.
- Ólafur Halldórsson (ed.). 1982. The Great Sagas of Olaf Tryggvason and Olaf the
Saint. *EIM* XIV. Copenhagen.
- Ólafur Halldórsson. Edda Magnúsar Ólafssonar. Andmælaræða við doktorsvörn
Anthony Faulkes 15. 8. 1981. [Utr.]
- Parkes, Malcolm. 1991. *Scribes, Scripts and Readers*. London.
- Rouse, R. H. & M. A. Rouse. 1992. Ordinatio and compilatio. *Ad Litteram. Autho-
rative Texts and Their Medieval Readers*:113–134. Ed. Mark D. Jordan & Kent
Emery, Jr. University of Notre Dame Press, Notre Dame.
- Sigurður Nordal. (ed.). 1931. Codex Wormianus. *CCI* II. Copenhagen.
- Stefán Karlsson. 1964. Aldur Hauksbókar. *Fróðskaparrit* 13:114–121.
- Stefán Karlsson. 1982a. Uppruni og ferill Helgastaðabókar. Helgastaðabók. *Íslensk
miðaldahandrit* II:42–82.
- Stefán Karlsson. 1982b. Saltarabrot í Svíþjóð með Stjórnarhendi. *Gripla* 5:320–322.
- Strömbäck, Dag. 1931. Till Codex Wormianus av Snorre-Eddan. *ANF* 51:90–120.
- Sverrir Tómasson. 1982. Íslenskar Nikulás sögur. Helgastaðabók. *Íslensk miðalda-
handrit* II:11–41. Lögberg, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1993. Formáli málfræðiritgerðanna fjögurra í Wormsbók. *Íslenskt
mál* 15:221–240.
- Sverrir Tómasson. 1996a pub. 1997. Skáldskapur og fræði fyrir stökk innan. *Frejas
Psalter til brug for Jonna Louis-Jensen*:190–192. Det arnamagnæanske Institut,
København.
- Sverrir Tómasson. 1996b. Textafræði Snorra Eddu. [Utr.]

Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
sverrirt@hi.is

KARL G. JOHANSSON

TRADITIONELL FILOLOGI OCH GRAFONOMISK TEORI

Svar till Sverrir Tómasson

1. Inledning

Sverrir Tómasson sätter i sin opposition fingret på många punkter som kunde ha fått en djupare och framför allt klarare behandling i min avhandling. I många stycken kan jag således endast konstatera att oppositionen tillfört synpunkter som jag kan ansluta mig till. Givetvis finns det även en del i opponentens påpekanden som jag vill svara på och i vissa fall gå i svaromål mot. I det följande skall jag kommentera de synpunkter som framförs av Sverrir och samtidigt försöka fördjupa en del av de resonemang som förs i avhandlingen.

I sin inledning ställer Sverrir några frågor om generaliserbarheten i de iakttagelser jag gör i avhandlingen, och huruvida det går att dra allmänna slutsatser om 1300-talets avskriftsverksamhet med utgångspunkt i studier av ett enstaka manuskript som Codex Wormianus eller den grupp av manuskript som kan knytas till samma skrivarmiljö som detta. Sverrir frågar sig om detta material inte är alltför begränsat, eller om det inte enbart ger information angående den enskilde skrivarens tillvägagångssätt. I det följande hoppas jag kunna visa att de avgränsningar av olika funktioner inom text- och handskriftsproduktion som jag diskuterar i min avhandling är generella och alltså gäller hela det bevarade materialet. Undersökningen av ett enskilt manuskript eller en grupp av manuskript kan därmed användas för att testa avgränsningar och eventuellt ge stöd för dessa. Genom att fokusera ett enskilt manuskript och studera detta i detalj kan vi få en djupare insikt i en skrivares verksamhet men vi kan även relatera denna till generella antaganden om förutsättningarna för handskriftsproduktion under 1300-talet. När jag nu går vidare med att diskutera en del av de detaljfrågor som Sverrir tar upp i sin opposition är det viktigt att ha frågan om generaliserbarhet med i resonemanget. Jag återkommer därefter till denna i min sammanfattning.

2. Kompilationer och samlingshandskrifter

I min avhandling gör jag en indelning mellan en medvetet arbetande redaktör som redigerar texter i en kompilation, det vill säga skapar en ny textenhet, och en handskriftsredaktör som sammanställer en samlingshandskrift från flera olika källor. Denna distinktion är viktig när vi vill närma oss 1300-talets avskriftsverksamhet. Det är relevant att skilja på olika funktioner vid framställningen av de studerade manuskripten och de texter som ingår i dessa. En medvetet arbetande redaktör samlar alltså texter till sin kompilation i syfte att skapa en ny textenhet. Han torde dessutom arbeta samman texterna med egna överbryggande textavsnitt och genom att utesluta vissa avsnitt. Dessutom kan vi räkna med att han har lagt till egen text eller avsnitt ur andra texter inom de sammanställda texterna. Ett sannolikt exempel på detta senare hämtat ur Codex Wormianus ger jag i avhandlingen (36f.) och i min artikel om inskoteten i prologen till Snorra Edda (Johansson 1997b). En samlingshandskrift kan mycket väl innehålla en eller flera äldre kompilationer bland de ingående texterna i samlingen. Den som sammanställer en sådan handskrift kan givetvis också antas planera sin samling av texter men gör inget för att binda samman dem till en ny enhet. De båda handskrifter som Sverrir för fram i sin fråga är svåra att entydigt föra till den ena eller andra gruppen. AM 226 fol torde med det resonemang jag för i avhandlingen och som presenterats ovan kunna föras till samlingshandskrifterna. Jag vill emellertid poängtera att jag inte själv har arbetat närmare med denna handskrift. Den karaktär av samlingshandskrift som framkommer vid en läsning av kataloguppgifter och referenser kunde därför eventuellt justeras vid en närmare granskning av manuskriptet. Om vi därefter ser till sammanställningen av Hauksbók är denna än mer problematisk. Stora avsnitt av manuskriptet binds samman tematiskt, men vissa av de enskilda texterna fungerar som självständiga enheter. Ett exempel härvidlag är den avslutande delen av manuskriptet, AM 675 4to, som innehåller en avskrift av Elucidarius. Denna text har inte arbetats samman med de övriga texterna i manuskriptet. Ett ytterligare exempel är den avskrift av Völuspá som senare tillfogats handskriften och sannolikt inte har tillhört Hauks planering av manuskriptet. Det ser alltså snarast ut som om Haukur har gett direktiv till sina skrivare om vilka texter som skall sammanställas i manuskriptet. Han har kanske försökt binda samman texterna till en fungerande enhet men om vi ser manuskriptet som en helhet har det snarare karaktären av en samlingshandskrift.

Det är emellertid viktigt att påpeka att exempelvis Stjórn I i AM 226 fol med min definition är en kompilation som i sammanhanget ingår i en samlingshandskrift. På samma sätt kan man räkna med att en avgränsad text i

Hauksbók kan betraktas som en äldre kompilation som Haukur har valt att låta avskriva i sin samling av texter.

Codex Wormianus innehåller utan tvekan en kompilation och mycket tyder, som jag visar i avhandlingen, på att redaktionen har genomförts i samband med produktionen av handskriften, det vill säga att sammanställningen som vi har den bevarad i Codex Wormianus är en originalkompilation. Genom att ställa upp de texter som föreligger i manuskriptet och ange i vilka andra manuskript dessa texter förekommer anser jag mig tydligt ha visat den tradition att sammanställa avhandlingar om grammatik, retorik och poetik som växer fram under 1200-talets andra hälft och tydligast kommer till uttryck i Codex Wormianus (34ff.). Jag menar att jag i min behandling av de texter som traditionellt inräknas i Snorra Edda gör en grundlig redogörelse för den av Sverrir anförda diskussionen av denna process hos Boer (1924) och Finnur Jónsson (1931). Liknande tankar angående denna tradition har dessutom under senare år framförts av Thomas Krömmelbein (1992), vilket även påpekas av Sverrir. I min behandling av dessa frågor i avhandlingen är emellertid huvudsyftet att ge en bild av hur just denna kompilation är sammansatt och redigerad. Jag har därför inte i detta sammanhang velat ge mig närmare in på det enskilda verkets, eller kanske snarare verkens, tillkomst och utveckling i handskriftstraditionen. Det vore utan tvekan en relevant uppgift att i grunden undersöka tillkomsten av det verk som vi i dag kallar Snorra Edda för att klarlägga hur dess delar sammanställts och hur det knyts till den retorisk-poetiska tradition som utvecklas under 1200-talets senare hälft.

3. Enskildheter

Detaljer kan vara viktiga när det gäller att följa en handskrifts historia och spåra denna tillbaka till ursprunget. Inte minst marginalanteckningar kan vara av stor vikt. Givetvis har jag försökt att läsa alla marginalanteckningar som föreligger i handskriften. En del av dem tar jag upp eftersom de kan anses vara av betydelse för manuskriptets historia. En del är oläsliga eller jag kan inte tillföra någon ny läsning eller tolkning. När det gäller marginalanteckningen på sidan 147 kan jag endast svara negativt på den fråga Sverrir ställer. Marginalen är här så svårtad att det är med knapp nöd man i dag kan se anteckningen. Min läsning kan därför knappast bli säkrare än tidigare forskares och jag tvingas alltså att avstå från att ta ställning i fråga om tolkningen.

Det kan givetvis finnas ytterligare sätt att avgöra om det lägg som innehåller Håttatal och de lösa bladen mot slutet av manuskriptet ursprungligen

ingått i samma handskrift som Snorra Edda och de fyra grammatiska avhandlingarna. Sverrir frågar om jag har kontrollerat var de ursprungliga trådar som bundit samman handskriften varit placerade. Detta kunde jag ha kontrollerat i samband med övriga undersökningar av själva handskriften men det blev aldrig gjort. Vid ett besök vid Det arnamagnæanske institut i København nyligen gjorde jag en undersökning av handskriften i detta avseende men tyvärr utan att kunna få något avgörande resultat. Det är inte möjligt att i dag se var den ursprungliga tråden varit placerad utan att bryta upp handskriften, vilket jag inte hade för avsikt att göra. Det visar sig dessutom att det inte finns någon information i de restaureringsjournaler som förs vid institutet angående tidigare inbindning.¹

Marginalanteckningen på sidan 29 som Sverrir refererar till är intressant. Det ser ju onekligen ut som om den skulle vara skriven av en kvinna. Om man utgår från detta och daterar anteckningen till ungefär samma period som de två Mariadikterna kunde det ligga nära till hands att spekulera om att Codex Wormianus under 1400-talet kan ha förvarats i ett nunnekloster eller i ett annat sammanhang där kvinnor läste texterna och lade till text. Detta kan emellertid inte bli annat än spekulationer och de kan inte på nuvarande tidpunkt användas för att placera manuskriptet i någon speciell miljö. På skämt kan man givetvis påpeka det faktum att Haukur Erlendsson hade en dotter som var abbedisa vid benediktinerklostret Kirkjubæjarklaustur. Om man sätter henne i samband med Hauksbók kunde det tyda på att tillkomstmiljön var detta nunnekloster på södra Island snarare än något av munkklostren på norra Island. Men detta skulle knappast vara en seriös spekulation. Snarast måste vi alltså räkna med att denna marginalanteckning antingen är ett skämt från en manlig skrivare på 1400-talet eller att det rör sig om en kvinna som under samma sekel har haft tillgång till och eventuellt läst i handskriften.

4. Skrivarmiljön

Sverrir diskuterar i sin opposition huruvida vi kan komma fram till i vilken skrivarmiljö Codex Wormianus och de övriga handskrifterna har tillkommit. Det går naturligtvis inte att med det material vi har bevarat slutgiltigt avgöra om skriptoriet var beläget i Pingeyrar eller Munkaþverá. Jag kan liksom alla mina föregångare konstatera att det finns mycket som pekar på att gruppen av handskrifter tillkommit på norra Island men några säkra bevis kan inte heller

¹ Här vill jag tacka Anne Mette Hansen vid Det arnamagnæanske institut i København för hennes grundliga svar på min skriftliga förfrågan angående journalanteckningar.

jag presentera för en mer exakt bestämning. När det gäller andra skriptorier på norra Island torde det emellertid vara mer säkert att hävda att det är något av de två nämnda benediktinska klostren. Det starkaste argumentet för att placera gruppen av handskrifter är på nuvarande stadium den samlade diskussionen kring de olika manuskripten som med många små indicier ofta pekar mot benediktinermiljön i norr. I min diskussion tillför jag ytterligare några indicier som kan väga över ytterligare för denna lösning. Jag anser till exempel att fragmentet av ett psalterium som förvaras i Riksarkivet i Stockholm bör vara skrivet i den benediktinska traditionen, vilket skulle peka på ett benediktinskt ursprung men inte på något sätt ger stöd åt placeringen i övrigt (77f.). Ett ytterligare stöd för en placering av skriftmiljön på norra Island ger den speciella formen på kursivskriften på sidan 108 i handskriften. Denna kan jämföras med ett litet antal brev, samtliga skrivna på norra Island under en avgränsad tidsperiod och samtliga på något sätt i relation till Þingeyrar (178ff.). Detta ger enligt min mening i samband med de övriga indicierna ett starkt stöd åt en placering av skriftmiljön på norra Island och dessutom pekar det ganska entydigt mot Þingeyrarklaustur. Att den stora gruppen av manuskript med den bredd i ämnesval och genrer som den uppvisar skulle vara producerad av far och son anser jag ligga utanför vad som kan vara sannolikt. Det skulle kräva en stor familj för att i det bevarade materialet representeras med ett gott stycke över dussinet av manuskript — sannolikt har dessa skrivare producerat betydligt fler manuskript som nu är förlorade — i vilka minst sju skrivare varit verksamma! Förutom att dessa skrivare har varit välutbildade och produktiva har de dessutom arbetat i en miljö där det funnits hantverkare som kunde framställa miniatyrer och illuminationer. Allting pekar således mot en stor skrivarmiljö och då återstår endast de stora klostermiljöerna. Det kan i detta sammanhang påpekas att mängden skrivare som kan sättas i relation till varandra i det av mig behandlade materialet är så stor att den enligt min uppfattning antyder en även för klostersammanhanget stor miljö.

I det bevarade materialet finns således mycket som pekar mot den benediktinska miljön på norra Island. Bland de indikationer som föreligger är det vidare intressant att notera de texter som knyts till Bergur Sökkason, en känd författare och översättare från den undersökta perioden. Bergs verk diskuteras i min avhandling men ges givetvis inte den uppmärksamhet som det definitivt förtjänar. I min fortsatta forskning kommer jag därför att ägna en del tid åt att närmare klarlägga hans relation till det handskriftsmaterial som bevarats i anknytning till Codex Wormianus. I en djupare behandling av Bergs verk blir det givetvis naturligt att gå närmare in på Peter Footes och Sverrir Tómassons arbeten om denna personlighet (Foote 1959; Sverrir Tómasson 1982). I det

sammanhang som avgränsades av avhandlingens inriktning på handskriften Codex Wormianus och den skrivarmiljö där handskriften tillkommit var det emellertid inte möjligt att fördjupa resonemang kring Bergur och hans författarskap.

När det gäller en annan diktare, nämligen den i Codex Wormianus omnämnde bróðir Árni, uttalar Sverrir tveksamhet angående mitt försök att knyta omnämmandet till Árni Laurentíusson. Det tycks emellertid som om Sverrir har tolkat in större implikationer i denna anknytning än jag har avsett. Jag menar inte att Árni Laurentíusson på något sätt har varit aktiv vid kompilationen av de texter som ingår i Codex Wormianus. Det är snarare så att den som sammanställt det aktuella textavsnittet har haft tillgång till strofer diktade av bróðir Árni. Denne versificator kan alltså ha varit känd och uppskattad i redaktörens miljö. Eftersom Árni Laurentíusson torde ha varit verksam under första hälften av 1300-talet medan den av Finnur Jónsson föreslagne Árni Jónsson (1924:v) var verksam vid mitten och under andra hälften av 1300-talet skulle detta passa bättre med den ungefärliga dateringen av kompilationen och manuskriptet. Detta ger givetvis ingen säker attribution till Árni Laurentíusson, men jag anser att hans namn ändå måste vara med i framtida diskussioner om bróðir Árnis identitet.

5. Grafemik och traditionell filologi

Det råder tydligen delade meningar om den grad ev empiri respektive teori som min avhandling innehåller. Sverrir ifrågasätter med utgångspunkt i vad A. E. Housman hade att säga om empiriska metoder i textkritiken mitt sätt att analysera den variation i skriften och ortografin som kan iaktas i de medeltida manuskripten, i det här fallet Codex Wormianus. Han frågar sig om det är möjligt att tvinga in skriftstudiet i en föregivet objektiv empirisk ram. I senare diskussioner av avhandlingen har det å andra sidan framkommit kritik som riktar sig mot den alltför teoretiska hållning jag ådagalägger i mitt sätt att behandla variationen i manuskriptets text. I detta läger efterlyser man snarast mer empiri. Tyvärr förelåg inte den tid som skulle krävts för att diskutera detta närmare på disputationen. Jag vill därför här kortfattat redogöra för min hållning i ett försök att tillmötesgå båda sidor av denna kritik — givetvis med risken att ingen kommer att bli nöjd.

I inledningen till min avhandling skriver jag angående de metoder jag använder mig av:

Det samlade syftet med avhandlingen är, som antytts, att etablera en

enhetlig metod för beskrivningen och analysen av ett medeltida manuskript och de texter som ingår i detta, med särskild vikt på den skriftliga traderingen. (7)

Jag markerar härvid, vilket Sverrir noterar i början av sin opposition, att jag vill „kombinera traditionellt filologiskt arbetssätt med metoder framtagna inom den lingvistiska forskningen kring skriften som system“ (7). Om vi ser närmare på mitt sätt att angripa problemet med variation skall vi upptäcka att jag i avhandlingens andra avdelning dels utför en konsekvent analys av skriftsystemet i manuskriptet, dels beskriver och diskuterar enskilda tecken och förekomsten av dessa i olika avsnitt av manuskriptet. Jag försöker alltså, med en omskrivning av Housmans ord, använda mig av en föregivet objektiv analys för att därefter fånga de individuella flugorna. Fördelen med detta arbetsätt är att jag i den andra delen av analysen, den mer subjektiva och på individuella företeelser inriktade studien, kan visa hur enskildheterna förhåller sig till det abstrakta system jag har ställt upp. Härigenom får vi enligt min mening ett stringent etablerat material som kan jämföras även med andra handskrifter. De individuella avvikelserna blir härmed satta i en skarpare belysning och kan eventuellt ge oss information om skrivarens förhållningssätt till sina förlagor.

Jag vidhåller att beskrivningarna av ortografi och skrift i förord till utgåvor ofta endast ger ett, förvisso relevant, urval av fenomen som anses ge en bild av skrivaren eller skrivarna. Dessa beskrivningar bygger givetvis på en grundlig kunskap hos utgivaren om den skrift som föreligger i manuskriptet och dess relation till en tänkt språkutveckling, men de är sällan systematiskt framställda och olika nivåer, som exempelvis paleografiska och ortografiska drag, hålls inte alltid åtskilda. Det jag gör ett försök till i min avhandling är att ställa upp en modell för hur skriften och skriftsystemet i ett manuskript skall kunna analyseras stringent och så att det blir jämförbart med liknande undersökningar av andra manuskript eller skrivarhänder. Här finner jag det lämpligt att citera ett längre avsnitt ur avhandlingen som tydligt markerar min hållning till den strikta empiriska ram som Sverrir tydligen anser att min avhandling anger som mål.

Det torde redan inledningsvis vara viktigt att påpeka att den analysmodell som presenteras i det följande endast är ett försök att strukturera ett vid första anblicken överskådligt material. De analysnivåer som etableras för att kategorisera detta material har således endast hypotetiskt något samband med skrivarens och en eventuell redaktörs utgångspunkter vid framställningen av manuskriptet. En strikt avgrän-

sad analys i flera steg ger oss möjlighet att tydligare urskilja enskilda fenomen, som ofta förbises vid en mer impressionistisk analys. Vid sammanställningen av de resultat som faller ut i de olika stegen av analysen torde det emellertid vara nödvändigt att anlägga en helhets-syn på resultaten, så att iakttagelser från de olika analysnivåerna kan ge stöd åt varandra. Den modell för analys av medeltida handskrifts-material som presenteras i det följande skall därför ses som ett första steg mot en mer stringent analys av stora handskriftsmaterial snarare än en fulländad metod. För varje individuellt manuskript liksom för varje enskild skrivare som studeras torde dessutom vissa justeringar av modellen krävas. (125)

Det är alltså inte någon strikt empirisk ram som eftersträvas utan en stringent metod för att kunna generalisera iakttagelser på analysens olika nivåer.

I avhandlingens tredje kapitel diskuterar jag den traditionella filologin i relation till modern grafonomi. Det torde därför inte vara intressant att här upprepa det som jag behandlar ingående i detta kapitel. Det är emellertid några punkter som behöver förtydligas i förhållande till Sverrir Tómassons kritik. I det följande skall jag därför kortfattat redogöra för mina egna ställningstaganden i avhandlingen.

I traditionell språkhistorisk forskning betraktas skriften som en slags återgivning av ett underliggande fonologiskt system. Ofta utgår man relativt okritiskt från att skriftens vittnesbörd kan tolkas utan några metodiska och teoretiska överväganden. Detta har, som jag visar i avhandlingen, varit en viktig del i den kritik av språkhistorisk forskning som framkommit under de senaste decennierna inom grafonomi. Skriftforskningen har gjort det allt mer tydligt att vi måste förhålla oss till skriften som ett system i samma mån som vi behandlar andra språkliga fenomen systematiskt. Inom den grafonomiska forskningen har det dragits en relativt klar gräns mellan de forskare som anser att skriften skall betraktas som ett helt autonomt system och dem som anser att det alltid föreligger en interferens mellan det fonologiska systemet och skriftsystemet. Nyligen har detta diskuterats på ett klagörande och tydligt sätt av Helge Dyvik (1996). I mina ställningstaganden i avhandlingen kommer jag snarast att ansluta mig till ett, som Dyvik (1996:7) formulerar det, „hovedsakelig autonomt grafembegrepp“. Det är viktigt att härvid markera att etableringen av ett skriftsystem vid analysen av ett medeltida manuskript måste göras utan att relatera det till ett på förhand förutsatt underliggande fonologiskt system. Det är detta jag försöker göra i min avhandling.

Ett grafematiskt system etablerat utan sidoblickar på ett postulerat under-

liggande fonologiskt system kan därefter givetvis relateras till det senare och därvid ge information om fonetiska och fonologiska förhållanden, på det sätt som demonstrerats av exempelvis Terje Spurkland (1991).

I min avhandling var det emellertid inte primärt relationen mellan skriftsystemet och ett underliggande fonologiskt system som var i fokus. Mitt intresse låg framför allt i att etablera ett grafematiskt system, det vill säga det system som ligger under skrivarens bruk av olika tecken. Genom att undersöka allografin i detta system utan att snegla på förväntade ljudförändringar anser jag mig kunna mer enhetligt beskriva variationen och analysera den i förhållande till skrivarens egen ortografi, förlagornas ortografi eller en eventuell ortografisk påverkan från skrivarens miljö. Det sistnämnda torde givetvis, vilket jag påpekar i avhandlingen, vara svårt att urskilja vid studiet av ett enskilt manuskript. En studie av hela gruppen av manuskript och relationen till en eller flera andra grupper av manuskript kunde sannolikt ge tydligare indikationer om regionala och lokala utvecklingar inom skriften.

De resultat som jag kan visa med denna metod har således inte primärt något att göra med ett underliggande fonologiskt system. Den allografi som framträder kan däremot i många fall med säkerhet relateras till konkurrerande ortografiska system, vanligtvis i form av påverkan från förlagorna. Ett gott exempel på detta som jag inte diskuterar närmare i avhandlingen, men som borde ha fått en närmare behandling, är just förekomsten av graftypen \emptyset för grafemet <q> i framför allt den första grammatiska avhandlingen. Det torde inte råda någon tvekan om att denna förekomst är signifikativ för skrivarens förlaga till just denna text.

6. Sammanfattning

Sverrir ställer slutligen några grundläggande frågor för den som ger sig i kast med att studera en kompilationshandskrift som Codex Wormianus, nämligen varför och för vem handskriften är skriven. Dessa frågor har givetvis följt mig under de år jag har arbetat med manuskriptet och de texter som kompilerats i detta. Den avgränsning jag gjort i avhandlingen utslöt emellertid djupare studier av just dessa frågeställningar. De är således som Sverrir påpekar material till en annan bok. I mitt fortsatta arbete kommer jag nu att bredda perspektivet till att gälla alla de manuskript och fragment som i kapitel 2 diskuteras kortfattat. Bland annat kommer jag härvid att studera de bevarade handskrifternas relation till Bergur Sökkason och andra namngivna författare och översättare från miljön på norra Island. Bland annat är det intressant att studera översättningarna av latinska verk som föreligger i detta

sammanhang, som exempelvis bruket av latinska förlagor för den fjärde grammatiska avhandlingen (Johansson 1998).

Men går det nu att dra några generella slutsatser om isländsk (eller nordisk) skriftradition och avskriftsverksamhet under 1300-talet med utgångspunkt i studiet av ett enstaka manuskript? Jag anser att det går. De principer jag — i en tradition av forskning — ställer upp för olika roller vid framställningen av nya texter, samlingshandskrifter och kompilationer är applicerbara på kompilationsmanuskriptet Codex Wormianus. Genom att studera sammanställningen av denna kompilation och diskutera de olika roller, redaktör, skrivare etc., som vi kan räkna med i detta arbete kan jag belysa dessa som isolerade företeelser. En skrivares arbete — det som får störst uppmärksamhet i avhandlingen — kommer härvid att kunna skiljas från en redaktörs och den relevans deras respektive verksamhet har haft för manuskriptets respektive kompilations utseende klarare avgränsas. Resultatet av undersökningen av manuskriptet och kompilationens sammansättning kan därmed ge upplysningar som kan prövas på andra verk. En undersökning efter samma linjer av exempelvis kompilationen som föreligger i Flateyjarbók (GKS 1005 fol) skulle således kunna sättas i relation till de resultat jag redovisar.

Den modell jag presenterar för studiet av manuskriptet som helhet ger utrymme för att undersöka samtliga funktioner vid handskriftsproduktionen. Studiet av skriften och skriftsystemet upptar emellertid en stor del av avhandlingen. Det blir därmed skrivarens arbete som fokuseras medan en redaktörs roll framträder mer i enskildheter. I avhandlingen är detta en medveten avgränsning. Den skriftorienterade och grafematiska analysmodell som jag ställer upp som en del av helhetssynen på det undersökta manuskriptet ger enligt min mening möjligheter att undersöka skriftraditionen både ur ett övergripande som ett regionalt eller lokalt perspektiv. Modellen presenterar olika faktorer och nivåer som är relevanta både vid studiet av det enskilda manuskriptet och större grupper av manuskript eller hela skriftraditioner. Med utgångspunkt i de utsagor jag gör om exempelvis förlagor och annan påverkan vid avskriften av Codex Wormianus kan vi se sammanhang och utvecklingslinjer i hela det isländska, eller nordiska, handskriftsmaterialet.

I ett större arbete som är under produktion räknar jag med att föra mina studier av gruppen av manuskript vidare. Jag räknar härvid med att kunna presentera resultat som dels styrker de iakttagelser och generaliseringar jag gjort i min avhandling, dels kastar ytterligare ljus över skriftraditionen och dess roll i det nordiska medeltidssamhället.

LITTERATUR

- Boer, R.C. 1924. Studier över Snorra Edda. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* III. Række. 14. Bind. S. 145–272.
- Dyvik, Helge 1996. Terje Spurkland: En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen. Doktordisputats ved Universitetet i Oslo 20. mars 1993. *Maal og minne*. S. 3–21.
- Finnur Jónsson (utg.) 1931. *Edda Snorra Sturlusonar udgivet efter håndskrifterne*. København.
- Foote, Peter. 1959. *The Pseudo-Turpin Chronicle in Iceland*. London.
- Johansson, Karl G. 1997a. *Studier i Codex Wormianus*. Skrifträdion och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet. Göteborg.
- Johansson, Karl G. 1997b. Skriptorier och kompilationer. Interpolationerna i Snorra Eddas prolog i Wormsbók. *Frejas psalter. En psalter i 40 afdelinger til brug for Jonna Louis-Jensen:90–96*. Bergljót Kristjánsdóttir (red.). København.
- Johansson, Karl G. 1998. Retoriker och översättning. Den fjärde grammatiska avhandlingen och medeltida översättningsprinciper. *Form – innehåll – effekt*. Stilistiska och retoriska studier tillägnade Peter Cassirer på 65-årsdagen:121–131. Lundquist, Aina et al. (red.). Göteborg.
- Krömmelbein, Thomas. 1986. Snorre als skalde. Studien zum Háttatal. *Current issues in linguistic theory* 38:295–331.
- Krömmelbein, Thomas. 1992. Creative Compilers. Observations on the Manuscript Tradition of Snorri's Edda. *Snorrastefna*:113–129.
- Spurkland, Terje 1991. *En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen*. Oslo.
- Sverrir Tómasson. 1982. Íslenskar Nikulás sögur. Helgastaðabók. *Íslensk miðaldahandrit* II:11–41.

*Institutionen för humaniora
Växjö universitet
S-351 95 Växjö
svekgj@hum.gu.se*

UM EDDURIT JÓNS GUÐMUNDSSONAR LÆRÐA

*Andmælaræður Anthony Faulkes og Más Jónssonar við
doktorsvörn Einars G. Péturssonar 13.6. 1998¹*

I

RÆÐA ANTHONY FAULKES

Það eru nú seytján ár síðan ég sat þar sem doktorsefni situr nú, og átti að verja rit um svipað efni. Ég hafði unnið um langt skeið að undirbúningi þessa rits og öðru hverju við Árnastofnun í Reykjavík. Þar komst ég að því að annar maður stritaði einnig við rit eftir lærða menn seytjándu aldar á Íslandi. Þetta var stór og úfinn maður, yngri en ég, en stóð betur að vígi af því að hann var Íslendingur og skildi seytjándu aldar rit miklu betur en ég og hafði lesið meira af þeim. Ég er mjög þakklátur að hafa getað talað við hann þá um bókmenntir og handrit frá þeim tíma, og þannig áttað mig miklu betur og skjótar á þessu efni en ef ég hefði átt að þræða þennan stíg einn og sjálfur. Sá var hængur á að ég var seinn að skilja íslenskt mál, og þessi maður talaði mjög hratt og oftast fyrir munni sér eða í skegg sitt svo að oft gat ég ekki skilið meira en helminginn af því sem hann sagði. Samt lærði ég mikið af honum, og ég fékk að vita að hann rannsakaði rit Jóns lærða og ætlaði að búa þau til útgáfu. Ég vildi gjarnan geta lesið þessi rit Jóns án þess að þurfa að lesa handritin sjálf, en ég hef þurft að bíða þangað til núna, þegar bókin er loks komin út á prenti. Það er langur tími, en ég hafði verið alveg eins lengi að búa rit Magnúsar Ólafssonar til prentunar, og ég skil hve langan tíma þarf til þess konar verka, sérstaklega þegar maður hefur mikið annað að gera.

Margt er sameiginlegt í ritum Jóns lærða og Magnúsar Ólafssonar í Laufási. Báðir skrifuðu bækur sem byggðust á Eddu Snorra Sturlusonar og komu einnig við feril eddukvæða. Báðir voru skáld og höfðu áhuga á fornu máli og íslenskum fornfræðum. Báðir áttu þeir hlut í endurreisn norrænna fræða á Íslandi og erlendis og fengu stuðning frá kirkju og biskupi. En það er líka margt sem er ólíkt með þeim. Magnús Ólafsson var prestur og að sjálfsögðu latínu-

¹ Einar G. Pétursson. 1998. *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða*. Samantektir um skilning á Eddu og Að fornu í þeirri gömlu norrænu kölluðust rúnir bæði ristingar og skrifelsi. Þættir úr fræðasögu 17. aldar. I, Inngangur. II, Texti. Rit 46. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.

lærður, en Jón lærði var leikmaður og ekki lærður í skóla; þó hafði hann lesið mikið á íslensku og kunni líka þýsku; hann vitnar stundum í þýskar bækur í ritum sínum. Það er fróðlegt að bera saman aðdraganda að ritum þeirra, og einnig þær afleiðingar sem þau höfðu fyrir þá. Magnús skrifaði til að sannfæra valdsmenn um alvörugefni sína og ráðvendni, þar sem hann hafði misst kjólinn vegna barneigna fram hjá eiginkonunni, og vildi fá hann aftur. Þetta tókst honum. Seinna skrifaði hann til að fá vinnuáðstöðu handa syni sínum sem hafði orðið eins konar óreiðumaður við háskólann í Höfn og átti að fara þaðan án vitnisburðar. Jón lærði komst hins vegar í ónád hjá yfiröldunum og var ákærður fyrir villutrú og fordæðuskap, að mestu vegna ritverka sinna. Magnús Ólafsson skrifaði að mestu leyti á dönsku eða latínu fyrir lærdómsmenn í Danmörku, en Jón skrifaði alltaf á íslensku fyrir íslenska klerka og lærdómsmenn, sem virðast hafa lítið á hvorn tveggja sem álika áreiðanlegan í lærdómi sínum. (Þó hefur doktorsefni ekki tekist að sýna fram á, svo að óyggjandi sé, að Samantektir hafi verið samdar að beiðni Brynjólfs biskups í sambandi við áætlun hans að semja rit um fornan átrúnað, þótt það sé svo sem trúlegt.) Þar sem þeir Magnús og Jón skrifuðu báðir um svipað efni, en annar fékk af því uppreisn æru en hinn var fordæmdur, reyndist það hér sem víðar að segja mátti á latínu það sem var óleyfilegt á móðurmálinu. Til dæmis var það að miklu leyti vegna rúnakunnáttu sinnar að Jón var fordæmdur, en Ole Worm skrifaði heila bók um rúnir í Danmörku, og hlotnaðist ekki annað en vegsemd fyrir.

Í riti þessu kemur fram ný mynd af Jóni Guðmundssyni. Þótt hann væri ekki skólalærður og hafi kunnað lítið í latínu eins og Shakespeare (sem kemur skýrt fram í riti þessu á bls. 347 og 372), var hann alls ekki ólærður og hjátrúarfullur bóndi, eins og sumir hafa haldið fram. Ýmislegt bendir til að hann hafi hneigst nokkuð til kaþólskrar trúar, og þar að auki ól hann í brjósti ýmsan átrúnað sem nú á dögum yrði kallaður hjátrú; einnig sýndi hann í viðskiptum við yfiröldin ýmis einkenni ofsóknaræðis eins og sést hefur í sumum Íslendingum þá og síðar. Þó virðist sums staðar í ritum hans koma fram einhvers konar efahyggja, sem er óvenjuleg á seytjándu öld; auðvitað jafngildir það þó varla skynsemistrú. Til dæmis má benda á athugasemd skrifara við Samantektir 60.2, sem vitnað er í á bls. 245 (Jón segir að sagan um Loka og Svaðilfara „ma otruligt synaz“; skrifarinn eykur við „það er undarlegt hann efar það heildir enn annað“), og orð Jóns í Samantektum 88.7–9 („æfinntyr, sem menn hafa haft til skilnings reynzlu, enn nu forkastat sakir olijkligleika við þeira skilning sem nu eru“); sbr. 60.22–4. Doktorsefni fjallar um þetta mál í I. bindi, bls. 152, 363 og 364, og telur að Jón hafi ekki „í raun verið hjátrúarfullri en ýmsir aðrir í samtíð hans“. Jón hafði lesið mikið á íslensku og þýddi ýmislegt úr þýsku, og hann var ekki mjög frábrugðinn Magnúsi Ólafssyni í vísindalegum aðferðum, þó að hann hafi kannski ekki verið eins vísindalegur og áreiðan-

legur í uppskriftum og tilvitnunum; að vísu vitnar hann oftast en Magnús í bækur eftir óáreiðanlegu minni. Sýnt er í þessu riti að viðhorf Jóns til forns átrúnaðar er alveg kristið, og að hann sneiðir hjá því að taka undir innlent og heiðið hugarástand sumra heimilda sinna. Hann hefur líka sérstakan, jafnvel vísindalegan, áhuga á að bera saman norræna goðafræði og Gamla testamentið og forna grísk-rómverska goðafræði (sbr. bls. 43–44: „alls staðar í lausu máli er hann að tengja efni Eddu við Trójumenn og kristni“). Engin ástæða er til að álíta að Jón hafi verið hjátrúarfyllri eða trúgjarnari en flestir samtímamenn hans. Jafnvel má geta þess til að áhugi hans á hjátrú og annarri þjóðfræði hafi vaknað út af beiðni og fyrirsprungnum frá klerklegum velgerðamanni, og að viðhorf hans til slíkra efna hafi því fremur verið vísindalegs eðlis en sprottin af eigin áhuga. Hann var heldur óheppinn með þetta. Vegna þess að hann var svo gjarn að svara spurningum um slík efni varð hann eins konar sérfræðingur í þjóðfræði, þannig að margir hafa haft tilhneigingu til að eigna honum alls konar rit eftir ónafngreinda höfunda, og hefur það síst aukið hróður hans.

Einn gagnlegasti þátturinn í þessu riti varðar feðrun bóka. Mörg seytjándu aldar rit eru varðveitt í handritum án þess að höfundur sé tilgreindur, og mörg eru eignuð mismunandi höfundum. Til dæmis hafa ýmsir fræðimenn eignað Birni á Skarðsá bæði ritin í þessari útgáfu. Það hefur verið mjög erfitt fyrir þá sem rannsaka handrit að skilja hvaða rit eru í tilteknum handritum og hver sé höfundur, því að handritaskrár eru mjög ótraustar um þessi efni. Nú hefur doktorsefni athugað mörg seytjándu aldar rit í handritum og komist að öruggum niðurstöðum um höfunda og tímasetningu, og ég held að rök hans séu nú óhrekjandi. Enginn getur nú efast um að Jón lærði sé höfundur þessara tveggja rita; ennfremur er í öðrum kafla gerð endanleg grein fyrir öllum öðrum ritum, sem Jóni hafa verið eignuð, og öllum ritstörfum hans. Í fyrsta kafla er fjallað um fræðirit seytjándu aldar á Íslandi, og góð grein er gerð fyrir margs konar ritstörfum Íslendinga á þeim tíma og afstöðu fræðimanna til íslenskra fornfræða og forns Þessi hluti verksins mun lengi verða leiðbeiningar- og undirstöðurit handa þeim sem hafa áhuga á bókmenntum og fræðiritum endurreisnartímans á Íslandi.

Í ritinu er fjallað um auknefni Jóns lærða. Stundum hafa fræðimenn hugsað sér að ólærðir almúgamenn, sem hrifnir voru af lærdómi hans, hafi gefið honum nafnið, þar sem hann skráði á bækur á móðurmálinu ýmislegt efni sem áður var aðeins til í munnmælum. En í þessu riti hefur doktorsefni sýnt að ýmsir klerkar litu einnig á hann sem lærðan mann (bls. 82, 90, 130). Þó er það einkennilegt þar sem orðið lærður samsvarar venjulega *litteratus* eða *grammaticus*, og er notað um latínulærða menn eins og Arngrím Jónsson. Mér dettur í hug að auknefni eða rangnefni Jóns hafi fyrst verið notað í háði af fjandmönnum hans, sem voru margir, og að síðar hafi það orðið virðingarnafn hans, eins og stundum verður með uppnefni. Þó verður að viðurkenna að

orðið er stundum notað um galdrakunnáttu, og fyrir koma dæmi um notkun orðsins í þeirri merkingu, en þau eru að vísu öll eftir tíma Jóns.

Rækileg grein er gerð fyrir heimildum, bæði þeirra veggja rita sem prentuð eru í bókinni og einnig annarra rita Jóns. Flest er að sjálfsögðu úr íslenskum miðaldabókum, en stundum er vitnað í útlendar bækur, einkum þýskar. Stundum er erfitt að skilja við hvaða bók er átt þar sem tilvitnanir eru mjög ónákvæmar, eins og títt var á þessum tíma. Þegar doktorsefni hefur fært saman svo mikil fræði á svo stóra bók, má það sýnast dónalegt að kvarta um að hann hefði stundum mátt ganga nokkru lengra í leit að slíkum heimildum. En sjálfur viðurkennir hann að stundum hafi honum láðst að fara eins langt og hægt var. Víst er ég sammála því að ekki hafi það verið skylda hans að fara að leita að steinum í Bjarnarey sem á að vera með áletrun eftir Jón (sjá bls. 84–85). En á bls. 65 er fjallað um „stóra grasabók, sem prentuð var í Frankfurt am Main ... nú ætti að vera auðveldara að reyna að finna við hvaða grasabók er átt, fyrst útgáfustaðurinn er kunnur“. Til er skrá yfir fornar prentaðar bækur í bókasafni í Wolfenbüttel (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. *Verzeichnis medizinischer und naturwissenschaftlicher Drucke 1472–1830*, 8, 1978). Þar er skráð ríflega tylft rita um grös og jurtir, sem prentuð voru í Frankfurt á sextánda öld, og sum þeirra eru á þýsku. Ennfremur er sennilegt að átt sé við sömu bók og hér er vitnað í á bls. 247 sem „Um nockrar Grasa Nättúrur, af D. Alberto“; trúlega er þetta Albertus Magnus *De virtutibus herbarum* sem prentuð var í Frankfurt á þýsku sautján sinnum milli 1531 og 1592 (sjá *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, Abteilung 1, vol. 1, 1983:195–199). Nú er einnig hægt að leita víðar að bók sem prentuð var í Lübeck og talað er um á bls. 334, þó að ekki hafi mér tekist að finna hana. Ekki gat ég heldur fundið neina bók eftir Johannes Herolt aðra en þær sem eru á latínu (sjá bls. 347; vitnað í af Jóni lærða í Samantektum bls. 53.25), en vissulega væri betra að leita í þýskum söfnum heldur en í Library of Congress. Þó að það sé rétt sem sagt er á bls. 398, að erlend rit „hafa ekki skipt verulegu máli fyrir efni *Smt*“, munu þau samt hafa verið þýðingarmikill þáttur í menntun Jóns yfirleitt, og það varpar miklu ljósi á mynd mannsins að vita nákvæmlega hvaða bækur þetta voru.

Ástæða er til að ætla að ýmislegt í ritum Jóns lærða sé byggt á þjóðsögum eða munnmælum. Þegar svo er, virðist doktorsefni lítið hafa reynt að athuga nánar hvaða hliðstæður eða samsvaranir megi finna í þjóðfræðum á Íslandi eða öðrum löndum. Það sem segir um Finna á bls 53.27–54.3 í Samantektum (sbr. bls. 348 í Inngangi), á sér til dæmis að nokkru leyti samsvörun í Historia Norvegiæ. Hægt hefði verið að leita í sagnaminnaskrá Stith Thompson, Boberg, og Aarne-Thompson að minnum eins og sögu manns sem bjó með selkonu og fólki sem sefur allan veturinn (bls. 352–353, 382). Sú fyrri á sam-

svörun hjá Stith Thompson B81.2.1 (Mermaid has son by human father; sjá Boberg, sem vitnar í Þiðreks sögu, I:46, II:63–4, 395) og B651.8. Hiitt er hjá Stith Thompson sem nr. F564.3.1. Sagan í Samantektum 60.14–21, um akkeri sem kom niður úr lofti, er sögð vera úr Konungskuggsjá, þó að viðurkennt sé (bls. 363–364) að Jón muni hafa þekkt hana úr munnmælum fremur en af bók. En leit í sagnaminnaskrárum mundi kannski hafa skorðið úr um hvort heimild hans var í raun og veru óháð Konungskuggsjá. Til dæmis eru 'magic airships' hjá Stith Thompson, D1118. Á bls. 324 segir að hugmyndin um að jötnar séu komnir frá Kain, hinum fyrsta manndrápara, sé ályktun Jóns sjálfs, en sama hugmynd kemur fram í engilsaxnesku kvæði, Bjólfskviðu, og er líka þekkt úr ritum kirkjuféðra og talin vera ályktun frá fyrstu bók Móse, 6. k.; en að Kain hafi reist borg eða vígi, sem sagt á bls. 313 að gæti verið orðamanur úr *O eða úr óþekktri heimild, er beint úr 4. kafla í fyrstu bók Móse.

Jafnvel þegar samsvörun er að finna í íslenskum fornritum eru tilvitnanir ekki alltaf fullnægjandi. Til dæmis segir á bls. 339–340 að Svíþjóð hin kalda eða mikla sé ekki nefnd í Snorra Eddu, og það er rétt, en í Þórsdrápu Eilífs Guðrúnarsonar, sem er aðeins þekkt úr Skáldskaparmálum, er nefnd Svíþjóð kólga, og er trúlega hin sama, og bæta hefði mátt við að Svíþjóð hin kalda eða hin mikla er nefnd nokkrum sinnum í Ynglinga sögu Snorra, í Danasögu Arngríms Jónssonar og víðar, t.d. í Þorleifs þætti jarlsskálds. Um særinguna Sator arepo (bls. 393–4) hefði verið gott að vitna í *Alfræði íslensk* III:113. Bragarhættinum á vísunni á bls. 91.1–9 í Samantektum (sjá bls. 393 í Inn-gangi) svipar til 77. vísu í Háttatali, þó að hann sé ekki alveg eins, en þar heitir hann hálfneppt. Þessi háttur, eða afbrigði af honum, finnst allvíða í verkum fornskálda. Á bls. 328 er sýnt að Jón lærði notaði árið 1641 handrit sem er skylt AM 568 4to, kannski forrit þess. Fróðlegt hefði verið að taka fram að Magnús Ólafsson notaði í orðabók sinni náskylt handrit, kannski það sama, um 1630 (sjá Anthony Faulkes 1964:79–85).

Ýmsar vísur eftir Jón lærða eru í ritum hans og bæði í þeim og lausu máli hans koma fyrir sjaldgæf og stundum einkennileg orð, eins og t.d. alfrí og orðhelgi (í Samantektum 62.11; sjá bls. 310 og 365). Fyrra orðið sýnist vera eins konar samsvörun orðsins antinomianism (mótsagnarstefna) svipað hugmynd Nietzsches í *Jenseits von Gut und Böse*. Það hefði verið gaman að tína saman slík orð í ritum Jóns og nota seðlasafn Orðabókar Háskólans til að skera úr um hvort þau eru nýsmíði hans sjálfs eða koma fyrir annars staðar.

Einn mikilvægasti þáttur í ritinu er í 6. kafla, þar sem fjallað er um notkun handrita eddukvæða. Það er nokkurn veginn víst að Jón lærði þekkti handrit eddukvæða sem nú eru ekki lengur til, þó að gildi tilvitnanna hans rýrni mjög af þeim sökum að alltaf leikur grunur á að hann vitni í texta eftir minni. Tilvitnanir hans eru hvort sem er oft svo ónákvæmar og ótraustar að varla er

hægt að gera sér nokkra hugmynd um heimildir hans í smáatriðum. En doktorsefni hefur gert nákvæma grein fyrir notkun eddukvæða á fyrsta helm- ingi seytjándu aldar og hlut Jóns lærða í þróun hugmynda fræðimanna um Sæmundar Eddu áður en Brynjólfur Sveinsson rakst á Konungsbók. Varla er hugsanlegt að hægt verði að segja meira um þetta efni en nú hefur verið gert.

Það er bara eitt mikilvægt atriði sem ég get ekki verið doktorsefni sam- mála um, og þetta varðar það handrit Snorra Eddu sem Jón lærði á að hafa lagt til grundvallar í Samantektum. Aðeins er hægt að sýna fram á tengsl handrita af sameiginlegum villum; sameiginlegir leshættir sanna í sjálfu sér ekki að tiltekið handrit sé runnið frá öðru, af því að þeir geta alltaf verið komnir frá sameiginlegu forriti. En jafnvel sameiginlegar villur sanna það ekki heldur nema þær séu margar, af því að skrifarar villast oft á sama veg, þó að ekki séu tengsl á milli. Og þó að tiltekið handrit sé mjög frábrugðið öðru, getur það verið runnið frá því ef lesbrigðin koma ekki fyrir annars staðar. Skrifarar voru alltaf að breyta, og Jón lærði gerði það oftár en aðrir. Og ef einhver hefur breytt textanum, hvers vegna á það alltaf að hafa verið skrifari forritsins fremur en skrifari eftirrits? Lesbrigði sýna í sjálfu sér ekki að skrif- ari hafi notað annað forrit nema villur séu sameiginlegar öðru handriti. Marg- ir mundu segja að stundum sé hægt að sanna að tiltekið handrit sé ekki eftirrit tiltekings handrits en aldrei að tiltekið handrit sé beint eftirrit annars.

Í þessu sambandi má nefna það að sum lesbrigði á bls. 268 í þessari út- gáfu styðja ekki ættarskrá handrita á sömu blaðsíðu. Einnig má nefna að aldrei má draga ályktanir af sameiginlegum úrfellingum, eins og gert er á ýmsum stöðum í þeim kafla, þar sem úrfellingar þurfa ekki að stafa frá forriti.

Til eru þrjú aðalhandrit af Snorra Eddu frá miðöldum, Konungsbók, Ormsbók og Uppsalabók. Texti Jóns lærða í Samantektum hefur sameigin- lega leshætti með öllum þremur, stundum í sömu grein. Þannig er víst að texti hans er ekki runninn frá einu einstöku skinnhandriti. Þar sem ómögulegt er að hann hafi haft aðgang að öllum skinnhandritunum þremur þegar hann var að skrifa Samantektir, sýnist mér augljóst að hann hafi annaðhvort notað handrit með blönduðum texta runnum frá þessum skinnhandritum, eða að hann hafi notað eftirrit af skinnhandritunum; þó má vel vera að stundum hafi hann tekið upp leshætti úr einu eða öðru handriti eftir minni. (Hann hafði áður fyrir skrif- að beint eftirrit Uppsalabókar.) Víst má vera að önnur skinnhandrit hafi verið til, óháð þeim þremur sem áður voru greind; eitt var forrit Trektarbókar, sem var skrifuð um 1595 á Vestfjörðum. Texti þess var mjög svipaður texta Kon- ungsbókar en stundum líkari Ormsbók. En óhugsandi er að til hafi verið skinnhandrit óháð öðrum með texta sem var stundum sameiginlegur Kon- ungsbók og Ormsbók, en stundum Uppsalabók, þar sem hin síðast talda er svo frábrugðin öðrum handritum að sennilegast er að hún stafi frá öðru eigin-

handarriti höfundar, kannski uppkasti; þar að auki er texti Uppsalabókar stundum svo styttr og oft meiningarlaus að sjaldnast þykja lesbrigði hennar annað en villur. Ég þekki ekki einn einasta leshátt í texta Jóns lærða sem getur verið úr óháðu skinnhandriti, þar sem hin skinnhandritin, sem til eru, hafa sameiginlega villu. Til dæmis er í formála Snorra orðið 'höfuðtungur', sem útgefendur hafa talið ritvillu og ætti að standa *höfðingjar* (*Edda Snorra Sturlusonar* 1931:4.4). Sú villa (ef hún á að heita það) er í Ormsbók og Uppsalabók og Trektarbók (greinina vantar í Konungsbók), og einnig hjá Jóni lærða.

Á ýmsum stöðum í 5. kafla er rætt um lesbrigði frá skinnhandritum í Samantektum, og segir t.d. (bls. 290) „*Liklegasta skýringin er sú að þessi viðbót hafi verið eftir öðru handriti*“, sem doktorsefni merkir O með stjörnu, þ.e.a.s. að það er ekki lengur til. Mér þykir trúlegt að það hafi aldrei verið til, og að viðbótin stafi frá Jóni sjálfum eða misminni hans. Á öðrum stöðum (bls. 295) segir að tiltekið lesbrigði sé „*mjög traust dæmi um sjálfstæði Á*“ (Á er aðalhandrit Samantekta), en ekki er önnur ástæða til að álíta það en að texti Jóns er öðruvísi en í skinnhandritunum. Það kemur oft fyrir að texti Jóns sé lausleg uppskrift texta skinnhandrita og engin ástæða er til að halda að hann sé nær texta Snorra en það sem stendur í öðrum uppskriftum. Ég held að aldrei sé, eins og doktorsefni kemst að orði, „*edlilegast að líta svo á, að textinn sé sjálfstæður, kominn af *O**“ (bls. 297) eða: „*Skynsamlegasta skýringin er, að forrit Smt hafi verið sjálfstæður texti, ekki kominn af neinu varðveittu handriti Eddu*“ (bls. 297). Enn verra er þegar stendur: „*Hér er ... greinilega [eða augljóslega] sjálfstæður texti*“ (bls. 294, 295). Satt að segja bera margar klausur, sem hér er talið að séu úr *O, augljós merki máls seytjándu aldar, og geta ekki verið úr fornu handriti (t.d. neðst á bls. 296: „*hversu þeir folsuðu frasagnir Troverskra tíþinda sem forðum giorðuz til þess, at Landz folkit, þar þeir voru eðr foru, skylldu trua Þa Guðe vera*“).

Þannig veit ég ekki hvernig hægt væri að nota texta Jóns lærða í útgáfu Snorra Eddu, þó að doktorsefni skrifi (bls. 299): „*Útgefendur Snorra-Eddu munu hér eftir þurfa að taka tillit til texta Smt*“. Auðvitað stendur á eftir: „*ekki verður reynt að gefa reglur um hvernig með skuli fara*“, enda er það ekki hægt. Þó að satt væri að lesbrigði Samantekta væru stundum úr óháðu handriti, hefði texti þess verið svo illa ritaður að varla mundi nokkur útgefandi vilja taka leshætti þess fram yfir varðveitt skinnhandrit.

Ég hef áður fjallað um texta Samantekta og komist að ýmsum niðurstöðum um uppruna hans. Ég tek það ekki mjög nærri mér þó að doktorsefni sé ósammála (bls. 205–207) því sem ég skrifaði um NKS 1885 b 4to í útgáfu Eddu Magnúsar Ólafssonar, og því sem ég skrifaði um texta Jóns lærða í *Griplu* 1979. Ég er sjálfur ósammála því, og greinin var ekki skrifuð alveg í

alvöru. Doktorsefni veit miklu meira um texta Samantekta en ég, svo að ekki sé minnst á skilning hans á ritverkum seytjándu aldar yfirleitt og vitneskju um skrifara og samband handrita á þessum tíma. Ég held að skýring hans á texta N (bls. 207) sé miklu betri og sennilegri en mín, þó að báðar séu ágiskanir sem verða hvorki sannaðar né afsannaðar. En ég held að hann hafi eitthvað missskilið það sem ég átti við í *Griplu* (Faulkes 1979b). Fyrsta blað vantar í Konungsbók Snorra Eddu, en ég hugsaði mér að kannski væru til pappírshandrit runnin frá týnda blaðinu sem mætti nota til að endurgera það sem vantar, eins og Jón Helgason sýndi í *Nordælu* (1956:110–148) að væri hægt með texta Egils sögu sem vantar í Möðruvallabók og Wolfenbüttelbók. Eitt þeirra pappírshandrita sem ég notaði var texti Samantekta. Nú er hvort tveggja, að ekki er hægt að sanna að tiltekin pappírshandrit séu runnin eingöngu frá tilteknu skinnhandriti, sérstaklega ef það er týnt; enda er aldrei hægt að sanna að leshættir í slíkum handritum stafi frá frumriti. Ég hélt að það mundi vera augljóst að tilraun mín hafði þar mistekist. Eins og oftar, reyndist það hættulegt að benda of gætilega á eitthvað eða nota kímni í fræðiriti án þess að láta skýrt í ljós hvað maður eigi við.

Jón lærði talar sjálfur um að hann hafi haft fleiri en eitt handrit Snorra Eddu milli handa, þó að hann hafi sum þeirra ekki lengur hjá sér. Oftast nefnir hann slík handrit til að benda á að oft hafi vantað í þau, svo að það er augljóst að hann notaði ýmis handrit aðallega til að hafa sem fyllstan texta. Þannig koma fyrir orðin „sumar Eddr“ 20.13, „í þeirri stærri Eddu“ 37.18–19, „smaeddu“ 51.19; „Jeg hefi ecki til þa stærri um sinn“ 71.4; sbr. 81.4–5. Hann hafði sjálfur skrifað upp Uppsalabók löngu fyrr, handrit það er nú í Oxford, og þó að hann hafi hvorki haft forritið né þetta eftirrit hjá sér þegar hann skrifaði Samantektir, má vel vera að hann hafi gert aðra uppskrift fyrir eigin afnot, eða kannski útdrætti handa sjálfum sér. Hann vitnar í eitt handrit sem hann hafi séð í ungdómi sínum, og orðin „fullri Eddu“ þar (91.11) sýnast eiga við Uppsalabók eða uppskrift hennar, og vel má vera að hann hafi munað eftir ýmsu í þeirri bók og öðrum (sbr. „Her um segia margar Eddr“ 74.10), þótt varla geti allir leshættir í Eddu hans, sem stafa frá Uppsalabók, verið settir inn eftir minni. En ótrúlegt er að nokkurt efni í slíkum handritum, sem hann hafði séð og ekki var úr varðveittum skinnhandritum, sé úr óháðu miðaldahandriti. Slík efni í Eddu hans eru bara uppspuni seinni skrifara. Sbr. 299, 393.

Til eru aðrar uppskriftir Snorra Eddu frá seytjándu eða átjándu öld sem hafa blandaða texta, þó að ekki sé hægt að sýna að Jón lærði hafi þekkt neitt þeirra. Magnús Ólafsson í Laufási notaði aðallega Ormsbók, en hafði að minnsta kosti eitt annað handrit sem hann tók ýmslegt efni úr. En seinni skrifarar, sem gerðu uppskriftir eftir Eddu hans, bæta við efni úr öðrum handritum eða breyta texta hans eftir þeim á ýmsum stöðum, eins og sést í útgáfu

Resens. Svo kölluð Hraundalsedda hefur texta sumpart úr Konungsbók eða Ormsbók en sumpart úr Uppsalabók, alveg eins og Samantektir, þó að ég telji ekki að þessar gerðir séu skyldar. Sama er að segja um Svefneyjaeddu sem er tengd Eggert Ólafssyni frá Svefneyjum. Þar er efni úr öllum þremur skinnhandritum og einnig sitthvað úr Laufás Eddu og útgáfu Resens og öðrum heimildum. Þá er Codex Sparfvenfeldianus sem sennilega var skrifað fyrir Þorlák biskup Skúlason 1641 og hefur texta blandaðan úr Konungsbók og Uppsalabók og sumt úr Laufás Eddu (fjallað er um allar þessar eddugerðir í Faulkes 1979a, Introduction). Langsennilegast er að allir þessir blönduðu textar, þar á meðal Edda Jóns lærða, séu orðnir til á sama hátt. Þeir eru settir saman af skrifurum sem höfðu aðgang að skinnhandritunum sem enn eru til, eða öllu heldur að eftirritum þeirra, sem eru mörg, og tóku úr hverju handriti það sem þeim sýndist, sérstaklega það sem eitt handrit hafði fram yfir hin, en skrifuðu oft frjállega upp og notuðu eigin orðaforða eða skýringar þegar frumritin þóttu illskiljanleg. Eins og sagt hefur verið áður, er aldrei hægt að sanna að slíkir textar hafi einnig efni úr týndum miðaldahandritum; og aldrei er hægt að afsanna það heldur.

Um frágang texta í útgáfunni vil ég segja að hann er unninn af mestu nákvæmni og umhyggju. Aðeins er tvennt sem ég vil vekja athygli á. Útgefandinn hefur kosið að reyna „að hafa stóra stafi og litla í samræmi við það sem er í handritinu“ nema að stórir stafir eru alltaf notaðir fyrir sérnöfn (sjá bls. 190–191). Þegar ég var að búa Eddu Magnúsar Ólafssonar til prentunar fyrir Stofnun Árna Magnússonar, vildi ég gera þetta líka, og svo varð það í fyrstu próförk. Þá var mér sagt að það væri vitlaust að hafa stóra stafi og litla alveg af handahófi eins og var í handritum, þó að farið væri eftir eiginhandarriti höfundarins, og að það yrði að hafa einhverja reglu. Svo varð ég að breyta öllu í próförkinni. En í Samantektum er farið eftir ýmsum handritum, en aldrei eiginhandarriti, og það er eins og á öllum handritum, að oftast er óvíst hvort ritarinn hefur viljað skrifa stóran staf eða lítinn. Nú finnst mér að stofnunin ætti að athuga stefnu sína aftur og íhuga hvaða gagn er í því að prenta texta svo nærri stafsetningu og greinarmerkjasetningu seinni alda skrifara, þó svo að leyst sé úr böndum og ekki alltaf haldið línu- og greinaskilum. Textinn verður erfiður aflestrar og torskildari, en lesandi er engu nær um ritvenju höfundarins.

Þá hefur útgefandi reynt að greina sundur orð Snorra og orð Jóns lærða með því að nota stærra letur fyrir frumtexta Eddu, og minna fyrir viðauka Jóns. Eins og viðurkennt er í formálanum, er oft „erfitt að vera viss um, hvornig greina skuli milli Eddutexta og viðbóta Jóns lærða“ (bls. 273), sérstaklega þegar eddutextinn er svo frábrugðinn öðrum textum að erfitt er að vita hvort hann sé fremur ónákvæm uppskrift eða minnisgrein Jóns. En ef

greina á sundur á annað borð, þætti mér miklu betra að prenta orð Jóns með stærra letri en eddutextann með minna. Eins og áður segir er eddutexti Jóns lítils verður í sjálfum sér, ónákvæmur og sennilega runninn að mestu leyti frá þekktum handritum sem enn eru til. En það sem er frá hendi Jóns sjálfs hefur ekki verið prentað áður í heild sinni, er mjög fróðlegt, sérstaklega þau kvæði sem eru í ritinu, sennilega eftir hann sjálfan, og þetta allt varpar miklu ljósi á hugsunarhátt lærðra og ólærðra manna á Íslandi á seytjándu öld. Því hefði verið rétt að láta orð Jóns njóta sín betur fremur en láta þau standa í skugga vöndrar uppskriftar miðaldarits.

En það er gott að eiga loksins, eftir svo mörg ár, útgáfur að þessum tveim ritum Jóns, og ég hlakka til þess að sjá önnur ritverk hans í vísindalegum útgáfum. Ég held að fróðlegasti partur rita Jóns lærða sé það sem hann hefur sjálfur skrifað, en ekki það sem hann hefur úr fornum ritum, og það sem hann kvað hefði átt að prenta með stóru letri. Ekki held ég að rétt sé að segja um rit Jóns, það sem Magnús prestur Ólafsson sagði um goðafræði, „Meræ ibi nugæ et minus dignæ in qvibus bonæ perdantur horæ“ ‘hreinn hégómi, og ekki þess verður að eyða í hann góðum stundum’ (Faulkes 1979a:15). En kannske er sannlegt að minna á önnur orð sem Magnús tók upp um sjálfs sín fræðirit (Faulkes 1979a:312): „að því verður spurt, þá frá líður, hver kvað, en eigi hversu lengi var að verið“.

RITASKRÁ

- Aarne, A. og Thompson, S. 1973. *The Types of the Folktale*. Academia Scientiarum Fennica. Helsinki.
- Alfræði íslensk* III. 1917–1918. Útg. Kr. Kálund. STUAGNL 45. København.
- Boberg, I. M. 1966. Motif-Index of Early Icelandic Literature. BA 27. Munksgaard, Copenhagen.
- Edda Snorra Sturlusonar*. 1931. Útg. Finnur Jónsson. København.
- Faulkes, Anthony. 1964. The Sources of Specimen Lexici Runic. *Íslensk tunga* 5:30–138.
- Faulkes, Anthony (útg.). 1979a. Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás Edda). *Two Versions of Snorra Edda from the 17th Century*. 1. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Faulkes, Anthony. 1979b. The Prologue to Snorra Edda. An attempt at Reconstruction. *Gripla* 3:204–213.
- Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. *Verzeichnis medizinischer und naturwissenschaftlicher Drucke 1472–1830*. 8. 1978. Ed. Ursula Zachert. KTO Press, Nendeln, Liechtenstein.
- Jón Helgason. 1956. Athuganir um nokkur handrit Egils sögu. *Nordæla*. Afmælis-
kveðja til Sigurðar Nordals:110–148. Helgafell, Reykjavík.
- Thompson, S. 1955–1957. *Motif-Index of Folk-Literature*. Rosenkilde & Bagger, Copenhagen.
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. 1983–. Útg. Irmgard Bezzel. Hiersemann, Stuttgart.
- Piðreks saga af Bern*. 1905–1911. Útg. H. Bertelsen. STUAGNL 34. København.

Department of English
The University of Birmingham
Edgbaston
Birmingham B15 2TT
U.K.
a.r.faulkes@bham.ac.uk

II

RÆÐA MÁS JÓNSSONAR

1. Inngangur

Við mat á riti sem lagt er fram til doktorsvarnar þarf tvennt að koma til. Annars vegar má freista þess að skilja og dæma árangurinn á þeim forsendum sem höfundur leggur fram í upphafi máls eða birtir smám saman eftir því sem umfjöllun vindur fram. Slíkt mat felur í sér úttekt á því hversu vel eða illa hefur gengið miðað við það sem stóð til að gera. Það felur líka í sér úrskurð um það hvort, að gefnum forsendum, eitthvað skorti eða sé óþarft í ritinu, til dæmis að of mikið sé um smáatriði en of lítil hugsun um aðferðir. Sérhver athugun verður að njóta sannmælis í þeim skilningi að ekki má einblína á það sem hún ætlaði sér aldrei að vera eða gera.

Á hinn bóginn verður ekki hjá því komist að líta á allt það sem slíkt rit er ekki og meta gæðin út frá því sem lesanda finnst um það hvernig eigi að skrifa fræðirit og gefa út ritsmíðar frá fyrri öldum. Andmæli eru andmæli og höfundar geta ekki krafist þess að verk þeirra séu einungis tekin út miðað við það sem þeir ætluðu sér, heldur verða þeir að búa sig undir athugasemdir af öðrum sjónarhóli. Í því sem á eftir fer tekst mér vonandi að fullnægja þessum skilyrðum tvenns konar nálgunar (innan frá og utan frá), en umfjöllun skipti ég í fjóra hluta. Að loknum inngangsorðum eru fáeinar setningar um frágang verksins. Þá kemur nokkuð um frásagnarhátt, meira um útgáfu og skýringar, en mest um sjö nýjungar sem höfundur boðar í formála (15–16) og byggir tilverurétt rits síns að miklu leyti á.

Meginvandi þeirrar bókar sem hér er til umfjöllunar er að hún veit ekki alveg hvort hún er ritgerð um Jón lærða eða útgáfa á Eddurítum hans, Samantektum um skilning á Eddu (framvegis *Samantektir*) og Að fornu í þeirri gömlu norrænu kölluðust rúnir bæði ristingar og skrifelsi (framvegis *Ristingar*). Formleg uppsetning bókarinnar sem inngangur í einu bindi og texti í öðru bendir til sjálfskilnings sem útgáfu, en 500 síðna inngangur að hundrað síðna texta veldur því að rit Jóns lærða líkjast fremur viðauka en aðalatriði. Umfang inngangs er meira en gengur og gerist, jafnvel þótt þróunin hafi verið í þá átt undanfarin ár að fræðilegum útgáfum fylgi æ rækilegri skýrslur um tengsl handrita og samsetningu þeirra, málfar, stafsetningu og menningarsögulegt umhverfi rita og höfunda. Mun meiri vinna er oft á tíðum lögð í innganginn en útgáfuna sjálfa, sem að mínu viti er óæskilegt og væri betra að gefa út fleiri rit, því að fornra texta er beðið með meiri eftirvæntingu en útlegginga fræðimanna á þeim. Í því tilvikum sem hér er um ræðir virðist umræddur vandi

eiga sér þá skýringu að upphaflega hafi staðið til að gefa Samantektir út sem sérstakt rit og hefði bókinn þá orðið litlu meiri vöxtum en *Ensk miðaldaævin-týri* sem Einar Gunnar Pétursson gaf út árið 1976 með 120 síðna inngangi og 108 síðna texta. Ristingar Jóns lærða bættust við síðar, en eru aðeins sex blað-síður og breyta raunar litlu um lengd bókarinnar.

Það sem greinilega vafðist fyrir doktorsefni við útgáfu á Edduritum Jóns var sú löngun hans — sem fyrst birtist á prenti árið 1971 — að gera Jóni sjálfum ítarleg skil og hefja hann óvæfengjanlega upp í lærðra manna tölu. Inn í þetta blandast líka sá draumur doktorsefnis að gefa öll rit Jóns lærða út og hefði skýrari nálgun að mínu viti leyft annað tveggja: kostur a) væri eiginleg ævisaga Jóns lærða, en kostur b) útgáfa á heildarverkum hans. Mér hefði fundist fara betur á því að gera þetta sitt í hvoru lagi á tveimur sjálfstæðum bókum, því að sem inngangur er inngangur *Edduritanna* ofvaxinn og texti Jóns lærða hverfur í skuggann. Við fáum hvorki þá allsherjar úttekt á Jóni sem Hannes Þorsteinsson auglýsti eftir árið 1902 (1902:702) né útgáfu á verkum hans í heild.

Þessi tvöfalda áhersla angrar umfjöllun höfundar hér og þar, kannski svipað því þegar tvö forrit rugla vinnslu í tölvum. Aldrei er truflunin þó alvarleg nema í heiti bókarinnar, sem er bókfræðilega vonlaust fyrir þá sök að nöfnum ritgerða Jóns í heild er skotið inn í titil á milli „Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða“ og „Þættir úr fræðasögu 17. aldar“. Ef að líkum lætur verður aldrei vísað í þetta rit öðruvísi en sem *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Þættir úr fræðasögu 17. aldar*. Hinu verður sleppt.

2. Frágangur

Ég er feginn því að blaðsíðutal inngangs skuli vera með arabískum tölustöfum, en ekki rómverskum eins og algengt er í inngöngum að strangfræðilegum útgáfum á vegum stofnana Árna Magnússonar og annarra. Blaðsíða 478 hefði annars orðið CDLXXVIII og mætti finna enn erfiðari dæmi að ráða úr eða skrifa eftir í tilvísun. Þetta er því góð ráðstöfun og hefði mátt gæta sama sjónarmiðs aðgengileika og skýrleika við gerð heimildaskrár.

Handrit sem höfundur notar eða nefnir eru um 360 talsins, ef marka má sérstaka skrá í fyrra bindi á bls. 485–491, en þar er vísað til blaðsíðna þar sem þeirra er getið. Ekkert handritanna heitir neitt í skránni, enda er hún fremur viðbót við nafnaskrá ritsins en hluti heimildaskrár. Þetta kæmi ekki að sök ef handrit væru skilmerkilega tilgreind og útskýrð í heimildaskránni sjálfri. Þar eru handrit færð á tveimur stöðum. Undir fyrirsögninni „*Óprentuð rit, handrit og skjöl, sem vísað er til*“ eru 25 handritsnúmer sem vísa til skráningar á

tilteknum stað: Þjóðskjalasafn, Árnasafn í Kaupmannahöfn, Árnastofnun í Reykjavík. Aðeins skjöl heita eitthvað, þar á meðal bréf Odds Sigurðssonar lögmanns til stiftamtmanns árin 1708–1717 í böggulunum Stift. III–49 a og b í Þjóðskjalasafni. Aðeins eitt bindi af bréfabókum Brynjólfs biskups Sveinssonar er nafngreint (AM 281 fol), en hvorki önnur bindi þeirra sem notuð eru né bréfabækur Þormóds Torfasonar. Þær eru bara númer: AM þetta, AM hitt, Lbs þetta og JS hitt.

Og hvar eru hin handritin sem vísað er til í handritanúmeraskrá? Yfir 300 koma ekki fyrir í heimildaskrá, en til viðbótar við þau 25 sem þegar er getið á það við um 20 handrit í skránni yfir óprentuð rit að þau eru skammstöfuð með vísun til skrár sem fylgir og heitir „*Prentuð rit og handrit skráð á höfund eða titil*“. Þetta á meðal annars við um bréfabækur Gísla biskups Oddssonar, sem skammstafaðar eru „GíslOdds. *Bréfab.*“, og kemur fram að notuð voru handritin AM 245 4to og AM 247 4to. Það er skárra en að fá númerið eintómt, en hið eina rétta hefði verið að tilgreina hvert einasta handrit eftir íverustað með númeri og nafni. Handrit eru — þegar allt kemur til alls — merki- legri en prentaðar bækur og sú hefð er vond að skrifa ekki heiti þeirra í tilvísunum og skrá.

Skráin um prentuð rit og handrit skráð á höfund eða titil tekur til nærri 400 prentaðra rita og handrita. Hún er fullnægjandi að efninu til, en uppröðun sérkennileg. Neðanmálgreinar í inngangi byggja á vandlega gaumgæfðu kerfi styttinga, þar sem grein Einars Gunnars sjálfs um Flateyjarbók og Þorláksbiblíu er látin heita „EGP. *Flat.*“, en útgáfa Njarðar P. Njarðvík á Sólarljóðum „NPN. *Sólarl.*“, svo að dæmi séu tekin. Hugsanlega sparar þetta pappír, en gallinn er sá að í ritaskránni er bókum og greinum raðað eftir eiginlegri stafrófsröð, en ekki stafrófsröð skammstafana. Oftar en ekki fer þetta tvennt saman, en stundum torveldar fyrirkomulagið leitina og má nefna skammstöfunina „GHM.“ fyrir *Grönlands historiske mindesmærker* á milli „*Gríma*. ÞMJ.“ og „*Guðbj. Vatnsfj.*“. Skammstöfunin „GÁG. *BjörnJ.*“ fyrir grein Guðrúnar Ásu Grímsdóttur um Björn á Skarðsá kemur á milli „*GuðÝrJ. Gen.*“ og „*GunnH. Heims.*“ Þetta hefði mátt gera með einfaldari hætti.

Hér er við hæfi að geta þess að ég fann fimmtán prentvillur, sem fæstar skipta verulegu máli, en sumar svolitlu. Á bls. 27 vantar til að mynda orðið *móðir* á undan Ragnheiði Pálsdóttur í ættfærslu um Brynjólf biskup. Á bls. 200 segir: „Þess vegna er settur orðamunur úr Þ sem gætu verið runnin frá forriti þess.“ Á bls. 304 segir „erfið í framkvæmt“ og „þar sem reynt að draga saman“, en á bls. 429 „að Jón hafi þekkt einhvert handrit Eddukvæða“ og „fumbulþulur“ fyrir „fimbulþulur“. Á bls. 183 er haft fyrir satt að síðasti Íslendingurinn sem vann fyrir Svía á 17. öld hafi verið Þorvaldur Brochmann, en á að vera á 18. öld og er ljóst af samhenginu.

Loks má nefna varðandi frágang að þægilegt hefði verið að hafa eitt landakort eða tvö um flutninga Jóns um landið og nokkrar myndir af handritum hans og kannski af vatnsmerkjum sem lýst er ítarlega á nokkrum stöðum.

3. Frásagnarháttur

Vægt til orða tekið er stíll doktorsefnis þunglamalegur og ekki alltaf heiglum hent að komast áfram við lesturinn. Vissulega tekst vel til víða, einkum þar sem lýst er æviatriðum Jóns lærða og öðru sagnfræðilegu efni, en setningar eru margar óþjálar (203):

Eiríkur Guðmundsson Hoff ... lærði prentverk á Hólum og sigldi til að læra meira, en 1773 gerðist hann yfirprentari í Hrapsey en sigldi fljótlega.

Stundum er jafnvel eins og eitthvað vanti: „af bókabrenninni er sagt til útskýringar á því að fátt er að segja, en meira hefði verið til“ (43). Af þessu leiðir að þræðir frásagnar geta orðið vandraktir og ekki er alltaf alveg ljóst hvert verið er að fara. Stundum er lesanda þvælt í hringi eða röksemdafærsla er krókótt: „Styrkir þetta, að handritið hafi verið skrifað á seinni hluta 18. aldar, sem reyndar er augljóst af rithendinni“ (239).

Vangaveltum mörgum væri betur sleppt, til dæmis þessari (219):

Samkvæmt þessu hefur Oddur lögmaður getað átt tvö handrit *Smt*, annað með hendi Björns á Skarðsá sjálfs og hefur það örugglega verið með B-texta, en hitt með hendi séra Jóns í Villingaholti með Á-texta, en úr því verður ekki skorið með vissu. Hér er ég þó líklegast á villigötum, því að *Snorra-Edda* með skýringum Björns á Skarðsá getur eins vel verið sama rit sem nefnt er sem 10. liður á miðanum framan við AM. 552 n, 4to ...

Bollaleggingar af þessu tagi hjálpa engum og mörgu sambærilegu hefði mátt sleppa eða stytta verulega, því þokukennur stíll spillir annars ánægjulegum lestri og gerir að verkum að lesandi man síður eftir því sem sagt er. Sama gildir um útdúra á borð við þann sem hefst með orðunum „Hér verður að nefna handritið Nks. 1886, 4to (= G)“ (184). Þeim fylgir heil blaðsíða um handritið, en svo varð ég hissa (185):

Eftir að ljóst varð að G er ekki komið af Á er ekki einsýnt að hafa þennan póst um G hér, en það fellur þó vel að tímasetningu og ekki gott að sjá annan stað.

Annað vandamál frásagnarháttar eru endurtekningar. Á bls. 14 er ákveðið að taka Ristingar með, en þegar á næstu síðu áréttað að ófært hafi þótt annað en að taka þær með. Enn er ítrekað á bls. 174 að ófært hafi verið að sleppa þeim. Ummæli Árna Magnússonar um að Eddur geysimargar hafi brunnið í Kaupmannahöfn 1728 eru nefnd með tveggja blaðsíðna millibili (48, 50) og á óteljandi stöðum er endurtekið að Brynjólfur biskup hafi unnið að riti um fornan átrúnað (t.d. 14, 22, 49, 54, 307). Doktorsefni er sér meðvitað um þessa tilhneigingu til að endurtaka hluti, en bætir gráu ofan á svart með því að minna stöðugt á hana með orðalagi á borð við „Eins og fyrr gat“, „hér að framan“, „sem fyrr sagði“, „eins og áður sagði“, „eins og fyrr sagði“, „eins og áður var getið“, „eins og áður hefur komið fram“, „fyrr var talað um“, „sem áður var nefnt“, „hér á eftir“. Sama á við um óbærilega margar millivísanir yfir í aðra kafla, kaflahluta og blaðsíður. Í tólf línum á bls. 90 er þrívísing vísað aftur á bls. 64–65, 82 og 84. Sumar vísanir eru margliða: „sbr. skýringar við 86.18–22 í 5. kafla b), og á tengsl hans við Jón lærða er minnst við lok d) liðar í þessum kafla (s. 98)“ (134). Aðrar eru misvísandi, svo sem þegar segir á bls. 273: „Eins og áður hefur verið nefnt er niðurstaðan í 5. kafla a) (s. 298), að ...“ Þess er á hvorugum staðnum getið hvar það er sem áður var nefnt og ég fann það ekki. Enn aðrar millivísanir vísa í aðra vísun sem loks vísar til at-ríðis: „Eins og getið er í 1. kafla a) (s. 19), eru í 6. kafla b) 3 (s. 420–22) leidd rök að því“ (47). Þetta er reyndar ekki alltaf í samræmi, því oftast er vísað í kafla og blaðsíðutal, en stundum bara í blaðsíðutal eða kafla. Við vefsíðugerð í tölvum er ein helsta kúnstin sú að tengja rétt og vel á milli skjala, enda er sá máttur til millivísana og tenginga helsti kostur veraldarvefjarins. Um bækur er þessu öfugt farið að því leyttinu til að mjög margar vísanir á milli staða innanborðs benda oftast nær til þess að þörf sé á uppstokkun á efninu. Ég get þess að vísanir sem ég fletti upp voru laukréttar og sama á við um fjölmargar vísanir úr inngangi yfir í útgáfuna sjálfa, en þær eru þarfaping þótt fyrir komi að gert sé ráð fyrir því að lesandi hafi fullmargar bækur opnar á borðinu hjá sér í einu: bæði bindi Einars Gunnars ásamt nokkrum prentuðum og ljósprentuðum útgáfum Snorra Eddu (287). Þegar slík staða kom upp varð mér hugsað til leshringborðs í bókasafni Hafnarháskóla fyrir brunann mikla haustið 1728, sem hægt var að snúa svo lesa mætti margar bækur eða handrit í senn.

4. Aðferð við útgáfu

Textafræði er heilmikið fag með blómlegri umræðu og má vísa til greinasafns frá 1995 í útgáfu D.C. Greethams, *Scholarly Editing. A Guide to Research*, en sami maður gaf árið áður út greinargott yfirlit undir heitinu *Textual Scholarship. An Introduction*. Ekki má heldur gleyma *Den filologiske vitenskap* í ritstjórn Odds Einars Haugens og Einars Thomassens frá 1990. Sérhæfðari umræða fer fram í fagtímaritum fyrir einstök fræðasvið og útgáfufræðatímaritum á borð við *Text* og *Editio*, en að auki í greinasöfnum sem nú spretta eins og gorkúlur, enda útgáfuvísindi í tísku vegna nýrra möguleika á tölvuvinnslu. Þessi umræða hefur ekki skilað sér sem skyldi til íslenskra fræða og er afleiðingin til dæmis sú að víða í inngöngum að fræðilegum útgáfum eru búin til glötuð handrit úr engu öðru en rangri aðferð eða skorti á aðferð og umhugsun um það sem verið er að gera. Einar Gunnar er engin undantekning að því marki sem augljóst er að öll umræða um kenningarlegan grundvöll að útgáfum flókinna og/eða fornra texta hefur farið framhjá honum og ekkert slíkt rit er tilgreint í heimildaskrá, ekki einu sinni doktorsritgerð Odds Einars Haugens um Niðurstigningar sögu, *Stamtæ og tekstlandskap* frá 1992, enda þótt Tíðfordríf Jóns lærða komi þar við sögu (1992 I:42–43). Ég hef ekki farið í saumana á athugunum doktorsefnis á innbyrðis tengslum handrita að Edduritum Jóns, en harma skort á yfirvegun eða umhugsun um það hvaða reglur megi nota eða hanna til að skera úr um það hvernig eitt handrit tengist öðru eða ekki. Þessa hefði verið þörf, ekki síst vegna þess að mörg handritanna frá síðari hluta 18. aldar eru blönduð öðru efni og skrifuð fremur til skemmtunar en fræðilegra afnota. Veigamesta reglan um þessi efni sem orðuð er í inngangi *Edduritanna* er að útgáfa Ólafs Davíðssonar á Áradalsóði Jóns sé ófullnægjandi „þar sem ekki er tekið tillit til allra handrita, sem kunn eru nú“ (137). Hér og þar er líka beitt sögulegri aðferð við rökstuðning á hugvitsamlegan hátt, svo sem til styrktar þeirri hugmynd að til hafi verið tvö eiginhandarrit Jóns lærða að Samantektum (209). Einnig koma fyrir gagnlegar athugasemdir, svo sem að eftirritari sem ekki þekkir tungumálið fylgi stafsetningu forrits nákvæmar eftir (197).

Mjög sjaldan er aftur á móti útskýrt hvernig einstök orð eða setningar eru notuð til úrskurðar, en þó þetta á einum stað (406):

Til sönnunar því að O og 299 eigi sér sama forrit verður hvort handritið um sig að hafa dæmi um upphaflegri leshætti, þar sem hitt hefur afbökun.

Upphaflegri lesháttur er þegar annað þessara handrita á eitthvað sameiginlegt

með aðalhandriti sem hitt hefur ekki. Aðeins fundust fjögur „veik“ dæmi um slíkt, svo úrslitin urðu þau að 299 væri skrifað eftir O. Of lítið er af þvílíkum rökstuðningi miðað við fullyrðingagleði doktorsefnis og orðaval í umræðu um skyldleika handrita. Hann talar um „traust dæmi“ og verður tíðrætt um „sannanir“ fyrir hinu og þessu. Á bls. 267–268 kemur sögnin „sanna“ fyrir ellefu sinnum. Fyrirvarar koma reyndar fyrir líka, til dæmis á blaðsíðum 294–295, þar sem notuð eru orðin „greinilega“, „virðist“, „augljóslega“, „augljóst“, „mjög traust“, „auðséð“, „eðlilegt“, „tæplega“, „líklegast“. Hvergi er þó tekið til umræðu hvað sé nákvæmlega hægt að nota til marks um skyldleika handrita. Pulin eru dæmi og talað í fullvissu um að þau sanni eitt og annað, en ekki velt vöngum yfir því hvað sé traust dæmi og hvað veikt dæmi, eða almennt hvað sé hægt að sanna og afsanna í þessum efnum.

Doktorsefni skrifar: „Tilgangur þessarar útgáfu er að gefa út texta *Smt* eins líkastan því og Jón lærði gekk frá honum og mögulegt var“ (261). Gallinn er þá sá að helsta handritið, Sth papp 38 fol eða „Á“, er ekki vandað (285–286). Ásgeir Jónsson lagði sig ekki fram við að skrifa það og stafsetning hans er ekki í samræmi við stafsetningu Jóns lærða: „þess vegna er minni ástæða en ella að fjalla nákvæmlega um stafsetningu Ásgeirs Jónssonar á Á“ (189). Þrátt fyrir þetta er útgáfan höfð stafrétt, Samantektir eftir Ásgeiri og Ristingar eftir NKS 1867 4to frá um 1760, með leiðréttingum eftir öðrum handritum eftir því sem þaulhugaðar vinnureglur kveða á um, en allt slíkt gaumgæfilega auðkennt og útskýrt neðanmáls. Í *Edduritunum* er greinarmerkjum bætt við innan oddklofa, oftast punktum og kommum sem vantar í handritið, þótt að sögn Einars Gunnars megi „eflaust deila um hvort þau hafa alltaf verið sett á rétta staði“ (189). Í Ristingum er sýnt mismunandi bil á eftir punkti (407). Miklar vangaveltur eru viðhafðar um skiptingu orða á milli lína, hvort sé eitt orð eða tvö, en síðan segir höfundur (191):

Annars er það síður en svo, að alltaf sé ljóst, hvort orð sé skrifað í einu orði eða tveimur og má þar búast við ósamræmi í prentun, en það varðar vart miklu.

Af hverju er þá verið að eyða tímanum í þetta?

Peirri vinnureglu er fylgt í Samantektum að „hafa stóra stafi og litla í samræmi við það sem er í handritinu, en þó er litlum stöfum í upphafi sémafna breytt í stóra. Ekki er alltaf skýr munur á stórum staf eða litlum, og einnig er óglöggur munur á I og J“ (190–191). Ristingar fá aðra meðferð án þess að það sé útskýrt eða vísað á milli, því að „Engin leið er að greina að stór eða lítil s í upphafi orðs, en prentuð eru lítil s nema í eiginnöfnum og á eftir punkti“ (407–408). Greint er á milli *n* og *N*, *m* og *M* og *v* og *V* en *G* er aðeins prent-

að ef það er upphafsstafur „en ekki ef það er skrifað eins og venjulegt *g* í stærra lagi“ (408). Hér hefði þurft samræmi eða rökstuðning fyrir misræminu, enda kemur á daginn þegar útgáfa Samantekta er borin saman við handritið að hægt væri að þrasa endalaust um stærð á tilteknum stöfum hjá Ásgeiri, einkum *h*, *þ* og *l*. Strangt tekið skrifar hann, til dæmis, þrenns konar *l*: eitt sem er ansi stórt (*L*), annað lítið (*l*) og þriðja þar á milli. Aðferð doktorsefnis leiðir til þess að setningin „hann Lærði þar með at Leysa þriar elldingar or Lopti“ hefur þrjú *L* (II:3). Farsælla hefði verið að fylgja reglu Ristinga og hafa þau lítil í upphafi orða innan setninga, því öll þessi *L* trufla lesturinn.

(Innan sviga og til marks um það hversu vitlaust það getur verið að gefa út stafréttu texta er, að í ályktun háskólaráðs Hafnarháskóla um Jón lærða 15. apríl 1637, sem birt er í heild á hálfri blaðsíðu í inngangi, eru að mínu viti sjö lestrarvillur og enn fleiri álitamál um stóran staf eða lítinn, upplausn banda og styttinga eða hvort stafur sé *v* eða *w*, *h* eða *k* (88). Tilvísun í skjalabókina er reyndar höfð eftir úreltri skráningu á Ríkisskjalasafni sem Universitetets arkív 85, en á samkvæmt núgildandi skrá frá 1978 að vera KU 12.03.07. Kon-sistorium. Acta Consistorii 1634–1645.)

Sé boðuð ofurnákvæmni við útgáfuverkið höfð í huga og sú fyrirhöfn sem henni fylgir undrast ég að styttingar og bönd skrifara skuli vera leyst upp. Ef á annað borð er ákveðið að halda einkennum textans sem líkustum því sem þau eru í handriti skil ég ekki hvers vegna sú leið er valin samtímis að útrýma þeim upplýsingum sem styttingar og bönd veita málfræðingum, textafræðingum og jafnvel sagnfræðingum við rannsóknir sínar. Í *Edduritung Jóns lærða* eru hafðir svigar utan um orðhluta í nokkrum styttingum, svo sem „Gangl(eri)“ fyrir „Gangl.“ og „s(varar)“ fyrir „s.“, en aðrar venjur skrifaranna hverfa í meðförum samkvæmt ítarlegum reglum. Til dæmis er haft *-ir* í lok orða sem enda á *er*-bandi af því endingin *-ir* kemur oftast fyrir en endingin *-er* þegar þær eru skrifaðar fullum fetum. Aftur á móti er haft *-er* í orðum þar sem það á vel við þótt bandið sé það sama, svo sem „hver“ og „Iupiter“ (189). Upplausnastefna þessi er bagaleg ónákvæmni miðað við hitt og eðlilegra hefði verið að nota þá reglu sem Ólafur Halldórsson viðhafði í útgáfu á Grænlandsannálum Jóns árið 1978 og Jónas Kristjánsson í útgáfu á Spán-verjavígum hans árið 1950, því það nægir að rit sem þessi komi fyrir augu lesenda á venjulegri íslensku eða í mesta lagi með svolítið einfaldaðri stafsetningu handrita líkt og Halldór Hermannsson gerði í útgáfu sinni á riti Jóns Um Íslands aðskiljanlegar náttúruvísunir árið 1924 (1924:xxiii–xxiv).

Að þessum álitamálum slepptum er útgáfan hin vandaðasta og kórrétt. Fylgispekt við handrit fer þó út í öfgar þegar haft er „Hercules var ein sonr Iupiters“ af því tvöföldunarstrik vantar yfir *n* (II:6). Þetta hefði átt að leiðrétta þegjandi og hljóðalaust í *Hercules var einn sonr Iupiters* — nú eða hafa odd-

klofa utan um annað ennið. Eins orkar tvímælis að breyta „all eptir Latt“ í handriti Ásgeirs í „all(t) eptir Latt“ (II:88). Fleiri dæmi mætti nefna, en eru smámunir.

Um skýringargreinar doktorsefnis við Samantektir segi ég svo lítið annað en PASS: þær eru einum of. Samantekir Jóns lærða eru þannig saman settar að hann skrifaði klausur úr Snorra Eddu, sem prentaðar eru með stóru lettri, en útskýrði síðan einstök atriði eftir innblæstri sínum eða þekkingu og er það prentað með smærra lettri. Samantekir eru um 3800 línur að lengd, þar af 1100 frá Jóni, sem gerir um 30 blaðsíður á prenti, en á eitt hundrað blaðsíðum í inngangi sökkvir Einar Gunnar sér blygðunarlaust ofan í hverja einustu setningu sem Jón skrifaði til viðbótar. Honum er ljóst að hér er farið yfir strikið, en þægir því frá sér og hefði reyndar helst viljað gera meira (307):

Lesendum finnst eflaust kaflinn langur og margt smátt koma þar fram og skal því ekki mótmælt, en margt fleira væri hægt að skrifa um einstaka efnisþætti en gert er.

Ekki nær nokkurri átt að útskýra hvert einasta orð og benda á mögulegar heimildir allra setninga. Óguðleg vinna er lögð í aragrúa smáatriða og hefði farið betur á því að vinsa úr efni sem er virkilega áhugavert til umfjöllunar, svo sem þá hugmynd Jóns að Sæmundur fróði hafi skrifað Eddu (349) og þjóðsögu um mann sem bjó með selamey (352–354). Ristingar eru útskýrðar á þægilegri hátt (423), því hvert rit sem notað er eða vísað til er tekið út af fyrir sig: Snorra Edda, Biblían, Lilja, Reinalds saga og Rósu. Þetta hefði ekki verið mikið mál með Samantektir líka (395–397) og það eru engin rök að þær séu of langar. Skýringar línu fyrir línu eru í besta falli grundvöllur umfjöllunar og kenninga, vinnuþlög til einkaafnota en ekki birtingar.

5. Nýjungarnar sjö

Glæsilega orðuð ádeila séra Guðmundar Einarssonar á Staðastað á Fjanda-fælu Jóns lærða lagði mér lið við þennan hluta andmælanna. Guðmundur tók saman magnaðan lista átta atriða sem honum fundust aðfinnsluverð umfram annað hjá Jóni og ég les eitt þeirra (114):

... kennijng Jöns G. og Pravidoxum, ad af lærdum sie lijkijng giörd. þad diøflarner sieu so marger, sem Øgn edur är j Sölargeisla, edur droparnir j Niju daga regne af øllum himne.

Pravidoxum merkir skökk kenning eða slæm, svo að orðið á ekki við hér, því að mjög margt er gott í þeim sjö atriðum sem doktorsefni tilgreinir (15–16) að séu helstu nýjungar í bókinni. Ég nota því bara orðið kenning og þær sem Einar Gunnar Pétursson leggur fram eru þessar:

1. Brynjólfur biskup ætlaði að skrifa bók um norrænan átrúnað
2. Jón lærði naut álits samtíðarmanna sem fræðimaður
3. Til var handrit Samantekta með hendi séra Jóns í Villingaholti
4. Björn Jónsson á Skarðsá gerði útdrátt úr Samantektum
5. Jón lærði notaði áður óþekktan texta Snorra Eddu (*O)
6. Jón lærði er höfundur Ristinga
7. Jón lærði þekkti glatað handrit með Eddukvæðum

Atriðin tvö um óþekktan og glataða texta Eddukvæða og Snorra Eddu hefur fyrsti andmælandi tekið fyrir. Ég tek undir með honum og bæti við að miðað við þá óheyrilegu vinnu sem doktorsefni lagði í samanburð á texta Jóns við skinnbækur Snorra Eddu er leitt að hann skyldi ekki taka saman skrá yfir þá staði sem Samantektir virtust segja eitthvað nýtt um, frekar en að láta öðrum það eftir: „ekki verður reynt að gefa reglur um hvernig með skuli fara“ (299). Einar Gunnar virðist heldur ekki vera sérlega viss í sinni sök um gildi hins óþekktan handrits Snorra Eddu þegar hann segir: „engin leið er lengur að vita, hvort *O var gamalt handrit á skinni eða ung og óvönduð pappírsuppskrift“ (298). Ég hallast að síðari kostinum en hef ekki fleiri orð um það. Hinar nýjungarnar ræði ég í sömu röð og doktorsefni:

Nýjung 1 eða kenning Einars Gunnars Péturssonar að Brynjólfur biskup Sveinsson hafi ætlað að skrifa bók um fornán norrænan átrúnað og breyti það mjög skodunum manna á uppruna og gildi ýmissa rita frá 17. öld. Hugmyndin er ekki ný í sjálfri sér, heldur er hér á ferðinni betrubót við athuganir Jakobs Benediktssonar, sem raktar eru á bls. 37–38. Jakob tímasetti áform Brynjólfs til ársins 1647, en doktorsefni færir það til árána „upp úr 1640“ (38). Ég held að þetta sé hárrétt og doktorsefni tengir ritsmíðar Jóns lærða við fyrirætlun biskups með glæsibrag. Það er greinilegt að biskup hélt verndarhendi yfir Jóni og pumpaði hann í staðinn um forna trú, hjátrú og annað sem karlinn, nálægt sjötugu, var frægur fyrir að vita meira um en aðrir. En ég fyllist söknuði við að hugsa til þess hvað hefði getað gerst hefði doktorsefni látið það eftir sér sem hann neitar sér um á bls. 39:

Hér verður ekki reynt að kanna allt, sem gæti styrkt þá hugmynd að Brynjólfur biskup Sveinsson hafi verið farinn að huga að riti um fornán átrúnað um 1640 ...

Þetta gerir Einar Gunnar samt sem betur fer í nokkrum mæli og eru það forvitnilegar og vandaðar athuganir. Ég hefði hins vegar viljað sjá viðleitni Brynjólfs sem þungamiðju verksins. Ritið hefði orðið heildstæðara og hugmynd þess skýrari. Jafnframt hefði orðið til einkar vænlegur útgáfupakki með Eddurítum Jóns lærða báðum og Tíðfordrifi hans, því að sú ritsmíð var líka svar við spurningum biskups og samin árið 1644. Fylgt hefðu tvö eða þrjú rit Björns á Skarðsá, sem fékk að virðist sömu eða svipaðar spurningar um Eddur frá Brynjólfi um leið og Jón lærði, enda voru þetta tveir helstu spekingar og fróðleiksmenn í fornum fræðum á landinu.

Skýringar Björns á Brynhildarljóðum frá 1642 eru, svo að dæmi sé tekið, spegilrit Ristinga og voru í sama handriti séra Jóns Erlendssonar. Páll Eggert Ólason gerði þeim ítarleg skil í fjórða bindi *Manna og mennta* (1926:279–284) og doktorsefni viðurkennir að æskilegt hefði verið vegna sameiginlegra efnisatriða að láta rit Björns fylgja Ristingum í útgáfu (174). Hvergi er rökstutt hvers vegna það var ekki gert. Þetta er mikil synd, því ritin fylla hvort annað upp og Björn skrifar lengra mál, tekur meira upp í sig og setur sig í skemmtilegar stellingar. Hvor þeirra var **betri**, ef svo má að orði komast, skal ég ekki segja, en hefði viljað sjá hugleiðingar doktorsefnis þar að lútanda. Sögðu þessir karlar eitt-hvað merkilegt? Var vit í því sem Jón lærði skrifaði Brynjólfi um Snorra Eddu? Hefði biskup getað notað skýringarnar til einhvers? Við þessu fást engin svör í inngangi *Eddurítanna* og höfundur leggur ekki mat á hugmyndalegt gildi þess sem Jón lærði skrifaði. Tilgreind eru orð Finns Jónssonar prófessors um Samantekir á þá leið að formáli sé heimskulegur og skýringar einskis virði: „cum prologo nugatorio... et intermixtis explicationibus nullius pretii“ (188). Þetta hefði Einar Gunnar þurft að ræða og jafnframt velta vöngum yfir því sem Viðar Hreinsson hefur skrifað um Jón: „Hugmyndir Jóns eru, sé reynt að skoða þær í heild, afar sundurlausar og þversagnarkenndar“ (1996:154). Einar Gunnar tæpir einu sinni á svipuðu en ræðir ekki frekar: „Stundum er margt sagt í stuttu máli og því ekki gott að endursegja og efnið ekki alltaf nógu ljóst“ (43).

Nýjung 2 eða kenning Einars Gunnars Péturssonar að Jón lærði hafi notið meira álits samtíðarmanna sinna en talið hafi verið. Þessu til stuðnings er ítarlegt æviágrip sem óþarflega mikið er haft fyrir að réttlæta (56, 57):

Þótt segja megí að ekki væri sjálfsagt að hafa kafla um æviferil Jóns Guðmundssonar lærða, þótti við nána athugun rétt að fjalla um hann hér.

Ein meginástæðan fyrir því að kaflí er hafður um æviferil Jóns lærða er sú, að svo virðist sem réttar ályktanir séu oft ekki dregnar af rannsóknnum síðustu ára á ritum frá 17. öld.

Þessar afsakanir eiga ekki við og gildi æviatriðanna er ótvírætt, en þær sýna áðurnefnt flökt á milli þess að skrifa ævisögu og gefa út rit. Að mati doktors-efnis hafa rannsóknir þess leitt til endur mats á Jóni lærða, sem „hljóti í raun að hafa notið mun meira álitis, einkum meðal lærdómsmanna síns tíma, en til þessa hefur oftast verið haldið fram“ (99). Það virðist vera rétt og verður vart aftur snúið með þá endurskoðun á Jóni lærða. Hann var ekki bara sveimhuga fabúlant og galdrakarlar, heldur öðrum þræði alvarlega þenkjandi og fullboðlegur fræðimaður.

Aðeins einu æviatriði hefur mér tekist að bæta við, en það varðar strák sem Jón lærði eignaðist á elliárum fram hjá Sigríði Þorleifsdóttur konu sinni, Jón litla lærða sem svo var kallaður síðar. Einar Gunnar rekur heimildir um drenginn og kemst næst því að hann sé fæddur á árunum 1649–1659, þegar Gísli Magnússon var sýslumaður Múlasýslu (97). Fyrir nokkrum árum las ég mikið í sakeyrisreikningum sýslumanna á 17. öld í Þjóðskjalasafni og datt í hug að athuga hvort ekki mætti finna eitthvað þar um þetta brot, því að samkvæmt Stóradómi átti Jón að greiða átta ríkisdali í sekt til konungs. Og viti menn: reikningsárið 1650–1651 urðu Jón Guðmundsson og Ingibjörg Björnsdóttir sek um hördómsbrot í Múlasýslu og borguðu átta dali og tvö mörk í sekt, sem bendir til þess að hann hafi borgað hördómssekt, en hún verið ógift og sloppið með sekt fyrir frillulífisbrot. Þetta þýðir að Jón litli lærði er fæddur 1650 eða 1651, sem ekki er vitlaust að vita (Pí. Rentukammer Y-6. Reikningar jarðabókarsjóðs 1650–1660: Sakarfallsreikningar 1650–1651). Fimm karlar í Múlasýslu eru á réttum aldri árið 1703 til að geta verið þessi Jón Jónsson, einn hreppstjóri, tveir bændur, einn hjáleigumaður og einn bjargþrota næsta óhraustur (sjá Manntal 1703, nafnaskrá á lestrarsal Þjóðskjalasafns).

Þótt ég sé ekki á villigötum var þetta hálfgerður útdúrdur og ég held áfram. Skipulag æviágripsins er ekki eins og ég hefði viljað hafa það. Fyrst er farið í æviatriði og síðan lýst handritum sem Jón skrifaði og ritum sem hann samdi. Hér hefði farið betur á samfelldri umfjöllun í tímaröð líkt og til að mynda í doktorsritgerð Eriks Petersens um þýska fræðimanninn Johann Albert Fabricius, samtímamann Árna Magnússonar, sem varin var við Hafnarháskóla í gær. Sú leið hefði gefið kost á nokkurri greiningu á hugarheimi og hugsunum hins fjölhæfa og lífsreynda manns Jóns lærða. Tæpt er á einu og öðru hér og þar, meðal annars í umfjöllun um kvæði hans gegn Snæfjalladraumum árin 1611–1612, en oftast látið sitja við endursögn og almennar athugasemdir á borð við þá að raunveruleikaskyn Brynjólfs Sveinssonar og Gísla Oddssonar hafi ekki endilega verið ólíkt skyni Jóns (152). Þess er getið að Jón segi skemmtilega frá Staðarhóls-Páli í ættartölu sinni (60) og af lífshlaupi sínu með skemmtilegum útdúrdurum í ævikvæðinu Fjölmóði (58), en aldrei er lagt mat á það með hliðsjón af Edduritunum hver tilfinning hans hafi verið gagn-

vart þessum fornu textum, hvort hann hafi litið á þá sem sjóð af góðum sögum eða sem þekkingu á heiðinni trú eða hvað.

Ljóst er að minnsta kosti að Jón hafði smekk fyrir sögum og má benda á klausu í Tíðfordrífi þar sem segir af tilefni ferðar Sets, sonar Adams, til Paradísar á vegum föður síns (The History of the Cross-Tree:60–61):

Þa er Adam hafdi lifað dccccxxxij ár i dalnum Ebron. var hann a eignum deigj mæddur af miklu starfi þui hann hafdi þyrnunum roskliga uppruskad. og studdist kall a hækiu sijna. tok hann þa ad hriggast harla miðg og huxa hiartannliga huðrsu marga illa hluti hann sa frammfara af sijnu afkuæmi i heiminum.

Ekki fer heldur á milli mála að Jón hafði gott skopskyn, sem sjá má í Ármanns rímum hans frá 1637 um viðureign Þorsteins gála og tröllskessunnar Flegðu (Jón Helgason 1948:19–20):

Þorsteinn hrakti hamra fljóð,
hún þó af sér föllin stóð,
stelpan þrýstin þreytti dreng,
þar til honum var búið við spreng.

Þegar Ármann kom til hjálpar urðu örlög hennar svo sem við mátti búast ill og systra hennar skömmu síðar (Jón Helgason 1948:20):

Tekið var strax í fálu fót,
fór þá illa leikan ljót,
skiptu þeir henni í skálmir tvær,
skaða fékk af því kletta mær.

Á einum stað efast doktorsefni um geðheilsu viðfangs síns (70) og bergmálar orð Páls Eggerts að tortryggni Jóns hafi með köflum verið hrein geðveiki (1926:342). Þá hugdettu hefði mátt nota til að leggja út af sterkri sjálfsvitund Jóns sem birtist í því að hann talar iðulega um sjálfan sig og segir til nafns í ritum sínum, auk þess sem ritunarár er víða að finna í handritum sem hann skrifaði og það allt frá unglingsárum, því að varðveitt er Guðmundar saga góða með hendi hans árið 1592, þegar hann var átján ára gamall (Stefán Karlsson 1983:lxxxvi). Þetta var ekki algengt á 17. öld. Jón var næmur og hugsandi maður, en varð fyrir hverju áfallinu á fætur öðru og sætti ofsóknum, sem jók enn á tilfinningasemi hans gagnvart umhverfinu og löngun til að tjá sig. Jón var listasmiður og málari, en líka ótrúlega forvitinn um alla skapaða hluti, samanber þau ummæli Þórðar biskups Þorlákssonar frá 1669, sem Ólafur Halldórsson birtir en doktorsefni nýtir sér ekki, að Jón „formedelst

hans curiositáts skyld bleff kaldet dend lærde“ (1978:197). Um hluti sem þessa er sjaldan rætt í inngangi Einars Gunnars og mun algengara er æði þröngt sjónarhorn og smásæ efnistöð.

Þetta tvennt veldur því líka að aldrei er lagt heildstætt mat á vinnuáferðir Jóns lærða. Doktorsefni margtekur fram í skýringum sínum að nú hafi Jón líkast til skrifað „eftir minni“ (299, 349, 356, 357, 361, 364, 374, 397, 428, 434, 435). Ljóst er að Jón tapaði öllum bókum sínum þegar hann hrökklaðist úr Strandasýslu eftir að hafa tekið málstað Spánverja sem drepnir voru með köldu blóði við Ísafjarðardjúp og í Dýrafirði haustið 1615. Þetta segir hann víða og í Samantektum ber hann sig illa undan bókaskorti og handrita: „enn ec aldeilis boklav“ (II:81). Jón bjó þá á Austfjörðum og hafði ekki úr miklu að móða við vinnu sína, örfátækur og einangraður á versta stað upp á handrit. Brynjólfur sendi honum spurningalista, en getur ekki verið að hann hafi sent honum handrit líka, sem Jón svo notaði? Það má hugsanlega ráða af orðum Jóns „Enn her a yðvare bok (fromi E(ðla) hera“ (II:81), sem doktorsefni telur að vísi til uppskriftar Jóns eftir Uppsala-Eddu fyrir Brynjólf veturinn 1636–1637 (298, 372–373). Jón Helgason getur þess að Ármanns rímur sýni að Jón hafi „fátt haft nýtilegt við að styðjast“ (1948:xiii), en Ólafur Halldórsson orðar sömu hugsun betur en nokkur annar þegar hann segir að frásögn Landnámu af för Snæbjarnar galta og Hrólfs rauðlenska til Gunnbjarnarkerja sé í Grænlandsannálum Jóns skrifuð „eftir minni af manni sem einhvern tíma hefur séð og lesið í Landnámu, en allt er komið í graut í hausnum á honum“ (1978:249–250).

Flest af því sem Jón lærði hefur úr öðrum ritum en Snorra Eddu er rakið eftir minni manns sem mundi vel og lengi það sem hann heyrði og las, þótt vitaskuld skolaðist eitt og annað til, en rúmunum tveimur áratugum eftir að hann samdi Grænlandsannál mundi hann textann „mikið til utanað“ (Ólafur Halldórsson 1978:277). Í stað þess að hneykslast á því að Jón skuli hafa Yngvar víðförla norskan en ekki sænskan (339), hefði doktorsefni átt að hafa þá vitneskju sem komin er upp á yfirborðið um vinnulag Jóns til marks um menningarsögulegt fyrirbæri og tengja við rannsóknir undanfarin ár á minnistækni samtímamanna Jóns eða örlítið eldri á borð við Giordano Bruno á Ítalíu, sem Frances Yates skrifaði um fyrir þrjátíu árum í *The Art of Memory* og margir hafa fylgt eftir.

Nýjung 3 eða kenning Einars Gunnars Péturssonar um glatað handrit með hendi séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti, en uppskrift Ásgeirs Jónssonar senda til Stokkhólms frá Stangarlandi árið 1694. Sá hluti verksins, eins konar inngangur að lýsingu á Sth papp 38 fol, er skilmerkilegur og lýsir því hvernig Brynjólfur biskup lét séra Jón gera eintak eftir riti Jóns lærða. Þor móður Torfason eignaðist handritið og lét skrifara sinn Ásgeir gera eintak fyrir Guðmund Ólafsson, starfsmann sænsku fornfræðastofnunarinnar í Uppsölum (153–167). Ég hef ekkert við þá greinargerð að athuga og hún er frumleg.

Nýjung 4 eða kenning Einars Gunnars Péturssonar að Björn Jónsson á Skarðsá hafi gert útdrátt úr Samantektum Jóns lærða, að öllum líkindum árið 1644, þar sem einkum er haldið því efni sem Jón bætti við (211, 220). Þessi hugmynd er óvæfengjanleg, en ég lít á það sem mistök að hræra útdrættinum út í útgáfu Samantekta og setja hann að öðru leyti sem orðamun meðanmáls. Sniðugra hefði verið að gefa hann út sérstaklega eftir þeim fimm handritum sem varðveitt eru. Einar Gunnar tvítekur að „engin ástæða“ sé til að gefa B-textann út og færir þau rök að Eddutextinn sjálfstæði sé betur varðveittur í Á en B og viðbótarefni Jóns lærða heilla og betur varðveitt í Á (261). Þessu er ég ósammála. Nóg er plássíð í síðara bindinu og fengur hefði verið að því fyrir rannsóknir á fræðasögu 17. aldar að sjá í samfelldu máli hvernig Björn vann úr riti Jóns.

Nýjung 6 eða kenning Einars Gunnars Péturssonar að Jón lærði sé höfundur Ristinga. Það er besta mál í alla staði og sannferandi, enda er vart að finna skýrari röksemdafærslu í bókinni (408–422), nema helst þar sem sýnt er með skorinorðum hætti fram á að Jón Eggertsson sé höfundur viðbóta við Tíðfordríf nafna síns lærða sem lesa má í tveimur handritum í Stokkhólmi (123–134).

6. Lokaorð

Einar Gunnar Pétursson hefur mikið til síns máls þegar hann fullyrðir að rit sitt varpi nýju ljósi á margt í fræðasögu 17. aldar. Hann boðar framhald á rannsóknum sínum og gefur gagnlegar ábendingar um það sem helst þurfi að gera á þessu sviði, svo sem það að bréfabækur Brynjólfs séu vannýttar (29), gera þurfi Þorláki biskupi Skúlasyni betri skil (30) og rannsaka nánar fræðastarfsemi beggja biskupsstóla (32, 55). Efni í heila bók, segir hann, væri að tala um leiðslur og draumvitranir á 17. öld (387) og um galdratrú gæti hann skrifað aðrar tvær. *Eddurit Jóns lærða* og inngangur að þeim eru ásamt rannsóknum margra góðra fræðimanna drjúgur áfangi í átt til skilnings á því hvers vegna var farið að stunda markvissar athuganir og uppskriftir á íslenskum fornþóknemntum á fyrri hluta 17. aldar — þeirri spurningu hefur samt ekki verið svarað alveg nógu vel ennþá, en allt er þetta í áttina og doktorsefni ber okkur vel á veg.

RITASKRÁ

- Pf. Rentukammer Y-6. Reikningar jarðabókarsjóðs 1650–1660: Sakarfallsreikningar 1650–1651
 Manntal 1703, nafnaskrá á lestrarsal Þjóðskjalasafns
 KU 12.03.07. Konsistorium. Acta Consistorii 1634–1645
- Greetham, D.C. 1994. *Textual Scholarship*. An Introduction. Garland Publishing, New York.
- Greetham, D.C. (útg.). 1995. *Scholarly Editing*. A Guide to Research. Modern Language Association of America, New York.
- Halldór Hermannsson (útg.). 1924. Jón Guðmundsson and His Natural History of Iceland. *Islandica* 15. Cornell University Library, Ithaca.
- Hannes Þorsteinsson (útg.). 1902. Ritgerð Jóns Guðmundssonar lærða um ættir o.fl. *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju* 3:701–728. Hið íslenzka bókmenntafélag, Kaupmannahöfn.
- Haugen, Odd Einar. 1992. *Stamtre og tekstlandskap*. Studiar i resensjonsmetodik med grunnlag i *Niðrstigningar saga*. I–II. Nordisk institutt, Bergen.
- Haugen, Odd Einar og Einar Thomassen (útg.). 1990. *Den filologiske vitenskap*. Solum forlag, Oslo.
- The History of the Cross-Tree down to Christ's Passion. An Icelandic Legend Version. Ed. Mariane Overgaard. EA B26. Munksgaard, Copenhagen.
- Jón Helgason (útg.). 1948. Ármanns rímur eftir Jón Guðmundsson lærða (1637) og Ármanns þáttur eftir Jón Þorláksson. *Íslenzk rit síðari alda* 1. Hið íslenzka fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Jónas Kristjánsson (útg.). 1950. Spánverjavígin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur. *Íslenzk rit síðari alda* 4. Hið íslenzka fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.
- Ólafur Halldórsson. 1978. *Grænland í miðaldaritum*. Sögufélag, Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1926. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi*. IV. Rithöfundar. Reykjavík.
- Stefán Karlsson (útg.). 1983. Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga A. EA B6. C. A. Reitzels forlag, Kaupmannahöfn.
- Viðar Hreinsson. 1996. Tvær heimsmyndir á 17. öld. Snorra Edda í túlkun Jóns Guðmundssonar lærða (1574–1658). *Guðamjöldur og arnarleir*: Safn ritgerða um eddulist:117–163. Ritstj. Sverrir Tómasson. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Yates, Frances Amelia. 1966. *The Art of Memory*. Routledge & Kegan Paul, London.

Heimspéideild Háskóla Íslands
 Nýjagarði við Sæmundargötu
 101 Reykjavík
 marj@hi.is

III

SVÖR EINARS G. PÉTURSSONAR VIÐ ANDMÆLARÆÐUM OG UMRÆÐUR UM FÁEIN ATRIÐI

Mér hefur verið gefinn kostur á að svara andmælaræðum, sem fluttar voru við doktorsvörn mína 13. júní 1998. Svörin voru mælt af munni fram með hliðsjón af minnispunktum, sem skrifaðir voru undir ræðum andmælandanna. Eðlilega er það sem hér fer á eftir ekki nákvæmlega orðrétt það sem sagt var. Ber fremur að líta á þetta, sem hér stendur, það sem ég vildi sagt hafa eða tel nú, að rétt hefði verið að segja, heldur en það sem ég í raun og veru sagði. Miklu máli skiptir hér einnig, að við vörnina var eðlilega ekki tækifæri til að fletta upp í bókum einstökum atriðum, sem komu fram í ræðum andmælandanna. Þess vegna er hér ýmislegt skoðað, sem ég tók lítið eða ekkert til umræðu í svári mínu, en mér þykir nú við nánari athugun ástæða til að taka til umfjöllunar.

Þegar ég nú lít yfir ræður andmælandanna við vörnina, finnst mér ég hafa nokkra ástæðu til að vera ánægður. Ekki er samt svo að skilja að mér finnst allt einskis vert það sem fundið var ritgerðinni til foráttu, heldur af því að mér finnst margt ekki vera nefnt, sem að jafnaði þykir verulega óþrýða fræðirit. Hvergi er talað um slæma meðferð heimilda eða glannalegar ályktanir. Hlýt ég að telja þetta ritgerðinni til nokkurra tekna. Eðlilega er ég andmælendum ekki sammála í öllum atriðum og verður nú reynt að ræða þau.

Ræða 1. andmælanda

Ég er sammála 1. andmælanda um flest sem segir um Jón Guðmundsson lærða og Magnús Ólafsson í Laufási, en þó er þar smávegis meiningamunur. Mér finnst næstum vera villandi að segja (274) að Jón lærði hafi verið „ákærður fyrir villutrú og fordæðuskap, að mestu vegna ritverka sinna“. Hérna hlýtur að vera átt við Fjandafælu og Bót eður viðsjá. Mér finnst svolítið ónákvæmt að segja, að Jón lærði hafi verið ákærður vegna rúnakunnáttu sinnar. Margt fleira en rúnir virðist hafa verið í Bót eður viðsjá og er þá einkum að nefna kaþólskar bænir eða særingar, sem ekki er svo auðvelt að greina að. Í Fjandafælu fannst Guðmundi Einarssyni vera of margar óguðlegar kenningar, en særingar sem sjálfsagðar voru á kaþólskum tíma, þóttu guðfræðingum 17. aldar óguðlegar mjög. Vík ég að þessu (I:80) og tel mig

þar vera á réttri leið. Er ekki fullsterkt að segja, að Jón lærði hafi verið ákærður á sínum seinustu árum, þegar hann skrifaði hvert ritið á fætur öðru fyrir Brynjólf biskup Sveinsson?

Faulkes dregur í efa (274), að mér hafi tekist „(...) að sýna fram á, svo að óbyggjandi sé, að Samantektir hafi verið samdar að beiðni Brynjólfs biskups í sambandi við áætlun hans að semja rit um fornan átrúnað, þótt það sé svo sem trúlegt.“. Ekki eru færð fyrir því önnur rök. Ekki felast í orðunum mótmæli við því að *Smt* hafi verið skrifaðar fyrir Brynjólf, enda kemur það glögglega fram í ritinu sjálfu að fyrir biskupinn er ritið skrifað (II:81 og 92 nm.). Tileinkun til biskupsins er einnig í öðru riti Jóns lærða, Tíðfordrifi, en þar segist hann áður hafa skrifað Eddubækling, sem hlýtur að hafa verið *Smt*, en samband Tíðfordrifs og *Smt* er rakið í 1. kafla (I:24–26). Á þeim tíma þegar ritin voru samin, var Brynjólfur fullur áhuga á fornum átrúnaði og *Smt* fjalla um það efni að miklu leyti. Þess vegna verður að teljast óhugsandi annað en áhugi á fornum átrúnaði hafi legið að baki beiðni Brynjólfs til Jóns lærða um að taka saman ritið. Hér finnst mér ástæða til að benda á lokaorðin í „Yfirliti“ aftast í 5. kafla b) (I:400–401), en þar segir, að efnistöðin í *Smt* séu í samræmi við þá hugmynd að Brynjólfur biskup Sveinsson hafi beiðið Jón lærða um að skrifa Snorra-Eddu með skýringum til að fá efni í rit sitt um fornan norrænan átrúnað og seinustu orðin þar eru: „Aftur á móti verður ekki fundið að neitt mæli sterklega móti hugmyndinni.“

Margt sem 1. andmælandi segir er í fyllsta samræmi við hugmyndir mínar, eins og t. d. er hann segir (275): „Engin ástæða er til að álíta að Jón hafi verið hjátrúarfyllri eða trúgjarnari en flestir samtímamenn hans.“ Ályktanirnar í framhaldi af þessum orðum eru í fyllsta samræmi við skoðanir mínar. Í eftirfarandi orðum 1. andmælanda kemur fram mikil, en því miður alltof sjaldgæf, reynsla af rannsóknum óprentaðra rita frá 17. öld (275):

Það hefur verið mjög erfitt fyrir þá sem rannsaka handrit að skilja hvaða rit eru í tilteknum handritum og hver sé höfundur, því að handritaskrár eru mjög ótraustar um þessi efni.

Um þetta atriði sagði ég í inngangsorðunum, að erfitt væri að vera viss um hvort öll handrit sem máli skiptu væru komin í leitirnar. Tvö handrit, SÁM 44 og Marshall 114, mjög mikilvæg fyrir Edduritin eru hvergi nefnd í prentuðum handritaskrá og væri rannsóknin miklu ófullkomnari án þeirra. Rannsókn og skráning íslenskra handritasafna er víða mjög ófullnægjandi, og á það ekki síst við rit frá því eftir siðaskipti. Sitthvað gæti því enn leynst bæði í illa skráðum handritasöfnum og jafnvel í einkaeigu hérlendis og erlendis, því að í handritum frá 17. öld og síðar er margt varðveitt af gömlum textum.

Dæmi eru um að mér finnist vera gengið fulllangt í hóli eins og þegar segir (275): „ennfremur er í öðrum kafla gerð endanleg grein fyrir öllum öðrum ritum, sem Jóni hafa verið eignuð, og öllum ritstörfum hans.“ Hér finnst mér fullyrt of mikið því að þessi kafla, reyndar bókin í heild, sýni að margt hefur verið að koma í leitirnar á síðustu áratugum af ritum, sem menn telja nú víst að séu eftir Jón lærða. Rit sem víst þótti áður að væru eftir hann eru nú eignuð öðrum. Rannsóknir á bókmennta- og lærdómssögu 17. aldar eru ekki svo langt komnar, að hægt sé að fullyrða, að ekkert eigi enn eftir að koma í leitirnar. Þótt ég geri grein fyrir öllum skrifum sem sem mér er nú kunnugt um að séu til eftir Jón lærða, getur það yfirlit átt eftir að breytast, um það er best að fullyrða sem minnst. Svo kemur spurningin: Hversu mörg áður ókunn rit má búast við að geti komið í leitirnar eftir Jón lærða?

Mjög gagnlegar eru tilvísanir 1. andmælanda til skráa um lækisfræðirit í Wolfenbüttel, vonast ég til að þær tilvísanir komi að notum síðar. Aftur á móti fannst mér eðlilegt að reyna ekki í formála að *Edduritunum* að leita mjög að því hvaða grasabækur prentaðar í Frankfurt am Main Jón lærði sagðist hafa séð á Skarði á Skarðsströnd. Jón lærði nefndi þær aldrei í *Edduritunum* og ég tók þær til umræðu sem dæmi um margt af því sem hann sá á Skarði, og þess vegna taldi ég hæpið að eyða meiru púðri á þær. Einnig er hárrétt, að betra hefði verið að leita í heildarskrá yfir bækur gefnar út á þýsku heldur en í skrá yfir bækur í Library of Congress, eða réttara sagt samskrá um bækur í bandarískum háskólabókasöfnum. Hér verð ég að svara því, að þessi þýska skrá er ekki til hér á landi, því miður, en það hefur í þessu tilviki sem betur fer ekki komið að sök.

Margt segir 1. andmælandi um 5. kafla b), sem gæti bætt við skýringarnar þar. Ekki er nema gott um þetta að segja, enda stendur á einum stað (I:306), að ekki séu „líkur til að tekist hafi að finna allar heimildir, sem Jón lærði vísaði til“. Mér til málsbóta er á næstu síðu framan við sagt, að ekki sé „talin ástæða til að leita að erlendum heimildum rita, sem Jón lærði notaði“. Undir þetta hef ég talið falla leit í ritum eins og *Motif-Index of Folk-Literature* eftir Stith Thompson. Neðar á sömu síðu stendur: „Víða gæti verið ástæða til að skrifa langt mál um tiltekið efni“. Það hefði að mínum dómi leitt allt of langt að fara að reyna að leita í Stith Thompson eftir minnum í Smt og skrifa langar ritgerðir, og þá er ég hræddur um að 2. andmælanda hefði þótt kaflinn verða heldur langur. Um söguna um akkerið sem kom úr lofti, er það að segja, að þar fór ég lengra en víðast annars staðar og nefndi rit um írskar hliðstæður við söguna. Tilvitnunin í minnaskrá Bobergs, *Motif-Index of Early Icelandic Literature*, til Þiðreks sögu er tæpast sambærileg, því að sagan þar er um skyndikynni af „sækonu“, en ekki langa sambúð með selkonu. Um söguna vitnaði ég í grein eftir Bo Almqvist, þar sem rakin er útbreiðsla hennar víða við Norður-Atlantshaf.

Gott er að sjá að Magnús í Laufási hafi notað handrit náskylt AM 568 4to. Hér er eitt dæmi af mörgum um, að mikil nauðsyn er á að skrá not handrita sem nákvæmlegast, því að það myndi gera margt fræðagrúsk auðveldara og öruggara en nú er.

Mjög svo erfitt er og of gagnslítið að leita í seðlasafni Orðabókar Háskólans að orðum úr ritum Jóns lærða, því að rannsókn og orðtaka á efni frá þessum tímum er enn skammt á veg komin. Einkum hefur verið orðtekið prentað efni, en orðtaka óprentaðs efns hefur verið minni, sem gæfi þó líklega betri mynd af orðaforða Jóns. Ekki er heldur áformað að setja saman orðabækur yfir orðaforða bundins máls frá því fyrir og um siðaskipti, þ. e. útgáfa Jóns Helgasonar á *Íslenzkum miðaldakvæðum* hefur ekki verið orðtekin fyrir neina almenna orðabók og töluvert af þessum kveðskap er enn óútféið. Þótt elstu dæmi um orð í seðlasöfnum Orðabókar Háskólans séu úr ritum Jóns lærða er það þess vegna ekki marktækt. Ef eitthvert gagn hefði átt að vera af athugunum á orðaforða Jóns lærða, hefði einnig þurft að fara í seðlasafn Orðabókar Árnanevndar, því að þar eru mestar viðbætur við prentaðar orðabækur formáls úr orðaforða óbundins máls seinast í kaþólsku, sem hlýtur að einhverju leyti að vera sameiginlegur orðaforða Jóns lærða.

Eðlilega tel ég rétt að eyða nokkru rými í að verja mitt mál um uppruna Eddutextans í Smt og sjálfstæði *O, en þar eru ég og 1. andmælandi á öndverðum meiði. Í stuttu og einfölduðu máli virðist mér, að hann telji það afbakanir frá Jóni lærða, sem ég tel geta verið runnið frá sjálfstæðu og glötuðu forriti, sem var að stofni til frá miðöldum. Ekki er það í samræmi við athuganir annarra, að Jón lærði hafi (278) í uppskriftum sínum breytt textum „oftar en aðrir“. Stefán Karlsson notar í útgáfu sinni á A-texta Guðmundar sögu Arasonar handritið AM 394 4to, sem er uppskrift Jóns lærða af AM 399 4to og er það handrit varðveitt að mestu. Stefán segir eftir samanburð á nokkrum köflum af gamla handritinu við uppskrift Jóns lærða, að hún „sé mjög þokkaleg heimild um varðveittan texta“ í AM 399 4to.¹ Rannsókn Stefáns Karlssonar styður ekki þá fullyrðingu, að Jón lærði hafi breytt „oftar en aðrir“.

Ekki var því mótmælt að forrit Á, aðalhandrits Smt, hlýti að vera glatað handrit með hendi Jóns Erlendssonar í Villingaholti, sem ég kallaði *JErI. Jón Erlendsson skrifaði upp mörg handrit að beiðni Brynjólfs biskups Sveinssonar. Biskupinn gerði miklar kröfur til nákvæmni eins og kemur fram í uppskriftum Jóns á Íslendingabók, þar sem Jón skrifaði gamla og glataða handritið tvisvar upp, af því að biskupi þótti fyrri uppskriftin ekki nógu nákvæm.²

¹ *Guðmundar sögur biskups*. I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga. A. Stefán Karlsson bjó til prentunar. Kbh. 1983. EA B. 6. lvii.

² *Íslendingabók Ara fróða*. AM. 113 and 113 b, fol. With an introduction by Jón Jóhannesson. Rv. 1956. viij–ix.

Nú er ljóst, að þeir þrír skrifarar, Jón lærði, Jón Erlendsson í Villingaholti og síðast Ásgeir Jónsson, hafa allir verið yfir meðallagi að vandvirkni. Þess er vart að vænta að Jóni lærða hafi farið aftur í vandvirkni frá unga aldri þangað til hann skrifaði fyrir Brynjólf, þótt megingilgangurinn hafi ekki verið að skrifa nákvæmt Edduhandrit eins og nefnt er víða, t. d. (I:42, 273 og 288). Vissulega væri gott, ef milliliðir væru færri, og B- og N-textarnir sýna, að Á-textinn er ekki fullkominn, en bærilega góður samt.

Alls ekki er hægt að vera sammála því sem segir (278): „aldrei má draga ályktanir af sameiginlegum úrfellingum, ... þar sem úrfellingar þurfa ekki að stafa frá forriti.“ Hér styð ég orð mín með dæmi úr Tíðfordrifi. Þar vantar ofan af 3. bl. í handritinu AM 727 II 4to, sem virðist skemmt eftir bruna. Til eru handrit, sem hafa textann á blaðinu heilan, og hafa því ekki verið skrifuð upp eftir AM 727 II 4to, eftir að blaðið skertist. Varðveitt handrit Tíðfordrifs hafa upphaf textans eftir eyðuna mismunandi, sem sannar að handritaflokkar með sömu úrfellingum eru runnir frá sameiginlegu forriti. Einnig er rétt að minna á, að þegar úrfellingar eru miklar eða mismiklar í sumum handritum sama flokks, eins og í B-texta Smt, sanna þær skyldleika handrita flokksins. Óhugsandi er að handrit, sem hafa textabút sem er upphaflegur í Smt, séu skrifuð eftir handritum sem hafa hann ekki.

Þótt ég nefndi það hvergi í *Edduritunum*, sagði Jón Helgason prófessor í Kaupmannahöfn mér fyrir löngu, að Eddutextinn í Smt væri sjálfstæður, þ. e. ekki bein uppskrift af kunnu gömlu og varðveittu handriti Snorra-Eddu. Ég trúði þessu lengi vel ekki, þótt ég sannfærðist um það að lokum. Tel ég að flýtt hefði fyrir frágangi á texta ritsins ef ég hefði trúað orðum hans fyrr, sem vitaskuld varð að sannreyna og það taldi ég mig gera. Mér finnst vera nokkur ósamkvæmni í orðum 1. andmælanda þegar hann er fullviss um, að rétt sé, að Jón lærði hafi haft glatað handrit með Eddukvæðum, þar sem einkum einn nokkuð traustur lesháttur er því til sönnunar (I:428–429 og 439). Aftur á móti leggur hann ekki trúnað á marga leshætti í Smt og raktir eru (I:289–298) því til sönnunar, að Jón lærði hafi notað glatað handrit að Snorra-Eddu.

Mikilvægt atriði til sönnunar því að Eddutexti Smt hafi ekki verið sjálfstæður telur 1. andmælandi (278–279) vera, að

óhugsandi er að til hafi verið skinnhandrit óháð öðrum með texta sem var stundum sameiginlegur Konungsbók og Ormsbók, en stundum Uppsalaabók, þar sem hin síðast talda er svo frábrugðin öðrum handritum að sennilegast er að hún stafi frá öðru eiginhandarriti höfundar, kannski uppkasti ...

Ekki eru allir sammála um að Uppsalaabók sé komin af öðru „eiginhandarriti“

Snorra, því að margir halda því fram að þar hafi textinn verið stytur, þótt af sama stofni sé upphaflega kominn,³ en það kemur málinu ekki við. Hér vil ég einnig minna á, að í rannsóknum sínum á *Eddu Magnúsar Ólafssonar* komst 1. andmælandi að þeirri niðurstöðu, að Magnús Ólafsson hefði við samsetningu hennar notað annað handrit, sjálfstætt, en náskýlt þeim skinnbókarbrotum Snorra-Eddu sem oft hafa verið kölluð A (AM 748 I b 4to) og B (AM 757 4to), en þó frá hvorugu þeirra runnið einvörðungu. Þetta handrit taldi hann hafa verið lítilsvert pappírshandrit, en þó eldra en önnur varðveitt pappírshandrit Snorra-Eddu, nema e. t. v. *Trektarbók*.⁴ Það handrit var skrifað um 1600 eftir glataðri skinnbók. Hér er einnig rétt að minna á að Oddur biskup Einarsson segir að í bruna í Skálholti 1630 hafi farið: 'Item gömul kálfskinnsbók in folio sem eg átti sjálfur þar var á Lilja og mörg heilög forn kvæð(i). Item Edda og Speculum.'⁵ Hér eru m. ö. o. heimildir um tvö glötuð skinnhandrit Snorra-Eddu, og að auki eitt, sem líklegast var á pappír, og öll voru þau til á 17. öld. Nú er vel trúlegt, að ekki hafi fundist allar heimildir frá 17. öld um Eddur og einnig er líklegt að einhver handrit hefðu getað glatast og ekki skilið eftir sig nein spor, sem vitað er um, enn sem komið er a. m. k.

Því til sönnunar að forrit Eddutextans í Smt hafi ekki getað verið sjálfstæður texti segist 1. andmælandi (279), ekki þekkjja

einn einasta leshátt í texta Jóns lærða sem getur verið úr óháðu skinnhandriti, þar sem hin skinnhandritin, sem til eru, hafa sameiginlega villu. Til dæmis er í formála Snorra orðið 'höfuðtungur', sem útgefendur hafa talið ritvillu og ætti að standa *höfðingjar* (*Edda Snorra Sturlusonar* 1931:4.4). Sú villa (ef hún á að heita það) er ... einnig hjá Jóni lærða.

Villa þessi hefði getað verið komin inn í forrit allra varðveittra handrita Snorra-Eddu, svo að mér finnst hún sanna lítið. Eitthvað sýnist 1. andmælandi líka svipaðrar skoðunar er hann segir: „(ef hún á að heita það)“⁶. Einnig fullyrði ég aldrei, að *O hafi verið svo gamalt, segi reyndar (I:298), að hugsanlegt sé, að *O hafi getað verið ung pappírsuppskrift eftir gamalli skinnbók og ef svo hefði verið myndi það rýra gildi textans. Þess vegna finnst mér gæta misskilnings þegar 1. andmælandi segir (279): „engin ástæða er til að halda

³ *Edda Snorra Sturlusonar* udgivet efter håndskrifterne ... ved Finnur Jónsson. Kbh. 1931. xxvii og xxxi.

⁴ *Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás-Edda)*. Edited by Anthony Faulkes. Rv. 1979. 170–172, 26–28.

⁵ Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi*. IV. Rv. 1926. 55, en hér eftir AM 243 4to, 22r.

að hann sé nær texta Snorra en það sem stendur í öðrum uppskriftum.“ Aftur á móti langar mig í framhaldi af þessu til að benda á leshátt (II:8.8), en um hann fullyrði ég (I:289), að texti Jóns lærða sé þar betri en texti W og vitnaði þar um til athugasemda Finns Jónssonar í sérútgáfu W. Ormsbók eða W var það handrit sem stóð næst því handriti Snorra-Eddu, *O, sem var forrit Eddutexta Smt og verður að telja að þetta dæmi styrki verulega, að *O hafi haft sjálfstæðan texta, því að textinn þarna getur ekki verið uppskrift af W. Einnig vil ég nefna einn leshátt (II:60.11–12), sem ekki á sér hliðstæðu í neinu handriti Snorra-Eddu, en áður stendur: „Enn í þessari stendr sva“. Ég ræði þennan leshátt á tveimur stöðum (I:294 og 363) og finnst að útgefendur þyrftu í framtíðinni að geta hans neðanmáls í vönduðum útgáfum. Eins og áður sagði er ekki allur Eddutexti Smt sambærilegur við R og W, en þar má einkum nefna texta (II:13.22–14.2), sem aðeins er varðveittur í U og C-brotinu úr Eddu. Ég þykist sýna fram á, að texti Smt sé þar hvorki runninn frá þeim handritum né uppskrift Jóns lærða af U, sem ég kalla M. Þess vegna virðist texti á þessum parti ekki geta verið kominn úr varðveittu handriti Snorra-Eddu og þá var einnig eðlilegt að álykta að svo gæti verið um fleiri staði. Þess vegna finnst mér of sterkt til orða tekið, að *O hafi aldrei verið til, því að eftir einhverju varð Jón að skrifa Smt.

Mér finnst greinin þar sem 1. andmælandi ræðir um „lesbrigði frá skinnhandritum í Samantektum“, þ. e. um 5) kafla a), ekki vera nægjanlega rökstudd og var hér að ofan getið dæmis um það. Eitt „tiltekið lesbrigði“, 70.14, tel ég (I:295) ‘mjög traust dæmi um sjálfstæði Á’, en um það segir 1. andmælandi (279): „ekki er önnur ástæða til að álfta það en að texti Jóns er öðruvísi en í skinnhandritunum.“ Í þessu tilviki er Eddutexti Smt aðeins varðveittur í Konungsbók, sem er frábrugðinn. Mér gengur mjög illa að skilja hvernig hægt er að útskýra leshætti í Smt á 45.14–47.5, 49.12–51.8 og 80.6–24, sem ég tilgreini í umræddum kafla, án þess að gera ráð fyrir að texti forrits hafi verið sjálfstæður, þ. e. öðru vísi en í þremur gömlu handritunum. Seinasta dæmið, eða niðurlag þess, gengur mér mjög illa að skýra svo, að þar hafi textum verið blandað saman. Textinn virðist fylgja fyrst U, en síðan klausa sem vantar í U en er ekki samhljóða RW.

Nú er það annað mál, að það verður að viðurkenna, að glötuð miðaldahandrit með texta Snorra-Eddu hafa verið til fram á 17. öld. Hér vil ég hnykkja á því sem ég segi (I:299), að í Smt séu dæmi um að „sumar“ eða „aðrar Eddur“ séu tilvísanir í U eða M, en einnig eru nokkur dæmi, sem ekki verða rakin til kunnugs Edduhandrits, og ég taldi það handrit sem Jón lærði sagðist hafa séð í æsku sinni. Hvorugur okkar ræðir um Eddubrotin, en hvernig var textinn í glötuðu hlutum þeirra? Finnur Jónsson sagði um texta Trektarbókar, að hefði forrit hennar varðveist hefði verið réttast að leggja það

til grundvallar við útgáfu Snorra-Eddu.⁶ Þegar hugsað er til foreyðslu bóka á 17. öld, sem Jón getur víða um, hlýtur manni að detta í hug, að handrit Snorra-Eddu, og það fleiri en eitt, hefðu getað glatast. Aftur á móti er 1. andmælanda vel um það kunnugt, að uppskrift Trektarbókar og sýsl Magnúsar Ólafssonar við Eddu átti sér stað fyrr en áhugi á fornum fræðum vaknaði að marki og vík ég að þessu (I:33–34).

Mér finnst þessar athuganir okkar sýna svo ekki verði um villst að rannsaka verði miklu betur en þegar hefur verið gert uppskriftir Snorra-Eddu frá 17. öld, því að það gæti hugsanlega sannað hvort þær eru sjálfstæðar eða með blönduðum texta. Þar gæti leynst Eddutexti af sama stofni og í Smt. E. t. v. segjum við báðir eins og Finnur Jónsson í elli sinni um þörf á útgáfu gamalla rímna: „Það verða aðrir en jeg að gera.“⁷

Texti Smt er uppskrift á gömlu og glötuðu handriti Snorra-Eddu með viðbótum Jóns lærða. Þess vegna var nauðsynlegt að hafa þar umfjöllun um hvað er viðbót og hvað ekki. Ég vonast til að útgáfa mín gagnist bæði Orðabók Ármanefndar og þó öllu fremur Orðabók Háskólans. Meðal annars af þeim sökum var reynt að greina að texta með smáu og stóru lettri eftir því hvort útgefandi áleit hann vera miðaldtexta eða frá Jóni lærða. Mér finnst ekki skipta öllu máli hvort Eddutextinn eða viðbót Jóns lærða er með stóru eða litlu lettri, heldur hvort aðgreiningin er gerð af nákvæmni og sýni glögglega, eftir því sem hægt er, hvernig efnið skiptist. Satt að segja finnst mér hér vera sígilt dæmi um að hægt sé að hafa mismunandi skoðanir, og jafnvel eyða óþarflega miklum tíma í mál, sem ekki skipta alltof miklu.

Ræða 2. andmælanda

Þau eru orð 2. andmælanda (284), að meginvandi sé, að höfundur viti ekki hvort bókin sé „ritgerð um Jón lærða eða útgáfa á Edduritungum hans“. Því má þar til svara, að þótt yfirliti um æviferil Jóns lærða og ritstörf hefði verið sleppt, þá hefði fyrra bindið, um 500 síðna inngangur, aðeins styst um 100 síður, eða fimmtung. Hefðu efnishlutföllin verið öfug, æviferill Jóns verið 3 til 4 sinnum lengri en annað efni, hefði 2. andmælandi haft eitthvað til síns máls. Hann ber einnig nokkuð saman *Edduritin* og útgáfu mína á riti, sem hann kallar „Ensk miðaldaævintýri“ (285), en heitir reyndar **réttu nafni** *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Finnst honum ég hefði mátt taka þá ritsmíð til fyrirmyndar og hafa innganginn styttri að *Edduritungum*. Samanburður á

⁶ *Edda Snorra Sturlusonar* udgivet efter håndskrifterne ... ved Finnur Jónsson. Kbh. 1931. Ivii.

⁷ Finnur Jónsson. *Ævisaga eftir sjálfan hann*. Kbh. 1936 (Safn Fræðafjelagsins. X.) 165.

bókunum er ekki sanngjarn, því að efnið er svo misjafnlega í hendur búið, varðveislan er gerólík. Í ævintýrunum var textinn oft aðeins varðveittur í einu handriti, en varðveisla Edduritanna var miklu flóknari. Fimm handrit með B-texta og N-handritið hafa textagildi og gera því útgáfuna á Smt mjög flókna. Þess vegna þurfti að eyða miklu rými í umfjöllun um þau handrit, en ekki var þörf á neinu álíka í ævintýrunum. Inngangur að *Edduritunum* varð langur m. a. vegna þess að mörg handrit þeirra brunnu í Kaupmannahöfn 1728 og fyrir vikið varð að taka tillit til fleiri handrita en ella hefði þurft.

Ekki get ég fundið að birst hafi á prenti 1971 sú löngun mín (285) „að gera Jóni sjálfum ítarleg skil og hefja hann óvæfengjanlega upp í lærðra manna tölu“. Þetta er rangt og er ekki í ritgerð minni í *Afmælisriti til dr. phil. Steingrims J. Þorsteinssonar prófessors*, og sama ár birti ég ekki annað á prenti um Jón lærða. Í orðalaginu að hefja „upp í lærðra manna tölu“ felst að ég hafi átt að komast að niðurstöðunni fyrirfram, sem mér finnst mjög ófræðilegt, svo ekki sé meira sagt. *Edduritin* voru upphaflega aðeins hugsuð sem útgáfa á Smt, þótt bætt hafi verið við öðru riti, Ristingum. Ég geri grein fyrir efnisafmörkun í formála (I:13–15). Þess vegna finnst mér krafan um heildarútgáfu á verkum Jóns lærða nokkuð fjarstæðukennnd, enda yrði hún mikil að vöxtum. Nauðsynlegt er að gefa út: Tíðfordríf, Um nokkrar grasanáttúrir og Um ættir og slekti, en af ritum í óbundnu máli er ekki eins nauðsynlegt að gefa út: Um Íslands aðskiljanlegar náttúrir og þýðingum á Heimshistoríu Fabríniusar. Af ritum í bundnu máli er helst að nefna kvæðin gegn Snjáfjalladraugunum, Áradalsóð, vikivakakvæði, kvæðin í handriti frá Winnipeg og Tímarímu. Ekki er fjarri lagi að giska á, að texti hvers og eins þessara þriggja hluta sem að ofan voru nefndir yrði álíka langur og texti Edduritanna einna, svo að heildarútgáfa á ritum Jóns lærða yrði stórt rit, þótt inngangur bindanna yrði eitthvað styttri en að Edduritunum. Í þessari upptalningu er þó sleppt: Sannri frásögu, Ármanns rímum og Fjölmóði, sem liggja fyrir í bærilegum útgáfum, en gætu orðið eitt bindi til viðbótar. Heildarútgáfa á verkum Jóns lærða er forsenda (285) fyrir „allsheerjar úttekt á Jóni“ og það verður að teljast mjög ósanngjörn krafa að hafa hana í þessari ritsmíð. Nákvæm rannsókn á ritum hans er nauðsynleg fyrir ævisöguna, eins og sýnir sig t. d. (I:64–65 og 89). Ég held að 2. andmælandi hafi gert of mikið úr því er ég fór að rökstyðja ástæður fyrir því, að ég setti ævisögu Jóns lærða og yfirlit um ritstörf hans í *Edduritin* (I:56–57). Mér finnst svo margt hafa komið fram á síðustu árum um ævi og rit Jóns lærða, sem ekki hefur verið notað sem skyldi, að eftirkomendunum myndi þéna að hafa yfirlit á einum stað.

Um titil ritsins er það að segja, að mér fannst rétt að hafa þar fullan titil beggja ritanna, en mér er fullljóst, að styttr titill verður eðlilega mest notaður og er ekkert við því að segja.

1. Frágangur

Ekki get ég verið sammála 2. andmælanda í því er hann sagði um handrit og vísanir til þeirra. Ekki þykir mér heldur hagnýtur fróðleikur er hann fer að telja handritin, sem vísað er til í *Edduritunum*. Ekki er heldur rétt sem segir (285): „Ekkert handritanna heitir neitt í skránni“, því að aftast í handritaskrá stendur: ‘Sjá ennfremur þessi texta- og handritanöfn í nafnaskrá.’ Síðan er upptalning á allmörgum heitum handrita, sem vísað er til í nafnaskrá. Einnig eru í handritaskrá aftan við þau handritanúmer, sem oftast er vitnað til, skammstafanir, sem skýrðar eru (I:18). Yfirleitt heita handrit ekki neitt og þyrfti að gefa flestum handrit heiti til þess að hægt yrði að hafa nafn á hverju einasta handriti. Þá getur komið upp að einn fræðimaður gefi handriti þetta heiti, annar gefi því nýtt heiti. Ef engin handritaskrá er í ritunum, verður erfitt að finna heiti sem áður hafa verið notuð svo að úr þessu getur orðið mikill ruglingur, sem er óhugsandi ef safnmörk handrita eru notuð. Þessi aðferð sem 2. andmælandi óskar eftir getur verið brúkleig við fræðirit, þar sem fá handrit eru mikið notuð, en hentar miður í riti eins og hér er til umræðu. Ég hef alltaf talið nægja að tilgreina safnmörk handrita sem jafnframt er tilvísun í handritaskrár. Skjalaskrár eru því miður ekki eins aðgengilegar og nákvæmar og handritaskrár.

Neðan við fyrirsögnina: „Heimildaskrá“ (I:462) stendur: „Í heimildaskrá eiga að vera öll rit og skjöl, **sem vitnað er til neðanmáls**“ [leturbreyting hér]. Handritin úr heimildaskránni eru líka í handritaskrá og þar eru einnig þau handrit sem ekki eru nefnd neðanmáls. Mörg þeirra eru nefnd einu sinni í upptalningu á því í hvaða handritum tiltekið rit er að finna, og oft er það rit ekki nefnt í lýsingum í prentuðum handritaskrám, sbr. tilvitnuð orð 1. andmælanda hér að framan. Sem dæmi má taka upptalninguna á handritum af skýringum Björns Jónssonar á Skarðsá á Sigurdrífumálum (I:175). Stundum skiptir efni handritsins eða heiti þess litlu máli, eins og þegar aðeins er sagt að tiltekin handrit séu með hendi tiltekings skrifara (t. d. I:239).

Ég minnst þess ekki að hafa séð gengið frá handritum í bókaskrám með þeim hætti, sem 2. andmælandi telur að átt hefði að gera, og get ekki heldur séð að sá háttur sé betri en ég og flestir aðrir nota. Miklu nauðsynlegra er að hafa skrá um handrit, sem vísað er til, heldur en gefa heiti handritum, sem hafa glöggst númer og liggur oftast fyrir í prentuðum og aðgengilegum handritaskrám. Þegar höfð er skrá um handrit, sem vísað var til, er auðvelt að finna hvar í ritinu vitnað er til tiltekings handrits og kemur að betri notum en klína með misjöfnum rétti nafni á einstök handrit. Hafi bókarghöfundur komist að nýjum sannindum um skrifara, aldur eða innihald í ákveðnu handritanúmeri, þá er slíkt auðfundið með því að fletta í handritaskrá í bókinni.

Ekki er 2. andmælandi ánægður með aðferð mína við heimildaskrá og

nefnir sem dæmi, að stafrófsröð styttinga og heimildarita sé ekki sú sama. Úr þessum annmarka hefði mátt bæta með því að lengja skammstafanirnar. Ekki get ég þó séð að þetta sé til stórs бага fyrir lesendur, því að uppsetning á heimildaskrá er með þeim hætti að gott er að sjá hverja einstaka færslu og ekki eru titlar mjög margir undir hverjum einstökum bókstaf. Mér finnst mikill kostur við heimildaskrá með þessum hætti, að oftast er hægt að sjá við hvaða ritsmið er átt; ekki þarf að fletta í hvert einasta sinn upp í heimildaskrá við hverja tilvitnun. Það er aftur á móti nauðsynlegt, þegar notað er kerfi eins og *Már Jónsson 1990* og bókstafir notaðir til að greina að einstakar greinar frá sama ári. Ég tel mig í betra lagi minnugan á tölur, en þegar t. d. stendur *Már Jónsson 1990c*, finnst mér erfitt að muna hvað við er átt og ekki er þá ritum sama höfundar raðað í stafrófsröð. Þessi aðferð við tilvitnanir er sagt að sé upprunnin hjá raunvísindamönnum, þar sem tímasetning rannsókna skiptir meira máli en í hugvísindum. Það væri undarlegt og beinlínis villandi, ef vitnað væri neðanmáls svo: *Jón Guðmundsson 1895* og *Jón Guðmundsson 1924*, en þá væri átt við *Snjáfjallavísur hinar síðari* og *Um Íslands aðskiljanlegar náttúru*, en þá liti út eins og Jón lærði hefði sjálfur gefið ritin út á tilteknum árum.

Landakort finnst mér óþarfi að hafa, því að menn eiga að kunna sína landafræði. Mynd úr handriti með hendi Jóns lærða er á kápu bókarinnar, en tvímælís orkar að hafa myndir úr handritum hans, sem ekki eru tengd Eddurritunum. Óþarft er að hafa myndir úr aðalhandritinu, Á, þar sem það er með alþekkttri hendi Ásgeirs Jónssonar. Helst hefði komið til greina að hafa myndir úr handritinu, SÁM 44, sem ég kalla B¹, því að þá væri von til að einhver fyndi skrifarann.

2. Frásagnarháttur

Inngangur að *Eddurritunum* er langur og mér þykir því miður ekki líklegt að margir lesi hann allan frá orði til orðs. Aftur á móti er líklegt að einhverjir vilji vita hvað stendur í einstökum köflum og þess vegna var talið nauðsynlegt að vísa fram og til baka, svo að auðvelt væri að sjá hvar annars staðar var um sama efni fjallað og oft frá mismunandi sjónarhornum. Minnugustu menn muna ekki allt sem þeir lesa og gott er því að vísa til staðar þar sem fjallað er um sama efni. Beinlínis gæti verið bagalegt að hafa engar millitilvísanir í bókum, sem gæti og bent til óvandaðs frágangs. Sumt sem segir (288) um endurtekningar er beinlínis villandi, t. d. þegar ég tala um „með tveggja blaðsíðna millibili (48, 50)“, að geysimargar Eddur hafi brunnið 1728. Á fyrri staðnum er talað um starfsemi Brynjólfs Sveinssonar í kringum Völsunga sögu, og því er þar talað um, að rit samin vegna hennar hafi brunnið. Á seinni staðnum er aftur á móti talað um hvað vitað er um þau kvæði á 17. öld, sem vanalega fylgja Eddukvæðum í út-

gáfum, og reyndar er ekki að nýju sagt fyrr en á s. 51, að Eddur hafi brunnið. Eðlilegt var að geta þess frá mismunandi sjónarhornum að margt hafi glatast.

Fárást er yfir því (288), að oft skuli hafa verið nefnt, „að Brynjólfur biskup hafi unnið að riti um fornan átrúnað“ og taldir upp nokkrir staðir, en þar var einum ofaukið, því að ekki gat ég fundið að fyrirhugað rit Brynjólfs væri nefnt á s. 22. Mér finnst öðrum stöðum þar sem ritið var nefnt ekki vera ofaukið, því að þess er víða getið í ýmsu samhengi. Eina tilvitnun segist 2. andmælandi ekki hafa fundið og því vera misvísandi (288): „á bls. 273: „Eins og áður hefur verið nefnt er niðurstaðan í 5. kafla a) (s. 298), að ...““ Við athugun kemur í ljós, að þarna er verið að fjalla um handritið *O, en hugmyndin um sjálfstæði þess er ein af nýjungunum í *Edduritunum*. Í fyrrnefndri handritaskrá er einnig hægt að fletta upp glötuðum handritum og þar má finna, að *O er áður nefnt á tveimur stöðum (I:15 og 185). Ég taldi stundum rétt að vitna ekki í blaðsíðutal, heldur í skýringar við tiltekinn stað í texta og á þetta einkum við í 5. kafla b). Ég get alls ekki verið sammála því (288) „að mjög margar vísanir á milli staða innanborðs benda oftast nær til þess að þörf sé á uppstokkun á efninu“. Vísanir bera vott um vönduð vinnubrögð, og er handritaskrá dæmi um slíkt.

Mér finnst nú nálgast útúrsnúning, þegar 2. andmælandi talar um, að ég hafi ætlast til þess, að lesendur hafi allar umræddar bækur, sem ég vísa til, á borðinu hjá sér, með tilvísunum er verið að benda á hvar menn geta fundið sambærilega texta í öðrum bókum.

3. Aðferð við útgáfu

Hér talar 2. andmælandi um að textafræði sé „heilmikið fag með blómlegri umræðu“ og nefnir nokkur rit um efnið, en síðan segir (289):

Þessi umræða hefur ekki skilað sér sem skyldi til íslenskra fræða og er afleiðingin til dæmis sú að víða í inngöngum að fræðilegum útgáfum eru búin til glötuð handrit úr engu öðru en rangri aðferð eða skorti á aðferð og umhugsun um það sem verið er að gera.

Síðan er kvartað um að „kenningarlegan grundvöll“ vanti, en í framhaldi hefði mátt búast við dæmum um „ranga aðferð“, þ. e. farið í inngang einhverrar útgáfu, t. d. Smt, og sýnt fram á, að glötuð handrit hefðu verið búin til. Svo er þó ekki gert, heldur segir í beinu framhaldi (289): „Ég hef ekki farið í saumana á athugunum doktorsefnis á innbyrðis tengslum handrita að Edduritungu Jóns“. Hér hefði mér þó fundist að hefði átt að koma úttext á því

hvernig vinnubrögð mín í *Edduritum* standast kenningar. Í textaútgáfum er oft ekki vitnað í fræðilegar reglur, þótt þær séu notaðar í raun við frágang texta og samning inngangs. Í framhaldi af áðurtilvitnuðum orðum um tengsl handrita að *Edduritum* Jóns lærða segist 2. andmælandi (289) „harma skort á yfirvegum eða umhugsun um það hvaða reglur megi nota eða hanna til að skera úr um það hvernig eitt handrit tengist öðru eða ekki“. Þetta hélt ég reyndar að væri mjög augljóst og 1. andmælandi orðaði það svo (278): „Aðeins er hægt að sýna fram á tengsl handrita af sameiginlegum villum“. Mér finnast nægilega mörg dæmi vera sýnd um þetta (I:267–268). Ekki er hægt að fallast á (289) að handrit Smt „frá síðari hluta 18. aldar“ séu „skrifuð fremur til skemmtunar en fræðilegra afnota“. Í þessu ætti að felast að það sé gert til skemmtunar að sleppa úr texta Snorra-Eddu meiru en Björn á Skarðsá gerði, eins og gert er í B² og B³, en láta viðbætur Jóns lærða halda sér. Augljóst sýnist að þarna sé fræðigildið haft í fyrirrúmi, enda segir í fyrirsögn í B² (sbr. I:233) að þar sé „tillegg nockurt Heirande til Snorra Eddu, sem ecke er ad finna i þeim þricktu“.

Í framhaldi af því sem segir um Áradalsóð, er talað um orðaval mitt síðar (I:294–295), sem er varkárara en á fyrri staðnum, þ. e. (I:267–268). Fyrir varkárinni eru þær ástæður, að á fyrri staðnum er talað um skyldleika handrita B-flokks, þar sem leshættir eru öruggari og betra að komast að ótvíræðum niðurstöðum, enda víst að milliliðir hafa ekki getað verið margir. Skyldleiki handrita Snorra-Eddu er aftur á móti miklu flóknara mál. Ástæðan fyrir því er m. a. að tvö glötuð handrit a. m. k. eru milli *O handritsins með texta Snorra-Eddu, sem Jón skrifaði eftir, og þess handrits Smt sem við höfum nú, Á.

2. andmælandi segir (289), að veigamesta reglan um skyldleika handrita „sem orðuð er í inngangi *Edduritanna* er að útgáfa Ólafs Davíðssonar á Áradalsóði Jóns sé ófullnægjandi „þar sem ekki er tekið tillit til allra handrita, sem kunn eru nú“ (137)“. Um þetta atriði er rétt að fara nokkrum orðum. Þótt ekki sé tekið tillit til allra handrita getur útgáfa verið fullnægjandi í leit að upphaflegustum texta. Það á við þegar farið er eftir elsta handriti og eru t. d. Völsunga saga og Harðar saga góð dæmi um slíkt, en þar er eitt gamalt handrit til sem öll önnur varðveitt handrit eru komin af. Minnst er á handrit af Áradalsóði frá 17. öld (I:137 og 138), sem ekki var notað við útgáfu Ólafs Davíðssonar en í eru „nokkrar vísur umfram prentaða textann“. Verulegu máli skiptir að vita hvernig texti kvæðisins var frá hendi Jóns lærða, því að ég hef áður borið saman texta Áradalsóðs og ritsins Lítið ágrip um hulin pláts og yfirskyggða dali á Íslandi til að kanna hvort sami höfundur sé að báðum. Þess vegna er nauðsynlegt að hafa texta Áradalsóðs sem líkastan þeim sem Jón lærði gekk frá; annars er hætta á að samanburður ritanna verði byggður á sandi.

Um villur (291) „í ályktun háskólaráðs Hafnarháskóla um Jón lærða 15.

apríl 1637“, er ég undir sömu sök seldur og útlendur ritari Þ, sem skildi ekki málið og fylgdi þess vegna stafsetningu forrīts síns af nákvæmni. Ég saknaði þess að villurnar voru ekki taldar upp. Betra hefði verið hér að nefna dæmi (291) úr íslenskum tilvitnunum „um það hversu vitlaust það getur verið að gefa út stafrétta texta“, því að vilji útgefandi nota aðra stafsetningu en þá sem er á heimildum, þá verður hann að hafa fullkomið vald á málinu, sem á ekki við í þessu tilviki. Ástæðan fyrir því, að ég skuli hafa notað úrelta skráningu á þessum skjölum úr Ríkisskjalasafni Dana er sú, að Vésteinn Ólason útveggaði mér ljósrit af þeim fyrir um það bil 30 árum og mér láðist að athuga hvort breytingar hefðu orðið á skráningu síðar.

Athugasemdir um hvernig leyst er upp úr böndum og svigar eru notaðir komu mér verulega á óvart, því að ekki veit ég betur en farið sé eftir venjulegum reglum, sem tíðkast hafa á Árnastofnunum á undanförmum árum. Handrit Ásgeirs Jónssonar er ekki mikið bundið, hönd hans alkunn og hann stytir ekki mikið, svo að af þeim sökum er engin ástæða til að skáletra upp-leystir bönd. Verið getur og að hann hafi stytt minna, þar sem hann var að skrifa fyrir Svía, e. t. v. í uppmælingu. Það er næstum því að maður freistist til að spyrja, eru til dæmi um fornafníð ‘hvir’? Óvanaleg er athugasemd um, að settir séu svigar um einstaka orðhluta, því að þar er fyllt það sem skammstafað er, því að ‘s.’ getur t. d. bæði merkt nútíð og þátíð af ‘svara’ og ‘segja’. Um stafsetningu vil ég svara því til að þar sem gefnir eru út fornir textar í bland var ekki talið eðlilegt í fræðilegri útgáfu að breyta stafsetningu. Þess vegna eru fyrirmyndirnar um stafsetningu í öðrum útgáfum á ritum Jóns lærða ekki fyllilega sambærilegar.

Ég er alls ekki sammála 2. andmælanda er hann segir, að fylgispekt við handrit fari út í ofgar, því að dæmin, sem hann nefnir (291–292), eru ekki vel valin. Til þessa hefur ekki verið talin góð latína við textaútgáfur „að leiðréttta þegjandi og hljóðalaust“. Við það dæmi er einnig rétt að minna á að í orðinu ‘einn’ hefur orðið breyting á hljóðgildi og lengd samhljóðsins, svo að mögulegt er að rithátturinn geti sýnt slíkt. Beinlínis er rangt að segja (292), að tvímælis orki, „að breyta „all eftir látt“ í handriti Ásgeirs í „all(t) eftir látt“ (II:88)“. Hér hefði verið betra fyrir 2. andmælanda (289) að fara „í saumana á athugunum doktorsefnis á innbyrðis tengslum handrita að Edduritum Jóns“. Í þessum kafla Smt er ættartré, stemma handrita, þrískipt eins og kemur fram á teikningunni (I:269) og síðar (I:282–283) stendur: „... er með samiburði þessara þriggja flokka hægt að leiðréttta villur í Á, ef N og B ber saman og er svo gert.“ Í umræddum kafla eru lesbrigði tekin úr N og B¹, en einnig er notað handritið K af B-flokki, náskylt B¹. Með sama rétti hefði mátt segja að allar breytingar á þessari sögu (I:88) orki tvímælis, en hér er greinilega um grundvallarmisskilning að ræða. Umrædd saga er gott dæmi um að hægt er

með samanburði texta mismunandi handrita að endurgera texta aðalhandrits, gera hann réttari en handritið, sem lagt var til grundvallar.

Mér finnst eðlilega að 2. andmælandi hafi gert of mikið úr því, að ég hafi verið of nákvæmur í skýringum mínum á viðbótum Jóns lærða við Smt. Hann hefur ekki farið að eins og 1. andmælandi sem bætti við gagnlegum athugasemdum. Hér er því til að svara, að texta frá 17. öld með tilvísunum í forna texta verður að athuga gaumgæfilega með tilliti til þess, hvort skrifari hafði undir höndum eða hafði spurnir af einhverjum textum, sem ekki eru lengur varðveittir. Mikil foreyðsla bóka átti sér stað á 17. öld. Munnlegar heimildir eru líka merkilegar, þar sem þar getur verið sitthvað sem eldri heimildir eru ekki annars til um. 2. andmælandi segir að ég hafi átt að velja (292), „vinsa úr efni sem er virkilega áhugavert til umfjöllunar“, og nefnir síðan tvö dæmi. Þarna þykir mér þögnin fróðleg, því að ekki er nefnt, að á tveimur stöðum þykist ég sýna fram á, að í Smt hafi verið notaðar leiðslur, sem ekki eru í heild varðveittar núna: þ. e. niðurlag á Duggals leiðslu og einhver ókunn heimild um Furseus. Einnig get ég um notkun bragarháttar á tíma er notkun hans var ella ókunn. Mér þykir vel þess virði að reyna að athuga sannleiksgildi frásagnarinnar um brennu bókana á Helgafelli. Aldrei er hægt að vera viss um hvert einstakt tilvik nema að rannsaka það gaumgæfilega. Auk þess taldi ég rétt að greina að með nákvæmni það sem ég taldi texta Snorra-Eddu frá því sem gat verið viðbót Jóns lærða, sbr. það sem áður sagði. Rétt er að Ristingar eru útskýrðar á þægilegri máta, enda eru þær þægilegra rit til skýringa, margfalt styttra. Einnig þurfti vegna rökstuðnings um höfund Ristinga að skýra oftast en einu sinni sum atriði og þess vegna hefði verið erfitt að setja þar upp skýringar á sama máta og í Smt. Texti Smt er langur og sömu atriði eru oft nefnd á mörgum stöðum, og þá eru gjarnan tilvísanir í aðra staði á einum tilteknum stað. Dæmi um það er t. d. Yngvars saga víðförla, sem nefnd er í Smt á s. 37. 23–27 og 57.20–21. Hefðu Smt verið útskýrðar á sama máta og Ristingar hefði verið miklu erfiðara að finna skýringar á tilteknu atriði í texta, því að það gæti kostað leit að sjá hvaða athugasemdir eru við tiltekna klausu. Mér þykir þó helst vanta hér í mál 2. andmælanda að ekki er nefnt „Yfirlit“ um 5. kafla b) (I:395–401), en þar eru heimildir viðbótarefnis við Eddutextann raktar eftir efnisflokkum; gert eins konar efnisyfirlit yfir 5. kafla b), sem hlýtur að gera hann aðgengilegri en ella.

3. Nýjungarnar sjö

Um þær hefur 2. andmælandi inngang og síðan yfirlit um helstu nýjungar í ritismíðinni og vil ég gera athugasemd á einum stað, er hann segir í lok inn-

gangs (293) um handrit Snorra-Eddu, sem Jón lærði notaði, að þar sé ég ekki viss í minni „sök um gildi hins óþekktu handrits Snorra Eddu“ er ég segi (I:298): „engin leið er lengur að vita, hvort *O var gamalt handrit á skinni eða ung og óvönduð pappírsuppskrift.“ Hér finnst mér eðlilegast að skilja orð 2. andmælanda svo að hann telji, að óvönduð pappírsuppskrift hafi ekkert gildi, en þar gætir nokkurs misskilnings, sem verður best útskýrður með hliðstæðu dæmi. Eitt af handritum Snorra-Eddu, sem reyndar var nefnt hér að framan, er varðveitt í Utrecht í Hollandi og er af þeim sökum oft kallað Trektarbók. Hún er frá því um 1600 og talið er víst, að handritið sé uppskrift af skinnbók frá því um 1300. Nú er varðveislu Smt svo hátt að vitað er með vissu um tvo milliliði milli Edduhandritsins, *O, sem Jón lærði notaði, og aðalhandritsins, Á. Ef texti Trektarbókar hefði verið í Smt, væri m. a. vegna fyrrnefndra milliliða erfitt að vita hvort í *E hefði verið notuð skinnbókin sjálf eða pappírsuppskriftin. Textinn væri samt sem áður gamall og hefði nokkurt gildi, sem vitanlega er minna eftir því sem milliliðirnir eru fleiri, en væri þó gulls ígildi ef ekki væri annað handrit Snorra-Eddu varðveitt.

Nýjung 1 um að Brynjólfur Sveinsson biskup hafi ætlað að skrifa bók um fornan norrænan átrúnað. Þar finnst mér vart koma nægjanlega vel í ljós hjá 2. andmælanda, að elsta beina heimildin um þetta fyrirhugaða rit um fornan norrænan átrúnað er í latínuriti eftir Brynjólf sjálfan frá árinu 1647, sem Jakob Benediktsson hefur gefið út, skýrt og skrifað um. Jakob gat þess (sbr. I:37), að í efni frá Brynjólfi biskupi frá árunum 1641–1642 í Saxaskýringum Stephaniusar bæri „mest á efni sem lýtur að átrúnaði fornanna og ýmsum siðum sem við hann eru tengdir“. Það sem ég geri er einkum að telja sum rit Jóns lærða og Björns á Skarðsá augljóslega tengjast þessum áformum Brynjólfs og telja hugmyndina nokkru eldri en áður var talið eða frá því fyrir 1640. Vegna þessa segir 2. andmælandi (294):

Ég hefði hins vegar viljað sjá viðleitni Brynjólfs sem þungamiðju verksins. Ritið hefði orðið heildstæðara og hugmynd þess skýrari. Jafnframt hefði orðið til einkar vænlegur útgáfupakki með Edduritum Jóns lærða báðum og Tíðfordrifi hans ... Fylgt hefðu tvö eða þrjú rit Björns á Skarðsá, sem fékk að virðist sömu eða svipaðar spurningar um Eddur frá Brynjólfi um leið og Jón lærði ...

Vissulega neita ég því ekki, að nauðsynlegt er að rannsaka þessa fræðastarfsemi Brynjólfs biskups betur en gert hefur verið og einnig að gefa út umrædd rit Björns á Skarðsá. Hér finnast mér vera gerðar ansi miklar kröfur um mjög víðtækar rannsóknir, því að í upphafi máls síns taldi 2. andmælandi rétt að

gefa út öll rit Jóns lærða. Verkefnið var eins og áður hefur komið fram upphaflega hugsað sem útgáfa á Smt einum, en síðar bættust Ristingar við. Hér er nú farið fram á að út verði gefið Tíðfordrif og að auki tvö rit eða þrjú rit eftir Björn Jónsson á Skarðsá.

Ástæðan fyrir því, að skýringar Björns á Skarðsá á Brynhildarljóðum voru ekki gefnar út, er skýrð á s. 175, en þar kemur fram að ritið er mjög mislangt í handritum og varðveitt í æði mörgum. Þess vegna yrði útgáfa að líkindum mjög erfið og tímafrek. Ég reyndi að létta eftirkomendunum róðurinn með því að telja upp öll handritin. Ég lít svo á að rannsókn þeirra geti jafnvel fært okkur nær vissu um, hvenær kverið týndist úr Konungsbók Eddukvæða og hverjir hafi hugsanlega átt þar hlut að máli og vík ég að því (I:47). Ef öll þessi rit hefðu verið gefin út í *Edduritunum* hefði textabindið getað orðið álíka stórt og inngangurinn er nú og sennilega á mörkunum að tekist hefði að hemja innganginn í tveimur bindum. Niðurstaðan er því sú, að hefði þessi krafa 2. andmælanda verið tekin til greina hefði verkið orðið miklu stærra en við hæfi er að gera kröfu til; einnig hefði verkið orðið allt annað en áformað var í upphafi. Svar við þeirri spurningu, hvað Jón lærði sagði merkilegt, finnst í fyrrnefndu „Yfirliti“ við 5. kafla b) og „Niðurstöðum um Ristingar“ í lok 6. kafla.

Ég held að lítil ástæða hafi verið að ræða tilgreind (294) ummæli Finns Jónssonar, því að hann var oft fullyrðingasamur og hafði jafnan fremur lífinn áhuga á öðru en fornritum og fyrirleit alla hjátrú, svo að af þeim sökum er ekki við því að búast að honum hafi fundist viðaukar Jóns lærða merkilegir. Um rannsóknir Viðars Hreinssonar verð ég aftur á móti að segja, að mér finnst þögnin hæfa þeim best.

Nýjung 2, sem 2. andmælandi kallar hér (294) er, 'að Jón lærði hafi notið meira álits samtíðarmanna sinna en talið hafi verið'. Við erum hér alveg sammála, en ekki er rétt að þakka mér einum, því að merkustu rannsóknir því til stuðnings er útgáfa Ólafs Halldórssonar á Grænlands annálmum, þar sem niðurstaðan var að Jón lærði hafi samið annálin um 1623 fyrir Hólamenn. Þetta sýnir álit á Jóni lærða er hann var á Snæfellsnesi og breytir miklu meir heildarmyndinni, sem við höfðum af viðhorfum til hans, heldur en þó ég dragi fram að hann hafi samið Ristingar og Björn á Skarðsá hafi stytta Smt. Einnig sannar skólavist Guðmundar, sonar Jóns lærða, að hann hefur hlotið nokkra uppreisn, en af því höfðu menn ekki dregið ályktanir. Annars var sama forsenda hjá mér og Jóni Grunnvíkingi (I:57) að skrifa langt mál um æviferil Jóns lærða; okkur fannst báðum of mikil vitleysa hafa verið skrifuð um hann.

2. andmælandi hefur hér dregið fram í dagsljósið heimild um hórðóms-

brot Jóns lærða, sem mér var ókunnugt um, og hér kemur glögglega í ljós gildi þess að vera kunnugur heimildum. Hér fáum við nafn á barnsmóður hans og fæðingarár Jóns litla lærða, sem reyndar fór nærri því sem ég hafði áður ályktað. Allt er þetta hið besta mál og heimildin styrkir líkur á sannleiksgildi sögunnar um tilgreind orð Gísla Magnússonar, Vísa-Gísla, við Jón lærða (1:96–97). Skjölin sem þarna er vitnað til voru mér ekki kunn, en hér vil ég leyfa mér að vitna í orð Páls Eggerts Ólasonar.⁸ Af þessu er augljóst að reikningarnir eru nytsamlegir til margra hluta, enda er ég og 2. andmælandi alveg sammála um brýna nauðsyn þess að gera skjöl frá 17. öld aðgengilegri en þau eru nú.

2. andmælandi gagnrýnir skipulag á uppsetningu æviágripsins og yfirlitsins yfir ritstörf Jóns lærða, en ég hafði æviágripið fyrst og síðan yfirlit um öll ritstörf í tímaröð eftir því sem best er vitað. Hann telur (295) að betur hefði farið

á samfelldri umfjöllun í tímaröð líkt og til að mynda í doktorsritgerð Eriks Petersens um þýska fræðimanninn Johann Albert Fabricius, ... sem varin var við Hafnarháskóla í gær. Sú leið hefði gefið kost á nokkurri greiningu á hugarheimi og hugsunum hins fjölhæfa og lífsreynda manns Jóns lærða.

Vitaskuld er ljóst að ekki hefði ég getað haft mér til fyrirmyndar doktorsritgerð sem varin var 12. júní 1998. Ástæða er til greiningar á hugarheimi Jóns lærða eins og 2. andmælandi segir, en það var ekki markmiðið með bókinni eða kaflanum um ævi Jóns lærða og ritstörf. Mér er til efs að gott hefði verið að beita sömu aðferðum við Jón lærða og lærdómsmanninn Fabricius, því að hann var prófessor og vann allt sitt líf að ritstörfum, sem voru prentuð að honum lifandi, þ. e. líf hans var sléttara og felldara og ekki eins stormasamt og hjá Jóni lærða.

Ekki reyndi ég að velta því fyrir mér (295–296), „hver tilfinning hans [þ. e. Jóns lærða] hafi verið gagnvart þessum fornu textum“. Mér finnst það ekki koma glögglega fram í Smt og dæmin sem 2. andmælandi tilfærir úr Kross sögunni í Tíðfordrifi og Ármanns rímum eru að mínum dómi ekki sambærileg við Smt, því að í fyrra dæminu er verið að skrifa upp gamlan texta og í því

⁸ Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir*. III. Rv. 1924. vi:

Af öðrum gögnum í ríkisskjalasafni Dana, ... má einkum nefna landsreikningana (Islands Lens Regnskaber, LR. a), sem hingað til virðast hafa dulizt mönnum. Þessa reikninga má nota á ýmsan annan hátt en hér hefir þurft; t. d. mun ættfræðingum þykja mikils vert um fylgiskjöl sakeyrsteknanna, er telja upp alla þá, er skríflífisbrot hafa hent í hverri sýslu; sýslumannaraðir landsins má og lagfæra eftir þeim o. fl.

seinna er hann að yrkja rímur mönnum til skemmtunar, en ekki er verið að skrifa fræðirit lærdum mönnum til upplýsingar eins og í Smt.

Mér finnst ekki rétt að segja, að ég bergmáli orð Páls Eggerts Ólasonar er ég tek upp erindi úr ævikvæði Jóns lærða, Fjölmóði, og álykta út frá því um geðveilu. (Reyndar minntist Páll Eggert á þetta fyrst í *Mönnum og menntum* IV:326 og endurtekur sig s. 342.) Erindið ber ekki vott um venjulegt raunveruleikaskyn, þ. e. fulla andlega heilbrigði, en ég get ekki skilið hvernig best er að leggja út af því.

Talað er um að aldrei sé lagt heildstætt mat á vinnuaðferðir Jóns lærða, en um þær er það að segja að ritverk hans eru svo fjölbreytileg og margþætt að erfitt er að leggja á þau slíkt mat; rit hans eru ósamstæð, og heildstætt mat á þeim ætti alls ekki heima í *Edduritunum*.

Mér finnst mjög svo eðlilegt að reyna að gera grein fyrir því, hvort mögulegt sé að sjá, hvort Jón lærði vitni í tiltekið rit eftir minni eða ekki. Hugsanlegt er vissulega, að Jón hafi fengið sent frá Brynjólfi handrit Snorra-Eddu, sem síðan hafi orðið Eddutexti Smt, en þess handrits ætti þá finna stað víðar. Var það eitthvert handrita Eddu, sem Brynjólfur átti og nú er aðeins til í brotum? Eins og ég hef áður sagt er hugsanlegt, að samanburður texta Smt við Edduhandrit frá 17. öld gæti skýrt þetta. Á móti kemur að á sama stað (II:81) stendur: „sa litli Eddu partr til Lanz feck“. Þar er ekki átt við handrit frá Brynjólfi biskupi og ég skildi það svo (I:298), að átt myndi vera við handritið sem varð heimildin að texta Snorra-Eddu í Smt. Mörg rit eru notuð sem heimildir í Smt, og gaman væri að vita hve mörg þeirra Jón lærði hefur haft undir höndum þegar hann setti ritið saman. Þess vegna er eðlilegt að reyna að gera sér í hugarlund við hvert einstakt atriði, hverja einstaka tilvísun í tiltekið rit, hvort Jón hafi haft bók við höndina eða ekki. Með því sjáum við hvaða rit Jón lærði notaði og þekkti, þ. e. voru kunn á 17. öld, og tel ég það miklu mikilvægara nú um stundir en að rannsaka minnistækni hans.

Nýjung 4 er um B-textann, þar sem fallist er fyllilega á kenningu mína um, að Björn á Skarðsá hafi gert útdrátt úr Smt. Aftur á móti heldur 2. andmælandi því stíft fram, að rétt hefði verið að prenta B-texta Smt sérstaklega. Stundum, en það á vitaskuld ekki alltaf við, dettur mér í hug að þeir, sem predika um að láta prenta sérstaklega aðra texta, séu að koma sér hjá þeirri fyrirhöfn, sem fylgir því að hafa lesbrigði úr öðrum handritum. Hér vil ég því spyrja til hvers á að prenta B-textann? Hann er uppskrift af texta Smt þar sem reynt er að sleppa sem mestu efni úr Snorra-Eddu en halda viðbótarefni frá Jóni lærða og í staðinn fyrir efnið, sem fellt er niður, eru oft settir efnisútdrættir, klausur, og er um þær fjallað og margar birtar sérstaklega (I:261–266). Engar beinar viðbætur eru í B-textanum. Glögglega er greint neðanmáls í textabindinu,

hvað vantar í hvert einstakt handrit B-flokks og að auki eru töflur um, hvað er í hverju einstöku handriti flokksins (I:254–261). Þetta tel ég fullkomlega nægilegt fyrir þá sem telja (298) að fengur sé að B-textanum „fyrir rannsóknir á fræðasögu 17. aldar“; reyndar sé ég ekki þann feng. Ástæðan fyrir því að Björn á Skarðsá stytta texta Smt var eingöngu sú, að hann nennti ekki að skrifa upp texta Snorra-Eddu, sbr. orð hans við texta Smt 40.25 (I:263). Alveg er í út í hött að segja, að nóg sé „plássíð í síðara bindinu“. Það vinnulag hefði beinlínis verið skaðlegt til að reyna að fá sem upphaflegastan texta í Á og voru dæmi um það nefnd áður, þegar talað var um leiðréttingar (II:88). Til viðbótar má nefna (II:3.9, 53.1 og 54.10), en þar er mjög gott dæmi um hvernig má nota B-textann til að leiðrétta Á. Með þessari aðferð verður texti Smt nálægari því en ella að verða eins líkastur og „því og Jón lærði gekk frá honum“. Með öðrum orðum verður að telja að fengur hefði lítill orðið að prenta B-textann sérstaklega og Á-texti Smt hefði orðið verri ef B-textinn hefði ekki verið notaður til leiðréttinga, sbr. það sem áður sagði um að handritið Á væri ekki sérlega gott.

Nú er mál að linni og þótt fyrir hefði verið. Þakka ég andmælendum fyrir vel og drengilega unnin verk. Eðlilega er hér ekki rætt um þær nýjungar, sem andmælendur sáu enga ástæðu til að gera athugasemdir við. Þessi skrif hafa nú orðið lengri en e. t. v. er æskilegt og margt smálegt hefur verið tekið til umræðu. Vona ég, að margar rannsóknir, sem 2. andmælandi nefndi víða í ræðu sinni og einnig undir lokin, eigi eftir að sjá dagsins ljós á okkar ævidögum og verði til að þoka fræðunum nokkuð fram á leið.

Hér á eftir eru leiðréttingar á nokkrum prentvillum í bók minni. Flestar hefur Már Jónsson fundið og kann ég honum bestu þakkar fyrir.

- S. 27 16. lína: þar og Ragnheiður rétt: þar og móðir Ragnheiður
 S. 88 5.–6. lína: beshýldes att haffue skreffuet rétt: beshýldis att haffue shreffuet
 11. lína: Gudmandssons eyien bekiendelse rétt: Gudmandsons eyien bekiendellse
 18. lína: maade rétt: naade
 S. 101 3.–4. lína: Hákonarson föðurbróðir Jóns rétt: Hákonarson föðurbróður Jóns
 S. 183 19. lína: fyrir Svía á 17. öld rétt: fyrir Svía á 18. öld
 S. 200 3. lína: orðamunur úr P sem gætu rétt: orðamunur úr P sem gæti
 S. 227 204. nmgr.: JÞork. Kappak. rétt: JÞork. Håndskr.
 S. 284 5. lína: Eddtexti séu rétt: Eddutexti séu
 S. 286 15. lína: 6.38 Leíkr–lutí rétt: 6.38 Leíkr–epter
 S. 288 27. lína eða 11. að neðan: 6.38 Leíkr–lutí rétt: 6.38 Leíkr–epter
 S. 304 4. lína: í framkvæmt rétt: í framkvæmd
 S. 304 7. lína: reynt að draga saman rétt: reynt er að draga saman
 S. 353 22. lína: Fullyrðingin um rétt: Fullyrðinguna um
 S. 403 4. nmgr.: PEO. Íslævi. rétt: PEÓ. Íslævi.
 S. 429 9. lína: þekkt einhvert handrit rétt: þekkt eitthvert handrit

- S. 429 16. lína: "Skälða skeijtne" rétt: "Skälða skreijtne"
S. 429 29. lína eða 8. að neðan: fumbulþulur rétt: fimbulþulur
S. 435 21.–22. lína: hennar eru *Oddaverjaannálar*, sem skrifaðir voru rétt: hennar er
Oddaverjaannáll, sem skrifaður var
S. 461 23. lína: 6. Reference rétt: 9. Reference
S. 467 20. lína: 2. uændrede oplag. rétt: 2. uændrede oplag.
S. 468 2. lína að neðan: Eiríkur Þorvaldsson rétt: Eiríkur Þorvarðsson

Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
egp@hi.is

SAMTÍNINGUR

ÞJÓÐHILDUR JÖRUNDARDÓTTIR

Í eftirritum Hauksbókar er varðveitt stutt frásögn af Öxna-Þóri, og þar er hann sagður samtímamaður Haralds konungs hárfagra. Ættir frá honum eru raktar í fáeinum íslenskum miðaldaritum. Ég hef fjallað um þær ættartölur í grein minni: 'Ætt Eiríks rauða', sem birtist 1980 í *Griplu* (4:81–91). Galli á þeirri grein er að ættleggur sem samkvæmt Laxdælu er rakinn frá Göngu-Hrólfí til Guðrúnar Ósvífursdóttur á ekkert erindi í töflu II og III (bls. 82, 83), og Guðrún ætti ekki að vera nefnd sem samtímamaður annarra afkomenda Öxna-Þóris (bls. 85). Formóðir hennar, Kaðlín (ef til hefur verið), á stórum betur heima í niðjatali Göngu-Hrólfs Rögvaldssonar Mærajarls en Rauðúlfs (eða Hróðúlfs?) Öxna-Þórissonar.

Í þessari grein reyndi ég að færa rök fyrir því, að Eiríkur rauði hafi verið maður breiðfirskur, eins og Ari fróði segir í Íslendingabók (*ÍF* I:xvii–xviii, 13), og gerði mér leik að því að giska á að hann hafi verið kominn út af Porvaldi bróður Ingólfs hins sterka Ánasonar, landnámsmanns á Hólmslátri, trúlega Porvaldsson frá Dröngum á Skógarströnd.

Í Eiríks sögu rauða er 2. kapítuli að mestu samhljóða 89. kapítula Landnámu Sturlubókar og 77. kapítula Landnámu Hauksbókar (*ÍF* I:130–32). Þó er sá munur á að í 2. kap. Eiríks sögu er kona hans nefnd Þórhildur í báðum aðalhandritum sögunnar, Hauksbók og Skálholtsbók, en Þjóðhildur er hún nefnd í Landnámu (í Sturlubók, Hauksbók og Melabók) og síðar í Skálholtsbók, en í öðrum hlutum sögunnar í Hauksbók ýmist Þórhildur eða Þjóðhildur (Jansson 1944, gr. 150, 186, 187, 189, 197, sjá einnig bls. 86, nmgr. 14). Hún er í Eiríks sögu og sambærilegum kafla í Landnámu sögð dóttir Þorbjargar knarrarbringu og Jörundar Atlasonar, en síðar í Landnámu, 122. kapítula Sturlubókar, 94. kapítula Hauksbókar og 35. kapítula Melabókar, er hún sögð dóttir Þorbjargar knarrarbringu og Jörundar Úlfssonar skjálga.¹ Samkvæmt því hefur hún verið bæði sonar- og dótturdóttir landnámsmanns.² Það hafa fræðimenn og útgefendur talið sennilegra. Jörundur Úlfsson var, samkvæmt

¹ Í 35. kap. Melabókar er þessi athugasemd um síðari mann Þorbjargar, sem ekki er í samsvarandi textum í Sturlubók og Hauksbók: 'Síðar átti Þorbjörgu Þorbjörn hinn haukdælski ...' Þetta styðst væntanlega við samskonar texta Eiríks sögu og þann sem er varðveittur í Hauksbók.

² Þorbjörg knarrarbringa er í Landnámu sögð dóttir Gils skeiðarnefs, landnámsmanns í Gilsfirði (*ÍF* I:160, 161).

ættartölum í Landnámu, bróðir Atla rauða, föður Jörundar Atlasonar, en faðir þeirra bræðra Úlfur hinn skjálgi Högnason. Kona hans er í Landnámu nefnd Björg, dóttir Eyvindar austmanns, og systir hennar Þjóðhildur, kona Þórðar Víkingssonar landnámsmanns í Alviðru í Dýrafirði (*ÍF* I:161, 180, 181). Vel má vera að Þjóðhildur Jörundardóttir hafi verið látin heita eftir henni.

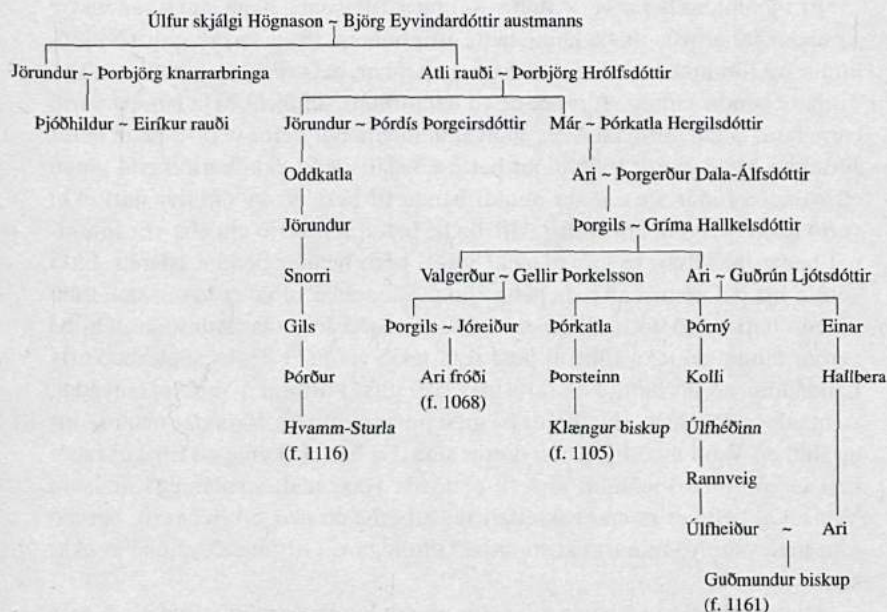
Ef sú ættfærsla Þjóðhildar er tekin trúanleg, að hún hafi verið dóttir Jörundar Úlfssonar, má gera ráð fyrir að faðir hennar hafi dáið ungur og Atli rauði bróðir hans hafi látið heita eftir honum, en ekkja hans, Þorbjörg knarrarbringa, hafi síðar gifst Þorbirni á Vatni í Haukadal og flust til hans með Þjóðhildi dóttur þeirra. Við skulum athuga hvort þetta gæti komið heim við sennilegt tímatal.

Í Landnámu og öðrum íslenskum miðaldaritum eru engir afkomendur Jörundar Úlfssonar nefndir aðrir en Þjóðhildur. Hins vegar varð Atli hinn rauði, bróðir hans, kynsæll maður; frá honum voru Reyknesingar komnir, og eru heimildir um hvenær sumir þeirra voru fæddir, þar á meðal biskupar og aðrir höfðingjar: Klængur Þorsteinsson, Guðmundur Arason, Ari fróði og Hvamm-Sturla.

Samkvæmt Landnámabókum var Hvamm-Sturla, sem var fæddur 1116, sjöundi maður frá Atla rauða og fimmti maður frá Snorra goða. Snorri goði var fæddur 964 eða 965, samtímamaður Eiríks rauða (*ÍF* IV:59–60), en trúlega nokkru yngri, og þeim samtíða var að sjálfsögðu Þjóðhildur, kona Eiríks. Milli ættliða frá Snorra goða til Hvamm-Sturlu eru svo að segja nákvæmlega þrjátíu ár. Ef ráð er gert fyrir sama árafjölda milli ættliða frá Jörundi syni Atla rauða og til Hvamm-Sturlu hefur Jörundur verið fæddur um 936.

Í Laxdælu stendur að Gellir Þorkelsson, afi Ara fróða, hafi átt Valgerði dóttur Þorgils Arasonar af Reykjanesi (*ÍF* V:227–28). Ef mark er tekið á því hefur Ari fróði, sem var fæddur 1068 (*ÍF* I:v og nmgr. 1), verið sjötti maður frá Atla rauða. Klængur biskup Þorsteinsson, fæddur 1105 (*Hungrvaka* 1938: 113–14), var sjöundi maður frá Atla og Guðmundur biskup Arason, fæddur 1161 (*EA* B 6:3), áttundi maður í föðurætt og tíundi í móðurætt frá Atla. Ef beitt er sömu reikningsaðferð við alla þessa afkomendur Atla rauða og gert ráð fyrir 30 árum milli ættliða fáum við talsvert mismunandi tölur um líklegt fæðingarár hans, enda augljóst að í sumum ættleggjum eru fleiri ár en þrjátíu milli ættliða, en í öðrum færri. Til dæmis að taka var Ari fróði þriðji maður frá Gelli Þorkelssyni, sem samkvæmt annálum var fæddur 1010 (sjá Storm 1888:109); þar er meðaltal milli tveggja ættliða tuttugu og sex og hálf ár. Guðmundur biskup Arason var, eins og áður segir, áttundi maður í föðurætt frá Atla rauða. Í þeim ættlegg er augljóst að annað hvort hafa mun fleiri ár en þrjátíu verið að meðaltali milli ættliða, ellegar að tvo liði vantar í ættartöluna.

Ættir frá Úlfi skjálga, föður Jörundar Úlfssonar og Atla rauða, eru raktar á þessa leið í Landnámu, Sturlungu og fleiri heimildum:

Nú má reyna að finna með stuðningi af þessum ættartölum hvenær líklegt sé að Atli rauði hafi verið fæddur og, þrátt fyrir annmarka, gera ráð fyrir þrjátíu árum milli ætliða. Þá verður útkoman þessi:

Talið frá Hvamm-Sturlu, f. 1116, 7 ætliðir,	906
" " Ara fróða, f. 1068, 6 ætliðir,	888
" " Klæng Þorsteinsyni, f. 1105, 7 ætliðir,	895
" " Guðmundi Arasyni, f. 1161, föðurætt, 8 ætliðir, ...	921
" " Guðmundi Arasyni, móðurætt, 10 ætliðir,	861

4471 : 5

= 894,2.

Í þessu dæmi villast allir spádómar vegna ættar Guðmundar biskups Arasonar. Hann var bæði í móður- og föðurætt kominn af Ara Þorgilssyni á Reykjahólum, en ætliðir komast ekki heim og saman nema Ari hafi verið

ungur þegar hann átti Þórnýju, en gamall þegar hann átti Einar, og Einar trúlega roskinn þegar hann átti Hallberu.³ Að öðru leyti getur þetta dæmi talist bendandi um að Atli rauði hafi verið fæddur um 890–900.

Ef Þjóðhildur hefur verið dóttir Jörundar Úlfssonar, hann andast ungar og Jörundur sonur Atla rauða látinn heita eftir honum, má gera ráð fyrir að Þjóðhildur og Jörundur Atlason, bræðrungr hennar, hafi verið á svipuðum aldri. Til þess bendir einnig, ef mark er að ættartölum, að bæði hafa þau þá verið barnabörn landnámsmanna. Ef einhver aldursmunur hefur verið á þeim hefur Jörundur verið yngri; Þjóðhildur hefur að sjálfsögðu ekki verið fædd löngu eftir dauða föður síns. Þetta mundi benda til þess að Þjóðhildur hafi ekki verið fædd mörgum árum eftir 930, og þá hefur hún verið um eða yfir fimmtugt þegar hún flutti til Grænlands, en öll börn hennar fædd á Íslandi. Ekki verður hjá því komist að hafa þetta í huga áður en ákveðið er hvoru skal trúá: að hún hafi verið dóttir Jörundar Úlfssonar eða Jörundar Atlasonar. Og þá verður einnig að taka tillit til þess sem lesið verður í Eiríks sögu rauða og Landnámu, að Þorbjörg knarrarbringa hafi gifst Þorbirni á Vatni í Haukadal, væntanlega gömlum. Hún hefur þá gifst honum eftir lát Jörundar manns síns og flutt að Vatni með Þjóðhildi dóttur sína. En þar af skýrist að Eiríkur rauði hafi fengið með Þjóðhildi jörð til ábúðar í Haukadal, væntanlega úr landi Vatns. Og þetta er raunar rökréttari rás atburða en svo, að því verði hafnað sem lokleysu. Að minnsta kosti er það ótrúlega vel til fundið, ef það er ekki satt.

Hinu er þó ekki að leyna, að betur mundi koma heim við tímatal að gera ráð fyrir að rétt sé hermt í 2. kaþítula Eiríks sögu rauða og samkynja textum í Landnámu, að Þjóðhildur hafi verið dóttir Jörundar Atlasonar. En afleiðing af þeirri ályktun er hvorki meira né minna en þetta: Þá vantar öll skynsamleg rök fyrir búsetu Eiríks rauða í Haukadal, og frásagnir af athöfnum hans þar mundi þá verða að telja hreinan skáldskap. Og ekki einungis þær frásagnir, heldur mundi þá einnig fara sömu leiðina allt sem segir af tildrögum þess að hann fór að nema land á Grænlandi. Það mundi vera stærri biti en svo, að ég hafi löngun eða lyst til að kyngja.

Hér er okkur sá vandi á höndum að koma því heim og saman að Eiríkur rauði hafi fengið land í Haukadal með Þjóðhildi og að hún hafi verið dóttir Jörundar Úlfssonar, fædd um 930, og vel við aldur þegar hún fluttist til Grænlands. Ef til vill er lausnin á þessum vanda þó ekki langt undan.

Í Landnámu stendur að Jörundur Atlason átti Þórdísi dóttur Þorgeirs suðu, og þar er nefnd Oddkatla dóttir hans (*ÍF* I:163). Þar með er ekki sagt að hann

³ Séra Eggert Brím taldi að móðurætt Guðmundar biskups væri eitthvað skakkt rakin í Sturlungu, en komst ekki að niðurstöðu um hvort einu eða tveimur nöfnum væri ofaukið í ættartölunni, né heldur hvaða nöfn það væru (1892:336, 1902:517–518).

hafi ekki getað átt önnur börn og með öðrum konum. Vandinn væri leystur ef við leyfðum okkur að gera ráð fyrir að hann hafi ungur að árum komist í kynni við Þorbjörgu knarrarbringu, henni hafi þótt strákur góður og átt með honum dótturina Þjóðhildi, en síðan séð þeim báðum mæðgum farborða með því að giftast Þorbirni á Vatni gömlum. Þá gæti allt komist heim og saman: Þjóðhildur ekki fædd fyrr en um 950, Eiríkur rauði fengið með henni land í Haukadal og hún á besta aldri þegar þau fluttust til Grænlands.

Eftir allt saman væri þá rétt það sem stendur í Eiríks sögu, að Þjóðhildur hafi verið dóttir Jörundar Atlasonar, enda líklegast að heimild Eiríks sögu hafi verið eldri en varðveittar gerðir Landnámu.

RITASKRÁ

- EA B 6: Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga A. Stefán Karlsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn, 1983.
- Eggert Ó. Brím. 1892. Athuganir og leiðréttingar við Sturlunga sögu. *ANF* 8:323–367.
- Eggert Ó. Brím. 1902. Athuganir við fornættir nokkrar, er koma fyrir í Sturlunga sögu. *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmenta* III:511–568. Kaupmannahöfn.
- Hungrvaka. *Byskupa sögur*. Udgivet af Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab ved Jón Helgason. I. hefte. København. Ejnar Munksgaard, 1938. (EA A 13,1.)
- ÍF: *Íslensk fornrit*. I. bindi – . Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1933–.
- Jansson, Sven B. F. 1944. *Sagorna om Vínland*. I. Handskrifterna till Erik den rödes saga. Lund.
- Storm, Gustav (útg.). 1888. *Islandske Annaler indtil 1578*. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond, Christiania.

Ólafur Halldórsson
Álfaskeiði 96
220 Hafnarfjörður
olafurha@hi.is

ATHUGASEMDIR VIÐ BÓK MÁS JÓNSSONAR UM ÁRNA MAGNÚSSON

Í tímaritinu *Sögu* 1999 (bls. 244–251) birtist ritdómur eftir Ólaf Halldórsson um rit Más Jónssonar, *Árni Magnússon. Ævisaga*. Rvk. 1998, en eftirfarandi athugasemdir voru þá felldar niður. Þær fela í sér mikilvægar ábendingar og þótti ritstjórum *Griplu* rétt að láta þær birtast.

Í bókinni víkur Már víða að handritum, einkum þar sem hann fjallar um söfnun Árna og hvenær hann hafi eignast tiltekin handrit. En því miður eru þar ofmörg dæmi um ónákvæmni og villur. Þau dæmi eru tínd til hér á eftir, ásamt fáeinu öðru sem hefði mátt fara betur:

- Bls. 24.13–15: Aftanmálgrein nr. 24 á bls. 351 er óskiljanlegt rugl. Þar sem þar er talað um 'kvartóblað með ungri hendi' er líklega átt við minnisseðil Árna Magnússonar framanvið AM 53 fol.
- Bls. 24.18–19: Hér hefði Már mátt geta þess að Hrafsey og Hrappsey eru tvær nafnmyndir sama örnefnis.
- Bls. 49.20: Handritið AM 61 fol er ekki yngra en frá því um 1375.
- Bls. 53, aftanmálgrein nr. 41, prentuð á bls. 357: 'Hann (Árni) hefur því annaðhvort fengið Svarfdæla sögu hjá Árna Álfssyni á Íslandi eða á meðan þeir voru samtíða í Kaupmannahöfn veturna 1684–86.' Árni Magnússon var á Íslandi veturinn 1685–86, en veturinn 1684–85 voru þeir nafnar samtíða í Kaupmannahöfn.
- Bls. 65.21–23: AM 234 fol er ekki hægt að kalla postulasagnahandrit, enda þótt Páls saga postula sé þar ásamt 6 heilagra manna sögum.
- Bls. 66 og 67: Sýnishorn úr handriti (AM 566 b 4to) eru úr Fóstbræðra sögu, ekki Egils sögu. Sama villa er í neðstu línu í ramma á bls. 68.
- Bls. 70.10–11: AM 68 fol er 64 blöð og varla réttmætt að kalla það brot, enda þótt työ kver vanti aftan af því.
- Bls. 85: Í ramma eru talin handrit sem Árni Magnússon og Ásgeir Jónsson hafi skrifað eftir Flateyjarbók, þar með 'Hemings þáttur (AM 326 b 4to)'. Í þessu handriti er 21 blað af 52 skrifað að hluta til eftir Flateyjarbók (sjá Gillian Fellows-Jensen. Hemingsþáttur Áslákssonar. *EA* B3:xxiv).
- Bls. 86.4–5: Hér kallar Már AM 61 fol handrit konungasagna, sem er hæpin nafngift. Í handritinu eru Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta og Ólafs saga helga, þ.e. Ólafanna sögur.
- Bls. 109.23: Hér er drepit á AM 619 4to og hefði mátt geta þess að þetta er handrit Norsku hómilíubókarinnar.
- Bls. 111, 3. lína í ramma: Í AM 601 c 4to er 'inntak og efni' úr Þóris rímum háleggs, ekki rímurnar sjálfar.
- Bls. 161.6–7: Hrafns saga er í AM 487 4to, ekki AM 587 4to.
- Bls. 161.21–23: 'Um lengri eyðuna skrifaði hann (Árni) langa hugleiðingu þar sem öllum möguleikum var hreyft og oft tvísýnt um úrslit, en niðurstaðan þó skýr á endanum.' Þarna er Már að ræða um handrit Eyrbyggju

- í Wolfenbüttel (WolfAug 9.10) og prentar hér á eftir hugleiðingu Árna um lengri eyðuna af tveimur í Egils sögu Skallagrímssonar í þessu handriti. Ég get ekki lesið hið sama og Már úr þessari athugasemd Árna. Árni taldi að tíu blöð vantaði þar sem þessi eyða er í handritinu, en Jón Helgason (*Manuscripta Islandica* III:vi) sýndi fram á að þar hafa einungis sex blöð glatast, og hefði mátt vísa til þess.
- Bls. 163.4–6: Þess hefði mátt geta að Benedikt Magnússon, sem hér er nefndur, var Benedikt Magnússon Bech, og blöðin sem Árni fékk frá honum voru úr AM 75 c fol (sjá *Den store saga om Olav den hellige*. Saga Ólafs konungs hin helga. Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason (útg.). Kjelde-skriftfondet. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Jacob Dybwad, Oslo, 1941:915).
- Bls. 167.36 'Reykjafjarðarbók' er prentvilla. Handritið er kennt við Reykjar-fjörð. Það er rétt nefnt á bls. 113.20.
- Bls. 168, lína 14 í ramma: Í AM 62 fol er einungis Ólafs saga Tryggvasonar og fráleitt að kalla þetta handrit 'Noregskonungasögur'. Í sama ramma, línu 15: Í AM 81 a fol eru Böglunga sögur og Hákonar saga Hákonarsonar, auk Sverris sögu. Í næst neðstu línu í þessum ramma stendur: 'Annáll frá 16. aldar (AM 420 c 4to)'. Á líklega að vera: Annáll frá síðari hluta 16. aldar ...
- Bls. 169.32–33: Í AM 232 fol eru einungis bl. 84 og 85 frá 15. öld. Barlaams saga og Jósafats í þessu handriti er með hendi frá því um 1300.
- Bls. 197, næst síðasta lína í texta undir mynd: 'Breiðasandi' er mislestur fyrir Breiðasundi og 'Breiðasandur' í nafnaskrá sömuleiðis rangt.
- Bls. 200: Í ramma á þessari blaðsíðu eru talin handrit sem Árni hafi eignast 1703. Í þeirri upptalningu eru þessar villur: Í AM 54 fol er Ólafs saga Tryggvasonar og engar aðrar konungasögur. Árni fékk einungis bl. 71 í þessu handriti frá Magnúsi Arasyni, en handritið sjálft, fyrir utan fáein blöð, frá Arngrími Þorkelssyni Vídalín. Þetta handrit hafði Árni í höndum þegar hann var að ganga frá Series Þormóðar Torfasonar til prentunar 1697–1702. Blöðin tvö í AM 325 IX 1 a 4to (sjá línu 26–27) eru úr AM 54 fol.
- Bls. Í sama ramma: 'AM 554 b 4to.' Á líklega að vera: AM 554 h β 4to, sem að vísu er ekki handrit með fornaldarsögum. Þetta handrit var bundið með AM 113 i fol þegar Árni fékk það. — 'AM 573 4to.' Upphaflega er þetta handrit allt komið frá Bjarna Bjarnasyni í Arnarbæli, en 1703 fékk Árni aðeins sjö blöð úr því hjá Bjarna. Hinn hlutann, 56 blöð, hafði hann eignast áður. — 'AM 588 4to.' Á að vera: AM 588 a 4to. — 'AM 598 II b 4to.' Á að vera: AM 598 II β 4to (en skiptir litlu máli).
- Bls. 242, næst neðsta lína: '... handrit Hyndluljóða (sjá AM 146 b 8vo).' Í AM 146 b I 8vo eru rímur af Hyndluljóðum ('þeim ónytu', hefur Árni skrifað á miða sem fylgir handritinu) eftir Steinunni Finnsdóttur, en ekki Hyndluljóð.
- Bls. 251 í ramma, talin handrit sem Árni eignaðist 1707: 'AM 162 f fol. Blað úr Kormáks sögu ... hjá séra Jóni í Hítardal.' Í þessu númeri (AM 162 F fol) er eitt blað stakt úr Bjarnar sögu Hítadælakappa, en tvö samföst (tvinn), hið fyrra úr Bjarnar sögu, en hið síðara úr Kormáks sögu. Á seðli Árna, sem fylgir þessum blöðum stendur: 'Þetta blað fékk eg 1707 af séra Jóni í Hítardal.' Væntanlega á þetta við um staka blaðið. — 'AM 229 I

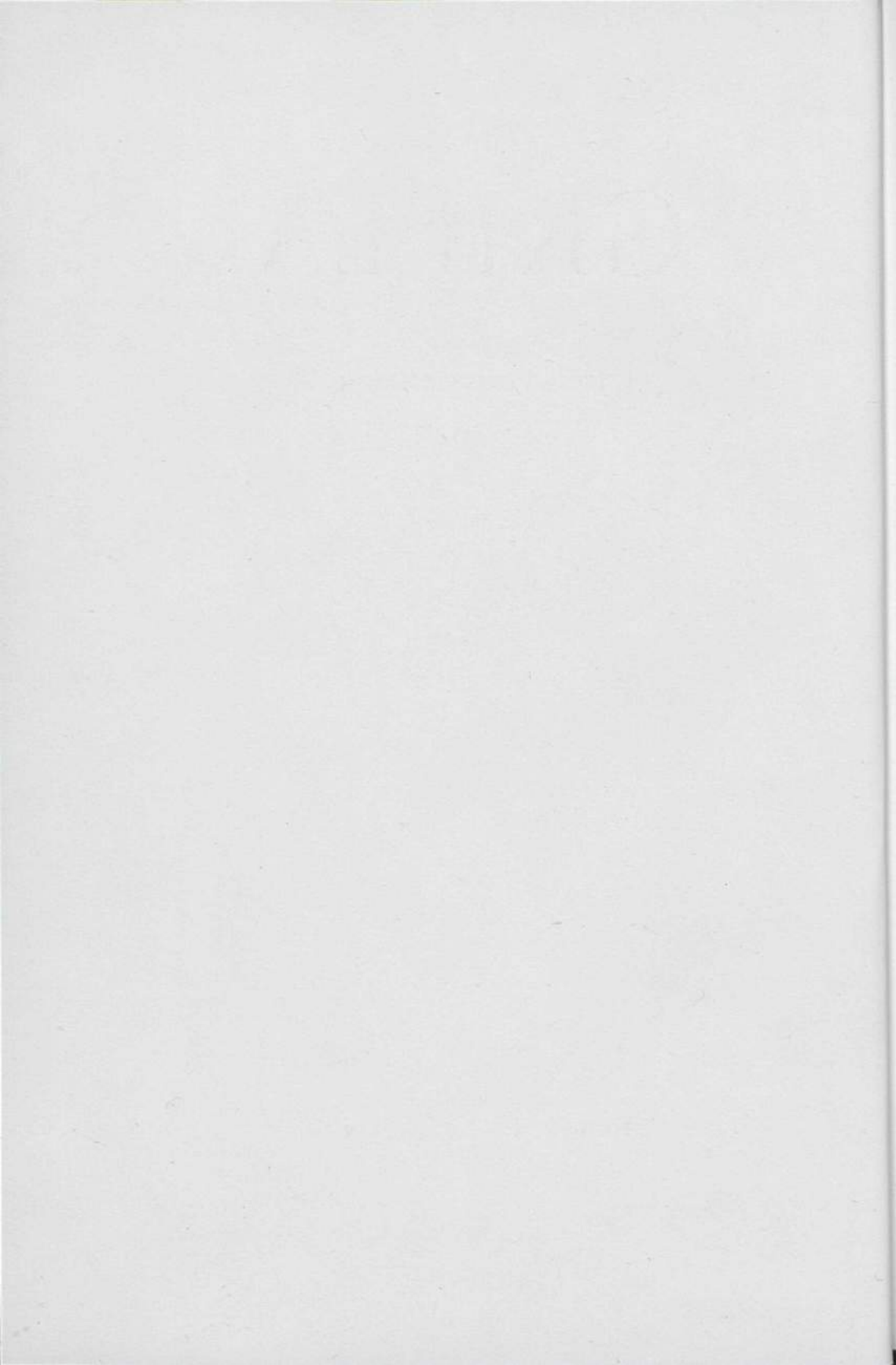
- fol.' Í þessu númeri eru 16 blöð, og samkvæmt minnisdeðlum Árna hefur hann aðeins fengið nokkur af þeim frá Sigurði Sigurðssyni, þar af 11. og 12. blað 1707. — 'AM 325 XI 2 4to.' Á að vera AM 325 XI 2 m 4to.
- Bls. 260.3-4: 'Þar sá Árni ungt eintak af Alexanders sögu (AM 117 8vo).' Í þessu handriti er ekki gamla þýðingin á Alexanders sögu, heldur bók eftir Þjóðverjann Heinrich B. Bünting (1545-1606).
- Bls. 272: Í ramma á þessari blaðsíðu eru talin handrit sem Árni eignaðist á Vestfjörðum 1710. Í þann lista vantar AM 630 4to og AM 779 c II 4to; þau voru í sömu bók og AM 539 4to þegar Árni fékk það.
- Bls. 280, neðst: 'Í kveðjuskyni gaf Páll Vídalín honum fáein blöð úr postulasögum frá fyrri hluta 14. aldar (AM 238 II fol.).' Ekki er vitað til að Árni hafi fengið nema tvö blöð í þessu númeri frá Páli Vídalín, annað úr Andréas sögu postula en hitt úr Basilíus sögu. Bók sem þessi blöð eru úr hefur ekki verið handrit postulasagna.
- Bls. 282.14-17, um AM 233 a fol: Árni fékk 4 blöð úr þessu handriti (bl. 20-23) 1704 frá séra Ólafi Stefánssyni, en hin blöðin 25 víða að. Þess er ekki getið hvenær Ólafur fann þessi fjögur blöð 'í druslum á Möðruvöllum í Eyjafirði'. Ólafur var tengdasonur Björns sýslumanns Magnússonar á Munkaþverá; hann giftist 1692.
- Bls. 282.17-19: 'Myndskreytt blað frá um 1200 (AM 673 a 4to) ...' AM 673 a I 4to er tvíblöðungur (tvinn) úr Physiologus, og hefði mátt geta þess.
- Bls. 285.6: 'AM 163 a-d og i fol.' er talið með handritum úr sögubók Sigurðar Magnússonar á Sandhólaferju. AM 163 i fol, Njála, er ekki úr þeirri bók.
- Bls. 285.6-8: Árni fékk Staðarhólsbók, AM 604 4to, alla frá Pétri Bjarnasyni á Staðarhóli 1707, ekki bara a-heftið.
- Bls. 288.33-34: 'Völuspá með hendi Guðmundar Andrésónar (AM 165 8vo).' Í AM 165 8vo er Völuspá á bl. 1-7r, en ýmislegt annað á bl. 7v-112 í þessu handriti.
- Bls. 288.35: Handrit Grænlands annála sem Árni fékk að láni hjá Þormóði Torfasyni 1712 var AM 768 4to (sem þá var bundið með AM 392 og 395 4to), ekki AM 769 4to (sbr. Ólafur Halldórsson. *Grænland í miðaldaritum*. Sögufélag, Reykjavík, 1978:168).
- Bls. 290.19-20: AM 862 4to er ekki eiginhandarrit Þormóðar af frumgerð Series frá 1664. Hönd á þessu handriti þekki ég ekki, en það er ekki hönd Þormóðar. Eiginhandarrit hans er glatað.
- Bls. 298.13: '... með Knýtlinga sögu í einum (AM 15 fol.) ...' Í AM 15 fol er Jónsvíkinga saga, ekki Knýtlinga saga.

Ólafur Halldórsson
 Álfaskeiði 96
 220 Hafnarfjörður
 olafurha@hi.is

LEIÐRÉTTING

Í grein mína, „Ei skal haltur ganga“ í *Griplu* (10:7–22), hafa slæðst inn meínlegar villur: Á bls. 10, 2. línu, stendur „í hið síðara hefur glatast aftan af sögunni“ en á að vera í *hinu hefur glatast hluti*. Í tilvitnun í Ívents sögu á bls. 15 stendur „bølvut“ en á að vera *bølvuð* og „heimurinn“ í sömu tilvitnun á að vera *heimrinn*. Á eftir „haltri“ á bls 16, 13. línu neðan frá, hefur fallið niður orðið *eigi*.

Sverrir Tómasson

SVERRIR TÓMASSON

Jakob Benediktsson
dr. phil. 20. 7. 1907 – 23. 1. 1999

Með Jakobi Benediktssyni er fallinn frá einn ötulasti málsvari íslenskrar textafræði. Jakob lést 23. janúar 1999. Hann fæddist 20. júlí 1907 á Fjalli í Sæmundarhlíð í Skagafirði, sonur hjónanna þar, Benedikts Sigurðssonar og Sigurlaugar Sigurðardóttur. Skólaganga Jakobs var lítil í æsku, hann naut í fyrstu tilsagnar föður síns, séra Tryggvi Kvaran kenndi honum undirstöðuatriði í dönsku og ensku en séra Hálfðan Guðjónsson á Sauðárkróki las með honum undir próf upp úr fyrsta bekk Gagnfræðaskólans á Akureyri. Jakob sat nokkrar vikur í þriðja bekk þess skóla en tók síðan gagnfræðapróf utanskóla vorið 1921. Í Menntaskólann í Reykjavík settist hann haustið 1923, en var þar aðeins einn vetur og tók stúdentspróf utanskóla 1926. Þrátt fyrir að skólaganga Jakobs væri nokkuð slitrótt, náði hann afburðaárangri á stúdentsprófi og hlaut fjögurra ára styrk til framhaldsnáms. Hann innritaðist í Kaupmannahafnarháskóla haustið 1926 og lauk þaðan cand. mag. prófi í grísku og latínu 1932, en doktorsprófi frá sama skóla 1957. 1936 gekk Jakob að eiga Grethe Kyhl (f. 1909), dóttur Olafs Kyhl ofursta í danska hernum og konu hans Gerda. Grethe lauk prófi í klassískri fornleifafræði 1936. Hún andaðist í Reykjavík 1996.

Jakob dvaldist í Kaupmannahöfn nær samfelld í tuttugu ár, frá því að hann lauk stúdentsprófi 1926 fram til 1946 að hann tók við útgáfustjórn Máls og menningar og tveimur árum síðar við ritstjórn Orðabókar Háskólans en því starfi gegndi hann til 1977 þegar hann lét af störfum fyrir aldurs sakir. Eftir að hann lauk námi sinni hann stundakennslu við ýmsa skóla í Danmörku en samhliða því starfi fékk hann vinnu við að skrifa upp grískar áletranir frá Rhodos undir handarjaðri prófessors Christians Blinkenberg og vann við það allt fram til ársins 1943 að hann var ráðinn bókavörður við Konunglega bókasafnið í Kaupmannahöfn.

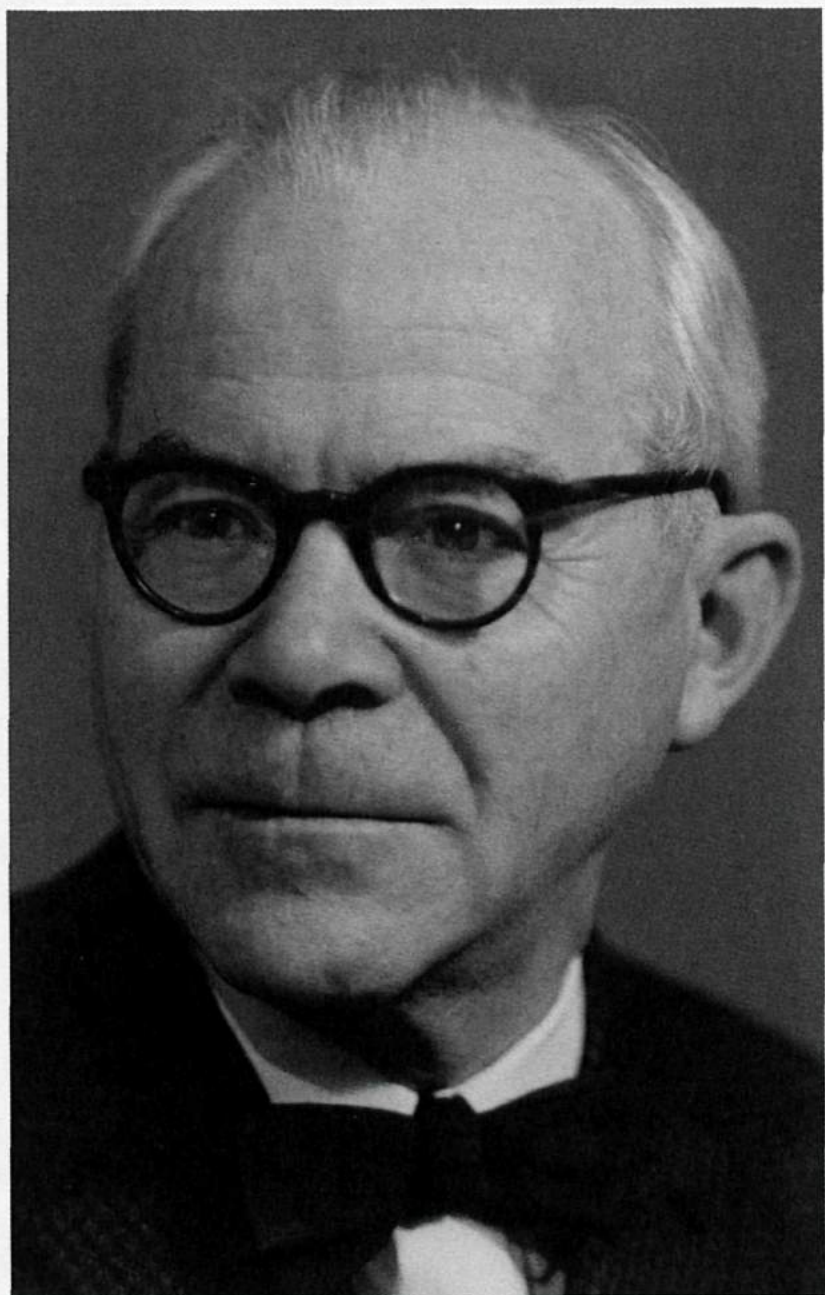
Jakob varð snemma þaukunnugur Árnasafni og handgenginn Jóni Helgasynti sem fékk hann fyrst til að gefa út verk Vísa-Gísla Magnússonar fyrir Hið íslenska fræðafélag í Höfn (1939), en síðan ritsmíðir Brynjólfs biskups Sveinssonar og Þorláks Skúlasonar (1943). Um samstarf þeirra Jóns farast Jakobi svo orð í minningargrein frá árinu 1991 um Jón:

Stundum hefur hvarflað að mér að Jón hafi snemma talið að helst yrði eitthvert gagn að latínukunnáttu minni við að fást við rit Arngríms lærða. Hann fór þó ekki geyst af stað, heldur otaði mér fyrst út í að spreyta mig á útgáfum á minni háttar latínutextum Íslendinga af næstu kynslóð á eftir Arngrími, þeirra Gísla Magnússonar og biskupanna beggja, Brynjólfs og Þorláks, en ritgerðir þeirra síðarnefndu voru fyrsta latínuritið sem kom út í Bibliotheca Arnamagnæana. Allir þessir menn voru í tengslum við Ole Worm, og því taldi Jón eðlilegt að næsta skrefið skyldi vera að gefa út bréfaskipti hans við Íslendinga. (BA 39, Opuscula 9:7)

En á árinu 1943 gaf Jakob ekki aðeins út þessi latnesku verk, hann sá einnig um útgáfu á tveimur bindum af Jarðabók Árna og Páls og skrifaði inngang að ljósprenti af Skarðsbók Jónsbókar, en um þann formála hefur Jón Helgason þau orð að þar sé dregið fram margt um bókina sem „áður var um hana dulið“. (*Frón* 1943:189) Og ári síðar en þessi verk komu út birtist *Veraldar saga* í vísindalegri útgáfu 1944 (*STUAGNL* 61).

Það fer ekki framhjá neinum manni sem gluggar í þessar fyrstu bækur sem Jakob Benediktsson sá um, að þar fer maður sem kann vel til verka, útgefandi sem hefur þann metnað að gera öllum sviðum textafræðinnar jafn hátt undir höfði. Í inngangi *Veraldar sögu* gerir hann ljóslega grein fyrir varðveislu hennar, lýsir handritum, skýrir skyldleika þeirra, greinir frá sérkennum í stafsetningu og málfari á hefðbundinn hátt og rekur innlendar sem erlendar heimildir höfundarins sem og hugsanlegar fyrirmyndir. Loks gerir hann því skóna hvenær verkið hafi verið samið og skipar því niður meðal evrópskra bókmennta. Með öðrum orðum sagt, inngangur *Veraldar sögu* er alveg í anda klassískrar fílólogíu. Með þessu verki sýndi Jakob það sem hann taldi síðar vera hlutverk textafræðingsins:

... að reyna að sjá hlutina í víðara samhengi, reyna að skilja samspil marga ólíkra atriða ... að vinna bug á of mikilli sérgreiningu, leita sameiginlegra viðhorfa, víðara samhengis. Fílólogían í gömlum skilningi var einmitt þess háttar fræði, og hún getur verið það enn á vissan hátt. Menn verða að gera sér grein fyrir því að allir þættir hennar stefna að sama marki: að skilja texta til fulls, að átta sig á þeim boðskap sem þeir flytja okkur frá liðnum öldum og þeirri fræðslu sem þeir geta veitt okkur bæði um þann tíma sem þeir urðu til á og um þann þátt sem þeir áttu í menningarsögunni frá upphafi og fram á þennan dag. (*Lærdómslistir* 1987:261)

Ég hygg að ég mæri Jakob ekki um of þó að ég fullyrði að einmitt þessu hlutverki hafi hann verið trúr alla ævi.

Þau verk sem Jakob hafði sent frá sér á rúmlega 15 árum eða allt frá því að hann lauk námi til þess að hann fluttist heim til Íslands eru meira en meðalævistarfræðimanns, en stærsta verk hans er þó tvímælalaust útgáfa hans á verkum Arngríms lærða. Á árunum 1950 til 1952 birtust í ritsafninu Bibliotheca Arnarnagnæana 3 bindi með verkum Arngríms lærða. Hér er bæði um að ræða endurprentanir og nýjar útgáfur verka hans eftir handritum. Í endurprentunum leiðréttir Jakob augljósar prentvillur og hefur hann þá stundum haft við hönd leiðrétt eintök úr eigu Arngríms sjálfs. Fimm árum síðar kom svo fjórða bindið um verk Arngríms. Það skiptist tvo hluta og er fyrri hluti þess doktorsritgerð Jakobs sem hefur að geyma rækilega ævisögu Arngríms og greiningu á verkum hans, stöðu hans í íslenskrri menningarsögu, notkun á handritum og þeim sögum sem Arngrímur þekkti en hafa síðan glatast. Síðari hlutinn eru athugasemdir og kynning á verkum Arngríms. Um Arngrím hafði að vísu tölvvert verið fjallað í íslenskrri söguritun en aldrei hafði svo rækileg umfjöllun birst, þar sem lögd var áhersla á að Arngrímur hefði opnað dyr fyrir erlendum fræðimönnum, gert þeim ljóst hve mikils virði íslenskar fornþókmenntir voru fyrir norræna menningarsögu. Síðast en ekki síst gerir Jakob rækilega grein fyrir þeim heimildum sem Arngrímur notaði í verk sín og rekur af nákvæmni þau handrit sem Arngrímur hafði stuðst við. Hann hafði m.a. undir höndum Flateyjarbók, Vatnshymu og auk þess Wormsbók af Snorra Eddu; Jakob leiddi einnig rök að því að Arngrímur hafði notað handrit af sögum sem nú eru glataðar, má þar nefna t.d. Magnús sögu lagabætis, en hana kann hann að hafa þekkt úr handritinu AM 325 X 4to sem nú er aðeins til í brotum en hlýtur að hafa verið fyllra á dögum Arngríms.

Rannsókn Jakobs ber með sér að hann hefur gert sér far um að bera verk Arngríms rækilega saman við íslenskar fornþókmenntir og lýsa um leið verklagi húmanista á 16. og 17. öld. Hann leiddi þar glögglega í ljós hve mikið af íslenskum fornþókmenntum var enn til á þessum tíma í handritum sem fræðimenn gátu þá hæglega nálgast. Jakob sýndi fram á að um þessar mundir voru uppi aðrir Íslendingar sem kunnu að notfæra sér íslenskar fornþókmenntir í heimildarskyni og nefndi þar til Odd Einarsson biskup og Sigurð Stefánsson skólameistara. Fyrir sögu íslenskra handrita er heimildakönnun Jakobs á verkum Arngríms ómetanleg; sakir hennar er því unnt að rekja feril allnokkurra handrita aftur á 16. öld.

Flestir þeir sem við útgáfu íslenskra fornrita fást þurfa fyrir eða síðar að snúa sér að uppskriftum handrita frá 17. öld, sem hér fór fram að mestu undir forsögn Þorláks Skúlasonar á Hólum og Brynjólfs Sveinssonar í Skálholti; uppskriftir manna eins og Björns á Skarðsá og Jóns Erlendssonar í Villinga-

holti voru e.k. útgáfustarfsemi eða framhaldsvarðveisla gamalla heimilda; lærdómsiðju þessa í Skálholti og á Hólum má með réttu telja forvera Árnastofnunar. Þeim Jóni Helgasyoni og Jakobi Benediktssyni var því kappsmál að þessum mikilvæga þætti íslenskra fornmennta væri vel sinnt, en útgáfa Jakobs á verkum Arngríms hefur ugglaut orðið til þess að hann tók að kynna sér uppskriftir Björns á Skarðsá, því að árið eftir að Jakob ver doktorsritgerð sína kemur út vönduð útgáfa hans af Skarðsárþók Landnámu sem Björn á Skarðsá setti saman, að því er Jakob telur, í síðasta lagi haustið 1636, en Arngrímur lærði notaði Skarðsárþók þegar hann hreinritaði verk sitt *Specimen Islandiæ historicum* veturinn 1636–1637. Jakob heldur hér áfram því verki sem Jón Jóhannesson hafði lagt grundvöllinn að. Jón hafði sýnt fram á að Skarðsárþókartextinn hefði tvímælalaust textagildi, því að Björn hefði haft fyrir sér sömu skinnbækur og Jón Erlendsson, þ.e. forrit Sturlubókaruppskriftar hans og svo það af Hauksbók sem nú er glatað. Jón Jóhannesson hafði fært rök að því að hin svokallaða Þórðarþók, var samsteypa úr Skarðsárþók og Melabók. Jakobi fannst því höfuðnauðsyn að gefa út eins traustan texta Skarðsárþókar og völ væri á, svo að unnt væri að vinsa úr Þórðarþók texta Melabókar með samanburði við texta Skarðsárþókar. Ég leyfi mér að fullyrða að í útgáfu sinni á Skarðsárþók hafi Jakobi tekist að sýna mönnum fram á hvaða tökum fræðimenn þyrftu að taka á uppskriftum 17. aldar manna. Útgáfa Skarðsárþókar reyndist líka traustur grundvöllur fyrir þá útgáfu Landnámabókar og Íslendingabókar sem Jakob er kunnastur fyrir meðal almennra lesenda, en það er útgáfa Hins íslenszka fornritafélags á Landnámabók og Íslendingabók (1968).

Í inngangi þeirrar útgáfu reifar Jakob í stuttu máli og skýru flóknar kenningar allmargra annarra fræðimanna, dregur fram kosti þeirra og galla. Það vita allir sem fengist hafa við texta Ara fróða af Íslendingabók að þar eru fáir hlutir sem ekki hafa verið skrifuð ókjör um. Um flestar þessar greinar fjallar Jakob af sanngirni og vísar til þeirra þegar við á.

Jakob var umfram allt textafræðingur sem kostaði kapps um að reifa þær staðreyndir sem gátu orðið til skilnings á textanum, sett hann inn í rétt menningarsögulegt samhengi, en meðal þess sem hann lagði til textafræða má nefna nokkrar ritgerðir hans um orð- og málfræði og sérstaklega athuganir hans á stílfræði, einkum þá grein hennar sem átti rætur sínar að rekja til latínukunnáttu höfundanna. Ég á hér við rannsóknir hans á *cursus*, háttbundinni hrynjandi, nokkurs konar stökki eða hlaupi mislangra atkvæða í setningarlok. Sérstaklega er vert að geta þess að Jakob komst að því að allt annað hlutfall var á notkun *cursus* í hinum svokallaða Oddaverja þætti í Þorláks sögu en í öðrum hlutum Þorláks sögu, og taldi hann það benda til þess að þátturinn væri annarrar ættar en meginfrásögnin. Nýlega hafa verið bornar

brigður á niðurstöður Jakobs, en mér er til efs að þeir erlendu fræðimenn sem það hafa gert, hafi eins næmt eyra og Jakob hafði.

Jafnhliða útgáfustörfum ritstýrði Jakob tímaritum hér heima og erlendis og sat í ritstjórn norrænnar alfræði um miðaldir. Í Höfn var hann ritstjóri *Fróns* (1943–1945) og eftir að heim var komið tók hann við ritstjórn *Tímarits Máls og menningar* (1947–1975). Fyrir þessi rit samdi hann ótal pistla og naumast hefur nokkur íslenskur maður samið jafnmargar greinar fyrir *Kulturhistorisk leksikon*, en frá 1958 sá Jakob um að ritstýra íslensku efni í þetta ágæta alfræðirit. Ótaldar eru hér þýðingar hans á skáldsögum Halldórs Laxness á dönsku og leikritum þeim sem hann sneri fyrir Þjóðleikhúsið, en hann sat um árabíl í Þjóðleikhúsráði og Útvarpsráði. Í pistlum sem hann skrifaði fyrir uppsláttarrit birtist glögg sá hæfileiki hans að tína til helstu atriði hvers máls svo að ekkert væri of eða van, staðreyndum haldið rétt til haga og gerðar vandaðar heimildaskrár. Fáa menn hef ég þekkt sem tóku jafn nærri sér ef prentvilla fannst í verki hans og Jakob var allt til þess að sjónin fór að daprast afburðaprófarkalesari.

Jakob sinni fræðistörfum af jafnmiklu kappi og fyrr eftir að hann lét af ritstjórn Orðabókar Háskólans. Hann ritstýrði þá handbókinni, *Hugtök og heiti í bókmenntafræði* og lagði þar drjúgan skerf til þeirra vísinda. Á þessum árum gekk hann einnig frá inngangi að ljósprenti á handritinu AM 595 a–b 4to sem hefur að geyma Rómverja sögu. Hann gerir þar grein fyrir því hvernig það handrit tengist þekktum skrifurum sem skrifað hafa m.a. hluta Stjórnarhandritanna, AM 227 fol og AM 229 I–III fol, en um Stjórn átti Jakob eftir að fjalla töluvert og birtist fyrsta grein hans um þau efni í *Griplu* 6 (1984). Jakob var fenginn til að skrifa inngang að ljósprenti á Stjórn, AM 227 fol, sem átti verða þriðja bindið í ritröð Árnastofnunar og Lögbergs, *Íslensk miðaldahandrit*. Því miður fórst sú útgáfa fyrir, en Jakob lauk við formálann. Þar rekur hann fyrri rannsóknir um sögu biblíuþýðinga, tekur að nokkru leyti undir skoðanir I. J. Kirbys og fleiri fræðimanna um tilurð safnritsins; Stjórn II sé elst og byggð á eldri þýðingu. Hann hyggur að Stjórn III og Konungs skuggsjá hafi verið því nær samtímaverk, en Stjórn I hafi verið sett saman á ríkisstjórnarárum Hákonar háleggs Magnússonar, þá hafi verið hafist handa um nýja þýðingu með stórauðnum skýringum, en því verki hafi aldrei verið lokið. Líklega hafi ritstjóri þess verks stuðst við þýðingu af sömu gerð og Stjórn III.

Fræðistörf Jakobs voru ekki einungis bundin við útgáfur eða greinasmíð sem hann virðist mestan part hafa unnið fyrir utan venjulegan vinnutíma. Hann ritstýrði Orðabók Háskólans um þriggja áratuga skeið, vann þar m.a. það þrekvirki að koma orðaforða og orðskýringum í orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík á seðla. Einmitt á Orðabókinni, sem var til húsa á 3. hæð aðal-

byggingar Háskólans og síðar á 4. hæð Árnagarðs kynntist sá sem þetta skrifar fyrst Jakobí. Þar sat hann ásamt félögum sínum, Ásgeiri Blöndal Magnússyni og Jóni Aðalsteini Jónssyni. Á þessum tíma í upphafi 7. áratugarins var stundum erfitt að ná fundi kennara og þá var oftast en ekki leitað til Jakobs eða Björns Sigfússonar; þeir vissu allt og voru alltaf reiðubúinir að hjálpa stúdentum. Jakob dró gjarnan fram miða úr gömlu borðalmanaki og skrifaði á hann þær bækur og ritgerðir sem manni bæri umfram allt að lesa; gerði hann þá ráð fyrir að stúdentinn væri jafnvel læs á frönsku, þýsku sem ítölsku. Um leið fuku stundum athugasemdir um vondar bækur og fræðimenn.

Á 7. og 8. áratug 20. aldar var í Háskóla Íslands enn lögð rækt við gömul sannindi sem fólust í því að þekkja til klassískra húanískra fræða. Allir stúdentar sem ætluðu sér að ljúka prófi í íslenskum fræðum urðu að kunna eitt-hvað í latínu og svo fyrir lagt að þeir yrðu að vera læsir á miðaldalatínu. Þá námsgrein kenndi Jakob. Mér er minnstætt að aðferð hans við kennslu var öðruvísi háttað en stúdentar voru vanir. Að vissu leyti fetaði hann í fótspor gömlu heyraranna á Hólum og í Skálholti, tók menn upp, lét lesa og leggja út. En honum sjálfum var svo mikil nautn að útskýra að hver lína varð honum skemmtun sem fólgin var í nákvæmri útleggingu textans ekki aðeins frá málfræðilegu sjónarmiði heldur var hún líka sett inn í sitt rétta menningarlega umhverfi. Stundum setti hann fyrir mann gátur og hló við ef menn réðu ekki rétt.

Jakob hafði yndi af sögum, einkum sögum af fræðimönnum fyrir tíða. Þar naut frásagnargáfa hans og glettni sín best. Þegar hann hafði kveikt í pípunni, ég tala ekki um, ef glas var haft við hönd, þá urðu áheyrendur allt í einu áskynja að þeir voru ekki staddir á Melunum heldur í Kólfi, klúbbi nokkurra Íslendinga í Höfn, þar sem Sigfús Blöndal réð ríkjum eða voru komnir inn í Árnasafn í Fjólustræti þar sem þeir sátu við skriftir Jón Helgason og Finnur Jónsson og hinum síðarnefnda var penninn svo fastur í hendi að blekið frussaðist yfir þá sem næstir sátu.

Jakob og Grethe kona hans voru höfðingjar heim að sækja. Umvafinn vindlareyk og kræsingum var gesturinn fræddur á öllu milli himins og jarðar. Húmanistinn Jakob kunnir á flestu skil; hann var vel að sér um flestar listir, einkum þó klassíska músík, lék sjálfur á hljóðfæri á yngri árum og fáa tónleika lét hann fram hjá sér fara. Annað áhugamál var íslensk og erlend pólitík og allt til hins síðasta fylgdist hann vel með. Ég man til þess að skömmu áður en hann þurfti að fara á sjúkrahús sat hann hálfblindur með risastórt stækkunargler fyrir framan stafla af danska blaðinu Information og las sér til um veraldarstjórnsmál.

Viðmót Jakobs gat í fyrstu virst svolítið hryssingslegt, en við nánari kynni kom í ljós að hann var hið mesta ljúfmenni og vildi hvers manns vanda leysa. Notaleg glettnin var alltaf skammt undan. Þegar við Örnólfur Thorsson höfð-

um sett saman ritaskrá hans á átræðisafmælinu 1987, samtals 580 titla og hún var fullprentuð, leit hann yfir hana og sagði hlæjandi: „Strákar mínir, hér vantar eitt rit! En þið hafið aldrei upp á því! Það er kvæði sem ég orti á latínu og birtist í Danmörku.“ Við gengum á hann og báðum hann að segja okkur hvar það væri en hann hló enn meira — og eyddi talinu.

Í Fróni eru birtar fundargerðir frá samkomum íslenskra stúdenta á stríðs-árunum; þar segir m.a. svo um kvöldvöku sem haldin var 27. mars 1942 og Jakob stýrði:

«Um Hólastól». Lesið einkum úr Biskupa sögum, um Jón Arason úr frásögnum Magnúsar Björnssonar, Biskupaannálum Jóns Egilssonar, skýrslu Daða Guðmundssonar og Skarðsárannál ... (*Frón* 1943:242)

Þessi stutta fundargerð lætur ekki mikið yfir sér, en hún er gott dæmi um hvernig Jakob var símiðlandi fróðleik. Einmitt á slíkum fundum, kvöldvökum og rannsóknaræfingum, minnst nemendur og samstarfsmenn hans fyrir kátínuna, snerpuna í orðaskiptum og umfram allt drengilega umræðu, þar sem málið var varið eða sótt með góðum rökum.

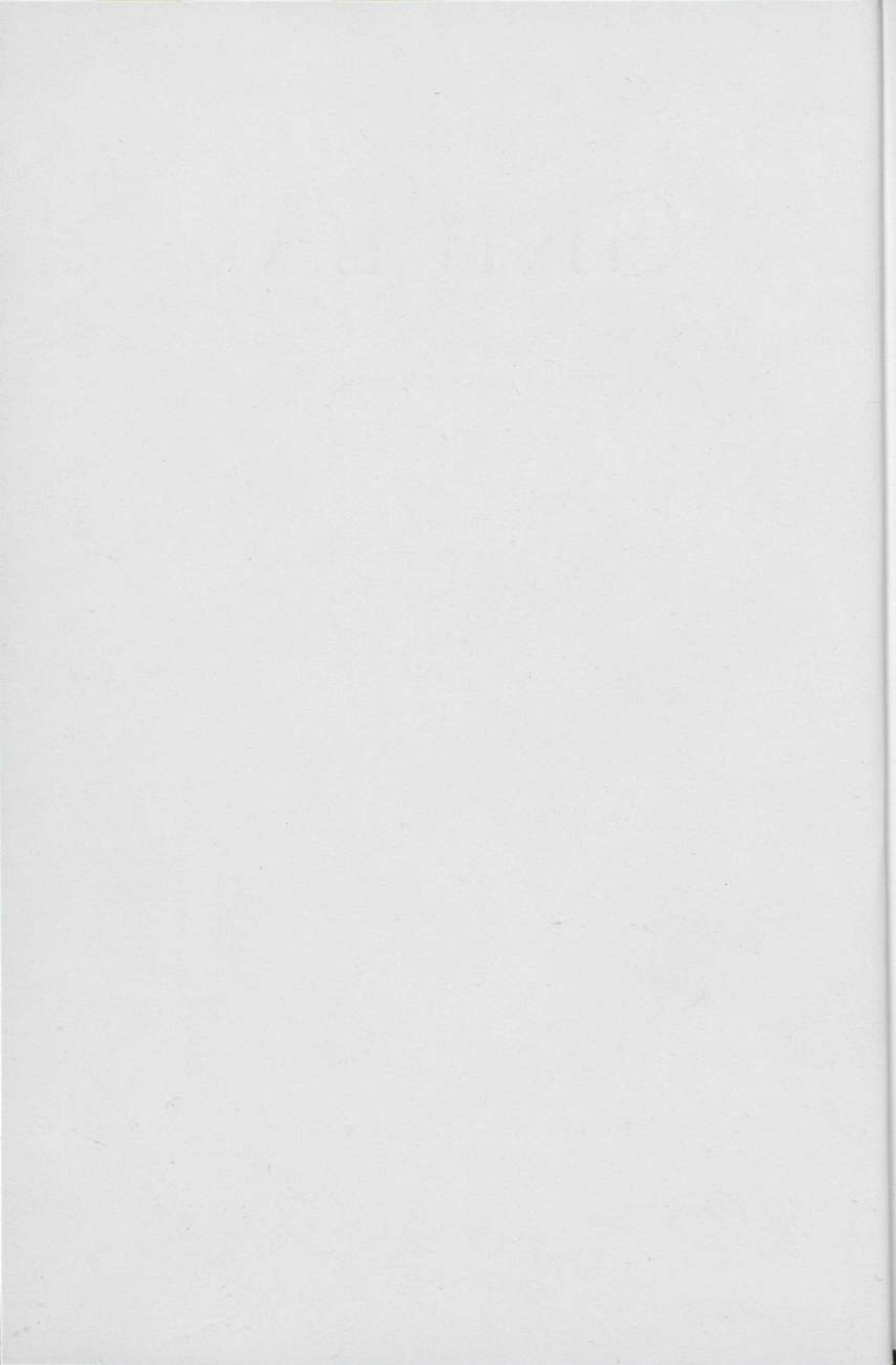
RITASKRÁ JAKOBS BENEDIKTSSONAR*

VIÐAUKAR OG LEIÐRÉTTINGAR

- 1934 Inter pocula. *Studentergaardens Visebog*. (2. udg.) København, 70–71. [Endurprentað: *Nýr Hafnarþóstur* 15. árg. 2.tbl. (mars) 1999. Kaupmannahöfn, 10.]
- 1943 [Útg. ásamt Jóni Helgasyni] *Íslenzkir söngvar*. (Félag íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn). Kaupmannahöfn. iv+96 bls.
- 1969 Landnámabók. Some remarks on its value as a historical source. *Saga-Book XVII*, 275–292.
- 1970/1971 *Íslenzk orðabókastörf*. Erindi dr. Jakobs Benediktssonar á fundi Stúdenta akademíu 6. desember 1969. (Rit Stúdentaakademíu II). Reykjavík. 32 bls.
- 1974 Sprogbrugen i islandsk radio og Tv. *Språk i Norden 1974* (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 59), 73.

* Ritaskrá Jakobs Benediktssonar fram til 1987 var sett saman af Sverri Tómassyni og Örnólfi Thorssyni og birt í *Lærdómslistum*, greinasafni Jakobs. Hér eru tíndar til örfáar greinar og pistlar sem ritstjórum sást yfir og að auki rit Jakobs frá 1987. Ekki er getið endurprentana, tölur innan [] vísa til ritaskrár *Lærdómslista*.

- 1977 Aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt. *Språk i Norden 1977*. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 62), 33–42.
- 1987 *Lærdómslistir*. Afmælisrit 20. júlí 1987. (Úrval ritg. eftir J.B.). Ritst. Halldór Guðmundsson, Sverrir Tómasson, Örnólfur Thorsson. Reykjavík. 306 bls.
- 1989 Et overset håndskrift af Stjórn III. *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*. Red. Björn Eithun, Eyvind Fjeld Halvorsen, Magnus Rindal, Erik Simensen. Oslo 1989, 38–45.
- 1990 Hugleiðing um textafræði og miðaldarannsóknir. *Skáldskaparmál 1*, 9–16.
- 1991 Jón Helgason som redaktør af Bibliotheca Arnarnæana. *BA XXXIX* (Opuscula IX), 7–8.
[Útg. og þýð.] Peder Hansen Resen. Íslandslýsing. *Safn Sögufélags. Þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga 3*. Reykjavík. 325 bls.
- 1992 To stiltræk i Rómverja saga. Eyvindarbók. *Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*. Red. Finn Hødnebo, Jon Gunnar Jørgensen, Else Mundal, Magnus Rindal, Vésteinn Ólason. Oslo 1992, 133–137.
- 1993 Um Formála íslenskra sagnaritara. (Andmælaræða við doktorsvörn Sverris Tómassonar). *Gripla 8*, 156–169.
Að smíða styr. *OrðAFordi hejður Guðrúnu Kvaran 21. júlí 1993*. Reykjavík 1994, 63–64.
- 1994 Fáein orð um Stjórn II. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*. Ritstj. Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran, Sigurgeir Steingrímsson. Reykjavík 1994, 449–454.
Glíman við orðabók Jóns Ólafssonar. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994. Reykjavík 1994, 19–22.
- 1995 Jón Þórðarsson's poetic glossaries. *A history of Nordic Neo-Latin literature*. Ritstj. Minna Skafté Jensen. Odense, 294–301. [Endurskoðuð gerð af „Ljóðaglósur séra Jóns Þórðarsonar“, [549] *Afmælikvæða til Halldórs Halldórssonar 13. júlí 1981*. Reykjavík, 124–133.]
- 1996 Ritaðar heimildir um landnámið. *Um landnám á Íslandi*. Vísindafélag Íslendinga. Ráðstefnurit V. Ritstj. Guðrún Ása Grímsdóttir. Reykjavík, 19–24.
- 1999 [Útg. ásamt Gunnlaugi Ingólfssyni] *Lexicon Islandicum*. Orðabók Guðmundar Andréssonar. (Orðfræðirit fyrri alda IV.) Ný útgáfa. Reykjavík. 297 bls.

HANDRIT

Handritasafn Árna Magnússonar: Den arnamagnæanske samling, København, og Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík:

- AM 11 fol 66
 AM 15 fol 328
 AM 53 fol (B) 7–26, 36, 326
 AM 54 fol (C¹) 7–26, 36, 327
 AM 61 fol (A) 7–27, 36, 326
 AM 62 fol (D¹) 7–10, 13–21, 24, 25, 33, 34, 36, 327
 AM 66 fol (Hulda) 235, 236
 AM 68 fol 326
 AM 75 c fol 327
 AM 81 a fol 327
 AM 104 fol (Skarðsábók) 335
 AM 106 fol (Þórðarbók) 335
 AM 107 fol (Sturlubók) 335
 AM 112 fol (Þórðarbók) 335
 AM 113 i fol 327
 AM 122 b 4to (Reykjarfjarðarbók) 93, 327
 AM 132 fol (Möðruvallabók) 257, 280
 AM 150 fol 62–64
 AM 151 fol 55, 62–64, 66, 67
 AM 152 fol 38, 52, 63, 66–68
 AM 153 fol 57, 63, 67
 AM 162 F fol 327
 AM 163 a fol 61, 63, 67, 328
 AM 163 b fol 55, 61, 63, 67, 328
 AM 163 c fol 328
 AM 163 d fol 328
 AM 163 i fol 328
 AM 164 a fol 66
 AM 165 a fol 66
 AM 165 b fol 66
 AM 165 c fol 66
 AM 165 d fol 66
 AM 165 e fol 66
 AM 165 g fol 66
 AM 165 h fol 66
 AM 165 i fol 66
 AM 165 k fol 66
 AM 165 l fol 66
 AM 165 m β fol 66
 AM 202 a fol 66
 AM 202 g α fol 66
 AM 202 i α fol 66
 AM 226 fol 248, 249, 263
 AM 227 fol 91, 248, 259, 336
 AM 229 I fol 327–28, 336
 AM 229 II fol 336
 AM 229 III fol 336
 AM 232 fol 327
 AM 233 a fol 328
 AM 234 fol 326
 AM 238 II fol 328
 AM 242 fol (Ormsbók, Wormsbók) (CW, W) 247–52, 254, 256–59, 262–67, 270, 271, 278–81, 304, 306, 334
 AM 281 fol 286
 AM 350 fol (Skarðsbók Jónsbókar) 332
 AM 426 fol 53, 63, 67
 AM 455 fol 42, 60, 63, 64
 AM 243 4to 305
 AM 245 4to 286
 AM 247 4to 286
 AM 310 4to 94
 AM 325 IV β 4to 235
 AM 325 IX 1 a 4to 327
 AM 325 X 4to 334
 AM 325 XI 2 m 4to 328
 AM 325 XI 3 4to 235
 AM 326 b 4to 326
 AM 343 a 4to 46
 AM 371 4to (Hauksbók) 335
 AM 392 4to 328
 AM 394 4to 303
 AM 395 4to 328
 AM 399 4to (Resensbók) 303
 AM 420 c 4to 327
 AM 445 b 4to (Melabók) 335
 AM 476 4to 61, 63, 64
 AM 477 4to 55, 63

- AM 478 4to 57, 63, 67
 AM 479 4to 42, 63, 67
 AM 480 4to 63
 AM 487 4to 326
 AM 539 4to 328
 AM 544 4to (Hauksbók) 321
 AM 551 a 4to 38, 42, 63, 66, 67
 AM 552 n 4to 287
 AM 554 b 4to 327
 AM 554 h β 4to 327
 AM 556 a 4to 38, 42–45, 54, 63, 66–68
 AM 556 b 4to 68
 AM 557 4to (Skálholtsbók) 321
 AM 558 c 4to 63, 67
 AM 566 b 4to 326
 AM 568 4to 277, 303
 AM 571 4to 63, 66, 67
 AM 573 4to 80, 81, 327
 AM 586 4to 46
 AM 587 a–e 4to 326
 AM 588 a 4to 327
 AM 595 a–b 4to 336
 AM 596 4to 80
 AM 598 II β 4to 327
 AM 601 c 4to 326
 AM 604 a–h 4to (Staðarhólsbók) 328
 AM 611 d 4to 54
 AM 614 b 4to 54
 AM 619 4to (Norska hómilfubókin) 326
 AM 630 4to 328
 AM 638 4to 249
 AM 657 a–b 4to 252, 253
 AM 657 c 4to 80
 AM 673 a I 4to 328
 AM 675 4to (Hauksbók) 263
 AM 727 II 4to 304
 AM 748 I a 4to 250
 AM 748 I b 4to 55, 250, 257, 305
 AM 748 II 4to (C) 306
 AM 757 4to 305
 AM 764 4to 79–81, 84–92, 94–121, 124,
 209–214, 218, 219
 AM 768 4to 328
 AM 769 4to 328
 AM 779 c II 4to 328
 AM 862 4to 328
 AM 939 4to 63, 67
 AM 946 h 4to 64
 AM 946 i 4to 57, 63, 70
 AM 1002 4to 69
 AM 1020 I 4to 57
 AM 1028 4to 132
 AM 67 8vo 69
 AM 102 8vo 172, 173
 AM 117 8vo 328
 AM 146 b I 8vo 327
 AM 146 b II 8vo 55
 AM 148 8vo (Kvæðabók úr Vigur) 56
 AM 165 8vo 328
 AM 208 IV 8vo 69
 AM 227 8vo 132
 AM Acc 5 57
- Det kongelige bibliotek, København, og
 Stofnun Arna Magnússonar á Íslandi,
 Reykjavík:*
- GKS 743 fol (P) 286, 313, 320
 GKS 1002–1003 I fol 57, 63, 67
 GKS 1005 fol (Flateyjarbók) (D²) 7–10,
 13–21, 24, 25, 33, 34, 36, 39, 222,
 228, 230–32, 235–37, 271, 286, 326,
 334
 GKS 1009 fol (Morkinskinna) 221, 225,
 231, 235–37, 245
 GKS 1010 fol (Hrokkinskinna) 235, 236
 GKS 1019 fol 63, 64
 GKS 2365 4to (Konungsbók Eddukvæða)
 278, 316
 GKS 2367 4to (Konungsbók Snorra-
 Eddu) (R) 250, 258, 278–81, 304,
 306
 NKS 1134 fol 54
 NKS 1147 fol 63, 67
 NKS 139 b 4to 174
 NKS 1714 4to 63
 NKS 1867 4to (O) 289, 290
 NKS 1885 b 4to (N) 279, 280, 308, 313,
 314
 NKS 1886 4to (G) 287, 288
 NKS 56 d 8vo 173, 174
 NKS 328 8vo 50
 Kall 255 fol 63
 Kall 610 4to 63
 Kall 611 4to 57, 63, 67

Kall 616 4to (K) 314
 Thott 984 fol 63, 64
 Thott 473 4to 126, 172
 Thott 1776 I 4to 57, 63, 67
 Uldall 430 4to 42, 63

*Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi,
 Reykjavík*

SÁM 44 (B¹) 301, 310, 314

*Landsbókasafn Íslands – Háskólabóka-
 safn, Reykjavík:*

Lbs 203 fol 53, 63, 67
 Lbs 543 fol 58
 Lbs 633 fol 63, 67
 Lbs 675 fol 63, 67
 Lbs 221 4to 56, 199–207
 Lbs 271 4to 165
 Lbs 438 4to 64, 65
 Lbs 505 4to 133, 173
 Lbs 818 4to (B²) 312
 Lbs 1055 4to 165, 173
 Lbs 1241 4to 58
 Lbs 1483 4to 63, 66
 Lbs 1516 4to 174
 Lbs 1529 4to 165
 Lbs 1781 4to (B³) 312
 Lbs 2030 II 4to 126, 173
 Lbs 2328–2330 II 4to 64, 65, 68
 Lbs 2388 4to 165, 172, 173
 Lbs 2452 4to 63
 Lbs 163 8vo 56, 57
 Lbs 365 8vo 173
 Lbs 701 8vo 174
 Lbs 723 8vo 173, 174
 Lbs 1158 8vo 126, 172–74
 Lbs 1255 8vo 133, 173
 Lbs 1485 8vo 174
 Lbs 1527 8vo 174
 Lbs 1694 8vo 199
 Lbs 2095 8vo 133, 173
 Lbs án safnmarks (aðföng 11. 7. 1986 úr
 Bókasafni Kaldrananeshrepps, nr 4 í
 4to) 64, 68
 JS 107 fol 207
 JS 232 4to 128, 165–74
 JS 250 4to 165

JS 400 a 4to 199
 JS 400 b 4to 130
 JS 402 4to 130
 JS 583 4to 173
 JS 385 8vo 174
 JS 416 8vo 57
 ÍB 45 fol 42, 57, 63
 ÍB 52 fol 63
 ÍB 36 4o 199
 ÍB 41 4to 174
 ÍB 70 4to 174
 ÍB 169 4to 63, 65, 67
 ÍB 157 8vo 58
 ÍB 380 8vo 126, 173
 ÍB 541 8vo 58
 ÍB 584 8vo 165, 172
 ÍBR 87 4to 172, 174

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

Þí. Rentukammer Y-6. Reikningar jarða-
 bókarsjóðs 1650–1660: Sakarfalls-
 reikningar 1650–1651 295

Rigsarkivet, København:

KU 12.03.07. Konsistorium. Acta
 Consistorii 1634–1645 291

Universitetsbiblioteket, Bergen:

BergenUB 1491 63, 67

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Sth perg 1 fol (Bergsbók) (C²) 7, 15, 40,
 47
 Sth perg 3 4to (Sparfwenfeltsbók) 281
 Sth perg 16 4to (Helgastaðabók) 253
 Sth perg 19 4to 80
 Sth perg 5 II 8vo (Glaumbæjarbók) 40
 Sth papp 15 fol 55, 57, 63
 Sth papp 38 fol (Á) 279, 288, 290, 297,
 298, 303, 306, 310, 312, 313, 315,
 319
 Sth papp 98 fol 55, 57, 63
 Sth papp 6 4to 43, 63, 67
 Sth papp 27 4to 63, 67
 Sth papp 79 VIII 4to 57

Riksarkivet, Stockholm:

Cod frg ps 24 252
Säfstaholm papp 8 fol 63

Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala:

UppsUB DG:10 42, 51, 54, 63, 67
UppsUB DG:11 (Uppsalabók, Uppsal-
Edda) (U) 249, 250, 257, 258, 278-
81, 297, 304, 306
UppsUB R:688 63
UppsUB R:689 63
UppsUB R:690 57, 63
UppsUB R:698 63, 67

*Advocates' Library, National Library of
Scotland, Edinburgh*

Adv 21.7.17 174

British Library, London:

BLAdd 11.112 VII 63
BLAdd 11.127 63, 67
BLAdd 11.242 (Syrpa) 41, 53

Bodleian Library, Oxford:

Marshall 114 (M) 301, 306

Christ Church College, Oxford:

ChristChurch A2.11.29 63

*Universiteitsbibliotheek, Rijksuniversi-
teit te Utrecht:*

Traj 1374 (Trektaarbók) 250, 258, 278,
279, 305-07, 315

*Die herzogliche Bibliothek, Wolfen-
büttel:*

WolfAug 9.10 (Wolfenbüttelbók) 280,
327
WolfAug 42.7 (Kollsbók) 53

Universitetsbibliothek der Rostock:

RostockUB philol 78 63

Glötuð handrit:

*E (Frumrit Jóns lærða Guðmundssonar
að Samantektum) 315
*Fagriskógur (kvæðabók Guðmundar
Erlendssonar í Felli) 165
*Gígja (kvæðabók Guðmundar Erlend-
ssonar í Felli) 165
*JErI (Uppskrift Samantekta með hendi
Jóns Erlendssonar í Villingaholti) 303
*O (Forrit Snorra-Eddu í *E) 277, 279,
293, 303, 305, 306, 311, 312, 315
*Vatnshyrna (*Membr Res 5) 334

Handritanöfn:

Bergsbók, sjá Sth perg 1 fol
 Codex Regius af Snorra-Edda, sjá Konungs-
 bók Snorra-Eddu
 Codex Sparfvenfeldianus, sjá Sth perg 3
 4to
 Codex Trajectinus, sjá Trektarbók
 Codex Uppsalaensis, sjá Uppsalabók
 Codex Wormianus, sjá Ormsbók
 Dægradvöl, Dægrastytting, sjá BLAdd
 11.242
 *Fagriskógur, sjá glötuð handrit
 Flateyjarbók, sjá GKS 1005 fol
 *Gígja, sjá glötuð handrit
 Glaumbæjarbók, sjá Sth perg 5 II 8vo
 Hauksbók, sjá AM 371 4to, AM 544 4to
 og AM 675 4to
 Helgastaðabók, sjá Sth perg 16 4to
 Hrokkinskinna, sjá GKS 1010 fol
 Hulda, sjá AM 66 fol
 Íslenska hómilíubókin, sjá Sth perg 15
 4to
 Kollsbók, sjá WolfAug 42.7
 Konungsbók Eddukvæða, sjá GKS 2365
 4to

Konungsbók Snorra-Eddu, sjá GKS
 2367 4to
 Melabók, sjá AM 445 b 4to
 Morkinskinna, sjá GKS 1009 fol
 Möðruvallabók, sjá AM 132 fol
 Norska hómilíubókin, sjá AM 619 4to
 Ormsbók, sjá AM 242 fol
 Reykjarfjarðarbók, sjá AM 122 b fol
 Skarðsárbók, sjá AM 104 fol
 Skarðsbók Jónsbókar, sjá AM 350 fol
 Skálholtsbók, sjá AM 557 4to
 Sópdyngja, Sópuður, sjá BLAdd 11.242
 Staðarhólsbók, sjá AM 604 4to
 Sturlubók, sjá AM 107 fol
 Syrpa, sjá BLAdd 11.242
 Trektarbók, sjá Traj 1374
 Uppsala-Edda, Uppsalabók, sjá UppsUB
 DG:11
 *Vatnshyrna, sjá glötuð handrit
 Wolfbüttelbók, sjá WolfAug 9.10
 Wormsbók, sjá AM 242 fol
 Þórðarbók, sjá AM 106 fol og AM 112
 fol

